

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN LİDERLİĞİ

Doktora Tezi

Halit ÇİL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nahide BOZKURT

Ankara-2009

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
TABLO VE ŞEKİLLER	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
A- TEZİN AMAÇ, KAPSAM, METODOLOJİ VE KAYNAKLARI.....	3
B- GENEL OLARAK LİDERLİK.....	11
1. Kavram ve Tanım	11
2. Lider-Yönetici Farkı.....	14
C- LİDERLİK YAKLAŞIMLARI.....	15
I- KLASİK YAKLAŞIMLAR.....	15
1. Özellikler Yaklaşımı (<i>Traits Approach</i>).....	16
2. Davranışsal Yaklaşım (<i>Behavioral Approach</i>)	18
2.1. Ohio State Üniversitesi Araştırmaları	19
2.2. Michigan Üniversitesi (Likert) Liderlik Çalışmaları.....	21
2.3. Blake ve Mouton 'un Yönetim Tarzı Matriksi	22
2.4 Tannenbaum ve Schmidt'in Liderlik Doğrusu	24
2.5. Mc Gregor' un X ve Y Kuramları.....	25
2.6. Likert' in Dörtlü Yaklaşım Modeli	26
3. Durumsal Yaklaşım (<i>Contingency Approach</i>).....	27
3.1. Fred Fiedler' in Durumsallık Modeli	29
3.2. Amaç Yol Yaklaşımı (House ve Evans).....	29
3.3. Vroom-Yetton-Jago'nun Liderlik Yaklaşımı	31

3.4. Reddin'in Üç Boyutlu Liderlik Yaklaşımı.....	32
3.5. Yaşam Dönemi Yaklaşımı (Hersey ve Blanchard).....	32
II- MODERN LİDERLİK YAKLAŞIMLARI	34
1. Karizmatik Liderlik.....	35
2. Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik (Transaksiyonel ve Transformasyonel).....	37
3. Vizyoner Liderlik	40
4- Stratejik Liderlik	41
5- Demokratik-Katılımcı Liderlik.....	41
6- Tam Serbesti Tanıyan Liderlik	42
D- İSLAM'DA LİDERLİK VE HZ. MUHAMMED'İN LİDERLİĞİ.....	43
E- HZ. ÖMER'İN HAYATI.....	54
1. Müslüman Olmadan Önceki Hayatı	54
2. Müslüman Oluşu	56
3. Halife Seçilmesi	62
I. BÖLÜM	64
HZ. ÖMER'İN BİREYSEL LİDERLİK ÖZELLİKLERİ	64
A- BEŞERÎ DEĞERLERİ	64
1. Fizikî Sıfat ve Faaliyetleri (Beden yapısı, sportif faaliyetler).....	64
2. Sade ve Basit Yaşama (Yemek, giyim, binek, maaş)	66
3. İlim ve Kültürü	77
4. Feraset-Basiret ve Zeka (Muhakeme ve Sezgi Gücü)	86
5. Azim, Kararlılık ve Şiddeti.....	92
6. Zamanında Karar Verme ve Uygulama	97
7. Strateji ve Taktik Uzmanı	99
8. Yüksek Çalışma Temposu	105
9. Şecaat ve Cesareti.....	107

10. Anlama ve Anlaşılma Gayreti (Empati)	110
11. Yenilikçi ve Çözümçü Olma.....	112
12. Zaman Yönetimi	115
13. Değerlere Bağlılık, Tutarlılık ve Samimiyet	117
14. Örnek ve Eğitici Olma.....	119
B- AHLÂKÎ DEĞERLERİ.....	123
1. Dinî Hassasiyet	123
2. Doğruluk ve Sözünde Durma.....	129
3. Adaletli Olması.....	132
4. Yardımseverlik, Merhamet ve Haysiyeti Koruma	135
5. Tevazu ve Vakarı	141
6. Edep, Hayâ ve Nezaketi.....	145
7. Sabır, Tahammül, Tevekkül ve Hilmi	147
8. Özdenetim ve Şükür (Nefis Muhasebesi, Özeleştiri).....	149
9. Vizyon, Misyon ve Himmeti.....	158
10. Bilgelik ve Maharet (İşbirlik)	162
11. Proaktivite (Sorumluluk, Fedâkarlık ve İnisiyatif).....	169
12. Sebat ve Metaneti.....	174
13. Cömertlik ve Kanaat.....	175
14. Çevre Bilinci.....	178
II. BÖLÜM	181
HZ. ÖMER'İN SİYASÎ VE İDARÎ LİDERLİK ÖZELLİKLERİ	181
1- İLETİŞİM BAŞARISI.....	181
a- Etkili İletişim.....	181
b- Empati ve Sempati.....	187
c- Belağat ve Hitabet	192

2- TAKIM LİDERLİĞİ.....	196
<i>a- Yüksek Performanslı Takım Oluşturması</i>	196
<i>b- Örgüt Kültürü</i>	202
b1- Toplumsal Dinamik ve Maslahatlar	202
b2- Dinleme ve Hoşgörü.....	208
b3- Kolektif Bilinç (Cemaat → Ümmet Bilinci).....	210
b4- Sosyal Değişim	213
b5- Sinerji	218
3- MOTİVASYON VE PERFORMANS YÖNETİMİ.....	220
<i>a- Motivasyona Verdiği Önem</i>	220
<i>b- Performans Değerlendirmesi</i>	224
<i>c- Güçlendirme (Yetkilendirme)</i>	226
4- ÇATIŞMA YÖNETİMİ	228
<i>a- Fikir Hürriyeti ve İstişare</i>	228
<i>b- Sosyal Adalet</i>	235
<i>c- Ortak Amaç ve İşbirliği</i>	239
<i>d- Diplomasi</i>	241
5- SİYASÎ VE İDARÎ SİSTEMİN (KAMU OTORİTELERİ) TEŞEKKÜLÜ	244
<i>a. Yasama Sistemi</i>	244
a1. Yasama Kaynaklarını Kullanımı (Kur'an-Sünnet-İcma-Kıyas)	244
a2. İctihadları.....	248
<i>b. Yürütme Sistemi</i>	252
b1. Merkez ve Taşra Yönetim Teşkilatı.....	252
1. Hilafet ve Halife.....	252
2. Vilayet/ Eyalet ve Vali/ Emir.....	258
b2. Mali Teşkilatlanma	262
1. Divan	262
2. Beytülmal	267

b3. Askeri Teşkilat	270
b4. Bayındırlık ve İmar	274
1. Şehirlerin Kurulması	274
2. Ordugâhların Kurulması	279
3. Diğer Bayındırlık İşleri	281
c. Yargı Sistemi	285
c1. Adli Sistemin Kurulması	285
c2. Denetim ve Ceza	288
6- SIYASET VE GÜÇ ANLAYIŞI	296
a- Profesyonel Yönetim Anlayışı	296
b- Etki ve İkna	305
c- Kontrollü Güç Kullanımı	308
d- Etkin Yönetici Atama	313
e- Otorite ve Disiplin	317
f- Yenilikçi Yönetim Anlayışı	320
g- Liderlik Anlayışı	323
7- LİDERLİK YAKLAŞIMLARINA GÖRE ÖMER'İN LİDERLİĞİ	333
SONUÇ	346
BİBLİYOGRAFYA	351
EKLER	360
1- HARİTALAR	360
2- KAVRAMLAR	364
3- LİDERLİK NİTELİKLERİ TABLOLARI	370

KISALTMALAR

ABD	: Anabilim Dalı
age.	: Adı geçen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin, İbn (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan(lar)
H.z.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi (Millî Eğitim Bakanlığı)
m.	: Miladî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
şek.	: Şekil
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri (Ve bunun gibi)
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınevi/ Yayınları

TABLO VE ŞEKİLLER

Tablo-1 : Lider-Yönetici Farkı (15)

Tablo-2 : Özellikler yaklaşımına göre liderde bulunması gereken özellikler (17)

Tablo-3 : Ohio State Üniversitesi Liderlik Çalışması (21)

Tablo-4 : Durumsal Yaklaşım Modelleri Karşılaştırması (34)

Tablo-5 : Ömer'in Valileri (316)

Tablo-6 : Ömer'in Yenilikleri (321)

Şekil-1 : Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi (23)

Şekil-2 : Etkileşimci-Dönüşümcü Liderlik (38)

Şekil-3 : Liderlikten Dönüşümcü Liderliğe Geçiş (40)

Şekil-4 : Etkileme Süreci Basamakları (119)

Şekil-5 : Denetim (297)

Şekil-6 : Etkili Liderin Özellikleri (333)

ÖNSÖZ

Tarihi akış içersinde tarihe yön veren müstesna şahsiyetler vardır. İlk dönem İslam tarihinin başlangıcında, dinin ortaya çıkıp dünya coğrafyasında yer edinmesini temin edip, onu insanlığa armağan eden Hz. Muhammed'in, çile ve sabır dolu hayatı çabalarının sonucu, insanlık tarihinin seyrini değiştiren bir medeniyetin teşekkülü başlamıştır. Önce Arap Yarımadasının tamamını kuşatan bu güç, zamanla çevresindeki güçlü Sâsâni ve Bizans İmparatorlukları topraklarının çoğunluğunu da içine alarak, insanlığı mümtaz bir medeniyetle tanıştırmıştır. Dini, siyasi ve sosyal alanlarda vazgeçilmez umdeler tesis eden Hz. Muhammed'in ocağında yetişmiş yetenekli bir talebe olan Hz. Ömer, Peygamber ve onun ilk halifesi Ebu Bekir zamanlarının etkili bir şahsiyeti olmuş, sonrasında hilafeti devrinde tüm bu yönlerini İslam ve insanlık için kullanmıştır.

İki güçlü imparatorluğun topraklarının kesişme noktasında bulunan coğrafyada ortaya çıkan dinin, asli unsurlarıyla beraber kurumlaşmasında en büyük pay Ömer'indir. Kurucu lider olarak Ömer, dini devlet gücüne kavuşturmuş, medeniyetin temelini oluşturan etmenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kurumlaşma için önemli icraatlarda bulunmuş ve bu inkılâplar, sonraki zamanlar için de yol gösterici ve kalıcı olmuştur. Siyasi ve sosyal alanda, kısa zaman diliminde önemli işler başaran Hz. Ömer'in liderlik vasıfları, günümüz için de vazgeçilmez prensipler bahşetmektedir. İşte bu nitelikleriyle Hz. Ömer'in liderliğini değişik bölümlerde farklı yönlerden ele almaya çalıştık.

Giriş bölümünde; öncelikle genel olarak liderlik kavramı ele alınarak, bu bağlamda liderlik yaklaşımları, klasik ve modern yaklaşımlar ayrımıyla çerçevelendirilmeye gayret edildi. İslam'da liderlik anlayışı ve Ömer'in kısaca hayatının da işlendiği giriş bölümüyle, esas konumuza hazırlık yaptıktan sonra, Halife Ömer'in liderlik özelliklerini iki ana bölüm altında inceledik. I. Bölümde; bireysel liderlik özellikleri, II. Bölümde; siyasi ve idari liderlik özellikleri alt başlıklarla mümkün mertebe ayrıntılandırılarak ortaya kondu. Ayrıca bu bölümün sonunda Hz. Ömer'in liderliği, klasik ve modern yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirildi. Sonuç kısmında ise genel değerlendirmelere yer verildi.

Çalışmamızda mümkün mertebe İslam tarihinin ana kaynaklarına inilerek taranması, elde edilen bilgilerin günümüz kaynaklarından da faydalanılarak sistematize edilip değerlendirilmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Uygun olan bazı veriler, harita ve şekillerle görsel olarak desteklenmiştir.

Son olarak bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli katkılarını gördüğüm hocalarıma, özellikle tez danışmanım Prof. Dr. Nahide Bozkurt hanımefendiye, manevî destekçim olan eşime ve çocuklarıma, dolaylı katkıları için arkadaşlarıma ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Halit ÇİL

Ankara- 2009

GİRİŞ

Din ve inanış olarak putperestliğin hâkim olduğu; ahlâki olguların tam bir kaba kuvvet ve gösterişe dönüştüğü; içki, kumar ve fuhşun alabildiğine yaygınlaştığı, aile kurumunun çöktüğü, kadının bir metâ olarak görüldüğü,¹ kaos içinde yaşayan bir topluma 610 yılında İlahî daveti getiren Hz. Muhammed; getirdiği mesajla tüm insanlara yeni bir “kimlik, kişilik ve zihniyet” kazandırmayı, yeni bir insan tipi meydana getirmeyi, “Müslüman insan modeli” yetiştirmeyi ve neticede inançlı, dürüst, çalışkan, üretken, ahlâklı ve Allah’a kulluk anlayışına sahip bir “örnek toplum” ortaya çıkarmayı amaç edinerek² mücadele etmeye başladı. Kurmuş buldukları menfaat düzeninin bozulmasına tahammül edemeyen Mekke aristokratları, Hz. Peygamber’in Nebevî davetine kulaklarını kapayıp, ona ve onun müntesiplerine ağır işkence ve eziyetlerde bulundular. Alay ve hakaret etme, işkence yapma, ambargo koyma ve her türlü şiddet politikaları³ ile bu davetin hayat bulmasını engellemeye çalıştılar.

Babasından yetim anasından öksüz kalan, arkasında hiçbir beşeri otorite bulunmayan Hz. Muhammed, içinde yaşadığı bu toplum tarafından “emin” olarak tavsif edilmesine⁴ rağmen kendisine karşı konulması; bu insanların kendi değerlerine

---

¹ T.H. Weir, “Câhiliye”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1942, III, 11-12.

² Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995, xı.

³ Mustafa Ağırman, “Asr-ı Saadet’te Ordu ve Savaş Stratejisi”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam, ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul 1994, IV, 23-27.

⁴ İbn İshak, **Sîre**, thk. M. Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1981, s. 42, 57-59.

karşı Őuur-altlarında Őüpheler, kuŐkular, tereddütler beslediklerini⁵ ve inançlarında samimi olmadıklarını göstermektedir. Hz. Ömer'in müslüman olma serüveninde, toplum olarak yaşadıkları bu samimiyetsizlikten kaçarak, İslam'da samimi olma gayretlerini görebilmekteyiz.

Yaklaşık 13 yıl süren Mekke hayatı boyunca Hz. Peygamber, kendilerine yapılan zulümlere karşılık vermemiş ve sabrı tavsiye etmiştir. Baskılardan uzaklaşmak için yeni bir yurt olarak Medine'ye hicret etmiş, fakat müşrikler yine rahat bırakmamışlardı. Bu nazik durumda Allah, müşriklere karşı Müslümanların takınacakları tavrı cihad ayetleri⁶ ile bildirmiş ve savaşa izin vermişti.

On senelik devlet başkanlığı boyunca 28 civarında savaşa katılmış olan Hz. Peygamber vefat ettiğinde, Arap Yarımadası tamamen İslam Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişti. Savaşlarında düşmana sulh yoluyla galip gelme siyasetini gütmüş, zorunlu olarak savaşa girdiğinde düşmanı tamamen yok etmeme, en az seviyede can ve mal kaybıyla savaşı kazanma yollarını tercih etmiştir. Buna yönelik olarak da; düşmana ekonomik baskı uygulamış, savunmaya ağırlık vermiş ve askerî kuvvetini artırarak bunun caydırıcılığından yararlanmışır.⁷

Peygamberli toplum ile Peygambersiz toplum arasında köprü vazifesi görerek başarılı bir geçiş sağlayan İslam Devletinin ilk halifesi Hz. Ebû Bekir, kısa süren hilafet müddetinin (11-13/632-634) çoğunluğunda ilerlemiş yaşına rağmen

---

⁵ A. Murat Daryal, **İslam'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili**, İFAV Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993, 60-62.

⁶ Bakara 2/190, 244.

⁷ Hizmetli, 282.

Ridde⁸ savaşları ile uğraşmış ve bu olaylardan sonra ise Irak ve Suriye bölgesi fetihlerinin kapılarını açmıştır. Emrindeki kuvvetlerle Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı Hıms'a, Yezid b. Ebî Süfyan'ı Dimeşk'e, Amr b. Âs'ı Filistin'e ve Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün istikametine gönderdi.⁹ Suriye ve Irak bölgesindeki fetihlerin başlangıcında Hz. Ebû Bekir vefat edince halife seçilen Hz. Ömer, bu fetihlere ivme kazandırarak devam etmiştir.

A- TEZİN AMAÇ, KAPSAM, METODOLOJİ VE KAYNAKLARI

Tezin Amacı :

Siyasî, dinî, askerî, beşerî farklı yönleri bulunan Hz. Ömer; siyasî olarak büyük bir İslam Devleti meydana getirirken, askerî yönü ile İslam ordularını fetihler için sevk etmiş ve yönetmiştir. Bu dönemde İslam, Arabistan sınırları dışındaki ülkelere yayılmış; Mısır, Suriye ve Irak-İran birer Müslüman eyaleti haline gelmiştir. Fethedilen ülkelerde Müslümanlarca askerî bir sınıf meydana getirilerek, buralarda

---

⁸ Ridde veya onun bir türevi olan irtidad kelimesi sözlükte; bir şeyden dönmek, vazgeçmek, yüz çevirmek, reddetmek ve takip edilen yoldan geri dönmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise; iman ettikten sonra İslam'dan dönmeye verilen isimdir. Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde Arap yarımadasındaki kabilelerin birçoğu namaz, hac ve Kur'ân okuma gibi ibadetlere devam etmek istedikleri halde, otorite boşluğundan istifade ederek zekat vermek istemediklerinde Ebu Bekir: "Namaz ile zekatın arasında ayırım yapana karşı kesinlikle savaş açarım!" diyerek, Ridde hareketine katılanların kayıtsız şartsız teslimi ya da son ferde kadar imha konusunda kararlı bir tutum sergilemiştir. Neticede bu harekete katılanların hepsi bastırılmıştır. (Arı, 87-89) Daha geniş bilgi için bkz: M. Salih Arı, **Hz. Ebu Bekir ve Ridde Savaşları**, Beyan Yay., İstanbul 1996.

⁹ Taberî, **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II, 331; Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yay., 2.Baskı, İstanbul 1987, I, 289.

kurdukları kamplarda (ordugâhlar) yaşamışlardır. Zamanla bu ordugâhlardan, İslam düşünce tarihinde önemli bir yer işgal eden iki şehir –Basra ve Kûfe- ortaya çıkmış¹⁰ ve İslam medeniyetinin oluşmasına öncülük etmişlerdir.

Hilafetinde İran-İrak, Suriye ve Mısır olmak üzere üç ana cephede gerçekleştirilen fetihlerde, hiçbir sefere katılmadığı halde komutanlarını mükemmel bir şekilde sevk ve idare etmesi, onun etkili liderliğini göstermektedir. Hz. Ömer döneminde kısa zamanda süratle gerçekleştirilen fetihler neticesinde, devrin iki süper gücünden İran Sâsâni İmparatorluğu yıkılmış, diğeri Bizans İmparatorluğu büyük oranda toprak ve hâkimiyet kaybına uğramıştır. Köklü bir mazi, kuvvetli ve sistematize edilmiş ordulara sahip iki büyük imparatorlukla baş etmek, devlet teşkilatının ve buna bağlı olarak ordunun düzenli hale getirilmesinin sonucudur. Müslümanlar, genişleyen coğrafyada gerek coğrafi, demografik ve yerleşme düzeni olarak fiziksel bakımdan, gerekse kültürel olarak farklı yapılarla tanışmışlardır. Nüfus iki-üç kat artmış ve devlet sınırları Arap Yarımadasının farklı yönlerinde genişlemiştir. Yahudi, Hıristiyan, Zerdüş gibi farklı kültürel ve dini kimlikte insanların katılımıyla İslam toplumu heterojen bir kimlik kazanmıştır. Kısa zaman diliminde böylesine gelişen İslam toplumunu başarıyla idare eden Halife Ömer'in liderlik yönü ve kapasitesinin iyi tahlil edilmesi gerekir. İdari, mali ve siyasi reform ve gelişmeler; kendisinden sonraki yöneticiler için örneklik teşkil etmiştir. Günümüz anlayışıyla devrim niteliğinde gerçekleşen icraatların kendileri kadar, onları kısıtlı imkânlarla meydana getiren şahsiyetin özelliklerinin bilinmesi, günümüze de ışık tutacaktır.

---

¹⁰ H. Gazi Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, AÜİF Yay., 3. Baskı, Ankara 1988, 14, 15.

Müslüman oluşuna kadar Hz. Ömer'in bireysel hayatına bakıldığında, Cahiliye döneminin genel özellikleri çerçevesinde davranış göstermiştir. En belirgin olarak, kızını diri diri toprağa gömme âdetini uyguladığı rivayeti vardır.¹¹ Ancak bariz şekilde kendini geliştirmesiyle, toplumda saygın bir yere sahip olduğunu da görebiliriz. Mekke site devletinin diplomasi gibi önemli görevini yürütmüş, ayrıca ender okuma yazma bilen insanlardan biri olmuştur. Cesur, sportif, zeki, girişimci ve çalışkan bir insan olması, onu Cahiliye dönemi kadar, halifelik zamanında da etkili kılmıştır.

Hz. Ömer'in hilafet dönemi on yıl gibi insanlık tarihi seyrinde kısa sayılabilecek bir zaman dilimi olmasına rağmen, gerçekleştirilen icraat, reform ve gelişmelerle zamanını aşmış, kendisinden sonraki yılları da etkilemiştir. Tarihi olayları, kendi zamanının şartlarını göz önüne alarak değerlendirmeliyiz. Peygamberli toplumdaki, peygambersiz topluma geçişin üzerinden henüz iki sancılı yıl geçmişti. Bu iki yıl, büyük oranda “dinden dönme” (Ridde) savaşları ile geçti. Halife Ömer, Hz. Muhammed'den sonra meydana gelen yönetim kargaşasında, kılıçların çekilmeye niyetlendiği kritik zamanda derhal Hz. Ebû Bekir'e biat ederek, İslam devletinin parçalanmasına müsaade etmemiştir. Siyasi zekası, devleti yeniden yapılandırma çalışmalarında da kendini göstermiştir. Düzenli orduya geçişte önemli bir adım olan divan teşkilatı, hem idari, hem de askeri bir rol oynamıştır. Ekonomik gelişmeyle birlikte bayındırlık faaliyetleri, toplumsal refahı yaygınlaştırmıştır.

---

¹¹ Abdusselam b. Muhsin Âlu İsa, **Dirâsetun Nakdiyyetun fi'l-Merviyyâtî'l-Vârideti fi Şahsiyyeti Ömer b. Hattâb**, el-Câmiatu'l-İslamiyye, Medine 2002, I, s. 111. Bu rivayetle ilgili değerlendirme için bkz: “Özdenetim ve Şükür” konu başlığı.

Gayet sade hayat biçimiyle koskoca İslam devletini idare eden bir halife olmasına rağmen, yöneticilerin karşısında halkın yanında yer almıştır. Yöneticilerinin halkı ezmesine hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Philip Hitti'nin deyimiyle "İslam İmparatorluğunun Kurucusu"¹² olması dikkate alınarak, şahsi ve siyasi yönlerden lider bir kişi olduğunun ortaya çıkarılması, onun liderlik özelliklerinin modern liderlik teorileriyle kıyaslanması, tezimizin temel amacını teşkil etmektedir.

Kapsam ve Sınırlılıkları :

Bu tez çalışmasında; Halife Ömer'in kişisel gelişim, liderlik ve yönetimle ilgili vasıfları ön planda tutulacaktır. Hz. Ömer'in bireysel ahlaki erdemleri ve devlet idaresinde yaptığı icraat, reform ve gelişmeler, konunun özelliği itibarıyla çok ayrıntılı olarak değil, onun şahsî ve siyasî yönünü ortaya çıkaracak şekilde ele alınacaktır. Ayrıca belirlenen başlıklarda zikredilen olaylarda kronolojik sıraya riayet edilmeyecek, konunun bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilecektir. Günümüz dünyasında genel kabul gören liderlik modelleri ve kişisel gelişim çalışmaları ışığında incelenecek olan Ömer'in hayatı, kıyasa imkan vermesi bakımından onun hayatına yön veren en önemli etmen olan İslam dininin liderliğe bakış açısıyla desteklenecektir. Bu harmanlamadan, modern zaman insanları için ufuk açıcı verilerin ortaya çıkacağına inanıyoruz.

---

¹² "Ömer b. Hattab, kendini dine vakfetmiş, heyecanlı ve ateşli bir lider, zamanında iki düşman imparatorluğu yıkan bir kişi, 13 asır boyunca İslam birliğini muhafaza eden halifelik müessesesinin kurucusu ve Arap-İslam tarihinin en büyük ikinci şahsiyeti idi." (Philip K. Hitti, **Arap Tarihinin Mimarları**, çev. Ali Zengin, Risale Yay., İstanbul 1995, s. 55.)

Araştırmanın Metodolojisi ve Kaynakları :

Veriler kaynak tarama metoduyla elde edilmiştir. Öncelikle temel İslam tarihi kaynakları olmak üzere, konuyla ilgili çok sayıda günümüz eserleri de taranarak elde edilen veriler, modern bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Kişisel gelişim, liderlik ve yönetimle ilgili günümüz çalışmaları ışığında, bir sentezleme yapma gayreti gösterilmiştir.

Klasik İslam tarihi kaynakları rivayet usulüne dayandığı için sosyolojik ve felsefi tahlillerden uzaktır. Fakat bir konuyla ilgili muhtelif rivayetleri olduğu gibi aktarmaları, bir bakıma yorumu bize bırakmaları tarzında mütalaa edilmiş, böylelikle olaylardan sonuca gidip sentezleme çalışması yapmamıza imkân tanımıştır. Tarihî bir şahsiyetin liderlik vasıflarını ortaya koymanın zorluğu ortadadır. Onunla ilgili rivayetleri, meydana geldiği veya yaptığı söylenen olayları inceleyip sonuç çıkarmak zorunluluğu vardır. Kişinin niyetini, olay anındaki ruhsal ve fiziki durumunu, amacını net olarak sezinlemek mümkün değildir. Araştırmacı, elde ettiği bulgular ışığında anladığını veya sezindiğini ortaya koyup yorumlamak mecburiyetindedir. Ayrıca bir tarihî vakıadan birçok sonuç, hatta birbirine zıt olabilecek farklı sonuçlar çıkarmak mümkün olabilmektedir. Çalışmamıza, Ömer'in şahsî ve siyasî yönlerini tespit edip, liderlik özelliklerini ortaya koyma yolunda, farklı olaylardan süzölmüş kategorik sonuçlar bütünü olarak bakılabilir.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz kitabi kaynakları; ana ve tali kaynaklar olarak iki genel grupta değerlendirmek mümkündür. Ana kaynakların ağırlık noktasını klasik İslam tarihi eserleri ile hadis kitapları oluşturmaktadır. Bunlardan öncelikli ve ağırlıklı olarak yararlandığımız Taberî'nin tarih kitabı *Tarihu'l-Ümem*

ve'l-Mulûk¹³; tarihi olayları yıllık sıra ile aktarması, bir konuda bilinen tüm rivayetleri serdetmesi ve kendisinden sonraki tarihçilere hem usûl hem de rivayetler bakımından örneklik teşkil etmesi yönleriyle ön plana çıkmaktadır. Hz. Ömer ile ilgili olayları özellikle h. 13-23 yılları döneminde ayrıntılı olarak aktarması yanında, bu dönem harici yıllarda da serpiştirilmiş şekilde bulmamız mümkün olmuştur. Tertip ve usûl yönünden Taberî'nin yolunu takip eden, onun ele aldığı yıla kadar olay ve rivayetleri neredeyse aynen eserlerine alan tarihçilerden İbnu'l-Esir¹⁴ ve İbn Kesir'in¹⁵ tarih kitapları da bazen farklı bilgileriyle tezimize oldukça çok katkıda bulunmuşlardır. Tabakât türünün mümtaz örneklerinden İbn Sa'd'in¹⁶ eseri ile Ensâb türünün vazgeçilmez eseri Belâzûrî'nin *Ensâbu'l-Eşraf*¹⁷; Ömer'i müstakil olarak ele almaları ve birçok rivayeti bir arada sunmalarıyla temayüz etmişlerdir. Yine Belâzûrî'nin Fütûhât alanının başlangıç eseri *Fütûhu'l-Büldân*¹⁸; Ömer'in fetih organizasyonlarını toplu şekilde serdetmesiyle ağırlıklı olarak yararlandığımız eserlerdendir. Hulefâ-i Râşidin dönemine ayrı bir cild tahsis edip, onlardan Ömer hakkındaki rivayetleri toplu olarak bir arada sunan Zehebî'nin¹⁹ eserine de sıklıkla müracaat ettik. En eski eserlerden olan ve Hz. Ömer dönemi fetihleri neticesinde

---

¹³ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

¹⁴ İbnu'l-Esir, *İslam Tarihi* (el-Kâmil fî't-Tarih), çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yay., İstanbul 1985; *Usdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. A.Muhammed Muavviz- A. Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1996.

¹⁵ İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi* (el-Bidâye ve'n-Nihâye), çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İst. 1994.

¹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Thk. Ali Muhammed Amr, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 2001.

¹⁷ Belazûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Thk. Süheyl Zekkâr& Riyâd Zerkây, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

¹⁸ Belazûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., I. Baskı, Ank. 1987.

¹⁹ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. B. Avvâd Ma'ruf, c. 28, Müessesetu'l-Risâle, Beyrut 1996.

genişleyen toprakların statüsü, gayri müslimlerle hukuki ilişkileri ayrıntılı olarak anlatan Ebû Yusuf'un *Harac*'ından²⁰ istifademiz büyük olmuştur. Klasik İslam Tarihi kaynaklarının ayrılmaz tamamlayıcı parçası olarak gördüğümüz hadis kaynakları; Hz. Ömer ve onunla ilgili tarihi verileri kategorize etmeleri ve değişik rivayetleri belirtmelerindeki önemlerinden dolayı çalışmamızda yer edinmişlerdir. Buhârî,²¹ Müslim²² ve Tirmizi'nin²³ Sahihleri, Ebu Davud,²⁴ İbn Mâce²⁵ ve Nesâî'in²⁶ Sünenleri, İmam Mâlik'in Muvattâ'sı,²⁷ Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i²⁸ ile ağırlıklı olarak Hindî'nin *Kenzu'l-Ummâl*'i²⁹ önemli bilgilere ulaşmamıza vesile olmuşlardır.

Klasik temel kaynaklara ek olarak yararlandığımız tâli kaynaklardan, ilk dönem İslam tarihini tematik şekilde ele alan Kandehevî'nin *Hayâtu's-Sahâbe*'si³⁰ ile Kettânî'nin *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*³¹ adlı eserleri, ayrıca Hz. Ömer dönemini ayrıntılı inceleyen Şiblî'nin *Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*³² ve Temmâvî'nin *Hiz. Ömer*

---

²⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, çev. Ali Özek, Hisar Yay., İstanbul 1973.

²¹ Buhârî, *Sahih-u Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987.

²² Müslim, *Sahih-u Müslim Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İst. 1980.

²³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2004.

²⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebu Davud*, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İst. 1989.

²⁵ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul 1983.

²⁶ Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2005.

²⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, çev. Ahmet Büyükpınar, Beyan Yay., İst. 1994.

²⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Erne'vut, Adil Mürşid, Müessesetu'l-Risâle, Beyrut 1995.

²⁹ Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakâ, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985.

³⁰ M. Yusuf Kandehevî, *Hayatu's-Sahâbe*, çev. Ali Arslan, Akçağ Yay., Ankara 2004.

³¹ Muhammed Abdulhayy Kettânî, *Hiz. Peygamberin Yönetimi*, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İst. 2003.

³² Şiblî Nu'mânî, *Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, Hikmet Yay., İstanbul 1986.

*el-Faruk ve Modern Sistemler*³³ adlı eserleri kategorik bilgiye ulaşım açısından kolaylık sağlamışlardır. Belirledikleri konular çerçevesinde olayları kategorize edip yorumlayan bu eserlerden özellikle Şibli ve Temmâvî'nin kitapları, kaynak gösteriminin yetersiz oluşları nedeniyle istifadeyi zorlaştırmışlarsa da, Ömer'in farklı yönlerini anlamada yardımcı olmuşlardır. Günümüzün en önemli araştırmacılarından merhum Muhammed Hamidullah'ın öncelikli olarak *el-Vesâiku's- Siyasiyye*³⁴ adlı eseri olmak üzere birçok eserinden faydalandık. Farklı rivayetleri tarayıp belgeyi ortaya çıkarması yönüyle *el-Vesâiku's- Siyasiyye* eşsiz bir eserdir. Yeri geldiğinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın gayretleriyle ilim dünyasına kazandırılmış önemli bir temel kaynak olan İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine başvurduk. Tezimizin ana temasını oluşturan liderlik konusunda yapılmış yerli ve yabancı birçok kaynaktan istifade edilmiş, Ömer'in liderlik yönlerini anlayıp yorumlamamıza imkan veren liderlik teorilerinin şekillenmesinde yoğun olarak M. Şerif Şimşek ve arkadaşları³⁵, Dilaver Tengilimoğlu,³⁶ Uğur Zel³⁷ gibi yazarların eserlerinin payı büyük olmuştur.

Hz. Ömer dönemini muhtelif yönlerden ele alan müstakil çalışmalar çoktur.

---

³³ Süleyman Muhammed Temmâvî, **Hz.Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler**, çev. M. Vesim Taylan, İstanbul 2004.

³⁴ Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's- Siyasiyye**, Dâru'n- Nefâis, 6. Basım, Beyrut 1987.

³⁵ M. Şerif Şimşek, Tahir Akgemci, Adnan Çelik, **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Adım Matbaacılık, Konya 2003.

³⁶ Dilaver Tengilimoğlu, **Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması**, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com, Güz 2005, c. 4 sayı: 14.

³⁷ Uğur Zel, **Kişilik ve Liderlik**, Nobel Yay., Ankara 2006.

Heykel³⁸, Baltacı³⁹, Mecdelâvî⁴⁰, Âlu İsâ⁴¹ gibi araştırmacıların eserlerine ilaveten Mustafa Fayda'nın özellikle Divan⁴² ve Gayri Müslimler⁴³ bakımından Ömer dönemini inceleyen çalışmaları takdire şayandır. Ömer'in değişik yönlerini aksettiren bu çalışmalar, bütüncül olarak onun liderliğini ortaya koymada sistem ve tematik açıdan yeterli olamamaktadırlar. Onun liderliğini karizmatik açıdan değerlendiren tez çalışması⁴⁴ da bu bakımlardan kısmî kalmakla beraber yararlı bir çalışma olmuştur. Biz bu çalışmada; Hz. Ömer'in liderliğini, sistem ve tematik açıdan liderlik teorileri ışığında bütüncül olarak ele almaya çalışacağız.

B- GENEL OLARAK LİDERLİK

1. Kavram ve Tanım

Köken olarak İngilizce bir isim olan “lider” (*Leader*) kelimesi, Türkçede sözlük anlamı itibariyle; “Yönetimde gücü ve etkisi olan kimse, önder, şef; bir kuruluşun en üst düzeyde yönetimiyle görevli kimse” anlamlarında kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak “liderlik” (*Leadership*) ise, “liderin görevi ve lider olma

---

³⁸ M. Hüseyin Heykel, **el-Fâruk Ömer**, 10. Basım, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tarihsiz.

³⁹ Muhammed Baltacı, **Menhecu Ömer b. el-Hattab fi't-Teşri**, Daru'l-Fikri'l-Azeli, Kahire 1970.

⁴⁰ Faruk Said Mecdelâvî, **el-İdâretu'l-İslâmiyye fi Ahdi Ömer b. el-Hattâb**, Dâru'n-Nahdati'l-Arabî, Beyrut 1991.

⁴¹ Abdusselam b. Muhsin Âlu İsâ, **Dirâsetun Nakdiyyetun fi'l-Merviyâtî'l-Vârideti fi Şahsiyyeti Ömer b. Hattâb**, el-Câmiatu'l-İslamiyye, Medine 2002.

⁴² Mustafa Fayda, “**H. Ömer'in Divan Teşkilatı**” DGBİT, II, Çağ Yay., İstanbul 1986, s. 107-176.

⁴³ Mustafa Fayda, **H. Ömer Zamanında Gayri Müslimler**, MÜİFY, İstanbul 1998.

⁴⁴ M. Mustafa Yüksel, **Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü., SBE, Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Konya 2006.

durumu”⁴⁵ manasını ifade etmektedir.

Liderlik; yöneten ve yönetilen insanlara göre farklı manalar alabilir. Herhangi bir günde liderlik; öğretme, çalıştırma, atama, koltuk yönetimi, öğüt verme, rehberlik etme, düzeltme, koruma, açıklama ve gözleme manalarına gelebilir.⁴⁶ Liderliğin üç temel anlamı vardır. Bunlar, belli bir makamı elinde bulundurmaktan elde edilen sıfat, bireyin kişilik özelliği ve bir davranış kategorisidir. Araştırmacıların algılama farklılıkları, ortaya koydukları sonuçlara da yansımaktadır.⁴⁷

En genel anlamıyla lideri tanımlayacak olursak; lider, grup üyelerini bir amaca yönelik güdüleyen ve grup amaçları doğrultusunda etkileyen, yönlendiren bir kişi iken, liderlik; belirli koşullar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi sürecidir.⁴⁸ Liderlik, bir yetenek setinden daha fazladır. Gerçek liderlik; iyi bilenmiş yeteneklerin, açık ve cana yakın bir ruh ile birleştirilmesidir.⁴⁹ Farklı hareket noktalarından kaynaklanan araştırmalar, çok sayıda ve değişik liderlik tanımlamalarına yol açmıştır. Bu tanımlamaların bazıları şu şekilde sıralanabilir:⁵⁰

- ✓ Liderlik, ortak bir amaca doğru grubun davranışlarını yönlendirmek için bireyin yapmış olduğu davranışların tümüdür.
- ✓ Liderlik, iletişim sürecinin yaşandığı bir ortamda, önceden belirlenmiş

⁴⁵ Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, ilgili sözcük maddeleri.

⁴⁶ Chris Clarke-Epstein, **78 Important Questions Every Leader Should Ask and Answer**, AMACOM Books, USA 2002, 11.

⁴⁷ Zel, 108.

⁴⁸ Tamer Koçel, **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım, 8.Baskı, İstanbul 2001, 465.

⁴⁹ Clarke-Epstein, 13.

⁵⁰ Zel, 109-110.

hedeflere ulaşmak üzere yönlendirilmiş kişiler arası etkileşim sürecidir.

✓ Liderlik, karşılıklı davranış ve fikir birliği ile yapıyı harekete geçirmek ve bu hareketi devam ettirmektir.

✓ Liderlik, amaçları gerçekleştirmek için uğraşanları duruma göre uyarlayıcı, onların sorularını yanıtlayıcı bir roldür.

✓ Liderlik, organizasyonun günlük emirleriyle mekanik koordinasyonundan daha ötede etki yönünden ortaya çıkan bir fazlalıktır.

✓ Liderlik, örgütlenmiş bir grubu, belli bir amacı yerine getirmek maksadıyla davranışlarını etkileme faaliyetidir.

Bu farklı tanımlar, liderin grubu yönlendirme, hedefe ulaştırma, harekete geçirme, motive etme ve etkileme gibi farklı özelliklerinden, yapılan araştırma sahasına göre sadece birisinin öne çıkarılması sonucu meydana gelmektedir. Bizce liderlik, yukarıda saydığımız özelliklerin ve araştırdıkça ortaya çıkacak farklı hususiyetlerin toplamıdır.

Liderler, sadece basit bir etkiye sahip değillerdir, çünkü onlar öncü ve emredici konumdadırlar. *İnsanların ait olmayı isteyecekleri bir dünya oluşturmayı başaranlar gerçek liderlerdir.*⁵¹ Lideri tanımlamanın iki yolu vardır: Lider, grubun lider olduğunu söylediği kişi ve/veya grup üzerinde en çok etkiye sahip olan kişidir. Her iki tanımın da işlerliği vardır ve genellikle, sonuçta aynı kişiyi gösterirler. Bazı araştırma sonuçlarına göre; bir grubun üyeleri, liderin kim olduğu konusunda, dış gözlemcilerle aynı fikri paylaşmaktadırlar.⁵²

---

⁵¹ Robert B. Dilts, **Visionary Leadership Skills**, Meta Publications, USA 1996, s. 3.

⁵² J. L. Freedman ve Diğerleri, **Sosyal Psikoloji**, 3. bs., çev. Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ank. 1998, 505.

2. Lider-Yönetici Farkı

Literatürde örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmada belirleyici olan liderlik kavramı ile yöneticilik kavramı arasında farklılık bulunduğu yönelik görüşler bulunmaktadır. Nitekim Warren Bennis ve Burt Nanus, yöneticilik-liderlik ayrımı konusunda farklı bir yorum getirmişlerdir. Bu kişilere göre, yöneticiliğin anlamı, yerine getirmek, sorumluluk taşımak ve yürütmektir. Liderlik ise, etkilemek, yönlendirme konusunda rehberlik etmek, etkin faaliyet ve görünüşdür. Buna göre, örgütsel yapıda yöneticiler sisteme, denetime, belirlilik şartlarında hareket etmeye ve kurallara önem verir iken, liderler yaygın bir iletişim, fikir üretimi ve bu fikirleri eyleme dönüştürmeyle ilgilenirler. Bu ayrıma göre mevcudu koruyan yönetici, ama değişimi başaran, değişimi harekete geçiren liderdir. Yöneticilik daha çok biçimsel örgüt yapısı ile ilgili bir kavramı ifade etmektedir. Öte yandan, liderliğin oluşması için biçimsel organizasyonun varlığı ön koşul değildir. Yönetici ile lider arasındaki ortak özellik ise, her ikisinin de bulunduğu örgütlerdeki kişi ya da grupları belirli amaçlara ulaşmak için yönetme ve yönlendirme çabası içerisinde olmalarıdır.⁵³

Lider ve yönetici arasındaki en temel fark, lider içinde bulunduğu koşullara hâkimken, yöneticinin bu koşullara teslim olmasıdır. En genel tanımıyla lider, gruba önderlik yapar ve gidilecek hedefi belirleyerek grubu motive eder. Yöneticinin en bariz vasfı ise belirlenmiş hedefler doğrultusunda iş takibi yapar. Fakat bundan başka büyük ve önemli farklar da vardır. Bunları şu şekilde özetlememiz mümkündür:⁵⁴

---

⁵³ Tengilimoğlu, 3.

⁵⁴ Warren Bennis, **Bir Lider Olabilmek**, 4. Baskı, çev. Utku Teksöz, Sistem Yay., İstanbul 2003, s. 49-50; Murray Hiebert & Bruce Klatt, **The Encyclopedia Of Leadership**, McGraw-Hill, USA 2001, s. 5.

YÖNETİCİ	LİDER
Sadece yönetir	Yönetirken yenilikler yapar
Kopyadır	Orijinaldir
Elindekileri korumaya çalışır	Elindekileri geliştirmeye çalışır
Sistemler ve yapı üzerinde durur	Kişilerin üzerine eğilir
Çalışanlarını baskı ve kontrol altında tutar	Çalışanlarına güven ve ilham verir
Kısa vadeli düşünür	Uzun vadeli bir bakış açısına sahiptir
“Nasıl?” ve “Ne zaman?” sorularını sorar	“Ne?” ve “Niçin?” sorularını sorar
Gözü hep alt sıralardadır	Gözü hep ufuğa yönelmiştir
Taklit eder	İcat eder
Statükoyu kabullenir	Statükoya meydan okur
Tipik iyi bir askerdir	Kendine has bir kişiliktir
İşleri doğru yapar	Doğru işleri yapar

Tablo-1: Lider-Yönetici Farkı

C- LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

I- KLASİK YAKLAŞIMLAR

Liderlik teorileri aslında yaklaşık bir asırlık geçmişe sahip olsa da, insanlığın toplu yaşaması kadar eski bir olgudur. Doğal afetler, savaşlar, fetihler, toplumsal endişeler siyasî, askerî, dinsel ve kurumsal liderlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Geleneksel yaklaşımdan güncel anlayışa doğru bakıldığında, ortaya bir dizi liderlik kuramının çıktığını, sonuçta güncel anlayışa göre liderliğin bazı yeniliklerle özel bir boyut kazandığını görürüz. 1960’lı yıllardan sonra liderlik tarzlarını açıklamaya çalışan ve konuya farklı perspektiflerden bakan çeşitli liderlik kuramları oluşturulmaya başlanmıştır.

Liderlik teorilerini klasik ve modern yaklaşımlar olarak iki ana kategoriye ayırdıktan sonra, klasik yaklaşımları 3 ayrı kategoride toplamak mümkündür. Bunlar;

1- Özellikler yaklaşımı (MÖ. 450- 1940'lı yıllar arası) 2- Davranışsal yaklaşım (1940- 1960 yılları arası) 3- Durumsal yaklaşım (1960'lardan günümüze kadar).⁵⁵ Modern yaklaşımlar ise, günümüzde ortaya çıkan liderlik modellerini ifade etmektedir.

1. Özellikler Yaklaşımı (Traits Approach)

Özellikler yaklaşımı liderlik konusunda geliştirilen ilk yaklaşımdır. Bu görüşü savunan yönetim bilimcilere göre, lider olabilmek için kişilerin doğuştan taşıdıkları bazı özelliklerin olması gerekmektedir. Lider doğuştan taşıdığı fiziksel, düşünsel, duyumsal ve sosyal ve kişilik özellikler açısından diğer insanlardan farklı olmalıdır. Özellikler yaklaşımına göre, bir kişinin bir grup içerisinde lider olarak kabul edilmesinin ve o grubu yönetmesinin temel nedeni, kişinin sahip olduğu özelliklerdir. Lider, sahip olduğu özelliklerinden dolayı grup içindeki diğer üyelere farklıdır.⁵⁶

Özellikler Kuramına göre, insanlar "lider olarak doğarlar, sonradan lider haline gelemeyizler". Yine bu kurama göre, bazı insanlar doğuştan sahip oldukları birtakım üstün kabiliyetler sayesinde diğerlerinden ayrılırlar. Bu durumda, liderlik tarzını açıklamanın tek yolu ise, bu tip insanların sahip oldukları özellikleri ölçmekle sağlanabilir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda üç tip etkili liderlik özelliği bulunmuştur:

---

⁵⁵ Zel, 114.

⁵⁶ Tengilimoğlu, 4.

- a. Kişisel özellikler (uyum sağlama, üstün olma, özgüven),
- b. Fiziksel özellikler (boy, kilo, görünüş)
- c. Yetenek (zeka, deneyim, başkalarına karşı duyarlılık).⁵⁷

Thomas Carlyle'nin "*Büyük Adamlar Okulu*" kuramı; tarihin, büyük adamların yani kahramanların özgeçmiş öykülerinden ibaret olduğunu belirtir. Bu kurama göre bazı kişiler belirli niteliklere sahip olarak doğarlar ve bu nitelikler onların her yerde ve her zaman önder olarak ortaya çıkmalarını sağlar. Zamanla bu görüş, yerini insanlardaki önderlik niteliklerinin öğrenim ve tecrübe ile de elde edilebileceğini savunan daha gerçekçi bir yaklaşıma bırakmıştır. Bunların sonucunda yapılan birçok araştırma, önderin özellikleri arasında tabloda gösterilen unsurların yer alabileceğini ortaya koymuştur.⁵⁸

LİDERDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER	
YAŞ	AÇIKSÖZLÜLÜK
CİNSİYET	İLERİYİ GÖREBİLME
OLGUNLUK	İNİSİYATİF SAHİBİ OLABİLME
YAKIŞIKLILIK	BAŞKALARINA GÜVEN VEREBİLME
ZEKA	GÜZEL KONUŞMA YETENEĞİ
BİLGİ	DUYGUSAL OLGUNLUK
DÜRÜSTLÜK	KARARLILIK
SAMİMİYET	KENDİNE GÜVEN DUYMA
DOĞRULUK	İŞİ BAŞARMA YETENEĞİ
BAŞKALARI İLE İLİŞKİ KURABİLME YETENEĞİ	

Tablo-2: Özellikler yaklaşımına göre liderde bulunması gereken özellikler

---

⁵⁷ Şimşek vd, 185.

⁵⁸ Şimşek vd, 186.

Bu anlayışın sonucu olarak liderlerin hangi açılardan izleyicilerden farklı olduğunu açıklayabilmek için birçok araştırma yapılmıştır. Ancak, liderlik sürecini yalnızca “liderin sahip olduğu özellikler” değişkenini ele alarak inceleyen bu teori gerçek yaşamda pek geçerli olmamıştır. Liderliği belirlediği varsayılan özelliklerin çoğunun, aynı anda bir kişide bulunmasının mümkün olmaması ve bazen izleyiciler arasından liderin özelliklerinden daha fazlasına sahip olanlar bulunduğu halde bunların lider olarak ortaya çıkamaması ve bu özelliklerin kolaylıkla ölçülememesi, liderlikle ilgili yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bunun üzerine liderin sahip olduğu özellikler yerine, izleyicilerin özelliklerine ve liderin nasıl davrandığı konusuna ağırlık verilmiş ve ortaya Davranışsal Önderlik Teorisi çıkmıştır.⁵⁹

2. Davranışsal Yaklaşım (Behavioral Approach)

Bu yaklaşımın temel dayanağı, liderleri etkin ve başarılı kılan özelliklerin, liderin kişisel özelliklerinden çok, onun liderlik yaparken gösterdiği davranışlar olmasıdır. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda, liderlerin davranışlarının temel yönelimi belirlenmeye çalışılmıştır. Liderlerin astları ile iletişim şekli, yetki devredip etmemesi, planlama ve kontrol şekli, amaçları belirleme şekli vb. gibi davranışlar liderin etkinliğini belirleyen önemli faktörler olarak ele alınmıştır.⁶⁰ Yapılan çalışmalar, davranışların özelliklerden farklı olup, öğrenilebilir olduğunda yoğunlaşmışlardır.⁶¹

---

⁵⁹ Tengilimoğlu, 4.

⁶⁰ Tengilimoğlu, 4.

⁶¹ Şimşek vd, 188.

Davranışsal liderlik kuramının gelişmesinde yönetim bilimcilerinin yapmış olduğu çeşitli uygulamalı ve teorik çalışmaların katkıları olmuştur. Bunlardan başlıcaları; Ohio State Üniversitesi liderlik çalışmaları, Michigan Üniversitesi çalışmaları, Blake ve Mauton'un Yönetmel Diyagram Modeli çalışmasıdır. Bütün bu çalışmaların ortak noktası, liderlerin liderlik davranışını ortaya koyarken iki konuyu önemsemeleridir:

- a. İşe veya göreve yönelik olma,
- b. Kişiyeye yönelik olma.

Bu çalışmaların sonucu olarak çeşitli liderlik tarzları belirlenmiş ve bunların etkinlikleri araştırılmıştır. Davranışsal kuramlar, liderlik sürecinin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmakla beraber, çevreye ve koşullara ağırlık vermemeleri nedeni ile eleştirilmişlerdir.⁶²

Davranışsal yaklaşım başlığı altında, Ohio State Üniversitesi Araştırmaları, Michigan Üniversitesi Araştırmaları, Robert Blake ve Jeane Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi, Tannenbaum ve Schmidt'in Liderlik Doğrusu, Douglas Mc Gregor'un X ve Y Teorileri ile Rensis Likert' in Dörtlü Yaklaşım Modeli aşağıda kısaca anlatılmıştır:

2.1. Ohio State Üniversitesi Araştırmaları

1945'te başlayan araştırmalar sonucunda; 1800'e yakın lider davranış biçimi ortaya çıkarılmış, istatistikî analizler sonucu bu sayı 150'ye indirilmiştir. Bu davranış biçimleri sorular haline dönüştürülerek, izleyici konumundaki kişilere

---

⁶² Tengilimoğlu, 4-5.

sorulmuştur. Bunun sonucunda, lider davranışlarının temelde iki ayrı boyutta toplandığı görülmüştür:

- a. Bireyi önemseme (Consideration)
- b. Yapıyı harekete geçirme (Initiating structure).⁶³

Bireyi dikkate alan tarz, bir liderin takipçilerine gösterdiği ilgi ve yoğunlukla orantılıdır. İşe ağırlık veren tarz ise, bir liderin grup tarafından konmuş hedeflere ulaşılması için kaynakları ve insan gücünü etkili bir şekilde kullanmasıyla bağlantılıdır. Her iki tarz da birbirinden bağımsızdır. Yani, bir liderin işe ağırlık veren tarzının yüksek olması kişiyi dikkate alan tarzının da yüksek olacağı anlamına gelmez.

Araştırmalar sonucunda kişiyi dikkate alan tarzı tercih eden liderlerle çalışan astların organizasyonda daha uzun süre kaldıkları tespit edilmiş, ancak performans açısından hem kişiyi dikkate alan hem de işe ağırlık veren tarzı uygulayabilen liderlerin daha yüksek performansı garantiledikleri görülmüştür. Her iki tarz liderliğin başarılı olabilmesi için, içinde bulunulan durum da büyük rol oynamaktadır. Ohio State çalışmasının esas bulguları şunlardır:⁶⁴

1. Liderin kişiyi dikkate alan davranışları arttıkça personel devir hızı ve devamsızlık azalmaktadır.
2. Liderin işe ağırlık veren davranışları arttıkça çalışanların performansları artmaktadır.

---

⁶³ Zel, 125.

⁶⁴ Liderlik Teorileri, www.insankaynaklari.com, 2006.

Ohio State Üniversitesi Çalışması	
<i>Kişiye Dikkate Alan Tarz</i>	<i>İşe Ağırlık Veren Tarz</i>
Dostça Davranma	Planlama
Astlara Danışma	Koordine Etme
Astlara İtibar Etme	Yönetme
Astlarla İletişim Kurma	Problem Çözme
Destek Verme	Astların Rollerini Belirleme
Astların İsteklerini Temsil Etme	Yetersiz İşi Eleştirme
	Astlara Baskı Uygulama

Tablo-3: Ohio State Üniversitesi Liderlik Çalışması

2.2. Michigan Üniversitesi (Likert) Liderlik Çalışmaları

1947'lerde Michigan Üniversitesi'nde Rensis Likert yönteminde yapılan bu çalışmanın amacı, grup üyelerinin tatminine ve grubun verimliliğine katkıda bulunan faktörleri belirlemektir. Bu çalışmada; verimlilik iş tatmini, personel devir hızı, şikayetler, devamsızlık, maliyet ve motivasyon gibi kriterler kullanılmıştır.⁶⁵

Yapılan çalışmalar sonucunda; lider davranışları "*işe dönük lider*" ve "*kişiye dönük lider*" olarak iki gösterge altında toplanmıştır. Buna göre işe dönük lider, grup üyelerinin önceden belirlenen ilke ve yöntemlere göre çalışıp çalışmadıklarını yakından kontrol eden, büyük ölçüde cezalandırma ve makama dayanan resmi otoritesini kullanan bir davranış gösterir. Buna karşılık kişiye yönelik lider, yetki devrini esas alan, grup üyelerinin tatminini artıracak çalışma şartlarının geliştirilmesine çalışan ve kişilerin gelişme ve ilerlemeleriyle yakından ilgilenen bir

⁶⁵ Şimşek vd, 190; Koçel, 401.

davranış sergiler.⁶⁶

Likert'in değişik iş gruplarıyla yaptığı araştırma sonucunda, kişiye dönük liderliğin, işe dönük liderlikten daha etkili olduğu anlaşılmıştır. En üretken gruplar, liderleri üretim merkezli olanlardan çok, çalışan merkezli olanlardır. En etkin liderler ise; astlarıyla destekleyici ilişki kuranlar, tek başına karar almaktan çok, grup halinde karar almaya önem verenler ve izleyicilerini, yüksek performans hedefleri oluşturmaya ve bunların başarılmasına teşvik edenlerdir.⁶⁷

2.3. Blake ve Mouton 'un Yönetim Tarzı Matrisi

Ohio Eyalet ve Michigan Üniversitesi çalışmalarından çıkan bir sonuç, liderlik stiline tek boyutlu olmayabildiğidir. Hem görev merkezli hem de çalışan merkezli stiller üstün başarı sağlayabilir. Bir yöneticinin "çalışanlara ve göreve göre" yaklaşımını ölçmek için Blake ve Mouton tarafından geliştirilen yönetsel skala (*The Managerial Grid*) liderliğin bu iki boyutlu doğasını yansıtmaktadır.⁶⁸

Modele göre liderler için öncelik verimlilik değil, kişilerarası ilişkiler olmalıdır. Lider, öncelikle çalışanların moralini yükseltip işten doyum almalarını sağlamalıdır. Bunun için liderler, astlarının işine karışmadan onların işlerini planlamalarına, düzenlemelerine yardım ederek duygusal destek sağlarlar. Lider, astlarını çok sıkı denetlemek yerine genel denetimden yanadır. Çünkü huzurlu bir iş

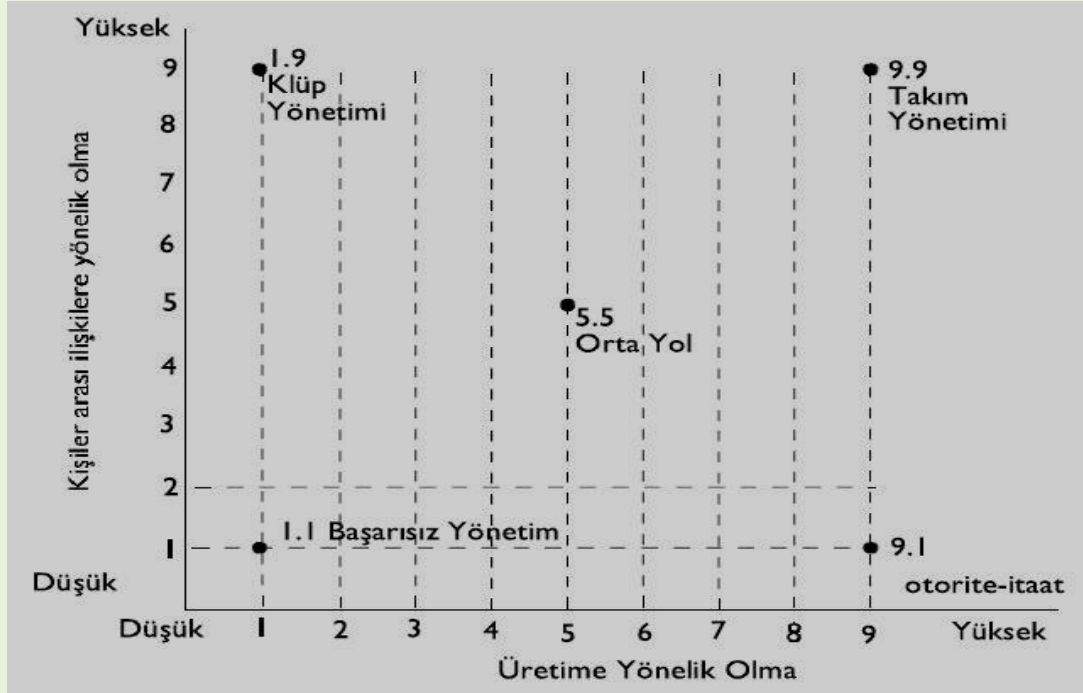
⁶⁶ Zel, 129.

⁶⁷ Şimşek vd, 191.

⁶⁸ Şimşek vd, 191.

ortamı ve verimli bir iş temposu için doyurucu ilişkiler şarttır.⁶⁹

Çalışanlara ve işe verilen ağırlığa göre, beş ayrı tip liderlik ortaya çıkmıştır:⁷⁰

Şekil-1: Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matrisi

1.1-Cıltz Liderlik; örgütle kalabilmek için gerekli işin yerine getirilmesinde en alt düzeyde çaba harcamaktadır.

1.9-Şehir Kulübü Liderliği; yönetici düşünceli, rahat ve arkadaşça ilişkilere ağırlık verirken, üretime ilgisi en alt düzeydedir.

9.1-Görev Liderliği; yönetici otoritesini kullanarak verimliliği sağlarken insan ilişkilerine verdiği önem en alt düzeydedir.

⁶⁹ Zel, 134.

⁷⁰ Şimşek vd, 191.

5.5-Orta Yolcu Liderlik; yapılacak işin miktarıyla çalışanların moralini dengede tutmaya çalışan uzlaştırmacı liderlik tipini yansıtmaktadır.

9.9-Ekip Çalışması Liderliği; örgüt üyelerinin karşılıklı güven, saygı, dayanma ve özgüven yoluyla yüksek performans gösterdikleri ve yöneticinin; sorun çözme dışında astlara müdahale etmediği liderlik tarzıdır.

2.4 Tannenbaum ve Schmidt'in Liderlik Doğrusu

Robert Tannenbaum ve Warren H.Schmidt bir yöneticinin liderlik stilini seçmesinde etkili olduklarına inandıkları değişik faktörleri tanımlayan ilk kuramcılardandır. Kişisel olarak eleman merkezli yöneticilik stilini tercih ederken, yöneticilerin nasıl yöneteceklerini karar vermeden önce bir takım pratik noktaları dikkate almaya ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

Tannenbaum ve Schmidt, liderliğin iki uç noktasının 'otokratik liderlik' ve 'demokratik liderlik' olduğunu kabul edip, iki uç arasındaki liderlik doğrusuna yedi ayrı lider davranışı yerleştirmişler ve modeli yetki kavramı üzerine kurmuşlardır.⁷¹

Bu bağlamda Tannenbaum ve Schmidt, şu sınıflamayı yapmışlardır:⁷²

A: Yönetici kararını vererek astlarına bildirir.

B: Yönetici kararını satar.

C: Yönetici fikirlerini sunar, soru bekler.

D: Yönetici kararını deneme amacıyla geçici olarak açıklar.

E: Yönetici meseleyi sunar, önerileri alarak kararını verir.

---

⁷¹ Zel, 134.

⁷² Şimşek vd, 192.

F: Yönetici sınırları belirler, karar almayı astlarına bırakır.

G: Yönetici astların üst tarafından belirlenmiş sınır içinde görevlerini yapmalarına izin verir.

2.5. Mc Gregor' un X ve Y Kuramları

Douglas Mc Gregor'ın “Girişimciliğin İnsani Yönü” adlı kitabına göre, yöneticilerin davranışlarını belirleyen en önemli unsurlardan birisi onların insan davranışları hakkındaki varsayımlarıdır. İlk defa 1957’de yayınlanan bu yaklaşıma göre, bu varsayımlar birbirine zıt görüşleri içeren 2 grupta toplanabilir. X ve Y kuramlarına göre; bireylerin davranış özellikleri sıralaması şöyle yapılmaktadır.⁷³

X Kuramına göre:

- ✓ İnsanlar çalışmayı sevmezler ve fırsat buldukça işten kaçarlar.
- ✓ Bu nedenle, eğer insanlar çalıştırılmak isteniyorsa; korkutulmalı, yönlendirilmeli ve hatta tehdit edilmelidir.
- ✓ Normal bir insan iş ve yükselme heveslisi değildir, sorumluluk almaktan kaçar, güvenlik arar ve kendisine en fazla kazanç getirecek işi yapar.
- ✓ İnsanların çoğu yapıcı-üretici değildir, değişikliğe karşı direnç gösterir.
- ✓ Bireyler için önemli olan örgütsel amaçlar değil, kişisel çıkarlarıdır.

Y Kuramına göre:⁷⁴

- ✓ Kişi için iş, oyun ve dinlenme kadar tabiidir.
- ✓ Kişi doğuştan tembel değildir. Onu bu hale getiren tecrübeleridir.

---

⁷³ Şimşek vd, 193; Kenan Mehmet Ekici, **Vizyoner Liderlik**, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, 96-97.

⁷⁴ Koçel, 474–475.

- ✓ Kişi belirlediği amaç doğrultusunda kendi kendini kontrol ederek çalışır.
- ✓ Her insanın potansiyeli vardır. Uygun şartlar altında kişi bunları geliştirir ve daha fazla sorumluluk yüklenmeyi öğrenir.
- ✓ Dolayısıyla yöneticinin yapması gereken uygun bir ortam oluşturmak suretiyle insanın kendini geliştirmesini ve sahip olduğu enerjiyi amaçları doğrultusunda kullanmasını sağlamaktır.

McGregor, kendi zamanına kadar birçok bilinmeyen yönleri olan insan bilmesini çözmüş ve örgütlerde beşeri ilişkilerin önemini açıklıkla ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Böylelikle, yöneticilikte “beşeri ilişkiler” akımı başlamış oluyordu.⁷⁵

2.6. Likert' in Dörtlü Yaklaşım Modeli

Likert'in Michigan Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalara göre, yöneticilerin davranışları dört ana grup altında toplanmıştır:⁷⁶

1. İstismarcı Otokratik:

Bütün kararlar yönetici tarafından verilir. Yapılacak bütün işler ve bu işleri kimin, nasıl yapacağını yöneticiler belirler. Başarısızlık cezalandırılır. Yönetimin astlarına güveni çok azdır. "Dediğim gibi yapacaksın, aksi halde kovulursun" felsefesi hâkimdir.

2. Yardımsever Otokratik:

Bunda da kararı yöneticiler verir. Fakat işler yürütülürken astlar bir dereceye kadar özgürlük ve esnekliğe sahiptir.

---

⁷⁵ Eren, 27.

⁷⁶ Şimşek vd, 193-194.

3. Katılımcı:

Yöneticiler, amaçları belirlemeden önce astlara da danışırlar. İşlerin nasıl yapılacağına karar verme konusunda astların oldukça fazla özgürlükleri vardır. Cezalandırmadan çok ödüllendirmeye ağırlık verilmektedir.

4. Demokratik:

Likert'in önerdiği sistem budur. Burada tüm çalışanlar amaçların belirlenmesi ve işe ilişkin kararların verilmesine tam olarak katılırlar. Karar verme örgütsel gruplar vasıtasıyla tüm örgütsel kademelere yayılıp, katımlı yönetim olgusuna ulaşılabilir.

3. Durumsal Yaklaşım (Contingency Approach)

Durumsallık yaklaşımın temel varsayımı, en uygun liderlik davranışının koşullara ve duruma göre değişeceğidir. Liderlik olayını koşulları da dikkate alarak açıklamaya çalışan bu teoriye göre; liderin etkinliğini belirleyen faktör, içinde bulunulan koşullardır. Yani liderlik süreci, lider, izleyiciler ve koşulları arasındaki ilişkilerden oluşan karmaşık bir süreçtir.⁷⁷

Liderliği, şartları da dikkate alarak açıklamaya çalışan bu teorilere göre, liderin etkinliğini belirleyen faktörler şunlardır:⁷⁸

- Gerçekleştirilmek istenen amacın niteliği,
- Grup üyelerinin yetenekleri ve beklentileri,
- Liderliğin cereyan ettiği örgütün özellikleri,

---

⁷⁷ Tengilimoğlu, 5.

⁷⁸ Zel, 139.

- Liderin ve izleyenlerin deneyimleri ve kişilik özellikleri.

Özellik ve davranış yaklaşımlarını kullanan araştırmacılar etkin liderliğin, "örgüt kültürü, görevlerin doğası, yöneticinin değerleri ve tecrübeleri" gibi birçok değişkene bağlı olduğunu savunmuşlardır. Bunlara göre, bütün etkin liderlerin bir tek özelliği olmadığı gibi, bütün durumlarda etkinliği sağlayabilen ortak bir yöneticilik stili de bulunmamaktadır.⁷⁹

Durum teorileri, genel anlamda, en uygun lider davranışının durumlara göre değişebileceğini ileri sürmektedir. Bu ise genellikle yönetimde "tek ve en iyi" yönetim tarzı bulunduğunu savunan davranış teorilerinin farklı yanını oluşturmaktadır. Davranış teorileri, liderin işe yönelik veya kişiye yönelik davranış gösterebileceklerini ileri sürmüş, fakat hangi şartlarda hangi davranışın etkin olacağını söylememiştir. Bunun yerine, kişiye yönelik liderlik davranışının grup üyelerinin tatminini ve verimliliğini dolayısıyla liderin etkinliğini arttıracığını varsaymıştır. Oysa durum teorisine göre her iki davranış çeşidi de belirli şartlar altında aynı derecede etkin olabilir. Bu sebeple, durum teorileri, belirli durumlarda hangi şartların önemli olduğunu belirlemeye ve bu şartlara uygun liderlik tarzının ne olabileceğini araştırmaya ağırlık vermiştir.⁸⁰

Bu kuramı temsil eden çalışmalar, Fiedler'in Durumsallık kuramı, House'un Yol-Amaç kuramı ve Vroom & Yetton'un Karar Verme modelidir.

---

⁷⁹ Şimşek vd, 194.

⁸⁰ Zel, 139.

3.1. Fred Fiedler' in Durumsallık Modeli

Fiedler, liderlik tarzlarını ölçmek için LPC (Least Preferred Co-worker) adında bir ölçek oluşturmuştur. Geliştirdiği ölçeği uygulaması sonucunda, “davranışa yönelik” ve “işe yönelik” olmak üzere iki liderlik tarzı bulmuştur. Davranışa yönelik tarzda liderler, astlarıyla sıkı ve iyi ilişkiler kurmayı hedeflerler. İşe yönelik tarzda ise, liderler verilen işleri tamamlamayı amaçlarlar ve ancak durumun gerektirdiği tarzda davranan liderler etkili olmayı başarırlar. Fiedler'e göre liderin davranışını etkileyen üç tip durumsal değişken mevcuttur.⁸¹

1.Önder-Ast İlişkileri: Liderin, astlar tarafından benimsenme derecesini ifade eder. Bu ilişkiler arkadaşça veya düşmanca, yumuşak veya gerilimli ve destekleyici veya tehdit edici olmak üzere değişik şekillerde olabilir.

2.Görevin Yapısı: Grubun yaptığı işin yapılması ile ilgili olarak önceden belirlenmiş olup-olmamasını ifade eder. Bazı amaç veya sorunlara ilişkin çözümler ve yollar açıkça belirlenirken, bazıları belirlenmemiş olabilir.

3.Liderin Makamının Verdiği Yetki: Liderin ödüllendirme, cezalandırma, işine son verme, terfi ettirme şeklindeki sahip olduğu yetkilerin derecesini ifade eder. Bazı örgütlerde liderin bu tür yetkileri fazla olurken, bazı gruplarda daha az olabilir.

3.2. Amaç Yol Yaklaşımı (House ve Evans)

Bu yaklaşımda liderin astları amaçlarına ulaştırması önemlidir. Astlar, liderin ortaya koyduğu amacı yakın zamanda veya gelecekte gerçekleştireceğine inanırlarsa benimserler. Lider, astlara amaca ulaşmak için yol göstermeli, astların

---

⁸¹ Şimşek vd., 197.

önünü açmalıdır. Liderin başlıca fonksiyonu üyelerin beklentilerini yükseltmek, beklentilerine ulaşabilmeleri için uygun araçlar sağlamaktır.⁸²

Yol-Amaç teorisi, House ve Evans tarafından ortaya atılmıştır ve esas itibariyle, liderin gösterdiği davranışın astların motivasyonu, tatmini ve başarı dereceleri üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır. Bu teoriye göre, kişi, belirli ihtiyaçların tatminini sağlayacak ve bu ihtiyaçları tatmin etme ihtimalini yüksek olarak algıladığı davranışlara girişecektir. Bir başka deyişle insan davranışlarını etkileyen iki faktör vardır:⁸³

- ✓ Kişinin, belirli davranışlarla belli sonuçlara ulaşacağına dair inancı (beklentileri),
- ✓ Bu kişinin sonuçlara vereceği değer (önem).

Beklenti teorisinin, liderlik bakımından anlamı şöyle ifade edilebilir; lider, grup üyelerini iki konuda motive edebilir. Bunlar;⁸⁴

- ✓ Liderin, izleyenlerin beklentilerini etkileme derecesi (yol).
- ✓ Liderin, izleyenlerin "sonuca verdiği değeri" etkileme derecesi (amaç).

Bunların yanı sıra Amaç Yol teorisi lider davranışlarının, astların motivasyonu, tatmini ve performansı üzerindeki etkisini açıklamaktadır. Bu teori, dört tip liderlik davranışı üzerinde durmuştur:⁸⁵

1. *Emir Verici*: Karar vermeye astlar katılmaz, neyin ne zaman

---

⁸² Hüner Şencan, **Çağdaş Liderlik Kuramları**, 4, http://www.hunersencan.com/Cagdas_Liderlik_kuramlari.doc (05.09.2006).

⁸³ Zel, 140.

⁸⁴ Zel, 140.

⁸⁵ Şimşek vd., 200.

yapılacağına yönetim karar verir.

2. *Destekleyici*: Yönetici astlarına ilgi gösterir ve arkadaşça yaklaşımda bulunur.

3. *Katılımcı*: Yönetici astların öneri ve tekliflerine açıktır, astların da karara katılmalarını ister.

4. *Başarı Arayıcı*: Yönetici iddialı amaçlar belirler ve bu amaçların başarılmasında astlara güven duyar.

3.3. Vroom-Yetton-Jago'nun Liderlik Yaklaşımı

İlk olarak Victor Vroom ve Philip W. Yetton tarafından öne sürülen daha sonra da Vroom ve Arthur G. Jago tarafından yaygınlaştırılan bu model; yol - amaç teorisinde olduğu gibi belirlenen bir durumdaki uygun liderlik modelini tanımlamaya çalışmaktadır. Bu modele göre; lider zaman zaman değişik liderlik modellerine göre davranabilmektedir. Bu modelde, belirli koşullar altında verilecek kararlara astların katılmalarını sağlamak amacıyla onlara nasıl cesaret verileceği ve sonuçta ne kadar astın katılımının sağlanacağı saptanmak istenir. Ortaya çıkan problemin çözümünde geçerli olan her safhada lider, astların katılımını sağlayacak, böylece kendi etkinliğini artıracaktır. Bu modelde “otoriter yaklaşım, istişare eden yaklaşım ve tam katılımlı yaklaşım” tipleri mevcuttur.⁸⁶

Vroom-Yetton-Jago'nun Liderlik Yaklaşımı, karar ağacı kullanmayı gerekli görür, yönetici birçok değişik durumlarda kendi durumunu kendi belirler ve karar ağacı vasıtasıyla yolları izleyerek problem için uygun seçeneği bulur. Lider sonuca

---

⁸⁶ Şimşek vd., 200.

ulaşıncaya kadar karar ağacını takip eder. Dalların sonunda liderin ne yapacağı belirlenir.

3.4. Reddin'in Üç Boyutlu Liderlik Yaklaşımı

Reddin, yöneticinin tek görevinin yaptığı işte başarılı olmak olduğunu ileri sürmektedir. Etkililiği ise, yöneticinin görevinin gerektirdiği işlerin başarıma derecesi olarak açıklamaktadır. Yönetimsel etkililiğin anlaşılması için "görünüşte etkililik" ve "kişisel etkililik" kavramları arasındaki farkların açıklanması gerekir.

Görünüşte etkililik: Yönetimsel etkililik yalnızca davranışlarla ölçülemez. Etkili olarak gözüken davranışlar aslında görevin gerektirdiği işlerin başarılmadaki uygunluğu ile ölçülmelidir. *Kişisel etkililik:* Bir görevin etkililik standartları iyi belirlenmemişse ya da tarifi iyi yapılmamış ise, organizasyonun hedeflerinden ziyade kişisel hedeflerin tatminine yönelik olarak kişisel etkililik sonucunu doğurabilir.

Reddin, Ohio liderlik araştırmaları ve yönetimsel ölçek modellerinden etkililenerek dört liderlik biçimi olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar; ilgili lider, bütünleşmiş lider, kopuk lider ve kendini adanmış lider olarak sıralanmaktadır.⁸⁷

3.5. Yaşam Dönemi Yaklaşımı (Hersey ve Blanchard)

Hersey ve Blanchard tarafından geliştirilen yaklaşımın temel varsayımları (a) bir bireyin liderlik tarzının tek bir çeşit değil çok yönlü olabileceği ve (b) liderlik tarzının astların özelliğine ve motivasyonuna göre etkili olabileceğidir. Astlar eğer

---

⁸⁷ Zel, 154.

hazırlıklı ve istekli değillerse tek başına herhangi bir liderlik tarzı istenen çözümü sağlayamaz.⁸⁸

Bu yaklaşıma göre, liderin davranışı, kendisine bağlı olan astların olgunlaşma sürecine bağlıdır. Burada olgunlaşma süreci olarak ifade edilen, astların zaman içinde sorumluluk kabul etme bilinçlerinin, ilgi ve deneyimlerinin ve etkilendikleri motivasyon faktörlerinin değişim sürecidir. Zaman içinde astların olgunlaşma düzeyi en alt seviyeden mümkün olabilen en üst seviyeye doğru ilerleyecektir.⁸⁹

Lider, kendini izleyenleri olgunlaştırarak onların üzerindeki etkinliğini arttırabilmek için şunları yapabilir:⁹⁰

- ✓ Amaçlar üzerinde izleyenleri ile birlikte çalışarak, onlara erişilebilir,
- ✓ Örgütsel amaçları gerçekleştirmek için gönüllü olmalarını, sorumluluk almalarını temin edebilir.
- ✓ İzleyenlere kendilerini yetiştirme, geliştirme olanağı verebilir, amaçları benimsetip, gerçekleştirme yeterliliği kazandırabilir.

Hersey ve Blanchard'ın durumsal liderlik teorisine göre, en etkin liderlik şekli, astların olgunluğu ile çeşitlenmektedir. Etkin bir liderliğin şekillenmesinde, "örgütsel ve bireysel amaçlar, sorumluluk alma isteği, işle ilgili yetenek ve deneyim, izleyicilerin bilgi düzeyleri" önemli değişkenlerdir.⁹¹

---

⁸⁸ Şencan, 3.

⁸⁹ Şimşek vd., 202.

⁹⁰ Zel, 150.

⁹¹ Şimşek vd., 202.

Durumsal yaklaşımları karşılaştırmalı olarak şu şekilde özetleyebiliriz:⁹²

Karşılaştırma Ölçütleri	Fiedler'in Yaklaşımı	House'un Yaklaşımı (Amaç-Yol)	Hersey & Blanchard'ın Yaklaşımı	Vroom-Jago Yaklaşımı (Yaşam Dönemi)
İlgi	Duruma göre kontrol	Duruma göre nitelik ve özellikler	Duruma göre nitelik ve özellikler	Sorunların duruma göre ele alınması
Odaklaşma	Görevin yapısı Güç ve yetki, Lider üye ilişkileri	Astların özellikleri, Görevin niteliği	İzleyicilerin hazır olması	Kararların kalitesi, Astların kabul etmesi, Bilgi ve zaman, Hazır olma
Liderlik tarzı	Görev yönelimli İlişki yönelimli	Dikte edici, Destekleyici, Katılımcı, Başarı yönelimli	Söyleyen, Satan Katılım sağlayan Yetki göçeren	Otoriter, Danışmacı, Katılımcı
Yönetişel Sonuçlar	Etkin lider Duruma uygun tarzın benimsenmesi	Etkin lider duruma uygun tarzı benimseyen liderdir	Etkin lider duruma uygun tarzı benimseyen liderdir	Etkin lider eldeki probleme en uygun yöntemi kullanan ve bulan liderdir.

Tablo-4: Durumsal Yaklaşım Modelleri Karşılaştırması

II- MODERN LİDERLİK YAKLAŞIMLARI

Son yıllarda geliştirilen karizmatik liderlik, dönüşümcü liderlik gibi kuramlar bir anlamda özellikler teorisine dönüş gibi gözükse de, eskisine oranla değerlemeler ve genellemeler çok daha dikkatli bir biçimde yapılmaktadır. Bu yaklaşımlarda test edilebilecek tek bir özellik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yakın zamanda ortaya çıkan teorik yaklaşımlarla ilgili genel bir tanımlama yapılmamıştır. Ancak koşulsallık yaklaşımlarından sonra bu kuramlar liderliğin farklı alan ve

⁹² Şencan, 14.

boyutlarındaki özelliklerini konu edinmektedir.⁹³

1. Karizmatik Liderlik

Karizmatik liderlikle ilgili ilk açıklamalar, Weber (1947) tarafından yapılmıştır. Weber'e göre karizma "Allah'ın bir lutfudur." Ona göre karizmatik liderler insanüstü, olağanüstü güce sahip kişilerdir. Onun karizma kavramıyla kast ettiği kişiler, aslında peygamberlerdir.⁹⁴ Fakat 1980'li yıllardan sonra yapılan araştırmalar ve yayınlarla karizmatik liderlik kavramının anlamı genişletilmiş, bazı değişiklikler yapılmış ve yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir.⁹⁵

Liderlikle ilgili çalışmalarda "karizma" kavramı da liderlik gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır. Karizmatik liderlik yaklaşımına göre; amaçları, güçleri ve olağan dışı kararlılıkları açısından başkalarından ayrılan liderler karizmatik liderlerdir. Karizma pozitif bir özelliktir, bu özelliğe sahip insanlar başkalarını etkilerler. Karizmatik liderlerin astları, lideri benimserler ve onun tarafından yönetilmek isterler. Kuramsal olarak bakıldığında karizma algısal bir olgudur. Bir toplumda bazı insanlar karizmatik liderleri algısal olarak benimseyip onun karizmatik özelliklerini kabul ederken, başkaları tam zıddı bir düşüncede olabilirler.

Karizmatik kişiler izleyicilerin kendisinde olağanüstü ve bazen doğüstü güç ve yeteneklerin bulunduğunu düşündüğü liderlerdir. Bu kişiler kahramanlar,

---

⁹³ Şencan, 7.

⁹⁴ Ömer'in sade ve basit yaşantısı, yakalanıp esir olarak getirilen Hürmüzan'ın dilinde; '*Onun bir peygamber olması gerekir*' şeklinde ifadesini bulmuştur. Onun üzerinde böylesi bir etki bırakmıştır (İbn Kesir, VII, 142-143).

⁹⁵ Şencan, 7.

kurtarıcılar ve yegâne güvenilecek kişiler olarak ortaya çıkarlar. Bunlar, kendilerine yüksek düzeyde güvenen, kendi inançlarını ve değerlerini hep ön planda tutan kişilerdir. Aynı zamanda yöneticilikle ilgili belirli davranışlara sahiptirler. Belirli görüşleri paylaşma, belirli rolleri model olarak alma, büyük beklentileri dile getirme ve bunun için etkin bir iletişim içinde bulunma, üyelerini isteklendirme, teşvik etme bu davranışların başlıcalarıdır. Karizma bir ‘vasıf’ veya ‘özellik’ değildir. Karizma bir etkileşim sürecidir. Karizmatik liderler, sadece izleyicilerinin kendilerine atfettikleri özellikler nedeniyle lider değildirler. Belirli tutum ve davranışları da bu atıf sürecini pekiştirmektedir. Karizmatik liderler;

1. Katılan herkesi mecbur tutan bir amaç ve vizyona sahiptirler.

2. Bu vizyonun etkin bir şekilde ve sürekli olarak yaygınlaşmasını ve kabul görmesini sağlarlar.

3. İstikrarlılık ve odaklanmaya büyük önem verirler.

4. Kendi güçlerinin farkında olup, bu gücü en etkin bir şekilde kullanırlar.⁹⁶

Karizmatik olarak algılanan kişiler, genellikle içinde buldukları grubun üyelerine ilham veren, onlarla ilişki kurmaktan kaçınmayan kişilerdir. Böyle bir davranışın sonucu liderin etrafında toplanan kişiler, ona hayranlık duyarlar, duygusal olarak bağlanırlar. Böyle bir bağlılık üyenin lidere aşırı ölçüde güvenmesine yol açar.

Araştırmacılar, karizmanın niteliksel ve gözlenebilir bir olay olduğunu ve liderin davranışlarından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu yargıya karizmatik ve karizmatik olmayan liderlerin davranışlarındaki farklılıklar tespit edilerek varılmıştır.

---

⁹⁶ Şencan, 7-8.

Karizmatik liderin kişilik özellikleri şöyledir:⁹⁷

✓ *Uç noktadaki görüş:* Karizmatik olmayan liderler mevcut durumu benimseyip devam ettirirken; karizmatik liderler, içinde bulunulan durumdan farklı boyutları hayal ederek değişim uygulayabilen kişilerdir.

✓ *Yüksek riske girme:* Karizmatik liderler kendilerini riske atarlar, özverilerde bulunurlar ve ortak amaçlar uğruna büyük bedeller öderler.

✓ *Toplumsal geleneklere uymayan stratejileri kullanma:* Karizmatik liderler amaçlara ulaşmak için sıra dışı, değişik yollar bulurlar.

✓ *Durumu net bir şekilde değerlendirme:* Yeni stratejiler takip ettikleri için karizmatik liderler çevre faktörlerini ve ortaya çıkan fırsatları iyi değerlendirirler.

✓ *İzleyicilerin düş kırıklığı:* Karizmatik liderler geleneksel olmayan stratejilere başvurmadan önce, izleyenlerin geleneksel yolların çözüme ulaştırmayacağını düşündüklerinden emin olmaları gerekmektedir.

✓ *Kendine güven:* Yeterli bilgisi ve kendine güveni olan ve bunu gösterebilen lider daha karizmatik olur, izleyenleri daha rahat peşinden sürükler.

✓ *Kişisel gücün kullanılması:* Ortaya koyduğu bilgi gücüyle izleyenleri de arkasına alarak, geleneksel olmayan stratejilerle başarıya ulaşan liderler daha karizmatik olurlar.

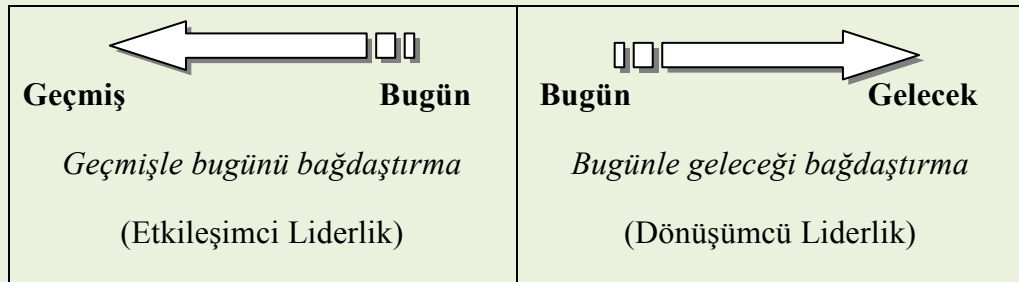
2. Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik (Transaksiyonel ve Transformasyonel)

1978 yılından itibaren, yönetim ve liderlik yazımında klasik ve geleneksel lider davranış biçimleri yanında Burns ve Bass, yaptıkları araştırmalarda yeni bir

---

⁹⁷ Zel, 187-188.

ayırımın yapılmasının zorunlu olduğuna işaret ettiler. Bu ayırım, geleneklere ve geçmişe daha bağlı Transaksiyonel liderlik ile geleceğe, yeniliğe, değişime ve reforma dönük Transformasyonel liderlik biçimleridir. Transaksiyonel liderlik biçiminde davranış sergileyen yöneticiler; yetkilerini, çalışanları ödüllendirme, daha çok çaba göstermeleri için para ve statü verme biçiminde kullanırken, transformasyonel liderler astlarına bir görevin olduğunu ilham ettirme ve bir düşü veya vizyona yöneltme ve yönlendirmeye çaba sarf ederler. Transformasyonel liderler astlarını veya izleyicileri, onların tüm yetenek ve becerilerini ortaya çıkararak ve kendilerine olan güvenlerini arttırarak, onlardan normal olarak beklenenden daha fazla sonuç almayı hedefleyerek motive ederler.⁹⁸ Böylece, örgüt üyeleri görevlerinin öneminin daha çok farkına varmakta, örgütsel görevleri uğruna kendi bireysel çıkarlarının üstüne çıkmalarına yardımcı olunarak değiştirilmiş olmaktadır. Bu havayı ve değişimi sağlayan ve böylece organizasyonda reform ve yenilik başlatan kimselere transformasyonel lider adı verilmektedir.

Şekil-2: Etkileşimci-Dönüşümcü Liderlik

⁹⁸ Şencan, 9.

Dönüşümcü liderlik; etkin olarak değişimi yürürlüğe koymak, bu değişime kılavuzluk edecek ileri görüşlülüğü oluşturmak, değişim için duyulan ihtiyacı tanımlamada lidere imkan tanıyacak yeteneklerinin bir kümesidir. Dönüşümcü liderler, süreçten çok fikirlerle ilgilenirler ve ilham vericilik görevini de üstlenirler. Sonuçlara nasıl ulaşılabileceğini bilgilendirmede olduğu gibi, sonuçların tasarımı sırasında da izleyicilerin isteklilik, bilinçlilik ve farkına varma düzeylerini yükseltir. İzleyicilerin isteklerini genişletir veya ihtiyaçlarını değiştirir. Görev zorunluluğunun ötesinde ve üstünde, başarı konusunda izleyicileri güdüler.⁹⁹ Dönüşümcü lider; insanlar arası ilişkileri geliştiren ve onların arasındaki iletişimi artıran bir kişiliğe sahiptir. Aynı zamanda, grubun ve organizasyonun kendini anlaması ve güven duygusunu artırmasına önem verme yolu ile astların sadece varolma amacı gütmekten uzaklaştırarak, başarı ve büyümeye doğru yönlendirir, yeteneklerinin geliştirilmesini sağlayacak örgütsel iklimi oluşturur.¹⁰⁰

Etkileşimci lider, biraz gelenekçi yapıya sahiptir. Geçmişteki olumlu ve yararlı gelenekleri sürdürme, bunları gelecek nesillere bırakma bakımından yararlı hizmetlerde bulunur.¹⁰¹ Dönüşümcü liderin temel yaklaşımı, astlarının kendi çıkarlarının çok ötesine bakmalarını sağlamaktır. Genel olarak liderlikten dönüşümcü liderliğe geçişi şu şekilde özetlemek mümkündür.¹⁰²

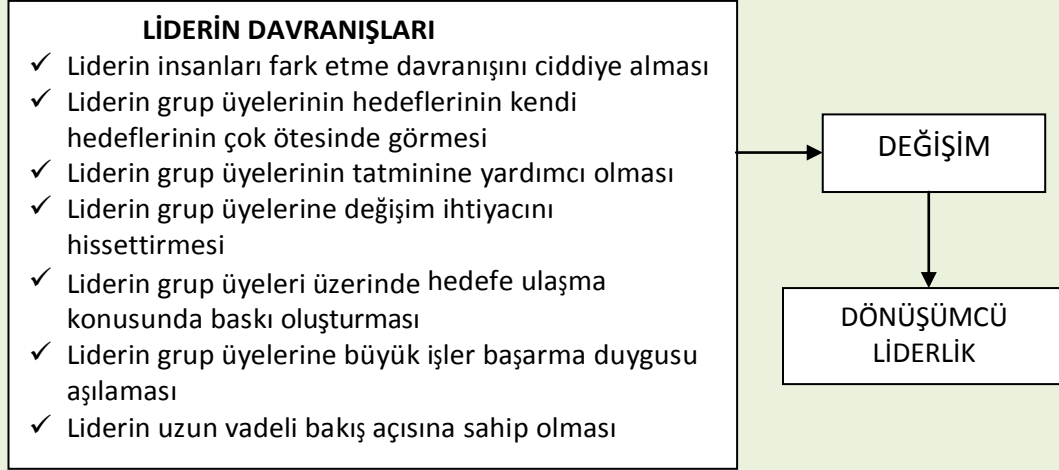
---

⁹⁹ Ekici, 133.

¹⁰⁰ Tengilimoğlu, 6.

¹⁰¹ Tengilimoğlu, 6.

¹⁰² İlhan Erdoğan, **İşletmelerde Davranış**, 2. Baskı, Dönence Yay., İstanbul 1997, s. 343.

Şekil-3: Liderlikten Dönüşümcü Liderliğe Geçiş

3. Vizyoner Liderlik

Vizyoner liderlik, liderlik çalışmalarının odağına vizyonu yerleştirmiştir. Vizyoner liderin güç kaynağı, oluşturacağı vizyona bağlıdır. Çünkü artık, hiyerarşik yapıdaki geleneksel ast-üst ilişkisi, vizyoner liderin yönettiği örgütlerde tamamen değişmiştir. Bununla birlikte vizyonun önplana çıktığı geleceğin liderlik biçiminde, vizyon oluşturma ve yönetme temel bir liderlik yeterliği olarak görülmektedir.¹⁰³

Vizyoner liderlik yaklaşımı daha çok liderin vizyon oluşturma ve yönetme davranışı üzerinde yoğunlaştığı için, dönüşümcü liderlik yaklaşımıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Önceki liderlik yaklaşımları, liderlik davranışının boyutlarını görev ve ilişki yönelimli olarak sınıflandırırken, vizyoner liderlik yaklaşımı lider davranışını vizyon yönelimli davranış boyutuna temellendirmiştir.¹⁰⁴

¹⁰³ Ali Kırım, **Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim**, Sistem Yay., İstanbul 1998, s. 95.

¹⁰⁴ Ekici, 137.

4- Stratejik Liderlik

Stratejik liderler, örgütteki her düzeyde performansın ya da her bölümün sorumluluğunu üstlenen bireylerdir. Örgütsel ilgileri, yönergelerden çok tüm örgütün iyileştirilmesine yönelik faaliyetleri içerir.¹⁰⁵

Stratejik liderlerin temel özellikleri şunlardır:¹⁰⁶

- Stratejik uygulayıcı ve stratejik teorisyen rollerini maharetle bütünleştirir,
- Stratejik konsept ve teorileri geliştirir,
- Geleceğe yönelik tasarıda bulunup, büyük hedef ve fikirler üretir,
- Kaynakları esnek ve duyarlı biçimde büyük sonuçlar için kullanır,
- Analitik düşünür, bütünü algılar, geleceği değerlendirir,
- Talepleri en geniş düzeyde değerlendirir,
- Yönetim yapı sistemine yeni bir şekil verir,
- Değişim gerçekleştirir, yeni stratejiler uygular,
- Zihinsel esnekliğe sahip olup, güçlü iletişim yeteneği vardır,
- Emrindekilerde üstün bir amaç ve yön duygusu oluşturur.

5- Demokratik-Katılımcı Liderlik

Demokratik-katılımcı liderlik tarzında lider, yönetim yetkisini izleyiciler ile paylaşma eğilimini taşır. Çalışanlar yaptıkları işi etkileyen durumlar hakkında bilgilendirilmekte ve fikirlerini söylemeleri ve öneriler getirmeleri için lider tarafından cesaretlendirilmektedirler.

---

¹⁰⁵ Ekici, 129.

¹⁰⁶ Bahtiyar Türker, **Liderlik- Tarihe Yön Verenlerin Karakter Analizi**, Elma Yay., Ankara 2004, 63-64.

Demokratik liderler, astlarını etkilemek için uzmanlık ve ilgi gücünü kullanmaktadırlar. Bu liderlik tarzında üyeleri hedefe ulaşma noktasında cesaretlendiren ve üyelerin yetki ve sorumluluklarının belirgin bir biçimde yapıldığı, övgü ve eleştirilerin de bu standartlara uygun olduğu görülmektedir. Demokratik liderlik tarzının en belirgin özelliği, liderin amaç, plan ve politikaların belirlenmesinde astların fikir ve düşüncelerinden yararlanmasıdır.¹⁰⁷

6- Tam Serbesti Taniyan Liderlik

Tam serbesti taniyan liderler (Laissez-Faire Leaders), güç ve sorumluluktan kaçmaktadırlar. Onlar, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için gruba bağımlıdırlar. Grup üyeleri kendi kendilerini eğitir ve motive ederler. Tam serbesti taniyan liderler, yönetim yetkisine en az ihtiyaç duyan, izleyicileri kendi hallerine bırakan ve her izleyicinin kendisine verilen kaynaklar dâhilinde amaç, plan ve programlarını yapmalarına imkân taniyan davranış göstermektedirler. Diğer bir ifadeyle tam serbesti taniyan liderler, yetkiye sahip çıkmamakta ve yetki kullanma haklarını tamamı ile astlara bırakmaktadırlar. Bu liderliğin en belirgin dezavantajı liderin otoritesi ortadan kalktığı için grup içerisinde anarşi ortaya çıkabilmektedir.¹⁰⁸

Klasik ve modern liderlik yaklaşımlarına öz bir şekilde değindikten sonra, Hz. Ömer'in beslendiği ana kaynak olan İslam dininin liderliğe bakışını ve örnek aldığı Hz. Muhammed'in liderlik özelliklerini, liderlik teorileriyle kıyaslama yapmaya fırsat vereceğini de göz önüne alarak kısaca ele almakta fayda görüyoruz.

---

¹⁰⁷ Tengilimoğlu, 7-8.

¹⁰⁸ Tengilimoğlu, 8.

D- İSLAM'DA LİDERLİK ve HZ. MUHAMMED'İN LİDERLİĞİ

İslam'da liderlik öncelikle “güven” demektir. Çoğu zaman güven, lider ve takipçileri arasında açık bir sözleşme veya teminat şeklini alır ki, lider onlara en iyi şekilde rehberlik etmeye, onları korumaya ve onlara adaletle ve kurallara uygun şekilde muamele etmeye çalışacaktır. Dolayısıyla İslam'da liderliğin merkezinde adalet ve doğruluk vardır.

Hz. Muhammed, Müslüman liderler ve takipçileri için bütün zamanlarda geçerli, örnek model tarzını ortaya koymuştur. Bu inanç, Allah'ın, onun hakkında şu ayeti indirmesiyle desteklenmiştir: “Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”¹⁰⁹ Böylece Hz. Muhammed'in örnekliliği, hem Müslüman liderler hem de takipçilerin izlemeye gayret göstermeleri gereken eşsiz bir örnekliliktir.

İslam'da liderlik, küçük bir seçkinler grubuna (elit) has kılınmamıştır. Aksine, duruma bağlı olarak her insan, bir grubun lideridir ve bir liderlik mevkiini işgal eder. Böylelikle sorumluluk üstlenen bireyler içinden, büyük sorumluluklar üstlenebilecek gerçek liderler çıkacaktır. Bu misyon Hz. Peygamber tarafından şöylece ifade edilmiştir: "Hepiniz çobansınız ve hepimiz sürünüzden mesulsünüz. Emir çobandır ve sürüsünden mesuldür. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden mesuldür. Kadın, kocasının evinde çobandır, o da sürüsünden mesuldür. Hizmetçi, efendisinin malından sorumludur ve sürüsünden mesuldür. Kişi babasının malında çobandır, o da sürüsünden mesuldür."¹¹⁰ Benzer bir cümleyi Ömer de kullanmıştır:

---

¹⁰⁹ Kalem 68/8.

¹¹⁰ Buhârî, Ahkâm 1, Cum'a 11, İstikrâz 20, Vesâya 9, Nikâh 81, 90; Müslim, İmâret 20; Tirmizî, Cihâd 27; Ebû Dâvud, İmâret 1; Kenzu'l-Ummâl, 14680.

“Her çoban göttüğünden mesuldür.”¹¹¹

Müslümanlar, hayatın çoğu durumlarında bir lider tespit etmek ve onu takip etmek durumundadırlar. Hz. Muhammed’e göre Müslümanlar, seyahat boyunca bir lider belirlemek,¹¹² namazı yönetmek için bir lider tayin etmek ve diğer grup faaliyetleri için lider seçmek zorundadırlar.¹¹³ İslâm dininde cemaat halinde ibadet teşvik edilmiş, hatta bazı ibadetler için cemaat şart koşulmuştur. Her gün kılınan beş vakit namaz, haftada bir kılınan cuma namazı, bayram namazları cemaatle eda edilen belli başlı ibadetlerdir. Cemaatle namaz, Müslümanlar arasında mevcut manevi bağın en önemli tezahürlerinden biridir. Namazların cemaatle kılınmasının hikmeti; Müslümanların birbirleriyle görüşüp hallerinden haberdar olmalarını, bilgi alışverişinde bulunmalarını, aralarında disiplin, sevgi ve düzenin yerleşmesini ve ibadetlerini severek yapmalarını sağlama amacına yönelik olmalıdır. Hz. Peygamber’in hayatı boyunca cemaate namaz kıldırması, hastalandığında da cemaate katılarak Ebû Bekir’in arkasında kılması, konunun İslâm’daki yerini göstermesi bakımından önemlidir.¹¹⁴

---

¹¹¹ Belazûrî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, X, 344.

¹¹² Ebu Davud, *Cihad* 80. (Resûlullah; “üç kişi yolculuğa çıktığı zaman içlerinden birini başkan seçsinler” buyurmuştur.)

¹¹³ Kandelevi, II, 97. [Cemaatle birlikte kılınan namaz, kişinin kendi başına kıldığı namazdan yirmi beş kat daha üstündür.(Nesâî, *Namaz* 21/ 482); Cemâatle kılınan namaz yalnızın kıldığı namazdan yirmi yedi derece faziletli olur. (Buhâri, *Ezan* 30; Müslim, *Mesâcid* 272; Nesâî, *İmâmet* 42); Bir köy veya kırdaki üç kişi birlikte bulunur da namazı aralarında cemaatle kılmazlarsa, şeytan onları kuşatıp yener. Şu halde cemaate devam ediniz. Muhakkak ki sürüden ayrılan koyunu kurt yer. (Ebû Dâvûd, *Namaz* 46; Nesâî, *İmâmet* 48)]

¹¹⁴ Mustafa Uzunpostalcı, “**Cemaat**”, DİA, TDV Yay., İst. 1993, VII, 288.

O halde liderlik, belirli hedeflere ulaşmak için çabalayan, takipçilerin istekli ve yapıcı katılımını arayan liderin olduğu bir süreç olarak betimlenebilir. Bu tanımlama öz olarak liderliğin; liderin, istekli takipçilerine rehberlik etmesiyle yürüyen bir süreç olmasını önermektedir.

Hz. Muhammed'e göre liderin iki temel görevi; hizmetçi ve koruyucu olmasıdır. Lider, takipçilerinin hizmetçisidir. "Bir kavmin efendisi, onlara hizmetkâr olandır."¹¹⁵ şeklinde bir hadisle, bu durum prensipleştirilmiştir. O, onların refahını arar ve onlara rehberlik eder. Müslüman liderin ikinci ana görevi; cemaatini zulme ve istibdada karşı korumak, Allah bilincini ve takvayı teşvik etmek ve adaleti tesis etmektir. Hz. Muhammed bunu şöyle ifade etmiştir: "Kumandan ancak bir kalkandır. Arkasında harbedilir ve onunla korunulur. Eğer Allah'tan korunmayı emreder ve adalet gösterirse bununla kendisine ecir verilir; bundan başka bir şey emrederse ondan gelen aleyhine olur."¹¹⁶

Bir lider olarak Hz. Peygamber'in takım arkadaşlarını seçmede temel ölçütü; liyakat ve ferdi ehliyet olmuştur. Hatta liyakat ve ehliyetini kaybedenleri görevden almada tereddüt göstermemiştir. Başka konularda bilgi ve yetenek sahibi olup ta, yönetim hususunda yetersiz gördüğü kimseye görev vermemiştir. Ebu Zer el-Gıfârî'nin¹¹⁷ bu yöndeki talebini reddetmesinin yanında, ashabını idari bir makamı bizzat istemekten sakındırmıştır.¹¹⁸ Kabile üstünlüğü, asalet, zenginlik gibi kriterleri ölçüt olarak almamış, liyakat kesbeden bir genç dahi olsa, ona yönetimde görev

---

¹¹⁵ Deylemî, Müsned, II, 3473, s. 324.

¹¹⁶ Müslim, İmâre 9.

¹¹⁷ Müslim, İmâre 4.

¹¹⁸ Buhârî, İcâre 1; Müslim, İmâre 3.

vermiştir. Büyük sahabilerin olduğu bir orduya komutan olarak yirmi yaşlarındaki Üsâme b. Zeyd'i tayin etmesi,¹¹⁹ Yemen'e kadı olarak genç yaştaki Ali'yi ataması¹²⁰ yönetimde liyakate verdiği değeri göstermektedir. Hatta ehil olmayan kişilerin göreve getirilmesini kıyamet alameti olarak betimlemiştir.¹²¹

Yönetimde vazgeçmediği temel prensiplerden biri istişaredir. O'nun bu husustaki hassasiyetini Ebu Hureyre; "Hz. Peygamber'den daha çok, arkadaşlarıyla istişare eden kimse görmedim!"¹²² şeklinde ifade etmiştir. Hz. Ömer de bu konuda şöyle demiştir: "Resûlullah, yanlarında Ebu Bekir ve ben de bulunduğum halde Müslümanların meselelerini konuşmak için gece geç vakte kadar uyanık kalırlardı."¹²³

Liderliğin Ahlâkî Temelleri:

İslam'da liderlik, Allah'a teslim olma inancında kökleşmiştir. O, Allah'ın dinine hizmet etme üzerine yoğunlaşır. "Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi."¹²⁴

Bir Müslüman liderin Allah'a hizmet etmesi, Allah ve Peygamberi'nin emirlerine uygun davranmaktır ve güçlü bir İslami ahlâk karakteri geliştirmek zorundadır. Bu ahlâki karakter, liderin dört ruhi gelişim basamağı vasıtasıyla, onun

---

¹¹⁹ Abdurrezzâk, **el-Musannef**, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1970, XI, 234-235 (20413); İbn Sa'd, IV, 66.

¹²⁰ Ebû Dâvud, Akdiye 6.

¹²¹ Buhârî, İlim 2.

¹²² Tirmizî, Cihad 34.

¹²³ İbn Hanbel, Müsned, I, 178 (s.311); Tirmizi, Salât 126; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 356.

¹²⁴ Enbiya 21/73.

Allah'a imanının artması şeklinde ortaya çıkacaktır: *İman, İslam, Takva ve İhsan*.¹²⁵

İman: İslami ahlâk karakterinin esasında Allah'a iman vardır. İman, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmayı içermektedir. Güçlü bir imana sahip lider, Allah'ın rızasına uygun olarak, kendisi ve bütün sahip olduklarına dikkat edecektir. Sağlam bir imana ve özellikle de ahiret inancına sahip bir lider, yaptıklarının sorumluluğundan kaçmayacaktır ve devamlı olarak iyi işleri vurgulayacaktır. Bu fikri desteklemek için Kur'an, imanla iyi işlerin (amel-i salih) çoğu kez bağlantısını kurar.¹²⁶

İslam: İmanın inşa ettiği İslam, Müslüman bir lider ve takipçilerinin ahlâki karakterinin ikinci basamağıdır. İslam, Allah'a teslim olmayı istemek yoluyla, kendisiyle ve Allah'ın yarattıklarıyla, Allah için barışa ulaşmak anlamına gelir. İman tohum, İslam meyvedir.

Takva: İslam yoluyla Allah'a teslim olan bir birey olarak lider, Allah'a saygıyla karışık bir korku geliştirir. Allah'a olan görevinin, hayatının hepsini kuşatan içbilinç ve Allah'a karşı sorumluluğunun farkındalığı takvadır. Takvanın özü, dış bir şekil içinde olmaktan ziyade, kalbin ve aklın içten yöneliştir. Takva bir Müslüman liderin veya takipçisinin, ister cemaat üyelerine, ister müşterilerine, isterse diğer kişilere adaletsiz davranmasını engelleyecek veya en azından sınırlayacaktır.

---

¹²⁵ Rafik Beekun and Jamal Badawi, **The Leadership Process in Islam**, USA 1999, s. 6-9.

¹²⁶ Ayrıntılar için şu ayetlere bakılabilir: Bakara 2/25, 62, 82, 277; Nisâ 4/57, 124, 172-173; Mâide 5/9, 69, 93; A'râf 7/42; Yûnus 10/4; Ra'd 13/29; İbrahim 14/23; Kehf 18/30, 88, 107; Meryem 19/59-60, 96; Tâhâ 20/82; Hac 22/14, 23, 49-50, 56; Nûr 24/55; Şuarâ 26/227; Ankebût 29/7, 9, 58; Rûm 30/44-45; Lokman 31/7; Secde 32/18-19; Sebe' 34/4, 37; Fâtır 35/7; Sâd 38/24, 28; Mü'min 40/40, 58; Fussilet 41/8; Şûra 42/22-23, 26; Câsiye 45/21, 30; Muhammed 47/2, 12; Fetih 48/29; Teğâbûn 64/9; Talâk 65/11; İnşikâk 84/25; Burûc 85/11; Tîn 95/4-6; Asr 103/1-3.

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”¹²⁷

İhsan: Takva, Allah korkusu hissi iken, ihsan Allah sevgisidir. Bu sevgi, Müslüman bireyi Allah’ın memnuniyetini kazanmak için çalışmaya motive eder. Hz. Peygamber ihsanı şöyle tarif eder: “*İhsan; Allah’a O’nu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmüyorsan bile O seni görüyor.*”¹²⁸ Allah’ın görüyor olduğunun sürekli hissedilmesi, herhangi bir lideri veya takipçisini, en iyi şekilde davranmaya sevkedecektir.

İslam ahlâkının karakteri, Hz. Peygamber’in şahsında somutlaşmış ve davranışlarına aksetmiştir. O’nun davranışlarından genel olarak liderlerin ve takipçilerinin beş temel İslami davranışa sahip olmalarını beklemek mümkündür: *Adalet, Güven, Doğruluk, Kendi gelişimi için nefsiyle mücadele, Sözüni tutma.*¹²⁹

1- Adalet

Adalet, ister bir lider olsun isterse bir takipçisi olsun her Müslümanın geliştirmeye çalışması gereken dinamik karakteristiktir. “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan bir davranıştır...”¹³⁰

Bir dengeye ulaşma ve orta bir yol bulma ihtiyacı bir lider için oldukça önemlidir ve Kuran’da Allah tarafından sıkça vurgulanmaktadır. O, cennetin en üst

---

¹²⁷ Nahl 16/90.

¹²⁸ Buhârî, İman 37.

¹²⁹ Beekun and Badawi, 9-13.

¹³⁰ Maide 5/8.

katını kazanacakları şöyle tarif etmektedir: “O kullar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler, ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”¹³¹ Adalet prensibine, bütün Müslüman liderler ve takipçileri tarafından uyulması gerekir. Allah Müslümanları uyarır: “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...”¹³² Hz. Peygamber; “Kıyamet gününde insanların Allah’a en sevgili olanı ve Allah’a en yakın bulunanı adil devlet başkanıdır”¹³³ demiştir. Bir yerde hak ve adaletten uzak hükümler verilirse, orada kan dökümünün yaygınlaşacağını¹³⁴ belirtmiş; “Sizden öncekilerin mahvolmasının sebebi şudur: İçlerinden asil, ileri gelen birisi hırsızlık yapınca, onu serbest bırakıyor, zayıf ve fakir bir kimse hırsızlık yapınca, onu cezalandırıyorlardı. Allah’a yemin ederim ki Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, onun da cezasını verirdim”¹³⁵ diyerek, adalet konusundaki hassasiyetini ve tavizsiz duruşunu ortaya koymuştur.

2- Güven

Asli bir değer olarak güven, sosyal ilişkileri yöneten kapsamlı bir kavramdır. “Ey iman edenler! Allah’a ve Peygambere hainlik etmeyin, sonra bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.”¹³⁶ Güvenin Kur’an’da açık olarak liderlikle bağlantısı kurulmuştur. Kral, büyük güvenle özel danışmanı olarak

---

¹³¹ Furkan 25/67.

¹³² Nisa 4/58.

¹³³ Tirmizî, Ahkâm 4 (1329).

¹³⁴ Muvatta, Cihad 26.

¹³⁵ Buhârî, Hudud 12.

¹³⁶ Enfal 8/27.

atadığını Yusuf'a söyledikten sonra, o tedbirli olarak depoların ve ambarların sorumluluğu altında doldurulmasını ve onları kurma ve onları koruma görevini istemiştir.¹³⁷ Yusuf, böylece bolluk zamanlarındaki malzemeleri kısıtlama yükünü başkasına vermektense bu görevi kendisi üstlenmek istemiştir.

Bir sözünde Hz. Peygamber mü'mini tarif ederken; "Mü'min; insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendiği kişidir"¹³⁸ diyerek, mü'min olan bir kişinin, başkalarının mallarına, canlarına, namuslarına zarar veremeyeceğini belirtmiştir. "Müslüman; dilinden ve elinden Müslümanların selâmette kaldığı kimsedir. Muhacir de Allah'ın nehyettiğini terk edendir"¹³⁹ şeklinde Hz. Peygamber'in dilinde yer edinen güven unsuru, sıradan bir Müslüman için bile bu derecede hassas bir unsur iken, elbette lider için çok daha önemli bir kaide olacaktır.

3- Doğruluk

Kur'an'da doğru davranış şu şekilde tarif edilmektedir: "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. Allah'ın rızasını gözeterek yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!*"¹⁴⁰

Bu ayette, doğru liderlerin çeşitli ahlâkî özellikleri göze çarpar:

---

¹³⁷ Yusuf 12/54-56.

¹³⁸ Buhârî, İman 3; Tirmizi, İman 12.

¹³⁹ Buhârî, İman 3-4.

¹⁴⁰ Bakara 2/177.

-Onlar, adaletli davranırlar ve kişisel hislerinin adaleti engellemesine izin vermezler.
-Onlar, iman sahibidirlar.
-Onlar, ihtiyaç sahibi olanların bakımını üstlenirler ve bunu Allah rızası için yaparlar.
-Onlar, namazlarına sadıktırlar ve sadakalarını verirler.
-Onlar, antlaşmalara uyarlar,
-Onlar, tecrübe ettikleri zorluk tipi ne olursa olsun önemi yoktur, sabırlıdırlar.

Her insan için vazgeçilmez ahlaki bir erdem olan doğruluk, lider için hayati bir karakteristiktir. Doğruluğa büyük önem veren Hz. Peygamber'in şu sözü birey ve topluma yol gösterici bir prensiptir: "Hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddık (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötüye götürür, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır."¹⁴¹

4- Kendini geliştirmeye doğru kendi kendisiyle mücadele

Bu durum, Kur'an tarafından şöylece ifade edilmiştir: "*Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz. Allah uğrunda hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi, babanız İbrahim'in dininde de böyleydi. Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için O, gerek daha önce gelmiş kitaplarda, gerekse bunda (Kur'an'da) size Müslümanlar adını verdi. Öyle ise namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a sınıksız sarılın. O, sizin mevlanızdır. Ne güzel mevladır, ne güzel yardımcıdır!*"¹⁴²

---

¹⁴¹ Buhârî, Edeb 69; Müslim, Birr 103-104.

¹⁴² Hac 22/77-78.

Liderler ve takipçileri, niyetlerini ve fiillerini değerlendirmede ve izlemede ve kendilerini buna göre geliştirmek için davranış göstermede devamlı olarak bu prensibi uygularlar. Onlar, söylediklerini uygulamaya uğraşırlar ve diğerlerini bu öz gelişme için mücadeleye teşvik ederler.

Hiz. Muhammed, “Mü'min bir yılın deliğinden iki kere ısırılıp sokulmaz”¹⁴³ sözüyle, problemlerden ders alıp, aynı hataları tekrar yapmamak üzere kendini geliştirmeyi teşvik etmiş; “İki günü eşit olan ziyandadır. Yarını, bugünden şerli olan kimse lanetlenmiştir. Hayırlarını arttırmayan kimse, zarardadır. Zararda olan kimse için ölüm daha hayırlıdır”¹⁴⁴ diyerek, insanı devamlı çalışmaya, üretici olmaya, ferdi ve toplumsal temelde gelişmeye sevk etmiştir.

5- Sözü nü tutma

Bütün Müslümanlar —ister liderler olsun, isterse takipçileri olsun— sözlerini tutmak zorundadırlar. “*Ey iman edenler! Akitlerin gereğini yerine getiriniz...*”¹⁴⁵ “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılaşılır.*”¹⁴⁶ gibi ayetler, bir Müslüman için sözünde durmayı kesinkes emretmektedir. Sözü nü tutma, bir Müslümanı karakterize eden önemli bir kriterdir. Sözü nü tutmama ise riyakârlıkla eşdeğerdedir. Hiz. Peygamber bu durumu şöyle tasvir etmiştir:

---

¹⁴³ Buhârî, Edeb 83; Müslim, Zühd 63.

¹⁴⁴ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 274 (2406).

¹⁴⁵ Maide 5/1.

¹⁴⁶ Saff 61/2-3.

“Münafığın alâmeti üçtür: Söz söylediği zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünde durmaz, kendisine birşey emanet edildiğinde hıyanet eder.”¹⁴⁷

Abdullah b. Ebi'l-Hamsa şöyle anlatır: “Hz.Muhammed’e daha peygamberlik gelmezden önce bir şey satın almıştım. O alışverişten ona hâlâ bir miktar (borç) bakiyesi kalmıştı. Ben o kalanı, kendisine yerinde vermeyi vaat ettim. Ama bunu unuttum. Üç gün sonra hatırlayıp geldiğimde Hz. Peygamber hâlâ sözleştiğimiz yerindeydi. "Ey genç bana meşakkat verdin, ben üç gündür burada seni bekliyorum!" dedi.”¹⁴⁸

---

¹⁴⁷ Müslim, İman 107.

¹⁴⁸ Ebu Davud, Edeb 82.

E- HZ. ÖMER'İN HAYATI

1. Müslüman Olmadan Önceki Hayatı

Hz. Ömer'in nesebi; Ömer b. Hattab b. Nüfeyl b. Abduluzzâ b. Riyah b. Abdullah b. Kurt b. Razah b. Adiyy b. Ka'b b. Lüey b. Galib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne'dir. Künyesi Ebu Hafs olup, annesi Hanteme binti Hâşim b. Muğire b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'dur.¹⁴⁹ Babası Hattab b. Nüfeyl olup, nesebi Ka'b'da Hz. Peygamber ile birleşmektedir. Kureyş'in Adiy boyuna mensup olup, annesi, Ebu Cehil'in amcasının kızı olan Hanteme'dir.¹⁵⁰

Hz. Ömer, Fil Olayından on üç sene sonra Mekke'de doğmuştur. Kendisinden nakledilen bir rivayete göre o, Büyük Ficar savaşından dört yıl önce dünyaya gelmiştir.¹⁵¹ İbn Hacer, Büyük Ficar savaşından dört yıl sonra, Hz. Peygamber'e peygamberlik gelmeden 30 yıl önce doğduğunu belirtmektedir.¹⁵² Bu hesaba göre yaklaşık olarak miladi 581 yılında dünyaya gelmiştir.

Hz. Ömer'in babası Hattab, Kureyş kabilesinin ileri gelenlerindendi. Adiy ve Benî Abduşşems aileleri arasında birkaç nesilden beri süregelen bir anlaşmazlık vardı. Kalabalık nüfuslarından ötürü Benî Abdulşems bu kavgalardan daima kazançlı

---

¹⁴⁹ İbn Sa'd, III, 245; Taberî, II, 562; Belâzurî, Ensâbu'l-Esrâf X, 286; Nisâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1997, III, 91; İbn Asâkir, **Tarihu Medineti Dimeşk**, thk. Ömer b. Ğalâme el-Amrevî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, 44/13; İbnu'l-Cevzi, **Menâkibu Emiru'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattab**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, 13; Zehebi, Siyer, 28/71; Mustafa Âsım Köksal, **İslam Tarihi**, Şamil Yay., İst. 1989, IV, 219.

¹⁵⁰ İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 137-138.

¹⁵¹ İbn Sa'd, III, 250; Halife b. Hayyât, **Halife b. Hayyât Tarihi**, çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001, s. 190-191; Taberî, II, 563; İbn Asâkir, 44/ 16; İbnu'l-Cevzî, 13.

¹⁵² İbn Hacer, el-İsâbe, IV, 279.

çıkmiştir. Adiyogulları son çare olarak dostları olan Benî Sehm'e sığınmaya mecbur kaldılar. Adiy aşireti mensupları Mekke'de Safa mevkiinde otururlardı. Fakat Benî Sehm ile münasebet tesis edince evlerini bunlara sattılar. Buna rağmen Hattab Safa'da bir kaç evini alıyordu. Daha sonra bu evlerden birine varis olan Ömer, hilafeti sırasında bu evini yıktırarak, yerini hacıların ikametine tahsis etti.¹⁵³

Hz. Ömer'in mensubu olduğu Adiyogullarının kabilesi köklü kabilelerdendi. Araplar umumiyetle Adnan ve Kahtan'a mensupturlar. Adnan'ın nesebi Hz. İsmail'e dayanmaktadır. Adnan'dan onbir kuşak uzakta olan Fihri b. Malik, büyük nüfuz ve iktidar sahibi birisiydi. Kureyş kabilesi onun soyundan gelmiştir. Kureyş'ten on zat, yüksek kabiliyetlerinden ötürü şöhret kazanmışlardır. Bunlar; Haşim, Ümeyye, Nevfel, Abdudâr, Esed, Teym, Mahzum, Adiy, Cumah, Semah kabileleridir. Ömer, Adiy'in soyundandır. Adiy'in Marra adlı kardeşi Hz. Peygamber'in ecdadındandır ki, böylece Ömer ile soyları sekizinci cedde doğru birleşmektedir.¹⁵⁴

Beni Adiy, cahiliye döneminde Kureyş'in diğer büyük kollarıyla birlikte Mekke yönetiminde söz sahibi olup, sefaret (elçilik) görevini yürütüyordu. Nitekim bu görev daha sonra Ömer'e geçmiştir.¹⁵⁵

Kaynaklarda Hz. Ömer'in Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında fazlaca bir malumat yoktur. Kendini yetiştirmiş, okuma-yazma öğrenmiş, fesahat, belagat ve hakkı anlatmadaki açıklıkta örnek olmuş bir kişi idi.¹⁵⁶ Çocukluğunda

---

¹⁵³ Şiblî, I, 43-44.

¹⁵⁴ Şiblî, I, 39.

¹⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, 16; Şiblî, I, 40.

¹⁵⁶ Heykel, I, 37.

babasının develerini güderdi.¹⁵⁷ Sonra ticarete atıldı. Ticaret için Suriye'ye gider gelirdi. Câhiliyye döneminin en şerefli kişilerinden biriydi, sefaret (dış ilişkiler) görevi ona verilmişti. Kureyş kendi arasında veya başkalarıyla Kureyş arasında savaş çıktığı zaman, sefir olarak onu gönderirlerdi.¹⁵⁸ Hayatı boyunca dokuz kadınla evlendi ve bu evliliklerinden 12 çocuk dünyaya geldi.¹⁵⁹

2. Müslüman Oluşu

Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce, Peygamber ve Müslümanlara karşı, insanların en katı davrananıydı. Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardan bir kadına birazcık yumuşak davranması üzerine, kadının yanındakine Ömer'in kalbinin yumuşadığı ve dolayısıyla Müslüman olabileceğini söylemesi üzerine verilen cevap onun şiddetli davranışı hakkında fikir vericidir: "Hattab'ın eşiği Müslüman olur ama o adam Müslüman olmaz!"¹⁶⁰ Onun Müslüman oluşu Kureyş müşriklerinin Habeş ülkesine hicret eden Müslümanları kendilerine teslim etmesi için ona ve komutanlarına sunulacak hediyelerle birlikte Necaşî'ye gönderdikleri Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebi Rebia'nın elleri boş olarak, hoşlarına gitmeyen bir şekilde geri çevrildikleri sıralarda¹⁶¹ ve Hz. Hamza'nın Müslüman oluşundan üç gün sonra olup; bu da, nübüvvetin altıncı yılında, Zilhicce ayında bir Cuma günü idi.¹⁶²

---

¹⁵⁷ Taberî, II, 575-576.

¹⁵⁸ İbn Abdilber, 473; İbn Hacer, el-İsâbe, IV, 279; Hasan, I, 271.

¹⁵⁹ Heykel, I, 39.

¹⁶⁰ İbn Hişâm, I, 431; Endelusî, el-İktifâ, I, 334.

¹⁶¹ İbn Hişâm, I, 429.

¹⁶² Köksal, IV, 220.

Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu anlatan rivayetler muhtelif olmakla beraber, birçok kaynakta ağırlıklı olarak zikredilmesinden ötürü, iki kuvvetli rivayet olarak serdetmemiz mümkündür:

a) Hz. Ömer, Müslüman oluşunu şöyle anlatmaktadır:

"Ben Cahiliye devrinde içkici idim. İçki içmeyi çok sever ve içince neşelenirdim. İslâmiyet'ten nefret duyar ve uzak dururdum. Hazvete'de, Ömer b. Abd b. İmrân el-Mahzûmlere ait evlerin yanında, Kureyş erkeklerinden bazılarının içinde toplandığı bir toplantı yerimiz vardı. Bir gece, toplantı arkadaşlarımla buluşmak arzusu ile bu toplantı yerine gitmiştim. Oraya vardığımda, toplantı yerinde onlardan hiç kimseyi bulamadım. Kendi kendime 'Filan içkicinin yanına gideyim. Belki onda biraz içki bulur, içerim' dedim. Kendisi Mekke'de içki satardı. Bu maksatla ona gittim. Fakat kendisini bulamadım. Yine, kendi kendime 'Bari Kâbe'ye gideyim, onu yedi veya yetmiş kere tavaf edeyim' dedim. Kâbe'yi tavaf etmek arzusuyla Mescid-i Haram'a vardım. Bir de gördüm ki, Resûlullah durmuş, namaz kılıyordu. Kendisi, namaza durduğu zaman Şam'a doğru yönelir ve Kâbe, Şam ile kendisinin arasında kalırdı. Namaz kıldığı yer, Rûkn-ü Esved ile Rûkn-ü Yemânî arası idi. Onu görünce, kendi kendime: 'Vallahi, ne olursa olsun, bu gece Muhammed'in söylediklerini işitmek için durup dinlemek istiyorum' dedim. Yine, kendi kendime: 'Dinlemek için onun yanına yaklaşacak olursam, belki kendisini korkutmuş olabilirim' dedim. Hier köşesine gittim. Orada, Kâbe'nin örtüsünün altına girdim. Örtünün arkasından yavaş yavaş yürüdüm. Resûlullah, ayakta durup namaz kılıyor ve Kur'ân okuyordu. Ben, yürüyerek onun karşısına kadar gelip, kıblesinde durdum. Aramızda, Kâbe'nin örtüsünden başka birşey yoktu. Kur'ân'ı dinlediğim

zaman, kalbim ona karşı yumuşadı. Resûlullah namazını bitirdikten sonra Kâbe'den çıkıp evine doğru yol almaya başladı. Arkasından O'na yetişip Müslüman olduğumu ilan ettim.¹⁶³

b) Kaynaklarda genel olarak zikredilen diğer rivayet şöyledir:

Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma binti Hattab, Saîd b. Zeyd ile evli olup, ikisi de Müslüman olmuşlardı. Fakat Müslümanlıklarını Ömer'den gizli tutuyorlardı. Çünkü o, sert bir mizaca sahip olup, İslâm'a karşı aşırı tepki gösterenlerin arasında yer almaktaydı. Sonunda Ömer; "Kureyşlilerin işlerini darmadağın eden, akıllarını akılsızlık sayan, dinlerini ayıplayan, ilahlarına dil uzatan, şu ata dinini bırakıp yeni din tutan Muhammed'e gitmek istiyorum. Öldüreceğim onu!" diyerek, kılıcını kuşanıp harekete geçti. Ömer, Hz. Muhammed'i öldürmek için onun bulunduğu yere doğru giderken,¹⁶⁴ yolda Nuaym b. Abdullah ile karşılaştı. Nuaym ona, böyle öfkeli nereye gittiğini sorduğunda o, Muhammed'i öldürmeye gittiğini söylemişti. Nuaym, Ömer'in ne yapmak istediğini öğrenince ona, kızkardeşi ve eniştesinin yeni dine girdiklerini, önce kendi ailesi ile uğraşması gerektiğini söyledi. Bunu öğrenen Ömer, öfkeyle eniştesinin evine yöneldi. Kapıya geldiğinde içerde Kur'ân okunmaktaydı. Kapıyı çalınca, içerdekiler okumayı kesip, Kur'an sayfalarını sakladılar. İçeri giren Ömer, eniştesini dövmeye başlamış, araya giren kız kardeşinin aldığı darbeden

---

¹⁶³ İbn Hişâm, I, 435-436; İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 139; İbn Kesir, III, 121-122; Köksal, IV, 223-224; Âlu İsâ, I, 129-132.

¹⁶⁴ M. Hüseyin Heykel, Ömer'in yalın kılıç Hz. Muhammed'i öldürmek üzere Safa'ya gitmesini haklı olarak makul bulmamaktadır (Heykel, I, 48). Çünkü Hz. Muhammed tek başına olmayıp, yaklaşık 40 kişilik kendisi uğrunda seve seve ölümü göze alabilecek, içlerinde Hamza, Ebu Ubeyde gibi yiğitlerin olduğu bir fedai grubuyla beraberdi. Niye onu tek başına kuytu bir yerde kolayca öldürmeyi düşünmeyip, topluluğun içinde öldürme teşebbüsüne girişsin?

dolayı burnu kanamıştı. Kız kardeşinin ona, ne yaparsa yapsın dinlerinden dönmeyeceklerini söyleyerek kararlılığını bildirmesi üzerine, ona karşı merhamet duyguları kabarmaya başlamış ve okudukları şeyleri görmek istediğini söylemişti. Kendisine verilen sahifelerden Kur'an ayetlerini okuyan Ömer'in kalbi yumuşadı. Müslüman olmaya karar veren Ömer, Hz. Muhammed'in nerede olduğunu sordu. O sıralarda Müslümanlar, Safa tepesinin yanında bulunan Erkam'ın evinde gizlice toplanıp ibadet ediyorlardı. Hz. Muhammed'in Daru'l-Erkam'da olduğunu öğrenen Ömer, doğruca oraya gitti. Kapıyı çaldığında gelenin Ömer olduğunu öğrenen Sahabîler endişelenmeye başladılar. Zira Ömer kılıcını kuşanmış olduğu halde kapının önünde duruyordu. Hz. Hamza: “Ona izin ver! Eğer iyilik için geldiyse, kendisine bol bol iyilik ederiz! Eğer kötülük için geldiyse, onu kendi kılıcıyla öldürürüz.” diyerek kapıyı açtırdı. Hz. Peygamber kalkıp ona doğru vardı ve kendisiyle avluda karşılaştı. Kuşağından ve ridasının toplandığı yerden tutup, kendisine doğru hızlıca çekti ve: “Ey Hattab'ın oğlu! Neye geldin? Vallahi, Allah'ın senin başına bir musibet indirmesine kadar duracağını sanmıyorum.” dedi. Buna karşılık Ömer: “Ey Allah'ın Resülü! Ben Allah'a, Resulüne ve ona Allah'tan gelen şeylere iman edeyim diye senin yanına geldim.” dedi ve ardından Müslüman oldu.¹⁶⁵

Her iki rivayeti göz önüne alarak değerlendirdiğimizde, ilk rivayetin gerçeğe daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. İkinci rivayette; Ömer'in, etrafında fedailer bulunan Hz. Peygamber'i tek başına öldürmeye gitmiş olması zayıf

---

¹⁶⁵ İbn Hişâm, I, 431-435; İbn Sa'd, III, 248-249; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 286-289; İbn Asâkir, 44/29-31; İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 140-141; İbnu'l-Esir, II, 86-87; İbn Kesir, III, 119-121; İbnu'l-Cevzî, 20-21; Köksal, IV, 225-228; Âlu İsâ, I, 133-136.

görünmektedir. Kabile taassubunun ve kan davalarının olduğu bir zamanda, neden bile bile kendini, ailesini ve kabilesini tehlikeye atsın? Oysaki tek başına kuytu bir yerde iken Peygamber'e suikast düzenlemesi mümkündü. Ömer sistemi sorgulayıp yanlışları görmüş, yeni arayışlara girmiş ve neticede iddia ettiği şeylerle toplumda köklü bir etki meydana getiren Hz. Muhammed'in söylemlerini merak etmiştir. Böylece bir fırsatını bulup Kâbe'de Peygamber'i dinlemiş olması makuldür ki, ilk rivayet bunu ifade etmektedir.

Hz. Ömer, kendisiyle beraber diğer Müslümanların da toplum içinde varlıklarını ortaya koymalarına öncülük etmiş, Müslüman olduktan sonraki ilk faaliyeti bu olmuştur. Bu durumu Ömer şöyle anlatır:

“Müslüman olduğum ve Peygamber ile Ashabının da müşriklerden gizlendikleri sırada; ‘Ey Allah’ın Resulü! Biz, ister ölü, ister diri olalım; hak üzere değil miyiz?’ dedim. Resûlullah: ‘Evet! Varlığım Kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki; siz, ister ölü olunuz, ister diri olunuz, hiç şüphesiz hak üzeresiniz!’ buyurdu. Bunun üzerine: ‘Biz hak üzere bulunduğumuza, onlar bâtıl üzere olduklarına göre, biz ne diye dinimizi gizliyoruz? Vallahi, biz İslâmiyet’i küfre karşı açıklamaya daha haklı, daha layıgız! Allah'ın dini Mekke'de muhakkak üstün gelecektir! Kavmimiz bize karşı taşkınlık etmek isterlerse, kendileriyle çarpışırız. İnsafı davranmak isterlerse, onu da kabul ederiz!’ dedim. Resûlullah: ‘Biz, sayıca çok azız!’ buyurunca; ‘Seni hak din ve Kitab ile peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki; hiç çekinmeden, korkmadan, oturup İslâm inanç esaslarını açıklamadığım bir küfür meclisi kalmayacaktır! Biz muhakkak ortaya çıkacağız!’ dedim. Bundan sonra, iki saf halinde çıktık. Saflardan birinin başında Hamza, diğer

safın başında da ben vardım. Sert adımlarla, yerin topraklarını un gibi tozuta tozuta, Mescid-i Haram'a girdik. Kureyş müşrikleri bir bana, bir Hamza'ya bakıyorlardı. Onlar, o gün, bir benzerine daha uğramadıkları hüznün ve kedere uğradılar. O zaman Resûlullah bana: 'Hak ile bâtlı ayırdı!' diye, 'Fâruk' ismini verdi.¹⁶⁶

Ömer'in müslüman olduktan sonra, arkadaşlarıyla beraber Kâbe'ye gidip namaz kılması, Mekkeli müşriklerin direncini kırıp moralmen çöküntüye neden olduğu gibi, onun bu şekilde kendi saflarına katılması, Müslümanlara ise büyük bir moral desteği sağlamıştı. Abdullah b. Mes'ud'un; "Ömer'in Müslüman oluşu bir fetihtir, hicreti bir zaferdir, halifeliği ise bir rahmettir"¹⁶⁷, İkrime'nin; "Ömer Müslüman oluncaya kadar İslam gizlilikten kurtulamadı"¹⁶⁸ sözleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Onun cesaret ve dirayetini bilen müşrikler, ona ilişip sataşmaya cesaret edemiyorlardı.

Hiz. Ömer'in Müslüman olması, ilk Müslümanlar için tam bir dönüm noktası olmuştu. İslam'ın ilk vahiyyle başladığı vetirenin (süreç) müminler tarafından telakkisinde iki merhale buluyoruz:

a- Hiz. Ömer'in Müslümanlığı kabul edene kadar geçen zaman birimi içindeki dışa kapalı tavır. Bu devreyi en iyi ilk iman edenler temsil edeceklerdir.

b- Hiz. Ömer'in Müslümanlığı kabulüyle beraber dışa açılan ve imanını aleniye vuran tavır. Bu tavır, en iyi Ömer'in şahsında temessül etmektedir.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ İsfahânî, Hilyetu'l-Evliyâ, I, 40; İbnu'l-Cevzî, 18; Zehebi, Tarihu'l-İslam, II, 180; Köksal, IV, 233-234.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, I, 430; İbn Sa'd, III, 250; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, X, 291; İbnu'l-Esir, Usdü'l-Gâbe, IV, 144; İbn Hacer, el-İsâbe, IV, 279; Köksal, IV, 233.

¹⁶⁸ Zehebi, Siyer, 28/72.

¹⁶⁹ Daryal, 93.

Hz. Ömer, müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber 'in yakınları arasına girdi ve arkadaşlığını da çok güzel yaptı. Hz. Muhammed'e son derece yardım etti, hayatını O'nu ve İslâm'ı savunmaya vakfetti. Ömer, kâfirlere karşı insanların en şiddetlisiydi. Bedir, Uhud, Hendek, Rıdvan Biati, Hayber savaşı, Mekke'nin fethi ve diğer gazalarda, bazılarında komutan olarak Hz. Peygamber ile beraberdi.¹⁷⁰ Hz. Muhammed işlerin çoğunda onunla istişare ederdi. Çok kere, Hz. Ömer'in O'na tavsiye ettiği görüşe muvafık olarak ayetler nazil olmuştur. Hz. Peygamber'in, "Ömer benimle beraberdir, ben de Ömer'le beraberim, benden sonra Ömer nerede ise, hak da oradadır"¹⁷¹ dediği rivayet edilmiştir. Ebûbekir, mühim işlerinde Ömer'le istişare eder ve -her ne kadar kadı ismiyle anılmamışsa da- davaların hallini ona bırakırdı. Ridde savaşlarında onun sağ koluydu. Kur'ân'ın toplanması ve tedvininde Ömer'in büyük rolü olmuştur.¹⁷²

3. Halife Seçilmesi

Hz. Ebû Bekir vefat edeceğini anladığında, Hz. Ömer'i kendisine halef tayin etmeyi düşünmüş ve bu düşüncesini açıklayarak bazı Sahabîlerle istişarelerde bulunmuştu. Herkes Ömer'in fazilet ve üstünlüğünü kabul etmekle beraber, onu bu iş için biraz sert mizaçlı buluyorlardı. Hatta bazı Sahabîler ona; "Rabbin seni Ömer'i halife tayin ettiğinden dolayı sorguya çektiğinde, ona ne cevap vereceksin? Bilirsin ki Ömer, oldukça sert bir kimsedir" demişlerdi. Hz. Ebû Bekir bu söze oldukça

---

¹⁷⁰ İbn Sa'd, III, 253.

¹⁷¹ Zehebi, Siyer, 28/76.

¹⁷² Hasan, I, 274.

sinirlenmiş, hatta hasta yatağından kendisini doğrultmalarını istemiş ve onlara; "Derim ki: Allahım! Kullarının en iyisini onlara halife yaptım" karşılığını vermişti.¹⁷³ Sonra da Hz. Osman'ı çağırarak bir kâğıda Hz. Ömer'i halife tayin ettiğini yazdırdı. Kâğıt katlanıp mühürlendikten sonra, Hz. Osman dışarı çıkarak insanlardan kâğıtta yazılı olan kimseye biat edilmesini istedi.¹⁷⁴ Gerçekleştirilen biatlerden sonra Ömer, yaklaşık on yıl sürecek hilafet makamına geçti.

Miladi 634 yılında halife seçilen Ömer, 10 yıllık hilafet müddetinin akabinde, 644 yılında Muğîre b. Şu'be'nin kölesi tarafından sabah namazı sırasında hançerlenerek şehit edilmiştir.¹⁷⁵

---

¹⁷³ İbn Sa'd, III, 254; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 294; İbn Asâkir, 44/ 248-249; İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 157-158; Zehebi, Siyer, 28/ 79.

¹⁷⁴ İbnu'l-Cevzî, 56-57.

¹⁷⁵ Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 8, Cenaiz 96; Taberî, II, 559-560.

I. BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN BİREYSEL LİDERLİK ÖZELLİKLERİ

A- BEŞERÎ DEĞERLERİ

1. Fizikî Sıfat ve Faaliyetleri (Beden yapısı, sportif faaliyetler)

Hz. Ömer; esmer tenli, iri gövdeli, heybetli ve uzun boyluydu. İnsanlar arasında yürürken, binek üzerindeymiş gibi, insanların üzerinde gözükdü. Kaba ve seyrek sakallı ve kızılımtırak saçlıydı. Başının tepesi açılmış ve saçı dökük olduğundan, kafası güneş altında parlardı. Gözlerinin akında çokça kırmızılık vardı.¹⁷⁶

Burnu ve gözleri güzel olup yanakları pembemsiydi. Elleri ve ayakları güçlüydü. Yürürken adımlarını hızlı atar, yere kuvvetli basardı. Sesi o kadar gürdü ki, bağırdığında onu duyanlar adeta sersemleşirlerdi. Yürürken ayaklarının uçları genişler, topukları birbirine yanaşır, eğri basardı. Her iki elini de kullanır,¹⁷⁷ dad harfini dilediğinde ağzının her iki yanından da çıkarırdı.¹⁷⁸

Ömer'in güçlü fiziki yapısında sportif faaliyetlerde bulunmasının ve günlük ağır iş temposunun büyük etkisi olduğu aşikardır. Cahiliye döneminde özellikle Ukâz

---

¹⁷⁶ Ya'kûbî, **Tarihu'l-Ya'kûbî**, Matbaatu'l-Garî, Necef 1358, II, 138-139; İbn Asâkir, 44/ 18, 19; İbnu'l-Esir, III, 58-59; Usdü'l-Ğâbe, IV, 167; Zehebi, Siyer, 28/71; İbn Kesir, VII, 102; Köksal, IV, 239; Heykel, I, 38.

¹⁷⁷ Zehebi, Siyer, 28/72; Kettânî, II, 460.

¹⁷⁸ Câhız, I, 62; İbnu'l-Cevzî, 15; Temmâvî, 31.

panayırında pehlivanlarla güreşmesiyle ün yapmıştı.¹⁷⁹ Arabîlerden biri Ömer'in nasıl güreştiğini gören birine şöyle demişti: “Her iki elini de kullananın Müslüman olduğunu duydun mu?” ‘Evet’ cevabı üzerine Arabî: “Vallahi o, onlara ya büyük kötülük yapar veya büyük hayır getirir.” dedi.¹⁸⁰

Onun iki üstün özelliği vardı. Birincisi iyi bir hatipti, diğeri de fiziki yapısıydı. Bu iki özellik de yıllık Ukaz panayırında gelişmişti. Gençliğinde Ömer, bu panayırların tutkulu bir ziyaretçisiydi. Onun en çok ilgilendiği şey; şiir ve hitabet kompozisyonlarıydı. En az yılda bir defa bir bedevi şampiyonuyla güreşirdi. En çılgın yarış atlarına biner ve onun üzerinde ayağa kalkardı.¹⁸¹

Hoşlandığı şeylerden biri de ata binmektir. Bu zevkini halife iken bile devam ettirdi. Ebu Mes'ud el-Ensari şöyle rivayet etmiştir: “Biz meclisimizde oturuyorduk. Bir adam atına binmiş, doludizgin üzerimize sürerek geliyordu. Neredeyse bizi ezecekti. Yerlerimizden kalkıp baktık ki, bu Ömer b. Hattab'dı. Kendisine dedik ki: ‘Ey Müminlerin Emiri! Peşinizde kim var?’ Ömer şöyle cevap verdi: “Neden bilmezlikten geliyorsunuz? Kendimi hafif hissettim ve bu atı bulup bindim.”¹⁸²

Koşu yaptığına dair şu rivayeti kaydedelim: Ömer, Zübeyr ile yarış yaptı ve Zübeyr onu geçince; “Seni geçtim, Kâbe'nin Rabbi de şahit” dedi. Başka bir sefer yine yarış yaptılar, bu kez Ömer onu geçti ve şöyle dedi: “Kâbe'nin Rabbi şahit, şimdi de ben seni geçtim.”¹⁸³

---

¹⁷⁹ Köksal, IV, 220.

¹⁸⁰ Heykel, I, 38.

¹⁸¹ Hitti, Arap Tarihinin Mimarları, 37,38.

¹⁸² Temmavi, 32.

¹⁸³ Kenzu'l-Ummâl, 40681; Kandelevi, III, 261.

2. Sade ve Basit Yaşama (Yemek, giyim, binek, maaş)

Ömer'in hayatının en önemli vasıflarından biri; yemek, giyim, maişet gibi günlük yaşamın her yönünde göze çarpan, son derece sadelik ve basitliktir. İdarecilerini denetlerken malî ve dinî noktalardaki hassasiyeti çok meşhurdur. Bu bağlamda kendi şahsı için de hassastı. Hilafete geçince halkı topladı, maaş için görüş alış verişinde bulundu ve kendilerine şöyle söyledi: “Ben eskiden tüccar bir kişiydim. Sizler beni bu işle meşgul ettiniz. Bu maldan bana verilecek uygun miktar ne kadar olabilir?” Osman şöyle cevap verdi: “Ye, yiyecek ihtiyaçlarını karşıla.” Aynı sözü birkaç kişiyle birlikte Said b. Zeyd de söylemişti. Ali b. Ebi Talib ise konuşmuyordu, Ömer kendisine hitap ederek: “Sen bu konuda ne diyorsun?” diye sordu. Ali şu cevabı verdi: “Gıda ve yaşantı olarak sana ve ailene iyi bir şekilde yetecek kadar olanını al, daha fazla sana bir şey yoktur.” Halk ise şöyle söylüyordu: “Söz Ali'nin sözüdür!”¹⁸⁴ Ganimet mallarından alacağı payla ilgili Taberî'de şu kayıt vardır: “Yazlık ve kışlık elbise, hac ve umre için deve, ihtiyaç ve çalışmaları için bir hayvan.”¹⁸⁵

Hz. Ömer geçimliliğini aldı ve zamanla çokça geçim sıkıntısı çekmeye başladı. Aralarında Osman, Ali, Talha ve Zübeyr'in bulunduğu bir grup sahabi bir araya gelerek: “Ömer'e geçimini belirli bir miktarda artırmak için teklifte bulunsak” diye görüştüler. Osman onlara: “Haydi gelin, uzaktan uzağa yanında ne bulunduğunu bir araştıralım.” diye teklifte bulundu. Bunun üzerine kızı Hafsa'nın yanına gelerek onu durumdan haberdar ettiler ve Ömer'e kendilerinin geldiğinden söz etmemesini

---

¹⁸⁴ İbn Sa'd, III, 286; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 361.

¹⁸⁵ Taberî, II, 453.

söylediler. Hafsa bu konuda Ömer ile görüşünce, hiddetlenerek şöyle dedi: “Onları cezalandırmak için bana bunların kim olduklarını söyle!”. Hafsa: “Onların kim olduklarını öğrenebilmene imkan yok” deyince, Ömer ona şunları söyledi: “Benimle onların arasında sen hakem ol! Resûlullah’ın senin evinde giymek amacıyla sakladığı elbiseler neydi?” Sonra aralarında şu konuşma geçti: “Gelen heyetlere karşı ve Cuma günlerinde giydiği iki pamuklu elbise.” Ömer: “Peki senin yanında yemiş olduğu en iyi yemek hangisidir?” Hafsa: “Bir parça sıcak arpa ekmeği üzerine yağ tulumumuzun dibinde kalan yağı döktük. Ondan sonra bu ekmeğe bir parça yağlı ve bir parça da tatlı oldu ve ondan yedi.” Ömer: “Benim üzerinde yürüdüğüm yerdeki sergin ne idi?” Hafsa: “Kaba dokunmuş bir örtümüz vardı. Yazın onu boydan boya yayardık, kış gelince de yarısını örter, öbür yarısıyla örtünüp ısınırdık.” Daha sonra Ömer, ona şunları söyledi: “Ya Hafsa! O gelenlere de ki; Resûlullah oldukça kısarık geçinmeye çalışırdı. Artan şeyleri de yerlerine harcadı. En azla yetinmek konusunda çok titiz davrandı. Allah’a yemin ederim, ben de artan şeyleri uygun yerlerine harcayacak ve asgari miktarlarla yetinmek için elimden geldiğince çalışacağım. Benimle, benden önce giden iki arkadaşımın misali, bir yola koyulan üç kişinin misali gibidir. Bunlardan birincisi gerekli azıklarını hazırlayarak varılması gereken yere vardı. Daha sonra diğeri de onun gittiği yoldan giderek onun yanına vardı. Daha sonra üçüncüleri onların yoluna koyuldu. O, her ikisinin de gittiği yoldan gider ve onların azıklarını yeterli görürse, onlara kavuşturulur, yok onların izledikleri yoldan başka bir yol izleyecek olursa, onlarla bir araya gelemeyecektir.”¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ Taberî, II, 453-454; İbn Asâkir, 44/ 270-271; İbnu’l-Cevzî, 136-137; İbnu’l-Esir, II, 463-464.

Halktan bir grup gelip Hafsa'ya, artan fey' gelirlerinden dolayı Ömer'in bundan istediği kadar alabileceğini, artık sıkıntı çekmemesini söylediler. Hafsa da bunu Ömer'e aktardığında şu sert cevabı aldı: “ Ey Hafsa binti Ömer! Kavminin sözüne kulak verip babanı aldattın. Ehlimin hakkı nefsim ve malımdadır, dinimde ve emanetimde asla hakları yoktur!”¹⁸⁷

Başka bir konuda Ömer, beytülmalden kendisine maaş verilmesini helâl gördüğünü şu sözlerle ima eder: “İki elbise helâldir. Bir elbise yazlık, diğeri ise kışlıktır. Hac ve umre yapmamı karşılayacak kadar mal. Ehlimin nafakası, Müslümanlardan herhangi bir kişi gibi hakkım olan bir sehm.¹⁸⁸ Bu sehm ne çok yüksek, ne de çok düşük (Yani orta derecedeki bir görevli gibi). Ben Müslümanlardan bir kişiyim. Onlara dokunan, zarar veren bir şey, bana da dokunur, zarar verir.”¹⁸⁹

Ömer vefat ettiği zaman borçlu idi. Bu, onun, Allah'a karşı olan korkusu neticesinde basit bir hayat yaşamayı tercih etmesinin, dünya zevkinden ve lüks hayattan uzak olduğunun ifadesidir. Yaralanıp ölüm döşegine düştüğünde, oğlu Abdullah'a şunları söylemişti: “Bak, üzerimde ne kadar borç var?” Hesapladılar, seksen altı bin dirhem veya buna yakın buldular. Ömer dedi ki: “Şayet Ömer'in ehlinin servetiyle ödenebilirse, onunla ödeyin. Şayet yetmezse Benî Adiy kabilesi ödesin. Benî Adiy de ödeyemezse, Kureyş ödesin. Onlardan başkası ödemesin. Sonra oğlu Abdullah'a: “Borçlarımı ödeyeceğine dair garanti ver.” dedi. Bunun üzerine

---

¹⁸⁷ İbn Sa'd, III, 258; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 315.

¹⁸⁸ Hisse, pay, nasip; her mirasçının alacağı pay anlamında bir İslam mîras hukuku terimi.

¹⁸⁹ Taberî, II, 453; İbn Asâkir, 44/ 270; İbnu'l-Esir, II, 463; Zehebi, Siyer, 28/80; İbn Kesir, VII, 222; Temmavi, 76.

oğlu da borçlarını garanti altına aldı.¹⁹⁰

Dünya hayatında mala yatırım yapmak, mal biriktirmek, geleceği için mal teminatında bulunmak Ömer'in anlayışında yer edinmemiştir. Şu olay, mizahi bir tarzda bunu ortaya koymaktadır: Amr İbnü'l-As Mısır'dan bir mektup yazarak Hz. Ömer'e: "Biz senin için mescidin yanında bir ev yeri ayırdık; bu hususta emriniz nedir?" diye sordu. Hz. Ömer de ona: "Hicaz'da oturan bir kişi için Mısır'da ev mi yapılmış?" şeklinde bir cevap yollayarak, orayı Müslümanlar için pazar yeri yapmasını emretti.¹⁹¹

Hz. Ömer bir şeye ihtiyaç hissedip, darlığa düştüğü zaman hemen beytülmal görevlisinin ayağına gitmiş ve ondan ödünç para almıştır. Bazen de beytülmal yöneticisi Hz. Ömer'i bir darlıkta gördüğü zaman kendisi ona gitmiş ve borç vermiştir. Fakat ilk fırsatını bulduğunda aldığı borçlarını hemen iade etmiştir.¹⁹²

Hz. Ömer'in özel hayatının her kademesinde müthiş bir zühd hüküm sürmüştür. Onun yediğı şeyler sadeydi. Ekseriyetle yediğı yemek, ekmek ve zeytinyağından ibaretti. Ekmek buğdaydan olduğu zaman un elenmemiş olur, kendisine misafir ve heyetler geldiğı zaman, bu türlü yemeklere alışmadıklarından onlar da bu cefaya katlanmak zorunda kalırlardı.¹⁹³ "Kişiyeye israf olarak canının çektiğı her şeyi yemesi yeter!"¹⁹⁴ diyerek, yeme içme hususunda nefsi dizginlemek

---

¹⁹⁰ İbn Sa'd, III, 313, 332; Buhârî, Fezâilu'l-Ashâb 8; Zehebi, Siyer, 28/91; Kandehlevi, II, 78-79; Temmavi, 77-78.

¹⁹¹ Kenzu'l-Ummâl, 14193; Kandehlevi, II, 122-123.

¹⁹² İbn Sa'd, III, 257; İbnu'l-Esir, III, 64.

¹⁹³ Şiblî, II, 393.

¹⁹⁴ İbn Hanbel, Kitâbu'z-Zühd, 649; Zehebi, Siyer, 28/82.

gerektiğine işaret etmiştir.

Devlet adamlarının mükellef sofralarında bulunan yiyeceklerin aksine, kendisini ziyaret edenlerin onun yemeklerinden hiç de tercih etmemeleri garipsenecek bir durum değildir. Bu husustaki bir rivayet şöyledir: Hafs b. Ebi'l-As, Ömer'in yemeğini getiriyor, fakat kendisiyle birlikte yemiyordu. Bir gün Ömer kendisine sordu: "Seni bizim yemeğimizi yemekten alıkoyan nedir?" İbn Ebi'l-As şöyle cevap verdi: "Senin yemeğin katı ve serttir. Benim için hazırlanmış olan taze ve iştah çekici yemeği yemek için geri dönüp gideceğim." Ömer sinirli bir şekilde cevap verdi: "Oğlakların kesilmesi, derilerinin soyulması, buğday çekirdeğinden ince ekmek yapılması, bir kile kuru üzümün sahana atılıp keklik gözü gibi olması ve su ilâve edilip geyik kanı haline getirilmesi için emir vermekten ve bunları yemekten aciz olduğumu mu sanıyorsun?" Bunun üzerine İbn Ebi'l-As şöyle dedi: "Öyle görüyorum ki, hayatın güzelliklerini biliyorsunuz." Ömer: "Allah'ın adına yemin ederim ki, iyiliklerim azalmamış olsaydı sizin rahat hayatınıza ben de iştirak ederdim."¹⁹⁵ Ancak ben, iyiliklerimin kalmasını isterim. Çünkü duydum ki, Allah bazı kavimler hakkında şöyle buyurur: "*Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz!*"¹⁹⁶ Ömer'in çoğu zaman şöyle söylediği rivayet edilir: "İyi yemekleri yiyenlerden daha güzel yemekleri biliriz. Fakat iyi yemekleri, her emzirenin emzirdiğini unuttuğu, her

---

¹⁹⁵ İbn Sa'd, III, 261.

¹⁹⁶ Ahkaf 46/20.

gebe olanın karnındaki düşüreceği güne terk ediyoruz.”¹⁹⁷

O asla hiçbir yemeği kınayıp beğenmezlik etmemiştir. Bu durum insanların da dikkatini çekmiş olmalı ki, ona yemek kınatmak için test mahiyetinde gayretler olmuştur. Bir gün kölelerinden Yarfâ veya Eslem; “Ona öyle bir yemek yapacağım ki, bu sefer kınayacak” dedi ve ekşi bir süt hazırlayıp kendisine ikram etti. Ömer ondan biraz aldı ve yüzünü buruşturduktan sonra, “Allah’ın şu rızkı ne kadar da güzel!” dedi.¹⁹⁸

Ömer’in oğlu Abdullah yaşadığı bir olayı aktarır bize: "Babam Ömer yanıma girmişti. Ben o sırada sofradaydım. Sofranın başında kendisine yer açtık. Babam oturdu ve "Bismillah" dedi. Sonra elini yemeğe vurup bir lokma aldı. Sonra bir lokma daha alarak ikiledi. Sonra da: "Ben bu yemekte bir yağ tadı aldım. Bu, etin yağının tadı değildir" dedi. Ben: "Ey müminlerin emiri! Ben semiz et almak için çarşıya çıkmıştım. Pek pahalı buldum. Bunun üzerine, bir dirhemlik zayıf et aldım. Ona bir dirhemlik de yağ ilave ettim. Böylece bütün aile fertlerinin kemiklerden faydalanmasını arzu ettim" dedim. (Babam) Ömer dedi ki: "Bu iki şey, Resûlullah'ın sofrasında asla bir araya gelmediler. O, birini yediyse diğerini tasadduk etti." Ben: "(Bu seferlik) Al, ey müminlerin emiri. Ben bir kere yapmış bulundum. Bundan böyle bu iki şey benim soframda da asla beraber bulunmayacak!" dedim. Babam yine de: "Hayır! Ben bunu yapamam!" dedi ve yemedi."¹⁹⁹

Her hususta olduğu gibi yeme içme konusunda da Halife Ömer, kendini

---

¹⁹⁷ Temmavî, 67, 68.

¹⁹⁸ İbn Hanbel, Kitâbu'z-Zühd, 650.

¹⁹⁹ İbni Mâce, Yemekler 3361.

halktan ayrı ve üstün tutmamış, onların bulamayıp yiyemediği şeyleri, o da yememiştir. Utbe b. Ferkad izin isteyip geldiğinde, Ömer'in ekmek ve zeytinyağı yediğine şahit olmuştu. Sonra ona huvvârî denilen yemekten getirdiğinde, Ömer tüm Müslümanların bundan yiyemediklerini öğrenince, yemeği geri çevirmiştir.²⁰⁰ Ömer kıtlık zamanı da halkıyla aynı zorlukları yaşamıştır. H. 18 senesinde Hicaz diyarındaki insanlar kıtlığa maruz kaldılar. Kabileler, Medine'ye akın akın geldiler, çünkü hiçbirinin yanında azık kalmamıştı. Bunlar, Ömer'e başvurduklarında, O da beytülmaldeki yiyecek ve malları onlara dağıttı. Beytülmalde de birşey kalmadı. Ömer, insanlar kıtlıktan kurtuluncaya kadar yağ ve yağlı şeyleri yememeye söz verdi. Bolluk zamanında süte ve yağa ekmek doğrayarak yedi. Kıtlık senesinde ise zeytinyağına ve sirkeye ekmek doğrayarak yemeye başladı. Zeytinyağını rahatlıkla yiyip hazmederdi, ama bununla beraber doymuyordu. Ömer'in rengi karardı, kilo kaybetti, öyle ki zayıflıktan dolayı hastalanmasından korkuldu. İnsanların bu hali dokuz ay devam etti. Sonra yavaş yavaş bolluğa ve refaha kavuşuldu.²⁰¹

Ömer'in elbisesi de yiyeceklerinden daha iyi bir durumda değildi. Yamalı elbise giymeyi, bırakın büyük bir devlet başkanını sıradan insanların bile hakir gördüğü durumlardan hiç etkilenmemiştir. Gömleğinin yıkanması ve yamanması için beklemek zorunda kalması, kendisini zaman zaman halktan uzak durmak zorunda bırakıyordu. Bu konudaki rivayetler oldukça çoktur. Bazıları şu şekildedir:

Ali b. Ebi Tâlib şöyle demiştir: “Ömer b. Hattab'ın, üzerinde yirmi bir deri yaması olan elbisesini gördüm. Bizim elbiselerimizde ise bir yama vardı.” Ebu

---

²⁰⁰ İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 148.

²⁰¹ İbn Kesir, VII, 148.

Osman en-Nehdi der ki: “Ömer şeytan taşlarken üzerinde, biri deri parçasıyla olmak üzere 12 yamalı elbisesi olduğunu gördüm.”²⁰²

Abdullah b. Abbas diyor ki: “Çıktım, Ömer’i arıyordum. Bir eşeğe bindiği ve hayvanı siyah bir iple gemlemiş olduğu halde buldum. Ayaklarına yapışmış çarıkları, üzerinde elbisesi ve kısa gömleği vardı. Dizlerine kadar ayakları ortaya çıkmıştı. Yanında yürüyerek elbisesini çekiyordum. Bir tarafı kapanırken diğer tarafı açılıyordu. Gülüyor ve bana şöyle söylüyordu: “O sana itaat etmez.” Vakta ki Aliye’ye gelip namazımızı kıldık. Bazıları bize et ve ekmekten ibaret yemekler getirdiler. Lâkin Ömer oruçluymuştu. Ete baktı ve bana şöyle dedi: "Benim için ve kendin için ye." Daha sonra duvarın arkasına geçerek elbisesini bana attı. Gömleğini kendisi yıkıyordu. Ben ise elbisesini yıkıyordum. Elbiseleri kurduktan sonra ikinci namazını kılıp yola koyulduk.”²⁰³

Hiz. Ömer’in gömleğinin yenleri, kolları elinin bileklerini aşmazdı. Bir gün Cuma’ya çıktı. Sırtında sümbülani bir gömlek vardı. Halktan özür diledi ve “Şu gömlek yüzünden geç kaldım” dedi. Gömleğin kolları kısaydı. Ömer tutup uzatıyordu; fakat bırakınca tekrar çekiliyordu.”²⁰⁴

Yine bir gün yanımıza çıkıp geldi. Sırtında pamuklu bir hulle vardı. Halk dikkatli bir şekilde ona baktı. Ömer: “Gördüklerinin arasında hiçbir şey yoktur ki yeniliği baki kalsın. Allah’dan başka ne mal, ne evlat ve ne de başka bir şey bâki kalmaz” anlamında bir şiir okudu ve “Allah’a yemin ederim ki dünya, âhiret hayatı

---

²⁰² İbn Sa’d, III, 304; İbnü’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 149.

²⁰³ Temmavi, 70-71.

²⁰⁴ İbn Sa’d, III, 305-306.

karşısında, bir tavşanın sıçraması kadar bile değildir” dedi.²⁰⁵

Ömer, Kudüs yoluna giderken Cabiye'ye siyah bir deve üzerinde gelmişti. Saçı dökük olduğu için güneş altında kafası parlıyordu. Üzerinde sarık ve bornoz yoktu. Ayakları eğerin iki tarafında sallanıyordu. Minderi de imbicam yapısı yünlü bir minderdirdi. Bineğine binerken bunu altına semer olarak koyardı. Yere indikten sonra da kendine döşek olarak kullanırdı. Heybesi lif astarlıydı. Bineğine binerken bunu heybe olarak kullanır, yere indikten sonra da bunu yastık olarak kullanırdı. Pamuklu bir gömleği vardı. Eskimiş ve yan tarafları delinmişti. Ömer, kavmin reisini çağırıp ona: “Şu gömleğimi yıkayın, yırtıklarını diki, bana bir elbise veya bir gömleği emanet olarak verin” dedi. Ona keten bir gömlek getirdiler. Gömleğini çıkarıp verdi. Yıkayıp yamadıktan sonra, kendisine getirip teslim ettiler. O da üzerindeki emanet gömleği çıkarıp sahiplerine teslim etti ve kendi gömleğini giydi.²⁰⁶

Halifenin sade yaşantısı sadece şahsı için değil, aile bireyleri için de bağlayıcı olmuştur. Kendisi yamalı elbise giyerken hanımı lüks içinde yaşamamıştır. Ordusundan gelen haberciyi evine götürüp yemek ikram eden Ömer, karısına “Sen de gelip yemeğini yesene!” dediğinde, karısı: “Senin yanında bir adamın sesini işitiyorum. Eğer erkeklerin karşısına çıkmamı istemiş olsaydın, bana bu elbisemden başka bir elbise satın alırdın.” demişti. Bunun üzerine Ömer ona; “Sana, Ali'nin kızı ve Ömer'in karısı Ümmü Gülsüm denmesine razı değil misin?”²⁰⁷ diyerek çıkıştı.

---

²⁰⁵ Kenzu'l-Ummâl, 35940; Kandehevi, III, 271-272.

²⁰⁶ Taberî, II, 489-490; İbn Kesir, VII, 102.

²⁰⁷ İbn Kesir, VII, 216-217.

Sonra tuz, zeytinyağı ve arpa ekmeğinden ibaret olan yemeğini yedi. Yemekten sonra adama Muhacirlerin haberlerini, yiyeceklerini ve elbiselerini sordu. Vücutlarını ayakta tutan eti yiyip yemediklerini de sordu. Çünkü Araplar, et yemeksizin ayakta duramazlar. Sonra elçi, ona küfe içinde mücevher getirdiğini, bunu kabul etmesini arz edince Ömer, onu kabul etmedi ve yemin ederek kabul etmeyeceğini söyledi. Mücevherlerin tekrar geri götürülüp mücahitlere taksim edilmesini emretti.²⁰⁸ Ailesinin ihtiyacı olmasına rağmen kabul etmemişti.

Yaşadığı ev, koca devlet başkanının yaşadığı yer olarak herhangi bir izlenim vermeyecek derecede sadeydi. Bir iş dolayısıyla yanına çağırdığı Malik b. Evs b. Hadesân, onun evini şöyle tavsif eder: “Hz. Ömer bana haber gönderdi. Ben de gün yükseldiği zaman ona gittim. Onu, hurma dalları veya yapraklarından yapılmış bir divanın şerit örgüleri üzerinde oturuyor buldum. Kendisiyle divan arasında bir yaygı ve döşek yoktu. Deri yüzlü bir yastığa dayanmış vaziyette oturuyordu. Sedirin örgü ipleri adalelerine gömülmüş durumdaydı.”²⁰⁹

Ömer’in sade ve basit yaşantısı, yakalanıp esir olarak getirilen Hürmüzan’ın dilinde; *‘Onun bir peygamber olması gerekir’* şeklinde ifadesini bulmuştur. Sûs şehrinin fethinden sonra Ebu Sebre, ganimetlerin beşte birini ve Hürmüzan’ı aralarında Enes b. Malik’le Ahnef b. Kays’ın da bulunduğu bir heyetle Ömer’e yolladı. Bu heyet, Hürmüzan’la birlikte Medine’ye yaklaştığında onun altın işlemeli ipek elbiselerini, yakutlarla süslenmiş tacını, altın ve her türlü ziynet eşyasını Ömer ve Müslümanlar görsünler diye kendisine giydirmişlerdi. Heyet Medine’ye girince

---

²⁰⁸ İbn Kesir, VII, 220.

²⁰⁹ Buhârî, Humus 1; Ebu Dâvud, Harac 19.

Ömer'in yerinde olmayıp Kûfe'den gelen heyetle görüşmek üzere mescide gittiğini öğrenmişlerdi. Ömer'i mescidde bornozu üzerine yaslanmış halde uzanmış gördüler. O, gelen heyeti karşılamak amacıyla bunu giyinmişti. Heyet gittikten sonra onu yastık gibi yapıp uyumuştular. Elinde kamçısı olduğu halde uykudayken yanına vardılar. Hürmüzan: "Ömer nerede?" diye sorunca ona: "İşte Ömer bu!" diye cevap verdiler. Bu sefer Hürmüzan: "Peki, onun bekçileri ve perdedarları nerede?" diye sorunca kendisine: "Onun ne bekçileri, ne perdedarları, ne de katipleri vardır" dediler. Bu sefer Hürmüzan: "O zaman bunun peygamber olması gerekiyor" demiş, yanındakiler de: "Peygamber değil ama Peygamberler gibi davranıyor" diye cevap vermişlerdi. Ömer, çevresindekilerin gürültüleriyle uyanmış, kalkıp oturmuş, daha sonra Hürmüzan'a dikkatle bakınca: "Yoksa bu Hürmüzan mı?" diye sormuş, oradakiler de: "Evet" diye cevap vermişlerdi. Bu defa Hürmüzan'ı iyiden iyiye süzmüş, üzerindeki ziynet eşyasına dikkatlice bakmış, daha sonra da: "Cehennem ateşinden Allah'a sığınır ve ondan yardım dilerim. Bunu ve benzerlerini İslâmiyet'le zelil kılan Allah'a hamd olsun. Ey Müslümanlar topluluğu, şu dine sarılın ve Peygamber'in yolundan yürüyün, dünya sizi şımartmasın. Çünkü dünya çok gaddardır." demişti. Orada bulunanlar: "Ey Müminlerin Emiri! Bu Ahvaz hükümdarıdır. Onunla konuş" dedilerse de Ömer: "Hayır, üzerindeki ziynetleri tamamen çıkarmadıkça kendisiyle konuşmayacağım" dedi. Bunun üzerine Ömer'in emrini yerine getirdiler, üzerindeki ziynetleri Hürmüzan'dan çıkardılar ve ona kalın dokunmuş bir elbise giydirdiler. Bundan sonra Ömer onunla konuştu.²¹⁰

---

²¹⁰ İbn Kesir, VII, 142-143.

3. İlim ve Kültürü

Hız. Ömer, Müslüman olmadan önce, Kureyş toplumu içerisinde okuma ve yazma bilen nadir kişilerden biriydi. Hız. Peygamber, İslamiyeti tebliğ'e başladığında, bütün Kureyş kabilesi içerisinde sadece onyediy kişi okuma ve yazma biliyordu.²¹¹ Hız. Ömer gençliğinde kendisini Arabistan eşrafı arasında öğrenilmesi moda olan asil meşgalelere verdi. O zamanlar Arabistan'da öğretilen ve asiller için edinilmesi elzem olarak telakki edilen sanatlardan şecere ilmi, askerlik, spor ve hitabet vardı. Şecere ilminde eşsiz hüner onun soyunda nesilden nesile geçmiştir. Ömer, şecere ilmindeki maharetini babasından öğrenmişti. Gençliğinde Ömer'in halka hitabeti hakkında, doğrudan doğruya bir delile rastlanmamaktadır. Fakat tarihçiler İslamiyete girmeden önce, onun Kureyş tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirildiğinde hemfikirdirler. Ancak bu vazifeye istisnai bir hitabet, ender bir anlayış seviyesi ve karar verme kabiliyetine sahip kişiler getirilirdi.²¹²

Kureyş gençlerinin büyük çoğunluğu gibi, o da gençliğinde ticaretle uğraşmış, fakat ticaretin başkalarına sağladığı faydayı kendisine sağlayamamıştı. Kışın ve yazın yapılan ticaret yolculuklarında Yemen'e ve Şam'a gitmekle yetinmeyip, İran'a ve Rum'a da gidiyordu. Bu gezilerinde ticaret yapmaktan çok, kültürünü geliştirmekle meşguldü. Genellikle Arapların ileri gelenleriyle bir araya gelerek görüşmeler yapmaktaydı. Büyük ihtimalle Ömer, servet kazanmaktan ziyade Kureyş'in elçiliğini yapıyor, Arapların ataları ve geçmişiyile ilgili bilgiler yanında,

---

²¹¹ Belazûrî, Futûhu'l-Buldân, 691.

²¹² Şiblî, I, 45-47.

zamanının kitaplarından edindiği kültürle de ilminin gelişmesi için itina gösteriyordu.²¹³

Ömer, ilmini geliştirmede engelleri nasıl aştığıyla ilgili şöyle bir çaba ve çözüm yolunu anlatır: “Ensâr'dan bir komşum ile beraber Benû Umeyye b. Zeyd yurdunda oturuyordum. Bu yurt, Medine'nin Avâlî denilen yüksek semtindedir. Bir şey öğrenmek ümidiyle Resûlullah'ın yanına nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman, o gün vahiy ve sâireye dâir ne duyarsam, haberini komşuma getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı.”²¹⁴

Kur'ân ve sünnetle ilgili bir bilgiden mahrum kaldığında veya geç öğrendiğinde üzölmüştür. Hâris b. Abdullah'dan hac ile ilgili bir hadis duyan Ömer; “Yaptığın şeyle ellerin kırılısın! Bunu Peygamber'den işittin de bize haber vermedin, öyle mi?” diyerek²¹⁵ eseplerini iletmiştir. Yine Ebu Musa el-Eş'ari ile birlikte bir gece fıkıh müzakere ediyorlardı. Ebu Musa “biraz da namaz kılsak?” dediğinde Ömer, “Biz zaten şu anda namazdaymışız gibi sevap kazanıyoruz” karşılığını vermişti.²¹⁶

Hz. Ömer her zaman ilmi teşvik eder ve ilim sahibi olanlara, toplumsal konumu ne olursa olsun değer verirdi. Hz. Ömer halkı kabul ederken, gelenleri İslam'a girişlerindeki öncelik durumlarına göre içeri alır, belli bir hiyerarşiyi gözetirdi. Ashabın en itibarlı grubu olan Bedir gazvesine katılanlarla birlikte, çocuk denecek yaştaki Abdullah b. Abbas'ı da sohbet ve istişare meclislerine alıyordu.

---

²¹³ Temmavî, 55.

²¹⁴ Buhârî, İlim 28.

²¹⁵ Tirmizi, Hac 101.

²¹⁶ Kettânî, II, 306-307; Kandehlevi, III, 482.

Birileri "Bunu niye bizimle birlikte cemaate alıyorsun, bizim onun kadar oğlanlarımız var?" diye Ömer'e târizde bulundu. Durumu geçiştiren Hz. Ömer, bir gün İbn Abbas'ın da bulunduğu bir mecliste, cemaate Nasr suresi hakkında ne düşündüklerini sorar. Cemaatten bazıları: "Yardıma ve fethi mazhar olduğumuz zaman, Allah'a hamdetmek ve istiğfarda bulunmakla emrolunduk." diye cevap verdiler. Bazıları hiçbir şey söylemedi. Hz. Ömer İbn-i Abbas'a yönelerek, onun fikrini almak istedi. İbn-i Abbas ise: "Bu sure Resûlullah'ın ecelidir, kendisine bu sure ile haber verilmiştir. Bu surede Allah, Resulüne şöyle demiştir: Allah'ın nusreti ve fethi geldiği zaman, bil ki bu senin ecelinin artık yakınlığına alamettir. Öyle ise hamd ederek Rabbini tespih et ve O'na istiğfarda bulun. O tövbeleri kabul edicidir." diye fikrini beyan etmiş ve Nasr suresini böylece tefsir etmişti. Bu yorum üzerine Hz. Ömer: "Bundan, ben de senin söylediğini anlıyorum." dedi.²¹⁷ Böylece toplumun ileri gelenlerine Hz. Ömer, toplumsal konumda ilme verdiği değeri göstermiş oldu.

Ömer, Abdullah b. Abbas'a ilmi vechesinden dolayı ayrı bir değer verir, sever, arar, yakınlık gösterir ve danışır. Onunla ilgili olarak: "Olgun genç, soran bir dili, kavrayan bir kalbi var." demişti. Ömer çoğu konuda kendisi ichtihad etmesine rağmen, zor meseleler için İbn Abbas'ı çağırırdı. Ona "dalgiç" lakabını takmış ve şöyle demişti: "Ey İbn Abbas! Kim sizin denizlerinize dalıp dibine varıncaya dek orada sizinle yüzeceğini zannediyorsa, güç yetirilmeyecek bir şeyi düşünmüştür."²¹⁸

Ömer ordu komutanlarına; "Allah dininde anlayış sahibi olmaya çalışınız. Çünkü bâtili hak görerek bâtila tabi olan bir kimsenin mazereti yoktur. Hakkı bâtil

---

²¹⁷ Buhârî, Tefsir 4, Menakib 25, Megazi 50, 85; Tirmizî, Tefsir, Feth (Nasr) 3359.

²¹⁸ Kettânî, II, 489, 490, 491.

görerek onu terkedenin de mazereti yoktur”²¹⁹ diye mektup yazıp, onları ilme teşvik etmiştir.

Hz. Ömer ilmi yönden kendini oldukça geliştirmişti. İbn Hacer onun ilmiyle ilgili şu yorumu yapmıştır: “Onun ilmi; insanları yönetme siyasetini, Allah’ın kitabını ve Resûlünün sünnetini bilme üzerineydi.”²²⁰ Müslüman olduktan sonra gerek Mekke’de, gerekse Medine’de Hz. Peygamber ile birlikte dolaşıyor, meclislerinde bulunuyor, onunla birlikte çalışıyor, din işlerinde bilgileniyordu. İslam hukukunun kaidelerini keşfedip tatbik etmişti. Ömer, İslam hukukunun tatbikat metodunu ortaya koyarak, toplumun karşılaştığı yeni ihtiyaçları ve şartları karşılamak için bunlardan hükümler çıkarmıştır. Abdullah b. Mes’ud onun hakkında şöyle demiştir: “Ömer, içimizde Allah’ın kitabını en iyi bilen kimseydi. Allah’ın dinini de içimizde yine o bilirdi.”²²¹ Onun ilmi derecesini anlatmak için oldukça abartılı bir rivayet vardır: Abdullah b. Mes’ud, Ömer’in ilmini “Şayet Ömer’in ilmi terazinin bir kefesine, insanların ilmi diğer kefesine konulsaydı, Ömer’in ilmi ağır gelirdi” şeklinde ifade etmiştir. Hatta onun ölümünde Abdullah b. Mes’ud: “İlmin onda dokuzu öldü.” demiştir.²²² Kullanılan ifadelerin abartılı olmasını, Ömer’in ilminin yüksekliğini ifade etmek için söze katılan mecazi yüklemeler olarak görmek gerekir.

Halife Ebu Bekir, kaza işlerini yürütmek üzere Ömer’i görevlendirmişti.

---

²¹⁹ Kandehlevi, I, 480.

²²⁰ İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, VII, 55.

²²¹ Zehebi, Siyer, 28/81; Temmavî, 55-56.

²²² Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 296; İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 146; Zehebi, Siyer, 28/81; Kettânî, II, 472.

Böylelikle o, İslam tarihindeki ilk kadı olmuştu.²²³ Ciddi manada ilmi seviye gerektiren fetva verme hususunda Ömer, oldukça dikkatli davranmış, müşkil bir meselenin halli için fetva vermeden önce istişarelerde bulunmuştur. Kitap ve sünnetten açık bir hüküm bulamadığı zamanlarda diğer Sahabîlere danışmıştır. Huzuruna dövme yaptırmış olan bir kadın getirildiğinde Ömer; “Allah aşkına söyleyin, Resûlullah’tan bu hususta bir şey duyanınız var mı?” diyerek,²²⁴ araştırma cihetine gitmiştir.

İlim öğrenmede sınır tanımayan Ömer, gerektiğinde Câhiliye döneminin müsbet adet ve uygulamalarından da faydalanmıştır. Aslında tarihini öğrenme konusundaki hassasiyetini de ortaya koyar şekilde, Cahiliye haberlerine, özellikle İslam ve hükümlerine taalluk edenlerine özen gösterir, dinler ve öğrenirdi. Benî Zühre’den yaşlı bir adama haber gönderip çağırmış; çocuğun nesebi, Kâbe’nin inşa edilmesi gibi konularda bilgiler sormuştu.²²⁵

Ukbe b. Amir'den şöyle rivayet edilmiştir: "Ebu Ubeyde, Şam'ın fetih müjdesini kendisine ulaştırmam için beni Hz. Ömer'e ulak olarak gönderdi. Ben de cuma günü Hz. Ömer'in yanına vardım. Kendileri bana:

- Kaç günden beri mestini çıkarmadın?
- Geçen cumadan beri çıkarmadım, işte bugün de cuma günüdür.
- Sünnetin hükmüne uygun hareket ettin." dedi.²²⁶

---

²²³ İbnu'l-Cevzî, 54.

²²⁴ Nesâî, Ziyne 25.

²²⁵ Âlu İsâ, I, 215-216.

²²⁶ İbn Kesir, VII, 43.

Ömer, hadislerin rivayeti hususunda oldukça titiz davranmış, ilim öğrenmede önemli bir kaide olan kaynak kullanımını ortaya koymuştur. Bu konudaki hassasiyetini Muaviye; “Ömer zamanındaki hadisleri alın, çünkü o hadis konusunda çok sağlam idi” şeklinde ifade etmiştir. Nakledilen hadislerin kaynağını sorguladığını şu olaydan anlıyoruz: Bir gün Ebu Musa el-Eşarî, Ömer’in ona haber göndermesi üzerine, görüşmek için evine gider. Kapısına gelip, üç kez selam verir ve hiçbir cevap alamayınca geri dönüp gider. Hz. Ömer, Ebu Musa’yı çağırır ve ona, kendisini eve girmekten alıkoyan şeyin ne olduğunu sorar. Ebu Musa: “Ben Resûlullah’ı “Sizden biriniz, üç defa izin ister de kendisine izin verilmezse, geri dönüp gitsin.” buyururken işittim.” dedi. Bunun üzerine Ömer; “Ya bunun hakkında bana delil getirirsin, ya da yapacağımı yaparım” deyince, Ebu Musa gidip, bir süre sonra yanında Übeyy b. Ka'b ile birlikte döndü. Ubeyy şahitlik ettikten sonra; “Ey Ömer Resûlullah’ın Sahabîlerine bir işkence olma!” dediği vakit, Hz. Ömer: “Subhanallah, ben bir söz işittim, sadece onun aslı olup olmadığını anlamak istedim.” dedi.²²⁷

Karaza b. Kab’ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “Ömer, bizi Kûfe’ye gönderdi. Bizi yolcu ederken Medine dışındaki Sırâr²²⁸ denilen yere kadar beraberimizde yürüdü. Sonra “Beraberinizde buraya kadar ne için yürüdüğümü bilir misiniz?” diye sordu. Biz; “Resûlullah’ın sohbetinde bulunduğumuz ve Ensardan olduğumuz içindir” dedik. Ömer; “Ben size bir hususu anlatmak için buraya kadar beraberinizde yürüdüm. Yürüyerek gelmekliğimin hatırı için yapacağım tavsiyeyi iyice belliyeceğinizi umarak yürüdüm. Siz ateşte kaynayan tencere gibi Kur’an için

---

²²⁷ Buhârî, İsti’zan 13, İ’tisâm 22; Müslim, Adâb 36,37.

²²⁸ Medine’ye üç mil mesafede Irak yolunda bir yer, su veya dağ. (Hamevî, III, 398)

gönülleri fokur fokur kaynayan (yani Kur'an okumaya çok hararetli ve pek düşkün) bir kavme varıyorsunuz. Onlar sizi gördükleri zaman (problemlerinde sizleri hakem yapacakları, bütün işlerinde emirlerinize itaat edecekleri ve dini bilgileri sizden alacakları için) sizlere boyun eğecekler ve "bunlar Hz. Muhammed'in Ashabıdır" diyeceklerdir. Siz Resûlullah'tan az hadis rivayet ediniz. (Yani onların sizden hadis almak için duydukları iştihaya ve fazla istekli olmalarına bakarak fazla rivayette bulunmayınız.) Ben de (sevapta) sizin ortağınızım."²²⁹

Kendisine hadis diye nakledilen her habere itibar etmeyen Ömer, haberi kriterlere vurarak uygun olanları almış, uygun olmayanları ise reddetmiştir. Fatıma binti Kays, kocasının kendisini üç talakla boşadığı zaman, Hz. Peygamber'in; "Sana mesken ve nafaka yoktur." dediğini aktarmıştı. Ömer; "Bir kadının sözü ile Allah'ın kitabını ve Peygamber'in sünnetini terk edecek değiliz. Bilmiyoruz, doğrusunu hafızasında tuttu mu? Yoksa unuttu mu?" diyerek, üç talakla boşanmış kadına mesken ve nafaka hakkı tanıdı.²³⁰

Öğrenmeye her zaman açık olan Ömer, bilmediği şeyler hakkında sormaktan ve bilgilenmekten çekinmezdi. Hatta kolaycılığa kaçıp "Allah ve Resulü daha iyi bilir" diyen Ashabı azarlamıştır. Bununla ilgili şu rivayet çarpıcıdır:

Ömer Ashaba sordu: "Şu ayet kimin hakkında nazil olmuştur?"

"Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, altlarından ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden (bir miktar) bulunan bir bahçesi olsun da, bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendisine ihtiyarlık gelip

---

²²⁹ İbn Mâce, Mukaddime 28.

²³⁰ Müslim, Talâk 46; Tirmizi, Talâk 5.

*çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp küll etsin!"*²³¹

Cemaat: "Allah ve Resulü daha iyi bilir" cevabını verince Ömer, bu cevaba kızdı ve: "Biliyoruz veya bilmiyoruz deyin" dedi. Bunun üzerine İbn Abbas: "Bu hususta içimden bir şeyler geçiyor ey müminlerin emiri" dedi. Hz. Ömer ona: "Ey kardeşimin oğlu söyle onu, kendini küçük görme" dedi. İbn Abbas: "Bu, bir iş için misal olarak verilmiştir" deyince Hz. Ömer: "Hangi iş için?" diye tekrar etti. İbn Abbas da: "Zengin bir kimsenin işi için, öyle ki bu zengin Allah'a kulluk ve itaatini yerine getiriyordu. Sonra Allah ona şeytanı gönderdi. Zengin onun aldatmasına kapılarak günahlar işledi ve sonunda bütün (salih) amellerini batırdı."²³²

Ömer, şiir konusunda da hassastı. Güzel şiirleri takdir ettiği gibi, kendisi de Nâbiğa, Hatîfe, Züheyr gibi beğendiği şairlerin mısralarını yeri gelince söylerdi.²³³ Hz. Peygamber vefat ettiğinde manzum mersiye okumuştur.²³⁴ Ömer, Şam'a geldiğinde oranın bahçelerini ve sularını gördü. Ardından şehre, köşklerine, bostanlara bakıp ayetler okuduktan sonra, şair Nâbiğa'nın şu şiirini de okudu: "Bunlar, zamanın iki gencidir ki gece ve gündüz, peşpeşe bunlara saldırırlar. Bunlar, gayretle bir kabileye saldırdıkları zaman onları çöktürürler ve o kabile musibetlere maruz kalır."²³⁵

Ömer, Kûfe valisi olan Muğire b. Şu'be'ye şu talimatı yazmıştı: "Yanında bulunan şairleri çağırıp, Cahiliyye ve İslamî devirlerde söyledikleri şiirleri söylet ve

---

²³¹ Bakara 2/266.

²³² Buhârî, Tefsir, Bakara 47.

²³³ Âlu İisâ, I, 196-214.

²³⁴ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, II, 275.

²³⁵ İbn Asâkir, 44/ 6; İbn Kesir, VII, 99.

sonra da bunları bana yaz!”²³⁶

Mütemmim b. Nuveyre'nin kardeşi Malik, katıldığı Ridde savaşlarında öldürülmüştü. Ömer, Mütemmim'i taziyeye gidip, kardeşinin meziyetlerini anlattı. Onun için bazı şiirler de okumasını istediğinde, o da okudu. Ömer: “Keşke ben de güzel şiir söyleyebilseydim, kardeşim Zeyd için bir mersiye okurdum.” dedi. Bunun üzerine Mütemmim: “... Benim kardeşim, senin kardeşinin şehit olduğu yerde şehit olsaydı, ben ağlamazdım.” dedi. Ömer: “Beni senden daha güzel bir şekilde taziye eden olmadı.” dedi.²³⁷

Halife Ömer'in şiirden hoşlandığını halk da biliyor olmalı ki, fetih haberi kendisine şiirle bildirilmiştir. Râşehr, zor bir savaştan sonra fethedilince, fetih haberini Amr b. El-Ehtem, Ömer'e getirdi ve ona şiir okudu: “... Bu haberler (fetih haberleri), onun başkanlığının mukaddes ve insana hayret veren, saldırısının da Allah yolunda kullanıldığını gösteren şeylerdir.”²³⁸

Bir milletin gerçek manada millet olması ve gelişiminde önemli bir etmen olan dil hususunda Ömer'in son derece hassas ve bilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bir adamın konuşmasından onun Necranlılar ile akrabalığı olduğunu iddia etmiş, adamın ısrarla kabul etmemesine karşın Ömer de iddiasında ısrarlı olmuş, neticede adamın akrabalarından biri, çok eskiden Necranlılar ile akrabalığı olduğunu açıklığa kavuşturmuştur.²³⁹ Dilin doğru kullanılıp yozlaştırılmaması için valilerini uyarmış, hatta yaptığı dilbilgisi hatasından dolayı katibi azlettirmiştir. Ebû Musa el-Eşari'den

---

²³⁶ Kettânî, II, 324.

²³⁷ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 143-144; Ensâbu'l-Eşrâf, X, 333.

²³⁸ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 562.

²³⁹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 342.

aldığı mektubun başlığında gördüğü “من أبو موسى”²⁴⁰ şeklindeki bariz dilbilgisi hatasından dolayı, ona kamçı vurmasını ve derhal görevden almasını emretmiştir.²⁴¹

4. Feraset-Basiret ve Zeka (Muhakeme ve Sezgi Gücü)

Müslüman anlayışına göre feraset (firâset); Allah’ın, müminlere ihsan ettiği işlerin iç yüzüne vâkıf olma kuvvetidir. Basiret; İşlerin iç yüzünü görebilme, kalp gözü anlamlarına gelmektedir. Hz. Muhammed, basiretin önemini şu sözüyle özetlemiştir: “Gözü kör olan değil, basireti kör olan kimse kördür.”²⁴² Nitekim tarihi basiretle inceleyip, tarihi olaylar üzerinde düşünemeyen, bu yüzden de geçmiştekilerin işlediği hataları tekrar edenler için ayette; “Hiç yeryüzünü dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, *gözler kör olmaz, lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur*”²⁴³ ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca “Ey iman edenler! Allah’tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir. Kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar.”²⁴⁴ buyurulmuştur.

Hz. Ömer’in olayları muhakeme ve olabilecekleri sezme gücüne en güzel örneği; Hz. Peygamber’in vefatını müteakip Medine toplumunda meydana gelen, devleti kimin yöneteceği kaygılarının kavgaya dönüşmeye yüz tuttuğu bir ortamda geliştirdiği çözümde görmek mümkündür.

---

²⁴⁰ Arapça dilbilgisinde harf-i cerden dolayı “من ابي موسى” şeklinde olması gerekirdi.

²⁴¹ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 320.

²⁴² Ramuzu’l-Ehâdis, s. 362, 4 no’lu hadis; Münavi, Feyzu’l- Kadir, 5/ 355.

²⁴³ Hac 22/46.

²⁴⁴ Enfâl 8/29.

Ebu Bekir'in halife seçilmesinde Ömer'in rolü büyüktür. Hz. Muhammed'in vefatını müteakip, henüz defnedilmeden hilafet çekişmeleri başlamış ve Medineli Müslümanlar, Benî Saide Sakîfesi'nde kendi aralarından birini halife seçmek için toplanmışlardı. Bunu duyan Hz. Ömer, hemen Hz. Ebu Bekir'e gelerek: "Haydi seninle birlikte şu Ensar kardeşlerimizin yanına gidelim." dedi. Yanlarına Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı da alarak oraya vardıklarında, Ensarla Hilafet konusunda tartıştılar. Ensar: "Biz Ensarız ve Allah'ın askerleriyiz. Sizler ise ey Kureyşliler, aramızda bulunan bir topluluksunuz." şeklinde konuşunca Hz. Ömer konuşmak istemiş, fakat Hz. Ebu Bekir kendisini susturup sözü alıp: "Sizler hangi faziletten söz ediyorsanız, gerçekten ona sahipsiniz. Fakat Araplar bu işte ancak Kureyş'e boyun eğler ve onları tanırırlar. Çünkü Kureyş Arapların hem soyca, hem de buldukları yer itibarıyla en asilleridir. Ben sizin için şu iki şahıstan birini uygun buldum. Bunlardan hangisine isterseniz ona biat edin!" deyip Hz. Ömer'in ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın ellerini tuttu. Fakat Ensar'ın aralarından biri kalkarak: "Sizden bir emir, bizden bir emir olsun!" deyince her kafadan bir ses çıkmaya başladı. Anlaşmazlık olunca Ömer, Ebu Bekir'e: "Uzat elini, biat edeyim!" dedi ve elini tutup biat etti. Sonrasında ise hem Muhacirler, hem de Ensar biat ettiler.²⁴⁵

Hz. Muhammed'in naaşı kaldırılmadan Ömer'in hilafet konusunda acele etmesinin temelinde iki etmen yatmaktadır: a) Böylesi hassas bir zamanda yönetim boşluğu oluşmasını engellemek, b) Ensar'dan birinin halife olması durumunda toplumda oluşabilecek iktidar kavgalarına meydan vermemek.

---

²⁴⁵ İbnu'l-Esir, II, 299-300; İbnu'l-Cevzî, 53-54.

Halife olduğunda bu konuyla ilgili uzun hutbesinin bir bölümünde durumu şöyle açıklamıştır: “...Bizler o zaman Allah'a yemin ederim ki, kendisinde hazır bulunup meşgul olduğumuz bu devlet başkanlığı müzakeresi işinden, Ebû Bekr'e bey'at edilmesi işinden daha kuvvetli hiçbir iş ve meşguliyet bulmadık! Bizler Ensâr topluluğunun bizlerden ayrılıp da topluca bir bey'at olmamasından, bizden sonra onların kendilerinden bir adama bey'at etmelerinden korktuk. Bu takdirde ya bizler razı olmamamıza rağmen onlarla bey'atleşecek, yâhud da onlara, muhalefet edecektik. Böylece de büyük bir fesat olacaktı...”²⁴⁶

Hiz. Ömer, olayları önceden gören bir yapıya sahip olan biri olarak, “Muhammed ölmedi, öldü diyenleri öldürürüm” şeklinde, dışarıdaki halka Hiz. Peygamber'in ölmediğini söylemesi tedbir gereğidir. Çünkü bazı kişiler iktidarı ele geçirmek için zor kullanıp kan dökebilir ve ihtilal çıkarabilirdi. Ülke güvenliği sağlandıktan sonra, bu konuda açıklama yapmak daha uygun olabilirdi. Herkesin bildiği gibi, krallar ve sultanlar öldükleri zaman, yeni kral ya da sultan iş başına geçinceye kadar, halktan gizlenir. Hiz. Ömer'in sıkıntısı buydu. Belki o, Medine dışında Süh'deki evinde olan Hiz. Ebû Bekir'i bekliyordu. Hiz.Ömer, çok sevdiği Hiz. Peygamber'in ölümünden şüphesiz ki üzülmüştür. Bu üzüntüsünü içinde tutarak, böyle bir anda halkın yanlış bir hareketine fırsat vermek istememişti. Bundan sonra, Hiz. Peygamber'in cesedi daha kaldırılmadan, acele ile devletin başına uygun birini belirlemek durumu ortaya çıkmıştır ki, o da bunu gerçekleştirmiştir.²⁴⁷

---

²⁴⁶ Buhârî, Muharibin 16, Mezalim 19.

²⁴⁷ Ramazan Boyacıoğlu, “Hiz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hiz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 6, sy. 1, Sivas 2002, s. 89.

Anlatıldığına göre; bir adam Hz. Ömer'le konuştuğu zaman, ona bir ya da iki kelime yalan söylese, Ömer ona: “Şu ve şu kelimeyi sözünden çıkar. Bunları söyleme!” der, adam da ona şöyle cevap verirdi: “Allah'a yemin ederim ki, söylemememi emrettiğinden başka, sana söylediğim her söz gerçektir.”²⁴⁸ Ferasetiyle, muhatabının yalan söyleyip söylemediğini anlayan bir insan olduğu anlaşılıyor.

Muhakeme ve sezgi gücünün oldukça gelişmiş olduğunu, değişik zamanlarda belirttiği ve ısrar ettiği görüşleri doğrultusunda, kendisini teyid eden ayetler inmesinden de anlıyoruz. Bedir esirleri, Makam-ı İbrahim, örtünme, münafıkların cenaze namazının kılınmaması, Hz. Peygamber'in eşlerini ihtar, içkinin haram kılınması gibi hususlarda²⁴⁹ Ömer ayetler inmeden önce görüş bildirmiş, sonra da buna uygun olarak ayetler inmiştir.

Ömer b. Hattab'ın pratik zekasını, Müslüman olduğu ilk günlerde bunu duyurma şeklinde görebilmekteyiz. “Kureyşliler içinde en çok dedikoducu ve söz gezdirenin kim olduğu sorusuna, Cemil b. Ma'mer el-Cümahî cevabını alınca, derhal Cemil'i bulmaya gitti. Nihayet Cemil'i bulunca ona: “Cemil, biliyor musun? Ben Müslüman oldum ve Muhammed'in dinine girdim” dedi. Ömer daha sözünü tamamlamadan, Cemil yerinden fırlayıp eteğini yerde sürüyerek, mescide doğru ilerledi. Ömer de ondan ayrılmayıp ardından gitti. Cemil, Mescid-i Haram'ın kapısına varır varmaz, olanca sesi ile bağırarak: “Ey Kureyşliler! Beni dinleyin. Hattab oğlu

---

²⁴⁸ İbn Kesir, VII, 222.

²⁴⁹ Müslim, Fedailü's-Sahabe 24-25; Ebû Dâvud, 3670; İbn Abdilber, 474. (Müslim şerhinde bu tür muvafakatların 15 civarında olduğu notu düşülmüştür.)

Ömer dinden çıkmıştır” dedi. O sırada Kureyşlilerin tamamı, Kâbe’nin çevresinde grup grup oturmuşlardı. Cemil’in arkasında duran Ömer: “Yalan söylüyor. Ben, sapıtmamışım. Ben, Müslüman olup Allah’tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahadet getirmişimdir” dedi.²⁵⁰ Böylece Müslüman olduğunu cümle âleme duyurmuş oldu.

Yine onun hazır cevaplılık ve zekavetini ortaya koyan spesifik bir vakıa olarak şu hadiseyi kaydedelim:

Şam’a gitmeye karar veren Ömer’e orada veba salgını olduğu haberi gelince, arkadaşlarıyla, gidip gitmeme konusunda istişarede bulundu. Neticede kendisiyle beraber, henüz Şam’a girmemiş insanların da geri dönmesini kararlaştırdı. Bunun üzerine ünlü komutanlarından Ebu Ubeyde ona; “Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” diye sorunca, Ömer şu cevabı vermişti: “Evet, Allah’ın bir kaderinden başka bir kaderine kaçırıyoruz. Sen iki yakalı bir vadiye insan, bir yakası yeşillikli ve otlak olsa, diğer yakası da kurak olsa sen atını otlak olan yerde otlatırsan Allah’ın kaderi ile otlatmış olursun. Kurak yerde otlatırsan da Allah’ın kaderiyle otlatmış olursun, öyle değil mi?”²⁵¹

Bir Yahudi Hz. Ömer’e gelerek: “Kur’an-ı Kerim’de ‘*Eni gökler ve yer kadar olan Cennete koşuşun!*’²⁵² denilmektedir. Peki, bu durumda ateş (cehennem) nerededir?” diye sordu. Ömer o sırada yanında bulunan Sahabîlere dönerek: “Şu

---

²⁵⁰ İbn Hişâm, I, 437; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 291; İbnu’l-Esir, II, 87, Usdü’l-Ğâbe, IV, 142; İbn Kesir, III, 122-123; Köksal, IV, 231.

²⁵¹ İbn Sa’d, III, 264; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 323-324; Taberî, II, 486; İbnu’l-Cevzî, 69-70; İbn Kesir, VII, 127-128.

²⁵² Âl-i İmran 3/133.

adama cevap veriniz!” dedi. Ancak hiç kimseden ses çıkmadığını görünce kendisi Yahudiye: “Peki sen söyle bakalım, gece gelip de yeryüzünü kapladığında acaba gündüz nerededir?” diye bir soru yöneltti. Onun: “Allah’ın dilediği yerdedir” demesi üzerine de: “İşte cehennem de Allah’ın dilediği bir yerdedir” buyurdu. Bunun üzerine Yahudi şunları söyledi: “Ey Müminlerin Emiri! Nefsimi kudret elinde tutana yemin ederim ki, Allah tarafından indirilmiş olan Tevrat’ta da aynen senin dediğin gibi denilmektedir.”²⁵³

Ömer’in feraset ve basiret sahibi olma yönü, seçtiği komutanlara da sirayet etmiş gibidir. Böyle düşündüğünden olsa gerektir ki, seçtiği idarecilerinde de aynı özellikleri görebilmekteyiz. Buna en güzel örneklerden biri olarak Amr b. Âs’ın yaşadığı şu olayı zikredebiliriz: Ecnadeyn savaşı öncesi düşman tarafla yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde, gönderdiği elçilerden tatmin olmayan Amr, esas kimliğini gizleyip elçi sıfatıyla bizzat kendisi Bizans’ın güçlü, zeki ve kendinden çok şey beklenen komutanı Artoban’a gitti. Müzakereler esnasında Artabon, onun Amr olduğunu anladı ve adamlarından birini Amr’ın geçeceği güzergâhta pusu kurup onu öldürmekle görevlendirdi. Komployu sezinleyen Amr, Artabon’a “Ey komutan! Doğrusu ben senin söylediklerim dinledim. Sen de benim söylediklerimi dinledin. Ben, Ömer’in bu valiye yardım etmek üzere göndermiş olduğu on kişiden birisiyim. Şimdi dönüp onları da alıp geleyim. Onlar da senin bana sunduğun bu teklifleri uygun görececek olurlarsa, emirimizin de askerlerin de uygun görecekları görüştür demektir.” dedi. Bu teklife çok sevinen Artabon, pusudaki adamını geri çağırdı. Amr gittikten sonra aldatıldığının farkına varan Artabon, “O Arapların en dâhisidir” dedi.

---

²⁵³ Kenzu’l-Ummâl, 39785; Kandehlevi, III, 300.

Amr'ın bu oyununu duyan Ömer, oldukça memnun olmuştu.²⁵⁴ Sonra Amr, Rumca bilen fakat bildiğini belli etmeyecek bir elçiyi Artabon'a gönderip, durum hakkında detaylı bilgiler elde etti.²⁵⁵

5. Azim, Kararlılık ve Şiddeti

Ömer, hakkı yerine getirme hususunda son derece şiddet sahibi idi. Müslüman olmadan önce Müslümanlara karşı Kureyş'in en tehlikelisi olan Ömer, Müslüman olunca da inancını açıkça söyleme ve İslâm'ı müdafaa etmede Müslümanların en şiddetlisi olmuştur. Ömer, İslam'a girinceye kadar Hz. Peygamber ve ashabı Kâbe'nin yanında açıktan açığa namaz kılamıyorlardı.²⁵⁶ Bir şeyi emrettiği veya yapılmasını yasakladığı zaman önce ailesinden başlardı. Nitekim onları bir araya toplar, yasakladığı şeyleri tembihler ve ailesinden bu yasaklara uymayanlara cezasını kat kat vereceğini söylerdi.²⁵⁷

Hz. Ebu Bekir ömrünün son demlerinde, hilafete Ömer'i tayin etmek istedi. Ancak bu seçimi yapmadan önce ashabın ileri gelenleriyle görüşmüş, onlara danışmış ve onaylarını almıştır. Abdurrahman b. Avf: "O, senin gördüğünden daha değerlidir, ancak bir parça sertliği vardır." deyince, Ebu Bekir: "Bunun nedeni beni yumuşak görmesidir. Eğer iş ona düşerse şu anda yaptıklarının pek çoğunu yapmayacaktır. Ben kendisini uzun uzun gözetledim. Birisine kızdığım zaman beni ondan hoşnut etmeye çalışırdı. Birisine yumuşak davrandığımda ona karşı daha sert

---

²⁵⁴ İbn Kesir, VII, 93-94.

²⁵⁵ Taberî, II, 447.

²⁵⁶ İbn Sa'd, III, 250; İbnu'l-Esir, II, 85.

²⁵⁷ İbn Sa'd, III, 269; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 341; Taberî, II, 568; İbn Asâkir, 44/ 268; Hasan, I, 316.

davranmak yolunu gösterirdi.”²⁵⁸ dedi. Bu yönünün tezahürünü, Ebu Bekir’in hilafetinin ilk döneminde, zekat vermeyenlerle savaşıma kararı aldığında, Ömer’in buna karşı çıkmasında görürüz. Fakat Ömer, Ebu Bekir’in getirdiği deliller ve sözleri üzerine ikna olmuş ve verdiği karara uymuştur.²⁵⁹ Sonra Ebu Bekir, Osman b. Affan’ı çağırıp görüşünü sorduğunda, o: “Onun gizledikleri açığa vurduklarından daha hayırlıdır, aramızda onun gibisi yoktur.” diyerek görüşünü bildirmiştir.²⁶⁰

Hz. Ebu Bekir’in Ömer’i halife olarak tayin edeceği haberi duyulunca, bu durumdan endişe duyanlar oldu. Mesela; Talha b. Ubeydullah, Hz. Ebu Bekir’in yanına gelerek: “Sen, insanlara Ömer’i mi halife tayin ettin? Halbuki sen onunla birlikte olduğun halde insanların ondan neler çektiğini görüyorsun. Peki, onları Ömer’le baş başa bırakıp Rabbinle kavuşmaya giderken, Rabbine bu konuda ne cevap vereceksin!” dedi. Ebu Bekir bu söze sinirlendi, hatta yattığı yerden kendisini doğrultup oturtmalarını istedikten sonra, Talha’ya şu cevabı verdi: “Sen beni Allah ile mi korkutmak istiyorsun? Rabbime kavuşup bana sorduğunda, ben de ‘senin halkının üzerine, onların en hayırlısını halife bıraktım’ diye cevap vereceğim.”²⁶¹

Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa’d gibi ashabın ileri gelenleri Abdurrahman b. Avf’a gelerek, Ömer ile konuşmasını, insanların ihtiyaçlarını arz etmek için heybetinden dolayı ona gelmeye çekindiklerini bildirmesini istediler. Bunu Ömer’e ileten Abdurrahman şu cevabı aldı: “İnsanlara yumuşak davrandığımda, yumuşaklıktan dolayı Allah’tan korkarım. Sert davrandığımda sertlikten ötürü

---

²⁵⁸ Taberî, II, 352; İbnu’l-Esir, II, 389.

²⁵⁹ Buhârî, İtisam 2, Zekat 1, İstabe 3; Müslim, İman 8.

²⁶⁰ Taberî, II, 352.

²⁶¹ Taberî, II, 355; İbnu’l-Esir, II, 389-391.

Allah'tan korkarım. Kurtuluş nerede?" Abdurrahman ağlayarak çıktı ve "senden sonra insanlara yazık olacak" dedi.²⁶² Yine katılığında dolayı insanların ondan çekindiklerini söyleyen birine; "Onlar için kalbimi merhametle, onların kalbini de korkumla dolduran Allah'a hamdolsun!" diye mukabelede bulunmuştur.²⁶³

Bir keresinde Ömer Allah Resulü'nün huzuruna girmek için izin istemişti. Halbuki bu sırada Allah Resulü'nün yanında Kureyş kabilesinden bir takım kadınlar vardı. Bunlar Allah Resulü ile yüksek sesle konuşuyorlar ve ondan çok şeyler istiyorlardı. Ömer izin isteyince bu kadınlar hemen kalktılar ve perdeye doğru koşuştular. Allah Resulü Ömer'in gelmesine müsaade etti. Ömer huzura girdiğinde Allah Resulü (kadınların bu hâline) gülüyordu. Bunun üzerine Ömer "Ey Allah'ın Resulü! Allah seni bütün ömrünce güldürsün" dedi. Allah Resulü: "Şu yanımda bulunanlara şaştım. Senin sesini işitince perdeye koştular" buyurdu. Bunun üzerine Ömer "Ey Allah'ın Resulü! Onların çekinmelerine Sen daha layıksın" dedi ve kadınlara hitaben de: "Ey nefislerinin düşmanları! Allah Resulü'nden çekinmeyip de benden mi çekiniyorsunuz?" dedi. Kadınlar: "Evet senden çekiniyoruz. Çünkü sen, Allah Resulü'nden daha sert ve katırsın" dediler. Allah Resulü: "Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şeytan seninle bir yolda karşılaşırsa o muhakkak senin yolundan başka bir yol tutar" buyurdu.²⁶⁴ Yine huzurunda def çalmayı nezrettiği için Hz. Peygamber'ce kendisine izin verilen cariye def çalmaya başladı. Ebu Bekir, Ali ve Osman'ın aralıklarla girmelerine rağmen çalmaya devam etti. Ömer girince derhal

---

²⁶² Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 340; İbn Asâkir, 44/ 269.

²⁶³ İbn Asâkir, 44/ 269.

²⁶⁴ Buhârî, Fedâilü'l-Ashâb 6; Müslim, Fedâilü's-Sahabe 2 (22); İbn Asâkir, 44/ 78.

defi oturduğu yerin altına fırlatıp üzerine oturdu. Bunu gören Hz. Peygamber; “Şeytan senden korkar ey Ömer!” demişti.²⁶⁵

Onun heybetini Hz. Peygamber de kabul etmiş ve bu doğrultuda beyanatlar vermiştir. Eşlerini sakındırdığı şu örnek ilginçtir: Hz. Aişe'nin anlattığına göre; bir gün Hz. Muhammed için bulamaç pişirir. Yanlarında Sevde validemiz de bulunmaktadır. Aişe, Sevde'ye; "buyur sen de ye" der. O imtina edince "yüzüne bulayacağım" diye tehdit eder. Sevde yememekte ısrar edince, Aişe onun yüzünü bular. Ortaya çıkan manzaraya Hz. Peygamber güler ve elini Sevde'ye koyarak: "Ne duruyorsun! Sen de onun yüzüne sür" der. Sevde de Aişe'ye sürer, Hz. Peygamber ona da güler. Hep birlikte gülüşürlerken Ömer'in izin isteme sesini duyan Hz. Peygamber, eşlerine derhal yüzlerini silmelerini emretmiştir.²⁶⁶

İbn Abbas şöyle anlatıyor: Hz. Ömer'den bir ayetin manasını sormak için bir sene boyunca bekledim, fakat heybetinden dolayı bir türlü sormaya cesaret edemedim. Nihayet birlikte yaptığımız bir hac yolculuğunda bunu sormaya karar verdim. Merrü'z-Zahrân²⁶⁷ denilen yerde konakladığımızda Hz. Ömer def-i hâcet için bulunduğumuz yerden biraz uzaklaştı. Ben de ileri giderek onun dönmesini bekledim. Geri döndüğünde kendisini karşılayarak: “Ey Müminlerin Emiri! Bir seneden beri size bir şey sormak istiyordum; fakat heybetinden dolayı buna bir türlü cesaret edemedim” dedim. Bunun üzerine: “Böyle yapmayacaktın. Bana istediğini sorabilirsin. Eğer o şey hakkında bir bilgim varsa bunu sana söylerim. Aksi takdirde

---

²⁶⁵ İbn Asâkir, 44/ 83, 84; Zehebi, Siyer, 28/75.

²⁶⁶ İbn Asâkir, 44/ 90.

²⁶⁷ Mekke'ye 5 mil mesafede bir vadi veya köy. (Hamevî, V, 104)

“Bu konuda bir şey bilmiyorum” derim. Böylece sen de gidip bilenlerden sorarsın” dedi. O zaman “Allah’ın Hz. Peygamber’e karşı birleştiklerinden bahsettiği o iki kadın kimdir?” diye sordum. Ömer: “Onlar Âişe ile kızım Hafsâ’dır” buyurdu.²⁶⁸

Halid b. Said b. As, Yemen'den Medine'ye geldi. Medine'ye girerken üzerinde ipek bir cübbe vardı. Hz. Ömer, bu cübbeyi görünce orada bulunan insanlara, cübbeyi üzerinden çekip çıkarmalarını ve parçalamalarını emretti. Halid b. Said de bu duruma öfkelenip Hz. Ali'ye şöyle dedi: “Ey Abdumenaf oğulları, halifelik konusunda yenilgiye mi uğradınız?” Hz. Ali de ona şöyle cevap verdi: “Sen bu işi bir yenişme mi, yoksa halifelik olarak mı görüyorsun?” Halid b. Said: “Bu işi sizden daha iyi kimseler ele geçirmemeli” deyince Ömer b. Hattab, Halid b. Said'e şöyle karşılık verdi: “Sus, Allah senin ağzını dağıtsın. Allah'a yemin ederim ki, içine daldığın bu sözleri yalan olarak söylemeye devam ediyorsun. Ama sonunda sadece kendine zarar vereceksin.” Ömer, Halid b. Said'in bu sözlerini Ebû Bekir'e iletmış, ama o buna içerlememişti. Hz. Ebu Bekir, komutanları tayin etmeye, sancak ve bayrakları onlara hazırlayıp vermeye başladı. Anlatıldığına göre ilk sancağı Halid b. Said b. As'a vermişti. Hz. Ömer gelip onu bundan vazgeçirmeye çalışmış ve söylediği sözleri ona hatırlatmıştı. Ancak Hz. Ebu Bekir, Ömer gibi bundan etkilenmiş ve içerlemiş değildi. Aksine Halid'i Şam'a gitme görevinden alıp Teyma'ya gitmek üzere görevlendirmişti.²⁶⁹

Ömer'in hakka uymadaki azim ve kararlılığı, haksızlıklara karşı koymada şiddetli olmasına yol açmıştı. Bedir esirleri hakkında Ebu Bekir merhamet boyutunu

---

²⁶⁸ Müslim, Talâk 31; Kandehlevi, III, 489-490.

²⁶⁹ İbn Kesir, VII, 9-10.

temsil ederken, Ömer şiddet boyutunu ön plana çıkarmıştı. Hz. Peygamber esirlere uygulanacak muamele konusunda henüz vahiyle kesinlik kazandırılmadığı bir zamanda Ashabıyla istişare etmiş, Ebu Bekir fidye karşılığı salıverilmelerini öngörürken, Ömer boyunlarının vurulmasını istemiştir. Hz. Peygamber; “Ebu Bekr’in tavrı meleklerden Mikail’e benzer, Allah’ın rıza ve affıyla yeryüzüne iner. Peygamberlerden İbrahim’e benzer; kavmi ona ateş hazırlamasına rağmen, onlara karşı bal gibi yumuşaktı. Ömer meleklerden Cebrail’e benzer; Allah’tan öfkeyle iner ve düşmanlarına şiddetli ceza verir. Peygamberlerden Nuh’a benzer ki o kavmine karşı taştan daha şiddetliydi. ‘Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!’²⁷⁰ diye dua etti ve Allah da onları helak etti.” Her ikisi arasında uzun süre kararsız kalan Hz. Peygamber, Ömer’in bütün ısrarlarına rağmen sonunda merhamet yolunu seçerek esirleri fidye karşılığı salıvermiştir.²⁷¹ Sonra vahiyle ikaz edilen Hz. Peygamber, Ömer’in tavrını şu sözlerle övmüştür: “Şayet Bedir günü Allah’tan azap inmiş olsaydı, Ömer’den gayri kurtulan olmazdı.”²⁷²

6. Zamanında Karar Verme ve Uygulama

Kısa sürede geniş sınırlara ulaşan İslam devleti, bu genişlemesine paralel olarak yeni ve farklı din ve kültürlere sahip insanlarla karşılaşmış ve onları antlaşmalarla devlet hâkimiyeti altına almıştır. Bu durum, devlet gelirlerini artırması yanında birçok sorunları ve sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde

---

²⁷⁰ Nuh 71/26.

²⁷¹ Vâkidî, Kitabu’l-Meğâzi, 107-110.

²⁷² Vâkidî, age, 110.

devlet kurumlaşmasının merkezinde bulunan Medine toplumunun bireyleri de sorunlarına acil çözümler beklemekteydi. Netice itibarıyla Halife Ömer'in her dairede meydana gelen problemlere pratik çözüm önerileri sunup uyguladığına tanıklık etmekteyiz.

Irak, Suriye ve daha sonraları da Mısır'daki fetihler sonucu, gayri müslimler ile onların sahip oldukları topraklar, Müslümanların karşısına bir ganimet problemi olarak çıkmıştır. Hz. Ömer'in, Irak kuvvetleri komutanı Sa'd b. Ebi Vakkas'a yazdığı mektuptan, konuyu ve Halife Ömer'in gösterdiği hızlı çözüm bulma yolunu öğrenmekteyiz:

“Mektubun bana ulaştı. Orada, anlattığına göre, halk senden elde ettikleri ganimetleri ve Allah'ın fey' olarak ihsan ettiği malları kendileri arasında taksim etmeni istemişler. Benim mektubum sana ulaşınca meseleye nazar et ve eğil. Mal, hayvan ve eşya olarak insanların sana celbettikleri ganimetleri topla. Onları, Müslümanlardan hazır bulunanlara bölüştür. Arazi ve nehirleri işleyicilerine bırak ki onlar umum Müslümanların atiyelerine dâhil olsun. Çünkü eğer sen onları –arazi ve nehirleri– halen orada bulunanlara taksim edersen, onlardan sonra geleceklere bir şey kalmaz. Ben sana, karşılaştığın kimseleri, harpten önce İslam'a davet etmeni emretmişim. Her kim muharebeden önce davetine icabet eder de Müslüman olursa o kimse Müslümanlardan bir fert sayılır. Müslümanlar için zaruri olan hak ve vecibeler, onun için de tahakkuk etmiştir. Onun da İslam'da bir sehmi vardır. Her kim harp ve hezimetten sonra İslam davetine icabet ederse, o da Müslümanlardan bir ferttir. Lakin onun malı Müslümanlarındır. Zira Müslümanlar onun malını, o İslam'a

girmeden önce elde etmişlerdir. İşte bu benim emrim ve sana yollanan ahdimdir.”²⁷³

Tam bir icraat ve hareket adamı olan Ömer, konuşmaktan çok yapmayı tercih etmiştir. “Ben size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım”²⁷⁴ şeklindeki beyanıyla, çalışmanın beraberinde getirdiği dinamizmi insanlara göstermiştir. “Görüş çok, çözüm az”²⁷⁵ diyerek, çözümcü bir yaklaşımla meselelere eğilip, söze amelle değer katmıştır.

Halife, kimi kararlarında tabu olarak görülebilecek şeyleri yapmaktan geri durmamış, kolaylaştırma prensibini devamlı göz önünde bulundurmuştur. H. 17 senesinde Ömer, Makam-ı İbrahim'in yerini değiştirdi. Burası daha önce Kâbe'nin duvarına bitişik vaziyette idi. Makam-ı İbrahim'in yanında namaz kılan kimseler, Kâbe'yi tavaf edenler yüzünden namazlarını şaşırmasınlar diye, Makam-ı İbrahim'i biraz geriye doğru aldı.²⁷⁶ Tamamen toplumsal bir ihtiyacı gidermeye yönelik bu tavır, dini nasıl anlamamız gerektiği hususunda bize örneklik teşkil etmelidir. Dinin sadece kutsallık boyutunu önplana çıkarıp, meselelere bu doğrultuda çözüm getirici olmamış, toplumsal maslahat ve ihtiyaçları da göz önüne alarak dinin hayatiyetine sed çeken tabulaştırma anlayışından uzak durmuştur.

7. Strateji ve Taktik Uzmanı

Hz. Ömer hilafeti boyunca geniş alanda üç ana cephede mücadele vermesine rağmen, ordusunun büyük başarılar kazanmasının arkasında mükemmel taktik ve

---

²⁷³ Ebu Yusuf, 57.

²⁷⁴ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 79.

²⁷⁵ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 331.

²⁷⁶ İbn Kesir, VII, 153.

talimatların yattığını görürüz. Kendisi hilafeti müddetince savaflara bilfiil katılmadığı halde, komutayı devamlı elinde bulundurarak asker ve komutanlarını talimatlarıyla yönlendirmiş, onları profesyonel olarak eğitmiştir.

Hz. Ömer ordunun güvenliğine çok önem vermiş, savunma sırasında engel olabilecek şekilde mevzileşmeyi yasaklamıştı. Ordunun sırtını dağa vermesini, köprü veya nehir geçmemelerini isterdi. İlk zamanlar Müslümanların Acem diyarında ilerlemelerini menetmişti. Çünkü Acemlerin onlara zarar vermelerinden korkuyordu.²⁷⁷ Nitekim emrin uygulanmayıp, Köprü savaşında İslam ordusunun Fırat nehrini geçmesi sonucu mağlubiyet olmuştu. Halife, Müslümanların güvenliğinin maldan, ganimetten daha değerli olduğunu önemle vurgulamıştı.²⁷⁸

Hz. Ömer, Ebu Ubeyde'yi komutanlığa atayıp Halid'i görevden azlettikten sonra, Ebu Ubeyde'ye yazdığı ilk mektubunda şöyle demişti: "Sana, bâki kalacak olan ve kendisinden başka her şeyin fani olacağı Allah'a karşı gelmekten sakınmanı tavsiye ediyorum. O Allah ki, sapıklıktan kurtarıp doğru yola iletmiş, karanlıklardan çıkarıp nura ulaştırmıştır. Ben, seni Halid b. Velid'in ordusunun başına komutan yaptım. Sana layık bir şekilde onların idaresini ve komutasını yürüt. Müslümanları ganimet umuduyla ölüme sürme. Orduyu bir yere konaklatacağın zaman önce oranın örtünmesini sağla ve oraya hangi yollardan gelineceğini öğren. Sonra ordugâhını oraya kur. Bir seriye göndereceğın zaman mutlaka meskûn mahallerin yanından gönder. Müslümanları tehlikeli durumlara düşürmekten sakın. Allah seni benimle, beni de seninle imtihan etmiştir. Gözünü dünyadan çevir. Kalbini dünyadan alıkoy.

---

²⁷⁷ İbn Kesir, VII, 145.

²⁷⁸ Taberî, II, 368, 470.

Senden öncekilerin helak oluşu gibi sen de helak olmaktan sakın. Sen onların nasıl düştüklerini gördün. Ordunun Şam'a hareket etmesini emret.”²⁷⁹

Önce Şam'a mı yoksa Fihl'e mi gideceğine karar veremeyen Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'e mektup yazdı. Hz. Ömer, kendisine verdiği cevapta bölgenin sığınak kalesi ve yönetim merkezi olması bakımından Şam'ı fethetmekle işe başlamasını, Fihl'de bulunanları karşılarında durabilecek süvarilerle meşgul etmesini, Şam'ı fethettikten sonra Fihl'e yürümesini, Fihl de fethedildikten sonra Halid'le birlikte Humus'a yürümesini, Şurahbil b. Hasene ile Amr'ı Filistin'de bırakmasını emretti.²⁸⁰

Hz. Ömer döneminin en büyük ve önemli savaşlarından biri olan ve İran Sasani İmparatorluğu'nun sonunu getiren Kadisiye; Halife'nin strateji ve taktik hususundaki uzmanlığını göstermesi açısından eşsiz bir örnektir. Bizzat savaşa iştirak etmeyip, başkent Medine'den ustaca yönettiği bu harekâtın seyrini şu şekilde özetlemek mümkündür:

Halife Ömer, ülke genelindeki tüm valilerine ve kabilelere haber göndererek, Irak-İran cephesine göndereceği orduyu teşkil etmek için seferberlik emri verdi. Toplanan birliğe Hz. Ömer'in kurmaylarıyla istişaresinden sonra Sa'd b. Ebî Vakkas başkomutan tayin edildi. Hz. Ömer, Sa'd'e İran üzerine yürümesini ve Zerûd'a varınca konaklamasını emretti. Sa'd buraya ulaştığında konaklayarak ikinci emri bekledi. Ordu Zerûd'dan ayrılıp Siraf 'a vardığında Halife'nin ikinci talimatı geldi. Bu talimatta Hz. Ömer komutandan; askerlerini on birlik halinde ayırmasını, her birliğe birer komutan tayin etmesini, orduyu sancaktar, öncü birlikler, mangalar,

---

²⁷⁹ Taberî, II, 355; İbn Kesir, VII, 35.

²⁸⁰ İbn Kesir, VII, 37.

okçular, süvariler, taktik uzmanları ve piyadeler halinde dizmesini istedi. Sa'd aldığı talimata göre ordusunu tertipledikten sonra, Siraf'tan ayrılmak için Halife'nin talimatını bekledi. Gelen talimatta şöyle deniliyordu: "Ordun, Hicr ile ova arasında olsun. Farslılara giden bütün yol ve geçitleri kapatsın. Önce siz onlara şiddetli bir darbe vurun. Onların sayılarının çokluğu ve teçhizatlarının fazlalığı sizi korkutmasın. Onlar hileci ve tuzakçı bir kavimdirler. Eğer sabredip iyi savaşır, ihsanda bulunur, emanete riayet ederseniz onlara karşı muzaffer olacağınızı umuyorum. Sonra onlar hiç toparlanamayacak şekilde darmadağın olurlar, yüreksizdirler. Eğer mağlup olursanız geriye dönün ki, Hicr mıntikasına ulaşsınız. Siz onlardan daha atak ve cesaretlisiniz. Onlarsa çok korkak ve cahildirler. Nihayet Allah size fethi nasip eder ve tekrar onlara hücum edersiniz."²⁸¹

Hz. Ömer, Sa'd'e gönderdiği bir sonraki talimatta; Siraf'tan ayrılmasını, ordunun seyri, konaklaması, mücadelesi hakkında devamlı haber göndermesini, bölgenin coğrafi yapısını kendisine rapor etmesini istedi. Bunun üzerine Sa'd, bölgenin özelliklerini ve İslam ordusunun durumunu detaylı bir raporla bildirdi. Sa'd'in verdiği bilgiler üzerine Hz. Ömer, Kadisiye'de karargâh kurulmasını emreden bir mesaj daha gönderdi. Neticede Sa'd, Kadisiye'ye intikal ederek karargâhını kurdu.²⁸²

Ayrıntılı yazılı raporlar:

Hz. Ömer komutanlarından Kadisiye'de olduğu gibi, sefere çıktıkları

---

²⁸¹ İbn Kesir, VII, 63-64.

²⁸² Taberî, II, 386-387; İbn Kesir, VII, 63-64; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, ed. Hakkı Dursun Yıldız, haz. Komisyon, Çağ Yay. (Zaman), İstanbul 1992, II, 71-73.

yerlerin stratejik ve coğrafi özellikleri, düşmanın durumu hakkında devamlı ayrıntılı yazılı raporlar göndermelerini istemiştir. Kadisiye'de Sa'd'a: "Nerelere uğradığınızı, düşmanın durumunu, Müslümanların karargâhını ve bölgeyi öyle tavsif et ki, oraları gözümle görmüş gibi olayım." demişti.²⁸³

Harekât esnasında dikkat edilecek hususlar Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkas'a verdiği talimatta ayrıntılı olarak zikredilmiştir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

✓ Yürüyüşleri esnasında Müslümanlara iyi davran, onları yorgun düşürecek bir seyir tercih etme. Seyir arasında onlara uygun güzergâh ve mekânları seç ki düşmanlarıyla zinde bir halde karşılaşsınlar.

✓ Yolculuk onların gücünü eksiltmesin. Şüphesiz onlar kendi yurtlarında nefis ve mallarını müdafaa eden bir düşman üzerine gidiyorlar. Askerini her Cuma günü geceli gündüzlü dinlendir ki, istirahat onlara yeniden canlılık ve dinçlik versin. Silah ve diğer eşyalarını üzerlerinden atarak iyice yorgunluklarını gidersinler.

✓ Sulh yapılmış köyler ve zimmîlerin buldukları mahallere yaklaştırma. Askerinin ordugâhlarını bunların yerleşim yerlerinden uzakta kur. İyice güvenmediğin kişilerin onların içine girmesine izin verme. Onlardan herhangi biri musibete uğramasın ve bir şeyini kaybetmesin. Zira onlar için hürmet ve zimmet vardır. Onlar nasıl sabırla imtihan ediliyorlarsa siz de ahde vefa göstermekle imtihan ediliyorsunuz. Sabrettikleri müddetçe onlara iyi davranınız. Bizimle savaşımlara karşı zafer kazanmak için kendileriyle antlaşma yaptığımız halka zulüm etmeyesin.

---

²⁸³ Taberî, II, 387; İbn Kesir, VII, 64; Galip b. Abdulkafi Kureşî, **Evveliyâtü'l-Faruki's-Siyasiyye**, Daru'l-Vefa, Mansûre 1990, s. 296-298.

✓ Düşmanın toprağını ele geçirdiğin vakit onların içine casuslar²⁸⁴ gönder. Yaptıkları şeylerin tamamını öğrenmeye çalış. Onların durumundan hiçbir şey sana gizli kalmasın. Yanında Araplardan veya o bölge halkından doğruluğuna ve isabetli görüşüne güvendiğin kişiler olsun. Zira yalancının haberi bazen doğru söylemiş olsa da sana fayda getirmez. Sahtekâr kişi senin lehine casusluk yapmaz, aleyhine yapar.

✓ Düşman toprağına yaklaştığın sırada çok sayıda öncü birlikler ve keşif kolları gönder. Öncüler onların gizliliklerini öğrenir, durumlarını sana haber verirler. Keşif kolları da etrafı gözetler, düşmanın imdat birliklerinin yollarını keserler. Öncü birliklerine kuvvetli ve askerlik işlerini iyi bilen askerini seç, en hızlı ve güçlü atları da onlara ver. Zira düşmanla karşılaştıkları sırada karşılaşacakları ilk şey kuvvettir. Keşif kollarında kahraman cengâverlerini, güçlük ve sıkıntılara en çok katlanabilen askerlerini görevlendir.

✓ Hiçbir kimseyi diğerlerinden ayırarak aşırı sevgi gösterme. Böyle yaparsan yakınlarından görüş ve işleri sebebiyle kendilerini sevdiğin kimselerin çoğu emrini dinlemez hale gelir.

✓ Mağlup olmak, zayıat vermek veya yenilmekten korktuğun tarafa gözcü ve keşif birlikleri gönderme. Düşmanla karşılaştığın zaman uzak güçlerini bir araya getir, bütün savaş taktiklerini ve gücünü kullan.

✓ Karşına çıkacak düşmanı her yönüyle tanımadan, araziye yerli halkın bildiği kadar öğrenip bu arazi üzerinde düşman askeri kadar rahat hareket edebilecek seviyeye gelmeden, mecbur kalmadıkça düşmanla ölüm kalım savaşına girme.

---

²⁸⁴ Taberî, II, 389; İbn Kesir, VII, 65.

✓ Askerin içinden nöbetçiler çıkar ve uyanık ol!²⁸⁵

8. Yüksek Çalışma Temposu

Halife Ömer'in çalışma temposuna yetişmek mümkün değildir. Gündüz her işe koştığı gibi, ilk kez yapılan uygulamalardan biri olarak, geceleri de şehri kolağan etmiştir. Halifeliği sırasında bekçilik görevini bizzat kendisi yürütüyor, azatlısı Eslem de yanında bulunuyordu. Bazen de ona Abdurrahman b. Avf eşlik ediyordu.²⁸⁶ Medine'ye bir ticaret kervanı gelmişti. Namazgâh yanına inip mola verdiler. Ömer, Abdurrahman b. Avf'a: "Var mısın, bu gece bu kervanı bekleyelim?" deyince o da kabul etti. İkisi gidip kervanın bekçiliğini yaptılar.²⁸⁷ Bu konuda hissettiği büyük sorumluluğu, Abdurrahman'a, namaz kıldığı halde acele etmesini²⁸⁸ söylemesinden anlayabiliriz.

Bir gün Hz. Ömer, son derece şiddetli bir sıcağın olduğu günde, üzerinde birisi ile sarındığı, öbürüyle de başını örttüğü iki parça elbise ile güneşte durmuş, zekattan toplanmış olan develeri sayıyor, renklerini ve yaşlarını tespit ediyordu. Hz. Osman bir gölgede oturmuş yazı yazıyor, Hz. Ali ise onun başucunda durmuş, Hz. Ömer'in kendisine söylediklerini kaydediyordu. Hz. Ali, Hz. Osman'a "Allah'ın kitabında Şuayb'ın kızının söylediği sözü duydun mu?" diyerek: "*Babacığım, onu*

---

²⁸⁵ İbn Abdірabbih, **el-İkdu'l-Ferîd**, thk. Dr. Müfid Muhammed Kamîha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, I, 117-118; Hasan, II, 190-191.

²⁸⁶ Kettânî, I, 458.

²⁸⁷ İbn Sa'd, III, 280; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 351; Taberî, II, 567; İbnu'l-Cevzî, 69; İbn Kesir, VII, 223-224.

²⁸⁸ Taberî, II, 567.

ücretle tut, çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır”²⁸⁹ ayetini okumuş ve Hz. Ömer’i eliyle göstererek: “İşte en güçlü ve güvenilir adam budur.” demişti.²⁹⁰ Yine çok sıcak bir günde sadaka develerini ağıla sokmaya çalışan,²⁹¹ başka bir sıcak günün ortasında herkes gölgeye çekilmişken kaçan bir sadaka devesini aramaya çıkan ve Osman’ın gölgeye davetine icabet etmeyip aramaya devam eden²⁹² Ömer’i görüyoruz. Çalışma azmi ve temposu o kadar yüksek ki, ne hava şartları, ne de insanların menfi telkinatları onu, görevini fazlasıyla yapmaktan alıkoyamamıştır.

Halife Ömer, devlet mallarına bütün Müslümanların emaneti olarak baktığından, çok büyük hassasiyet göstermekteydi. Ahnef b. Kays, havanın çok sıcak olduğu bir gün Ömer’i ziyarete gittiğinde, onu başını tülbentle örtmüş halde sadaka develerini katranlarken gördü. Ahnef’e: “Elbiseni koyup gel de bana yardım et, bu malda kaç kişinin hakkı olduğunu biliyorsun.” dedi. Birisi bu işi neden bir köleye yaptırmayıp da kendisinin yaptığını sorunca: “Benden ve Ahnef’ten daha iyi köle kimmiş? Çünkü o, Müslümanların yönetim işini üstlenmiş, nasihat ve emanette kölenin efendisine görevi gibi yapması gerekir.” şeklinde cevap verdi.²⁹³

Yüksek çalışma temposuna rağmen, işleri başkalarına havale etmekten ziyade, bizzat kendisi yapmaya gayret gösterir, Medine’den uzakta yapılacak işlerin takibini de iyi yapardı. Huzâa kabilesinin divan defterlerini yüklenerek Kudeyd’e

---

²⁸⁹ Kasas 28/26.

²⁹⁰ Taberî, II, 565; İbnu’l-Esir, III, 61; İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 160.

²⁹¹ Taberî, II, 565.

²⁹² İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 160.

²⁹³ İbnu’l-Cevzî, 73.

kadar gelip oraya indi. Kudeyd'de bekâr, evli, dul bütün kadınlar onun yanına geldiler. Ömer de onların ellerine atiyelerini verdi. Sonra yoluna devam edip Usfan'a indi. Aynı şeyi orada da yaptı ve ölünceye kadar da böyle hareket etti.²⁹⁴ O zamanki şartlarda kadınların başkente gelip atiyelerini almaları çok zor olduğundan, Halife hizmeti bizzat ayaklarına kadar götürmüştür.

Kıtlık senesinde Ömer, insanlara hizmet etmek, onları yedirip doyurmak için o kadar ağır tempoda çalışmıştı ki, bazı insanlar "eğer Allah kıtlığı izale etmeseydi Ömer, Müslümanların işlerinden dolayı ölecekti" demişlerdir.²⁹⁵

Hz. Ömer'in yüksek çalışma temposu, sadece halifeliği zamanına mahsus değildi. Hz. Muhammed zamanında da benzer şekilde çalışmıştı. Kendisi bunu şöylece ifade etmiştir: "Resûlullah; Ebu Bekir ve yanlarında ben de bulunduğum halde Müslümanların meselelerini konuşmak için gece geç vakte kadar uyanık kalırlardı."²⁹⁶ Onun, liderlik özelliklerinin çoğunu Peygamber okulunda yetişmesi neticesinde kazandığını kabul etmemiz gerekir.

9. Şecaat ve Cesareti

Şecaat; ihtiyaç görülünce şiddet ve tehlikelere karşı yürümek hususunda kalbin yılmaması, ölümü küçümseyip korkmaması demektir.²⁹⁷ Buna göre şecaate, cesaretin kontrol altına alınmış hali demek mümkündür. Ömer'in cesaretini şecaat boyutunda anlamamıza imkan tanıyan bir durumu Abdullah b. Mes'ud şöyle ifade

---

²⁹⁴ İbn Sa'd, III, 278; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 660; Taberî, II, 570-571.

²⁹⁵ İbn Sa'd, III, 293.

²⁹⁶ İbn Hanbel, Müsned, I, 178 (s.311); Tirmizi, Salât 126; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 356.

²⁹⁷ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlimi ve İslam Ahlâkı**, Nur Yay., Ankara 1991, s. 167.

eder: “Ömer, İslam’a girinceye kadar Hz. Peygamber ve biz Kâbe’nin yanında açıktan açığa namaz kılamıyorduk. O Müslüman olduktan sonra Kureyş’le çarpışarak Kâbe’de namaz kıldı ve biz de onunla kıldık.”²⁹⁸

İslamî tebliğin henüz başlarında, daha devlet haline gelmemişken, Ömer’in Medine’ye hicreti esnasında müşrik cemaate meydan okuması tarihi kayıtlarda yerini almıştır. Hz. Ali onun hicretini şöyle anlatır: “Hicret eden hiç kimseyi bilmiyorum ki, gizlice hicret etmesin. Ancak Ömer müstesnadır. O hicret etmek istediği zaman kılıcını boynuna astı, yayını da omuzuna, elinde birçok ok bulunduğu halde Kâbe’ye vardı. Kureyş’in ileri gelenleri de Kâbe’nin önünde oturuyorlardı. Yedi defa tavaf ettikten sonra makamın yanında iki rekât namaz kıldı. Sonra Kureyş’in halkalarına teker teker vararak, “Burunları kırılasicalar! Kim ki, annesi matemini tutsun, çocuğu yetim kalsın, hanımı dul kalsın istiyorsa, şu vadinin ötesinde benim karşıma çıksın!” dedi. Onun bu meydan okuyuşuna rağmen hiç kimse onun yoluna çıkmadı.”²⁹⁹

Ömer Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed’e; “Ey Allah’ın Resülü, biz hak üzerindeyken niçin dinimizi gizliyoruz? Halbuki onlar batıl üzerinde oldukları halde dinlerini savunuyorlar” dedi. Hz. Peygamber: “Ey Ömer! Biz sayıca azız. Dün başımıza geleni sen de gördün” dedi. Hz. Ömer: “Seni hak ile gönderen Allah’a yemin ederim ki, ben Mekke’nin her neresinde küfrümü göstermişsem, aynı yerlerde İslâm’ımı da açıkça göstereceğim” dedi ve çıkıp Kâbe’yi tavaf etti. O sırada müşrikler onun, kendilerine iyi bir haber getirmesini bekliyorlardı. Ebu Cehil

---

²⁹⁸ İbn Hişâm, I, 430; İbn Sa’d, III, 250; İbnu’l-Esir, II, 85; Müstedrek, III, 95.

²⁹⁹ İbn Asâkir, 44/ 51-52; İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 144-145; Kandehlevi, II, 5; Hasan, I, 272; Âlu İsâ, I, 160-161.

kendisine: “Ey Ömer! Falan adamın dediğine göre sen Muhammed’e iman etmişsin. Bu doğru mu?” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur. Muhammed de onun kulu ve Resulüdür” dedi. Bunun üzerine müşrikler Hz. Ömer’e doğru saldırdılar. Hz. Ömer, Utbe’yi altına alıp göğsüne çıkararak dövmeye başladı. Parmağını gözlerine sokuyor, Utbe de feryat ediyordu. Bunu gören halk oradan uzaklaştı. Ömer de Utbe’yi yerde bırakarak kalktı. Bundan sonra Ömer’e kim yaklaşırsa, o da orada bulunan en yakın akrabasından ileri gelen birisine saldırıyordu. Böylece onları aciz bıraktı. Bundan sonra Ömer, müşriklerin toplandığı yerleri teker teker gezerek imanını oralarda ilân ettikten sonra Hz. Peygamber’in yanına dönerek “Anam babam sana feda olsun ey Allah’ın Resülü! Müşrikler artık sana bir şey yapamazlar. Yemin ederim ki, küfürle oturduğum bütün meclislerde, hiç çekinmeden ve kimseden korkmadan İslâm’ımı ilân ettim” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ömer ile Hamza önünde oldukları halde mescide gitti ve Kâbe’yi tavaf ederek öğle namazını kıldı. Daha sonra Ömer ile birlikte Daru’l-Erkam’a gitti. Ömer tek başına evine gitti. Sonra da Hz. Peygamber evine döndü.³⁰⁰

Zor durumlarda cesaret gösterebilen kişileri komutan olarak tayin etmiştir. Hilafetinin ilk günlerinde Irak-İran cephesine gönderilecek takviye birliğinin teşkili için üç dört gün çağrıda bulunmuş, neticede bu işe cesaretle ilk icabet eden Ebû Ubeyd b. Mes’ûd’u, sahabeden olmamasına rağmen bu birliğe komutan tayin etmişti. Bu duruma itiraz edip, komutanın Ashâbdan olmasını isteyenlere şu cevabı verdi:

“Sizin şimdiye kadar gördüğünüz hürmet, daima gösterdiğiniz sebat ve cesarete dayalıydı. Fakat siz bir zamanlar taşıdığınız meziyeti kaybetmiş

---

³⁰⁰ Köksal, IV, 233-234; Kandehlevi, I, 288-290.

bulunuyorsunuz. Ben hiçbir vakit harpten çekinen kişileri kumandanlığa tayin edemem!”³⁰¹ O zamanlar iki süper güçten biri olan Farsların savaş konusundaki maharet ve teknik üstünlükleri bilindiğinden, onlara karşı savaşmak büyük cesaret gerektiriyordu.

Nihavend savaşından önce: “Ben öyle bir kimseyi komutan tayin edeceğim ki, mızraklarla karşılaşacak ilk kimse o olacaktır.” diyerek, Nu'man b. Mukarrin'i komutan tayin etti. Nitekim dediği olmuş, Nu'man başarılı mücadeleden sonra şehid olmuştur.³⁰²

10. Anlama ve Anlaşılma Gayreti (Empati)

Halife Ömer, her kimin, ne çeşit derdi olursa olsun, onun durumunu adeta kendi içinde yaşamışçasına hissederek çözüm bulma yoluna gitmiştir. Çoğu kişinin, hele bu kişi bir de büyük bir devletin başındaysa, dikkate almadığı bir çocuğun derdine çözüm için zamanını ayırmıştır. İşte böyle durumdaki bir çocuk yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

“Evimiz Medine'deydi. Bir gün evden çıkıp, çocuklarla beraber ağaçlardan düşen olgunlaşmamış hurmaları toplamaya gittik. O sırada Ömer, elinde bir sopa olduğu halde çıkıp geldi. Onu gören çocuklar kaçarak ağaçların arasında kayboldular. Yalnız ben kaçmadım. Eteğimde de topladığım hurmalar vardı. Ömer'e “Ey Müminlerin Emiri! Bunlar, rüzgarın düşürdüğü olgunlaşmamış hurmalardır” dedim. Hz. Ömer eteğimdeki hurmalara baktı. Başımı okşayarak: “Haydi git” dedi.

---

³⁰¹ Taberî, II, 361; Şiblî, Asr-ı Saadet, IV, 240.

³⁰² Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 434.

“Ey Müminlerin Emiri, Şimdi çocuklar bunu elimden alırlar” dedim. Ömer: “Hayır, alamazlar. Ben seninle beraber gelirim” dedi ve evimin kapısına kadar benimle beraber geldi.”³⁰³

Kervanlarla ticari seyahatin zorluklarını bildiği ve yaşadığı için, konaklama sırasında güvenliğe ihtiyaç duyacaklarının farkındadır. Bir gece gezmesi sırasında bir kervanın gelip Şehre yakın konakladığını gördü. Abdurrahman b. Avf’ın evine gelip: “Bir kervan geldi, Şehrin kapısına kondu, muhakkak yorulmuŐlardır. O yorgunlukla uyuyakalırlar. Korkarım ki malları çalınabilir. Bana yardım eyle de onları bekleyelim.” dedi. Medine’den gece vakti çıkıp kervanın yanına oturdular. ArkadaŐıyla beraber sabaha kadar kervana bekçilik yaptı. Kervandakiler ise bundan habersiz güven içerisinde uyudular.³⁰⁴

Hız. Ömer, anlayıŐlı ve zeki insanları kendinden üstün görerek, onları mükâfatlandırmıştır. Bir gün bir kadın Hız. Ömer’e gelerek: “Sana dünyadaki insanların en hayırlısını Şikayet etmeye geldim. Dünyada onun kadar salih amel işleyen bir kişi daha yoktur. İnsan onu ancak, onun yaptığı amelleri yaparak geçebilir. O gecesini ibadetle gündüzünü de oruçla geçirir...” dedikten sonra, hayâ ve utancından gerisini getiremeyerek: “Ey Müminlerin Emiri! Beni bu Őikayeti tamamlamaktan bağışla!” dedi. Hız. Ömer de ona: “Allah sana mükâfatını versin. Sen kocanı çok güzel bir Şekilde vdn. Seni bađıŐlıyorum” diye karşılık verdi. Kadının gidiŐinden sonra Ka’b b. Sr: “Ey Müminlerin Emiri! O kadın utanarak gerisini getiremediyse de, bence size açık bir Şekilde birisini Şikayet etti” dedi. Hız. Ömer’in

---

³⁰³ Kandehevi, III, 116-117.

³⁰⁴ İbn Sa’d, III, 280; İbnu’l-Esir, III, 62-63.

“Peki o kimi şikâyet etti?” diye sorması üzerine de Ka’b: “Kocasını şikâyet etti. Çünkü o, karısının kendisi üzerindeki haklarından biri olan zevciyet hakkını gözetmemektedir” dedi. Bunun üzerine Ömer: “Derhal bana o kadınla kocasını getirin!” diye emretti. Onların gelişinden sonra da Ka’b’a: “Bunların davalarını sen hallet” buyurdu. Ka’b: “Senin bulunduğun bir yerde, ben nasıl hakemlik yapabilirim?” diye itiraz etmek istediye de Ömer: “Bu davaya sen bakmalısın. Çünkü ben anlayamadığım halde sen kadının ne demek istediğini anlayıverdin. Bu yüzden de bunların arasında hakemlik yapmak benden çok senin hakkındır” dedi. Yargılama neticesinde Ka’b’ın verdiği hüküm üzerine de Ömer: “Senin bu yaptığın, birincisinden de güzeldir” buyurdu ve onu Basra kadılığına tayin etti.³⁰⁵

İnsanları rencide edici uygulamalardan uzak durmuş, onların her halini anlama yolunda üstün gayretler sarfetmiştir. Cemaatle namaza duracağı esnada bir adamın gaz kaçırdığını duymuştu. Adamın abdest tazelemesi için bekleyeceğini ifade edince, cemaatten Cerir b. Abdillah; gaz kaçıran kişinin deşifre olup rencide olmasını engellemek için herkese abdest tazelemeyi emretmesini isteyince, Ömer bu doğru ve yerinde hareketi takdir edip desteklemiş, herkesin yeniden abdest almasını istemiştir.³⁰⁶

11. Yenilikçi ve Çözümcü Olma

İslam tarihinin ve özelde Hz. Ebu Bekir döneminin en önemli olaylarından birisi Kuran’ın toplanması hadisesidir. Elbette bunda büyük rol, bizzat buna

---

³⁰⁵ Kenzu’l-Ummâl, 45916; Kandehevi, III, 256-258.

³⁰⁶ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 339.

müsebbip olan Hz. Ömer’indir. Ridde savaşları sırasında, özellikle Yemame savaşı sırasında Kur’an hafızı olan sahabeden çokça kişinin şehit olması üzerine Hz. Ömer, halife Ebu Bekir’e giderek: “Yemâme gününün şiddetli harbinde Kur’ân hafızlarından birçoğu şehit oldu. Ben diğer harp sahalarında da harbin şiddetli olup Kur’ân hafızlarının şehit edilmelerinden, bu sebeple de Kur’ân’dan büyükçe bir kısmın zayi olup gitmesinden endişe ediyorum. Binaenaleyh ben senin, Kur’ân’ın kitap hâlinde toplanmasını emretmeni düşünüyorum!” dedi. Hz. Ebu Bekir ise: “Resûlullah’ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparım?” diye cevap verdi. Fakat Hz. Ömer: “Bunda hayır var!” diye ısrar etti. Her ne kadar halife bu meseleye yanaşmak istemese de, Ömer’in birbirini takip eden günlerde üst üste gelerek, bu konuda ısrarcı olması sonucunda ikna oldu. Zeyd b. Sâbit’i çağırarak Kuran’ı cem etmesi talimatını verdi.³⁰⁷

Bu hadise neticesinde görülüyor ki; Ömer’in sünnet anlayışı şekilsel değil, özselidir. Ebu Bekir dahi, Peygamber’in yapmadığı şeyi nasıl yaparım mantığıyla adeta sünneti dondurduğu halde, Ömer meseleye esnek yaklaşmış ve sünnetin, özüne uygun olarak her zaman yaşanabilirliğini ortaya koymuştur.

İslam’ı dünya coğrafyasına taşıyan ordunun erzak temini için Ehrâ denilen ayrı bir daire kuruldu. Suriye’de Amr b. Utbe (veya Amr b. Abse) bu dairenin sorumluluğuna getirildi.³⁰⁸ Ehrâ, Yunanca ambar (mahzen) manasına gelen “huryu” (الهَرْي-أَهْرَاء) kelimesinin çoğuludur. “Devlet, saltanat tahılı yığılan büyük ambar,

---

³⁰⁷ Buhârî, Fedailu’l-Kur’an 3,4.

³⁰⁸ Kureşî, 325-326.

silo” anlamındadır.³⁰⁹ Bir yere buğday toplayıp onu oradan tevzi etmek Yunanlılardan alınan bir usül olduğundan, bunun Yunanca ismi de baki kaldı. Bütün erzak bir yerde toplanır ve oradan her ayın başında askerlere dağıtılırdı. Bu sistemin uygulanması sayesinde askerlere pişmemiş erzak yerine pişmiş aş verilmesi imkânı da olmuştur.³¹⁰

Halife Ömer, Hz. Peygamber’in cevâmiu'l-kelim³¹¹ hadislerinden biri olan; “Kolaylaştırın, güçleştirmeyin! Sevindirin, nefret ettirmeyin! Uyuşun, ihtilâf etmeyin!”³¹² emrine uygun olarak her zaman çözüm adamı olmuş ve kararını derhal uygulamaya sokmuştur.

Kendilerinden cizye alınmasını küçük düşürme olarak algılayan Nusaybin halkının Hıristiyan Arap reisleri, Ömer’in yanına vardıklarında ona: “Bizi güven duyacağımız yerimize ulaştır. Allah'a yemin ederiz ki, eğer üzerimize cizye tarhedecek olursan biz Bizans topraklarına gireriz. Vallahi eğer bizden cizye alacak olursan, Araplar arasında bizi rezil rüsva edersin.” dediler. Ömer: “Siz kendi kendinizi rezil rüsva ettiniz! Ümmetinize muhalefet ettiniz. Allah'a yemin ederim ki, küçülmüş ve alçalmış olarak cizye ödeyeceksiniz. Eğer Bizans topraklarına kaçarsanız, sizin hakkınızda bir yazı yazar, sonra da sizi esir alırım.” deyince, ona: “Bizden bir şeyler al, ama adını cizye koyma.” dediler. Fakat Ömer: “Biz alacağımız şeye cizye deriz. Ama siz ona ne ad verirsiniz verin.” diye diretti. Bu konuşmalara şahit olan Ali: “Sa'd, bunlardan sadakayı kat kat alsa daha iyi olmaz mı?” deyince

---

³⁰⁹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tarihsiz, VI, 4659.

³¹⁰ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, IV, 392-393.

³¹¹ Resûlullah'ın sözü az, manası çok olan hadislerine «cevâmiu'l-kelim» denir.

³¹² Müslim, *Cihad ve Siyer* 3.

Ömer derhal bunu kabul ederek Ali'nin bu tavsiyesini dinledi ve onlar hakkında ileri sürülen bu tavsiyeye memnuniyetle razı oldu.³¹³

Bir hanım Hz. Ömer'e gelerek: "Ey Müminlerin Emiri! Entarim eskidi" dedi. Ömer: "Ben sana entari vermedim mi?" dedi. Kadın: "Evet, verdin. Fakat yırtıldı" dedi. Ömer de ona güzel bir entari getirilmesini emretti. Bir de dikiş için iplik verilmesini söyledi ve ona: "Bunu işin olmadığı zamanlarda giy. Eski elbiseni de iş görürken giy. Çünkü eski elbise giymeyen kimsenin elbisesi yeni kalmaz" şeklinde tavsiyelerde bulundu.³¹⁴

12. Zaman Yönetimi

Hz. Ömer hilafeti boyunca geniş alanda İran Sâsâni ve Bizans İmparatorlukları topraklarında, üç ana cephede mücadele vermesine rağmen, ordusunun büyük başarılar kazanmasının arkasında mükemmel taktik ve talimatların yattığını görürüz. Kendisi hilafeti müddetince savaflara bilfiil katılmadığı halde, komutayı devamlı elinde bulundurarak asker ve komutanlarını ne zaman, nereye intikal edip nerede kalacaklarına kadar talimatlarıyla yönlendirmiş, onları en az zararla en çok iş görecektir şekilde intikal ettirmiştir. Bunun somut örneğini İslam tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul gören Kadisiye harekâtında görmek mümkündür. Sa'd'ın başkomutanlığındaki orduyu önce Zerûd sonra Siraf'a intikal ettirmiş, ardından gönderdiği talimatla Hicr'de konuşlandırmıştır. En sonunda yine

---

³¹³ Taberî, II, 485; İbn Kesir, VII, 127.

³¹⁴ Kenzu'l-Ummâl, 41834; Kandehevi, III, 275.

talimatıyla ordu Kadisiye'ye intikal edip savaş düzeni almıştır.³¹⁵

Müslümanların meselelerini dinlemek ve çözmek için araya vasıtalar koymamış, kendisine ulaşmak isteyenler kolaylıkla ulaşabilmişlerdir. İnsanlarla görüşme zamanı olarak ekseriyetle namaz vakitlerini kullandığını anlıyoruz. Bu konuda zamanlama olarak sabah, öğle, ikindi ve akşam namazlarını eda ettikten sonra mescitte oturup şikayet ve istekleri bizzat dinlediği, yatsı namazından sonra ise bunu yapmayıp evine çekildiği rivayet edilmektedir.³¹⁶ Ka'b el-Ahbâr şöyle demiştir: Ömer'in komşusu olan Malik isimdeki adamın yanına geldim. Ona: "Ömer'in yanına nasıl girebilirim?" diye sordum. O da cevaben: "Onun kapısı veya perdesi yoktur. Namazı kılar, sonra oturur, isteyen herkes onunla konuşur." dedi.³¹⁷

Hz. Ömer, Kudüs'e gitmek üzere çıktığı yolda Câbiyelilerle barış antlaşması yaptı. Kudüs'e doğru yoluna devam etti. Daha önce, ordu komutanlarının belirlediği günde Câbiye'de kendisiyle buluşmalarını bildiren mektuplar göndermişti. Onlar da aynı günde Câbiye'ye gelip onunla buluştular.³¹⁸

Kıtlık yılında Ömer, bütün valilerine emir göndererek, belirlediği günde bütün insanlarla birlikte belanın üzerlerinden kalkması için Allah'a tazarru ve niyazda bulunmalarını istedi.³¹⁹ Böylece aynı zaman diliminde aynı işi gerçekleştirmeleri yanında, aynı dua etrafında oluşan sinerjiyle zamanı daha verimli kullanmalarını sağlamış oldu.

---

³¹⁵ Taberî, II, 386-387; İbn Kesir, VII, 63-64; DGBİT, II, 71-73.

³¹⁶ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 340.

³¹⁷ Taberî, II, 566.

³¹⁸ İbn Kesir, VII, 97.

³¹⁹ İbn Sa'd, III, 298.

13. Değerlere Bağlılık, Tutarlılık ve Samimiyet

Hz. Muhammed, Mekke'nin fethi öncesi Merru'z-Zehran'da konaklayınca, Peygamber'in amcası Abbas, Hz. Peygamber Mekke'ye zorla girmeden önce Kureyş'in gelip eman dilemelerini haber vermek için birisini göndermek üzere Hz. Peygamber'e ait beyaz katırın üzerine binip Mekke'ye doğru yürümüş, yolda Ebu Süfyan'a rastlamıştı. Abbas, Ebu Süfyan'a Hz. Peygamber'den güven talep etmesini tavsiye etmiş, aksi takdirde sonunun fena olacağını söylemiştir. Bu nasihate kulak veren Ebu Süfyan, Abbas'la birlikte Hz. Muhammed'in huzuruna gelmişti. Ebu Süfyan'ı katırın üzerinde Abbas'ın terkinde gören Ömer, durumu hemen anlayarak doğruca Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve Ebu Süfyan gibi bir İslam düşmanının nihayet akidsiz ve ahidsiz bir şekilde ellerine düştüğünü, izin verirse kellesini uçuracağını söylemişti. Abbas hemen müdahalede bulunarak: "Dur bakalım ya Ömer, Allah'a yemin ederim ki, eğer Beni Adiyy b. Ka'b'dan olsaydı böyle söylemezdin. Fakat biliyorsun ki o, Beni Abdimenaf'ın adamlarındandır." dedi. Bunun üzerine Ömer de şöyle dedi: "Yavaş ol bakalım ey Abbas, Allah'a yemin ederim ki eğer babam Hattab Müslüman olsaydı bile, senin Müslüman olduğun gündeki kadar sevinmezdim. Çünkü biliyordum ki, senin İslâm'a girişin, şayet Müslüman olsaydı babam Hattab'ın İslâm'a girişine nisbetle Resûlullah'ın daha çok hoşuna giderdi."³²⁰

Uyeyne b. Hısn Medine'ye gelince, kardeşinin oğlu Hür b. Kays'ın yanına indi. Hür b. Kays ise Hz. Ömer'in yakınlarındandı. Onun meclisinde yaşlı veya genç

---

³²⁰ İbn Hişâm, IV, 22; İbn Kesir, IV, 486.

bir kısım kurrâ ve fakihler müşavere heyeti olarak bulunurdu. Uyeyne: "Ey kardeşimin oğlu! Emirü'l-mü'minin'in yanına girmem için izin taleb et!" dedi. O da izin istedi. Ancak Uyeyne, Ömer'in yanına girince: "Yeter artık! Ey İbnu'l-Hattab, sen bize bol vermediğin gibi, aramızda adaletle de hükmetmiyorsun!" dedi. Hz. Ömer çok öfkeleni ve neredeyse dövmek için üzerine yürüyecekti ki, Hürri atılıp: "Ey müminlerin emiri! Allahü Teâla Hazretleri, Resulüne: "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir!*"³²¹ diye emretmiştir. Bu adam da cahillerden biridir" dedi. Hürri ayeti okuyunca, Hz. Ömer olduğu yerde kalıp hiçbir şey yapmadı. Hz. Ömer Kitabullah'ın yanında hemen durur, onu koyup geçmezdi.³²²

Ömer, Usame b. Zeyd'e fey'den üçbinbeşyüz dirhemlik pay ayırmasına rağmen, oğlu Abdullah'a ise üçbin dirhemlik pay verdi. Abdullah; "Niye Usame'yi benden üstün tuttun? Vallahi hiçbir savaşta benden ileri geçmiş değil (yani ben de onun katıldığı her savaşa katıldım)" deyince, ona şu cevabı verdi: "Ey oğulcuğum! Zeyd, Resûlullah nezdinde babandan daha sevgili idi. Usame de Resûlullah'a senden daha sevgilidir. Ben Resûlullah'ın sevgisini kendi sevgime tercih ettim."³²³

Olumlu kararları kimden gelirse gelsin tatbik etmiş, bu konuda selefinin görüşlerini önemsemiştir. Ebu Bekir, Yezid b. Ebi Süfyan'a Şam'ın komutanlığını vaat etmiş, fakat uygulamaya ömrü yetmemiştir. Ömer halife olunca Yezid'i oraya komutan yapmış ve böylelikle selefinin vermiş olduğu sözü ifa etmiştir.³²⁴

---

³²¹ A'raf 7/199.

³²² Buhârî, İ'tisam 2, Tefsir, A'raf 5.

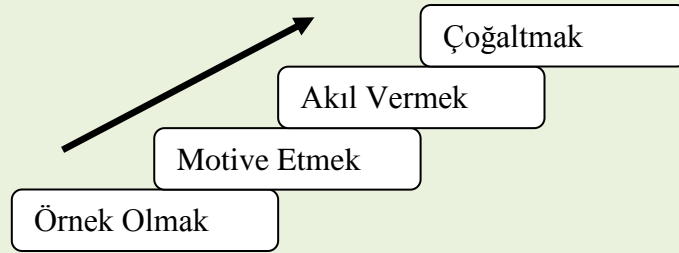
³²³ Tirmizi, Menakıb 40 (3813).

³²⁴ İbn Kesir, VII, 157.

Gösteriş, samimiyetsizlik, şekilcilik gibi kötü sıfatlar onda yer edinmemiştir. Bu konudaki hassasiyetini çekinmeden ortaya koymuştur. Bir gün boynunu bükmüş bir adam gördü. Ona şöyle dedi: “Boynunu düzelt. Çünkü huşu boyunda değil, gönüldedir.”³²⁵

14. Örnek ve Eğitici Olma

Bir liderin başarılı olması için, insanları istenilen yönde eyleme geçirecek derecede onları etkilemesi gerekir. Etkileme birden bire olmayıp bir süreç halinde gerçekleşmektedir. Etkileme sürecinde şu basamaklar vardır:³²⁶

Şekil-4: Etkileme Süreci Basamakları

Söylediklerini öncelikle liderin kendisinin yapması örnek olmayı; insanlarla duygusal bağ kurup onları cesaretlendirme motive etmeyi; liderin hayatını örgüte adanması, potansiyellerine ulaşmalarına yardımcı olması akıl vermeyi ifade eder. Çoğaltma ise; liderden etkilenen insanların kendi hayatlarında olumlu etkiler yapması, sadece liderden öğrendiklerini değil, kendi deneyimlerini de diğer insanlara aktarıp çoğaltıcı hale gelmeleri demektir.³²⁷

³²⁵ Zehebi, **Büyük Günahlar**, çev. M. Enis Kamer, Temel Neşriyat, İst. 1985, s. 153.

³²⁶ Bennis, 50.

³²⁷ Ekici, 10-11.

Liderin etkili olabilmesi sürecinin ilk ve en önemli basamağını teşkil eden örnek olmaklık hususunda Halife Ömer'in net davranışlar sergilediğini söyleyebiliriz. Sa'd'in Kadisiye zaferi müjdesini minber üzerinde halka ulaştırmak için yaptığı konuşmasının bir bölümünde şöyle demiştir: “*Ben, size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım.*”³²⁸

Ömer'in, bir meseleyi insanlara anlatımındaki incelik ve letafeti, çoğu insanın kavramaktan bile aciz kalabileceği derecedeydi. Dine bağlanma konusunda söylediği şu veciz sözü kaydedelim: “Gecesi gündüz gibi olan çok aydınlık bir şeriat üzere terk edildiniz. Çöldeki bedevîlerin ve mahalle mekteplerindeki çocukların dini üzere olun.”³²⁹ Halifenin bu sözü, ayet ve hadislerin öğretilerini olduğu gibi, katıp karıştırmadan, saf ve duru şekilde yaşamamız gerektiğini özlü bir şekilde ortaya koyan güzel bir anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Ömer valilerine şöyle yazdı: "Nazarımda işlerinizin en ehemmiyetlisi namazdır. Kim onu (farz, vacib, sünnet ve vaktine riayetle) korur ve (tam zamanında kılmaya) devam ederse dinini korumuş olur. Kim de onu(n zamanını tehir suretiyle) zayi ederse, onun dışındakileri daha çok zayi eder. Öğleyi gölge bir ziralıktan birinizin gölgesi misli oluncaya kadar kılınız. İkindiye, güneş yüksekte, beyaz, parlak iken, hayvan binicisinin, güneş batmazdan önce iki veya üç fersahlık yol alacağı müddet içerisinde; akşamı güneş batınca; yatsıyı ufuktaki aydınlık batınca gecenin üçte birine kadar kılınız. Kim (yatsıyı kılmadan) uyursa gözüne uyku düşmesin, kim (yatsıyı kılmadan) uyursa gözüne uyku düşmesin, kim (yatsıyı kılmadan) uyursa

---

³²⁸ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 79.

³²⁹ Kütüb-i Sitte, Kur'ân ve Hadise Uymaya Dair, 67 No'lu Hadis.

gözüne uyku düşmesin. Sabahı da yıldızlar parlak ve cıvildarken kılınız."³³⁰

Ömer, askerın ne kadar süreyle cephe de kalacağını, bizzat kaynağına yani kadın tarafına sorarak belirlemesi, meselelere nasıl çözümcü yaklaştığını göstermektedir. Askerin dört aydan fazla cephe de kalmaması kararı ile ilgili şöyle bir olay rivayet edilmektedir:

Hz. Ömer gündüz olduğu gibi gece de şehri gezerek halkın durumunu öğrenmeye çalışırdı. Yine bir gece şehri dolaşırken, evin birinden bir kadının üzüntülü sesle kocasından ayrı kalışından dolayı şiirler okuduğunu duydu. Halife kadının durumunu sorduğunda, kocasının uzun süredir seferde olduğunu öğrendi. Bu kadının adı Mesleme idi. Derhal kocasının bulunduğu birliğe haberci göndererek adamın evine dönmesini emretti. Daha sonra Ömer, kızı Hafsa'ya; kadının kocasından ne kadar süre ayrı kalabileceğini sordu. Kızından, en fazla dört ay ayrı kalabileceği cevabını alınca, askerlerin dört veya altı aydan fazla birliklerde tutulup ailelerinden uzak kalmaması kararını alıp, komutanlarına tebliğ etti.³³¹ İzinlerini dolduran askerler birliklerine tekrar geri dönerlerdi. Bu sistem Suriye, Irak-İran, Basra, Kûfe ve İskenderiye bölgelerinde nizamî şekilde uygulandı.

Halife Ömer, bir meseleyi halka net olarak izah etmeye özen göstermiştir. Önemli açıklamaları genellikle mescitte minbere çıkarak yapar, anlattığı konunun iyi anlaşılması için hakkında somut delillere başvururdu. Ömer, bir elinde müdd, diğer elinde kıst ölçüleri olduğu halde: "Ben Müslüman olan herkese her ay iki müdd buğday, iki kıst sirke tahsis ettim. Minbere çıkarak Allah'a hamd ettikten ve

---

³³⁰ Muvatta', Mevâkit 6.

³³¹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 337; Suyûtî, 133; Kureşî, 288-289.

övdükten sonra şunları söyledi: “Biz size atiyelerinizi, her ayki yiyeceklerinizi verdik.” Bu sırada onun elinde müdd ve kıst ölçüleri vardı. Ömer elindeki ölçüleri salladı ve şöyle dedi: “Kim bu ölçüleri azaltırsa, Allah onlara şunları, şunları yapsın” diye beddua etti.³³²

Ömer’in, bir kişiye her ay ne kadar un verileceği hususunu tespit yöntemi, tamamen deneyseldir. Bir devlet başkanı olarak yönetim anlayışının inceliğini şu olayda görmemiz mümkündür: Ömer, bir cerib un getirilmesini, hamur yapılmasını, sonra ekmeğin pişirilmesini ve yağa batırılmasını emretti. Sonra 30 kişi çağırdı; onlar, bu ekmekleri yediler, bir kısmı arttı. Aynı şeyi akşam yemeğinde de yaptı. Bunun üzerine şöyle dedi: “Bir kişiye her ay iki cerib un yeter”. O, erkek, kadın, köle her insana, her ay iki cerib unu yiyecek olarak verirdi.³³³

Bir liderin en önemli yönlerinden biri olan söz ve davranışlarıyla örneklik teşkil etmesiyle insanları eğitmiş, hatta bu bağlamda çocuklara ayrı bir önem ve değer vermiş, sevip okşamıştır. Bir gün kendisine getirilen çocuğu kucağına alarak öpüp koklamıştı. Bu duruma şahit olan biri, onun bu çocuk sevgisinin bir kısmını bile kendi çocuklarına göstermediğini ifade ettiğinde, ona şöyle dedi: “Allah senin kalbinden merhameti söküp çıkardıysa, benim günahım ne!”³³⁴ Yine kendi oğlunu sevip okşamasını gören birinin, halife olduğu halde böyle davranmasına taaccüp etmesi ve şayet kendisi halife olsaydı böyle davranmayacağını ifade etmesi üzerine,

---

³³² Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 674.

³³³ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 673.

³³⁴ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 325.

ona da aynı cevabı vermiş ve devamında “Allah’ın kullarından merhamet ettiği kişiler, ancak merhamet edicilerdir!” demiştir.³³⁵

B- AHLÂKÎ DEĞERLERİ

1. Dinî Hassasiyet

Halife Ömer’in aslında birçok meziyet ve davranışının temelinde dini hassasiyeti yatar. İslam’ın özünü kaynağından tertemiz şekilde alan Ömer, bunu özümseyerek davranışlarına aksettirmiştir. Oğlu Abdullah’ın şu sözü meseleyi özetler mahiyettedir: “Ömer’in öfkelenip de, Allah’ın zikri kendine hatırlatıldığında veya Allah’ın azabından söz edildiğinde veya Kur’ân’dan ayet okunduğunda, derhal yapmak istediğinden vazgeçmediğini hiçbir zaman görmedim.”³³⁶ Azatlı köle olan hizmetçisi Eslem şöyle anlatır: “Bilal-i Habeşî, bana “Ey Eslem! Ömer’i nasıl buluyorsun?” dedi. Ben de: “Ömer çok hayırlı bir insan, fakat kızdığında kıyamet kopuyor” dedim. Bilal: “Öfkelenildiğinde onun yanında olursan, ona öfkesi geçinceye kadar Kur’an oku” dedi.³³⁷ Malikü’-d-Dâr anlatıyor: “Hz. Ömer bir gün bana bağırdı ve kamçısıyla vurmak istedi. Fakat ben ona: “Sana Allah’ı hatırlatıyorum” dedim. Bunun üzerine Ömer kamçıyı attı ve “Sen bana büyük bir şeyi hatırlattın” dedi.³³⁸

Ömer, Sa’d’i Irak ordularının başına komutan yaptığında ona çeşitli tavsiyelerde bulunup şöyle dedi: “Ey Sa’d! Sakın, Resûlullah’ın dayısı ve Sahabîsidir,

---

³³⁵ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 325.

³³⁶ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 359; Kandehevi, III, 98-99.

³³⁷ İbn Sa’d, III, 288; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 360.

³³⁸ İbn Sa’d, III, 288; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 359.

diye söylenen sözler Allah hakkında seni aldatıp gururlandırmasın. Çünkü Allah ile hiçbir kimse arasında, ona itaat etmenin dışında bir bağlantı yoktur, insanların tamamı Allah'ın huzurunda eşittirler. Allah, onların Rabbidir, onlar da onun kullarıdır. Fakat afiyette olmak hususunda birbirinden üstündürler. O'nun yanındakini ise ancak itaatle elde edebilirler. Sen, Resûlullah'ı bisetinden vefatına kadar ne yapar gördünse, onu yap. Emir budur. Sana öğüdüm budur. Eğer bu öğüdümü tutmaz, başka yöne saparsan, amelin boşa çıkar ve kayba uğrayanlardan olursun."³³⁹

Dünya hayatını önceliği kılmayıp, onu vasıta yaparak esas maksudu ahiret hayatına hazırlık ve yatırım yapan Ömer'in yaşantısında anlamlı bir zühd ile verâ³⁴⁰ hüküm sürmüştür. Talha b. Ubeydullah bu durumu şöyle nitelendirmiştir: "Ömer, dine girmede ilklerden ve hicrette öncülerden olmadı. Fakat dünyada en zâhidimiz ve ahireti en çok arzulayanımız oldu."³⁴¹ "Şüphesiz din, gecenin sonunda yapılan bir takım amellerden ibaret değildir. Din, ancak verâ ile dir."³⁴² diyerek, şüpheli şeylerden kaçınmak şeklindeki dini hassasiyetini ortaya koymuştur.

Dini hassasiyetin mihenk taşı olarak gördüğü namaz hususundaki titizliği, ölüm döşeğindeyken bile tezahür etmiştir. Misver b. Mahreme, Hz. Ömer'in

---

³³⁹ Taberî, II, 382; İbn Kesir, VII, 61-62.

³⁴⁰ Takva, korunma, sakınma, şüpheli şeylerden kaçınma, mübah ve mekruhlarda bile titiz davranma demektir. Gereksiz şeyleri (mâlayânî) terketmek de verâ sayılır. Hz. Peygamber de kişinin gereksiz şeyleri terketmesinin o kimsenin İslâm'ı (iyi ve doğru anlayışı)nın güzelliğinden olduğunu belirtmiştir (Tirmizî, Zühd 11; İbn Mâce, Fiten 12). Verâ ile zühd arasındaki fark şudur: Verâ şüpheli şeyleri, zühd ise ihtiyaç fazlasını terk etmektir. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, DİB)

³⁴¹ İbnü'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 147.

³⁴² İbn Hanbel, Kitâbu'z-Zühd, 662.

hançerlendiği gece huzuruna girdi ve onu sabah namazı için uyandırdı. Ömer: "Namazı terk edenin İslam'dan nasibi yoktur!" buyurdu ve sonra, yarasından kan aktığı halde namaz kıldı.³⁴³

Oğlu Abdullah şöyle anlatır: "Babam Ömer, bir gün hurma bahçesine bakmaya gitmişti. Döndüğü vakit ikindi namazının kılındığını gördü. Bunun üzerine çok üzüldü ve 'Allah Allah! İkinci cemaatini nasıl kaçırdım?' diye söylendi. Sonra 'Hepiniz şahit olun. Bu bahçeyi fakirlere sadaka yaptım. Belki bu hareketime kefarete olur.' dedi."³⁴⁴

Örnek olması gereken makamda bulunan ordu komutanlarının hal ve hareketlerine özellikle dikkat eden Ömer, herhangi bir olumsuzlukta derhal müdahale ederdi. Komutanlarının daha önceden belirlenen günde Cabiye'de kendisiyle buluşmalarını bildiren mektuplar göndermesi üzerine, onlar da aynı günde Cabiye'ye gelmişlerdi. Onunla ilk buluşanlar, Yezid b. Ebu Süfyan ile Ebu Ubeyde oldu. Sonra Halid b. Velid, Müslüman atlılarla birlikte oraya geldi. Ömer üzerlerinde ipek elbiseleri görünce, bundan dolayı onları taşlamak için üzerlerine doğru gitti. Ancak onlar, üzerlerinde silah bulunduğunu ve savaşta buna ihtiyaç duyduklarını söyleyerek mazeret beyanında bulundular. Ömer, onların bu mazeret beyanları karşısında sustu ve sakinleşti.³⁴⁵

Yermuk savaşından sonra bazı askerleri, ganimet paylaşımından kendilerine düşen ipek elbiseleri Ömer'e daha güzel görünme kasdıyla giyip onu karşılamışlardı.

---

³⁴³ Muvatta', Tahâret 51; Zehebi, Siyer, 28/92.

³⁴⁴ Zehebi, Büyük Günahlar, 36.

³⁴⁵ İbn Kesir, VII, 98.

Askerlerinin üzerinde ipek elbiseyi gören Ömer, yerden taş alıp onları taşlamaya başladı. Onlar bir taraftan kaçarken, aynı anda elbiselerini çıkarıp attılar ve tekrar Ömer'in yanına geldiler. Ömer onlara; "Daha önce ehl-i küfrün kıyafetiyle gelmiştiniz, şimdi ehl-i imanın kıyafetiyle geldiniz. İpek elbisenin hakkı bundan başkası olmaz" diyerek dört parmağını işaret etmiş,³⁴⁶ yani yine taşılayacağını ifade etmiştir.

Halife Ömer, idaresi altındaki muhtelif halkın farklı adetlerinden İslam'a uygun olanlara ses çıkarmamış, fakat İslam ve de insanlığa aykırı adetleri şiddetle yasaklamıştır. Mısırlılar Nil nehrinin akması için her sene belli zamanda bakire bir kızı ona atarak kurban ediyorlardı. Yine böyle yapmak isteyen halka Amr b. As mani olmuş, fakat aksilik o sene Nil de kabarmamıştı. Göçetmeye hazırlanan halkın durumunu Ömer'e bildiren Amr, cevabi şöyle bir mektup aldı: "Yaptığın iş doğrudur. Yalnız ben sana mektubumun içinde bir pusula gönderiyorum. Bu pusulayı Nil nehrine at." Mektup, Amr b. As'a gelince açtı ve içindeki pusulayı aldı. Baktığında pusula üzerinde şu ifadeler yazılıydı: "Allah'ın kulu ve Müminlerin Emiri Ömer'den Mısır halkının Nil'ine. Şayet sen, daha önce kendiliğinden akıyordusun, şimdi hiç akma. Sana ihtiyacımız yok. Ama bir ve kahredici güce sahip olan Allah'ın emriyle akıyordusun -ki seni akıtan da O'dur- Allah'tan dileriz ki, seni akıtsın." Amr b. As, bu pusulayı Nil'e atınca cumartesi sabahı halk gördüler ki; Allah, Nil'i bir gecede onaltı zira yükselterek akıtmış. Böylece Allah, Mısırlıları Nil'in o âdetinden kurtarmıştı.³⁴⁷

---

³⁴⁶ Zehebi, Siyer, 28/108.

³⁴⁷ İbn Kesir, VII, 167.

Hz. Ömer'in dini hassasiyetinin kaynağında Allah ve Peygamberinin sevgisi bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in ölümünden en çok etkilenen o olmuş, öyle ki, ölümünü kabullenememiş, hatta öldüğünü söyleyenleri öldürmekle tehdit etmişti.³⁴⁸ Ölümünden sonra Peygamber her ne zaman anılsa, Ömer hüzünlenmiş ve çoğu zamanlar ağlamıştır. Ömer bir gece nöbet beklemek maksadıyla gece devriyesine çıkmıştı. Bir evde çıra yandığını gördü. Oraya yaklaşınca baktı ki, bir ihtiyar kadın yün eğiriyor ve bir taraftan da "Muhammed'in üzerine ebrarın salâtı olsun. Ey Muhammed! Allah'ın seçilmiş kulları senin üzerine salât okusun. Sen seherlerde çok ağlayan kimse idin ve Allah'a çok ibadet ederdin. Keşke bilseydim, ki temenniler de çeşitlidirler, acaba benimle Habibini bir daha bir araya getirecek midir?" anlamında bir şiir okuyordu. Hz. Ömer ağladı ve o kadının kapısını vuruncaya kadar ağlamaya devam etti. Kapı vurulunca "Kapıyı vuran kimdir?" dedi. Ömer "Hattab'ın oğlu Ömer" dedi. Kadın "Benimle Ömer'in ne işi vardır? Bu saatte Ömer'i benim evime getiren nedir?" deyince Hz. Ömer "Allah'ın rahmetine mazhar olasıca! Kapıyı aç, sana herhangi bir zarar yoktur" dedi. Kadın, Hz. Ömer'e kapıyı açınca o, içeri girdi. Kadına yalvararak "Demin söylediğin kelimeleri tekrarla" dedi. Kadın aynı şeyi tekrar sonuna kadar okuyunca Hz. Ömer "Senden rica ediyorum, beni de Hz. Peygamber ve kendinle beraber an" dedi. Kadın "Ya Gaffar Ömer'i affeyle!" deyince, Ömer sevinerek geri döndü.³⁴⁹

Peygamber sevgisi o kadar hayatını kuşatmıştı ki, O'nun ehl-i beytinden olanlara da farklı davranmış, hatta onları kendi ailesine tercih etmiştir. Hz. Hüseyin

---

³⁴⁸ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, II, 243; İbn Kesir, V, 416.

³⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, 82; Kandehlevî, II, 384.

şöyle anlatır: “Ömer benden, bir ara uğrayıp kendisiyle sohbet etmeye davet etti. Bir gün onun evine gittim. Kendisi içerde Muaviye ile konuşuyordu. Oğlu Abdullah ise içeri girmesine izin verilmediği için geri dönüyordu. Bu yüzden ben de beklemezsizin döndüm. Sonra bir gün karşılaştığımızda bana, “Ey oğul, niçin gelmedin?” diye sordu. Ben de; “Geldim, ama sen içerde Muaviye ile tek başına konuşuyordun. Oğlun Abdullah’a bile izin vermediğini görünce ben de geri döndüm” dedim. O zaman Ömer elini başına koyarak, “Sen izin verilme bakımından oğlum Abdullah’tan daha ileridesin. Çünkü bizim başlarımızda gördüğün iman ağacını önce Allah, sonra da sizler diktiniz” dedi.”³⁵⁰

Harama girme korkusu, dini hassasiyetini arttırıyordu. “Helalin onda dokuzunu haram korkusuyla terk ettim”³⁵¹ sözü, onun bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Devlet malı söz konusu olunca hassasiyeti daha da kabarıyordu. Bir gün Hz. Ömer’e bir bardak süt verildi. Ömer onu içti ve çok da hoşuna gitti. Sütü veren kişiye: “Bunu nereden getirdin?” diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: “Bir su başına uğramıştım. O sırada çobanlar sulamak üzere zekat develerini oraya getirdiler ve sonra da benim için su kabıma bu develerden süt sağdılar. İşte sana da bu süttten verdim”. Bunun üzerine Ömer, hemen parmağını boğazına sokarak içmiş olduğu sütü kustu.³⁵²

---

³⁵⁰ Kenzu’l-Ummâl, 37662; Kandehevi, II, 492-493.

³⁵¹ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 328.

³⁵² Muvatta’, Zekat 31; Kandehevi, III, 165.

2. Doğruluk ve Sözünde Durma

Doğruluk, Ömer'in en bariz sıfatlarından biridir ki, hayatının her safhasında bunu görmemiz mümkündür. Şahsi ve siyasi hayatının her karesinde doğruluktan taviz vermemiş, en yakını aile fertlerine bile bu konuda ayrıcalık tanımamıştır. Oğulları Abdullah ve Ubeydullah bir ordu ile Irak seferine çıktılar. Dönüşlerinde Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'ye uğradılar. Vali onları çok iyi karşıladı ve: "Size faydalı olabileceğim bir iş gelse elimden mutlaka yapardım" dedi. Sonra da: "Evet, burada hazineye ait biraz mal var ve onu Halifeye göndermek istiyorum. Size borç olarak vereyim, onunla Irak'tan biraz mal alır, Medine'de satarsınız, anaparayı Halifeye teslim edersiniz. Yapacağınız kâr da ikinize ait olur." dedi. Onlar da kabul ettiler. Ebu Musa dediğini yaptı ve Ömer'e de malı onlardan almasını yazdı. Abdullah ve Ubeydullah Medine'ye gelince aldıkları malı sattılar ve kâr sağladılar. O malı Hz. Ömer'e verdiklerinde o: "Bütün ordu sizin gibi borç aldı mı?" diye sordu. Onlardan hayır cevabını alan Ömer: "Ey müminlerin emirinin oğulları, demek siz borç aldınız, hem malı ve hem de kârı ödeyiniz." dediğinde Abdullah sustu. Ubeydullah ise: "Ey müminlerin emiri, bu kâr sana ait değil, çünkü bu mal, noksanlaşsa veya helak olsaydı biz yine onu ödeyecektik." dedi. Hz. Ömer, ödemelerini istediğinde Abdullah yine sustu, Ubeydullah ise aynı şekilde karşı çıktı. Bunun üzerine Ömer'in meclisinde bulunanlardan biri: "O malı mudârebe³⁵³ yapmanız ey müminlerin emiri" diye fikir beyan edince, Ömer de: "Onu mudârebe yaptım" dedi ve anaparanın tamamı ile kârının yarısını aldı. Oğulları Abdullah ve

---

³⁵³ Sermaye birinden, emek birinden olmak üzere yapılan ortaklığa denir.

Ubeydullah da kârın diğer yarısını aldılar.³⁵⁴

Ömer, Medain'in fethinden sonra kendisine gönderilen Kisra'nın muhteşem hazinelerine baktığı zaman çok beğenmiş ve kıymetli nesnelere olduklarını anladığından; "Bu nesnelere bize gönderen kişiler gerçekten güvenilir kişilerdir." demişti. Bunu duyan Ali de ona şöyle karşılık vermişti: "Sen iffetli oldun. Dolayısıyla halkın da iffetli oldu. Eğer sen bolca yiyip içseydin, halkın da yiyip içerlerdi."³⁵⁵

Ömer, verdiği sözde durma ve yine verilmiş söz mesabesindeki eman verme ve antlaşmalara uyma konusunda bizatihi oldukça hassastı. Ayrıca görevlendirdiği kişileri de bu konuda devamlı uyarmıştır. Halife olmadan önce vermiş olduğu sözü tutma konusunda rivayet edilen şu örneğe birlikte bakalım:

Hiz. Ömer, Kureyşli ticaret kafilisiyle Şam'a gitmişti. Arkadaşları şehirden çıkacakları esnada, bazı işlerini görmek için, Ömer onlardan geride kalmıştı. Sonra bir kiliseye uğramış, rahip kendisini misafir etmişti. Rahip onu iyiden iyiye süzüp şöyle dedi: "Hıristiyanlar, kitaplarını en iyi bilen âlimlerinin ben olduğumu biliyorlar. Bizi şu topraklarınızdan çıkaracak olan kişinin sen olduğunu görüyorum. Şu kilisemde kalmam için bana bir amanname yazar mısınız?". Ömer: "Olmayacak bir şeyi söylüyorsun" dediyse de, rahip bunu ısrarla istedi. Nihayet Ömer, onun isteği doğrultusunda bir sayfa yazıp ona verdi. Ayrılacağı zaman Rahip ona bir merkep verdi. Ömer, Kudüs'ü fethetmek için geldiğinde, Cabiye'de bulunan o rahip amannameyi yanına alıp Ömer'in yanına geldi. Ömer de daha önce kendisine yazmış

---

³⁵⁴ Muvatta', Kırâz 1.

³⁵⁵ İbn Kuteybe, I, 52-53; Taberî, II, 466; İbn Kesir, VII, 113-114.

olduğu amannameyi geçerli saydı. Yalnız, kilisesine uğrayacak Müslümanlara ikramda bulunmasını, onlara ev sahipliği yapmasını ve yol göstermesini şart koştu.³⁵⁶

Kûfe'ye vali olarak atadığı İbn Muti'e ahit yazıp vererek, şimdilik atama kararını gizli tutup kimseye söylememesi yönünde ondan söz aldı. İbn Muti' bu kararı hanımına söylemiş, o da Muğire b. Şu'be'nin hanımı olan kızkardeşine duyurmuştu. Durumu öğrenen Muğire, Kûfe'ye kendisinin vali olarak atanmasını beklediğinden, derhal Ömer'in yanına gitmiş ve kapıcısından içeri girmek için izin istemiş, hatta ilk rüşvet olarak nitelendirilen içeri girmesine izin vermesi karşılığında 400 dirhem para vererek Ömer'in yanına girmişti. Bu işin nasıl ortaya çıkıp yayıldığını Muğire'den öğrenen Ömer, derhal İbn Muti'den atama kararını almasını ve kendisini vali tayin ettiğini beyan ederek,³⁵⁷ adeta İbn Muti'i sözünde durmayıp sırrı ifşa ettiği için cezalandırmıştır.

Komutan Halid b. Velid'in bazı aşırı hareketlerinden dolayı Ömer, Ebu Bekir'e onu görevden azletmesi yönünde telkinatlarda bulunmuştu. Ömer halife olunca, önceleri Ebu Bekir'in kendisine göndermiş olduğu mektup gibi bir mektubu Halid'e gönderdi. Halid de aynı cevabı verince Ömer, onu görevden azlederek şöyle dedi: *“Ebu Bekir'e tavsiye edip te benim yapmadığım birşeyi Allah'ın görmesini istemem.”*³⁵⁸

---

³⁵⁶ İbn Asâkir, 44/6-7; İbn Kesir, VII, 101-102.

³⁵⁷ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 321-322.

³⁵⁸ İbn Kesir, VII, 191.

3. Adaletli Olması

Hz. Ömer'in hilafeti sırasında en çok temayüz eden vasfı, adaletli olma yönündeki şiddetidir. Bir şeyi emrettiği veya yapılmasını yasakladığı zaman önce ailesinden başlardı. Nitekim onları bir araya toplar şöyle derdi: “Şunu ve şunu yasakladım, insanlar sizi, yırtıcı kuşun eti gözetlediği gibi gözetlerler. Allah'a kasem ederim ki, sizden birinizin bu yasakları yaptığını görürsem, onun cezasını kat kat veririm.”³⁵⁹

Nitekim bu konuda oğluna tatbik ettiği bir ceza vardır. Ömer'in hilafeti döneminde oğlu Abdurrahman, Ukbe b. Hâris ile Mısır'da bir gece içki içerler. Sabah olunca Mısır valisi Amr b. As'ın huzuruna çıkar ve kendisine had cezası tatbik edip vebalden kurtarmasını ister. Amr b. As da kendisine had tatbik eder. Bir süre sonra Ömer meseleyi işitir. Mısır valisine: “Abdurrahman'ı eyerli bir deveye bindir, bana gönder.” diye haber yollar. Vali emri yerine getirir. Abdurrahman Medine'ye varınca Ömer, oğlu olması sebebiyle tekrardan had cezası tatbik eder ve gerisin geriye Mısır'a gönderir. Abdurrahman Mısır'da sıhhatli olarak bir ay kalır ve sonra mukadder eceli gelir ve vefat eder. Halk onun, babasının tatbik ettiği had cezası nedeniyle öldüğüne inanır.³⁶⁰

Hz. Ömer, oğlu Ubeydullah'ı da şarap suçu yüzünden hadde tabi tuttu. Bu cezayı tatbik ederken yanında bir topluluk da şahit olarak bulundu.³⁶¹

Derecesi ve mevkii ne olursa olsun her suçluya hakettiği cezayı tatbikten

---

³⁵⁹ İbn Sa'd, III, 269; Taberî, II, 568; İbn Asâkir, 44/ 268; Hasan, I, 316; Kandehevi, III, 202.

³⁶⁰ Abdurrezzak, Musannef, IX, 232-233 (17047); Kandehevi, II, 140.

³⁶¹ Taberî, II, 442; İbn Kesir, VII, 82.

vazgeçmediği gibi, tasarruflarında şahsî duygularından, kalbinin hislerinden hiçbir şekilde etkilenmezdi. Hz. Ömer bir adama: "Seni sevmiyorum." dedi. Bu adam: "Senin sevmemen hakkımdan birşey eksiltir mi?" diye sorunca, Ömer: "Hayır" dedi. Adam: "Bundan öte bir sevgiden ancak kadınlar hoşlanır." karşılığını verdi.³⁶² Bir Müslümanla bir Yahudi Hz. Ömer'in huzurunda muhakeme oldular. Ömer, Yahudinin haklı olduğunu görerek lehinde hüküm verdi. Bunun üzerine Yahudi Hz. Ömer'e; "Vallahi, doğru hükmettin!" dedi.³⁶³ Yargılama sırasında Ömer, Yahudi'nin soyunu, konumunu ve dini inancını dikkate almamış, bir Müslüman kardeşine karşı aynı inancı paylaşmayan birisi lehine hükmünü vermiştir. Böylece amacının sadece adaleti tatbik etmek olduğunu anlıyoruz.

Halife adaleti icra etmede kendisine bile ayrıcalık tanımamış, yeri geldiğinde tebasından herhangi biriyle yan yana yargılanmaktan çekinmemiştir. Übeyy b. Ka'b ile arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Ona: "Aramızda birisini hakem yapalım" dedi ve böylece Zeyd b. Sâbit üzerinde karar kıldılar. Sonra kalkıp onun yanına gittiler. Hz. Ömer, Zeyd'e: "Biz bir konuda anlaşmazlığa düştük ve aramızda hükmetmen için de sana geldik. Seni çağırmadım çünkü davacılar hakemin ayağına gider" dedi. Zeyd b. Sâbit, odanın üst tarafını göstererek: "Ey Müminlerin Emîri! Şöyle buyur!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona: "Bu yaptığın bir adaletsizliktir. Çünkü benim de hasmımla yanyana oturmam gerekiyor" dedi. Sonra ikisi birlikte Zeyd'in önünde diz çökerek oturdular. Übeyy, iddiasını söyledi. Hz. Ömer de bunu inkâr etti. Zeyd, Übeyy'e dönerek: "Emîrû'l-Mü'minîn'i yeminden affet. Zaten bunu

---

³⁶² Hasan, I, 318.

³⁶³ Muvatta', Akdiye 1.

ondan başkası için de istemem” dediyse de Ömer yemin ederek şunları söyledi: “Zeyd, Ömer’le sıradan bir Müslümanı bir tutmadıkça kadılık yapamaz.”³⁶⁴

Abbas b. Abdulmuttalib’in Medine mescidinin yanında bir evi vardı. Hz. Ömer ona evini kendisine satmasını teklif etti. Onun maksadı bu evi alıp mescide eklemektir. Ancak Abbas ne satmayı, ne hibeyi ve ne de mescide eklemeyi kabul etmedi. Ömer: “O halde bu konuda aramızda bir kişiyi hakem tayin et!” dedi. Hz. Abbas’la birlikte Übeyy b. Ka’b’ı hakem olarak seçtiler ve kalkıp onun yanına gittiler. Übeyy de: “Bir insanı razı etmeden evinden çıkarmanın doğru olmadığına inanıyorum” dedi. Ömer: “Bu hükmü Allah’ın kitabından mı yoksa Resûlünün sünnetinden mi çıkarıyorsun?” diye sorunca, Übeyy: “Allah’ın kitabında yoktur ama Hz. Peygamber’in sünnetinde vardır” dedi. Ömer kararı işittikten sonra Abbas’a ısrar etmekten vazgeçti. Abbas ise bilâhère o evini mescide ekledi.³⁶⁵

Elbette Ömer’in kendine, öz oğluna ve yöneticilerine tatbik ettiği tavizsiz adaleti, halkın ve valilerinin onun ciddiyetini anlayıp hükümlerine razı olmalarını beraberinde getirmiştir. Yaptıkları yarışta kendisini geçen kişiyi küçümseyip kamçılayan Amr’ın oğluna cezasını verdiği gibi, zanla hareket ederek casuslukla suçladığı kişiyi öldüren Bahreyn valisi İbn Cârûd’u da dövmüştür.³⁶⁶ Yine komutanın zoruyla nehrin derinliğini anlamak için suya giren ve çok soğuk olmasından ötürü boğulup ölen bir ihtiyardan dolayı, kasıt olmamasına rağmen komutanına çok kızmış,

---

³⁶⁴ Kenzu’l-Ummâl, 14445; Kandehevi, II, 137-138.

³⁶⁵ Kandehevi, II, 138-139.

³⁶⁶ Kenzu’l-Ummâl, 40168; Kandehevi, II, 141-142.

bir daha gözüne görünmemesini emretmiştir.³⁶⁷

4. Yardımseverlik, Merhamet ve Haysiyeti Koruma

İslamiyet, sadece Müslümanlara değil, Müslüman olmayanlara da yardım yapılmasını önermiş ve Kur'an'da: *“Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten ve onlara karşı adaletli davranmaktan sakındırmaz. Çünkü Allah adaletli davrananları sever.”*³⁶⁸ buyrulurak bu husustaki ölçü ortaya konmuştur. Bu Kur'ânî ölçü Hz. Ömer'in yönetiminde son derece net bir şekilde tezahür etmiştir.

Hz. Ömer bir adamın kapısından geçerken, önünde yaşlı ve âmâ birisinin dilendiğini gördü. Arkasından yaklaştı ve omzuna dokundu. Hangi dine mensup olduğunu sordu. Adam “Yahudiyim” dedi. “Seni bu hale düşüren nedir?” dedi. “Ödemekle mükellef bulunduğum cizye, ihtiyaç ve yaşlılık” dedi. Ömer adamı elinden tuttu, kendi evine götürdü, ona bir miktar sadaka verdi, sonra adamı Beytülmalin hazinedarına yolladı ve şöyle dedi: “Bu adama ve benzerlerine bakınız! Vallahi biz bunlara insafli davranmalıyız. Gençliğinde cizyesini aldık, sonra ihtiyarlığında böyle perişan vaziyette bırakmamız doğru olmaz. *‘Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir’*³⁶⁹ ayetinde geçen fakirlerden gaye Müslümanlardır,

---

³⁶⁷ Kenzu'l-Ummâl, 40189.

³⁶⁸ Mümtehine 60/8.

³⁶⁹ “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (Tevbe 9/60)

miskinlerden gaye ise ehl-i kitabın fakirleridir. Bu adam ehl-i kitabın miskinlerindedir.” Sonra Ömer, o adamdan ve benzerlerinden cizye alınmasını kaldırdı.³⁷⁰ Yine Dimeşk toprağındaki Câbiye’ye gelirken yolda cüzam hastalığına yakalanmış Hıristiyanlara rastladığında, onlara zekat gelirlerinden verilmesini ve yiyecek getirilmesini emretmişti.³⁷¹

Yardıma muhtaç insanların ihtiyaçlarını giderme işini başkalarına havale etmeyip, bizzat kendisi özellikle gizli olarak gidermeye çalışırdı. Talhâ, bir gece evinden çıkan Ömer’i takip etti. Ömer iki eve uğradı ve bunlarda bir müddet kaldıktan sonra çıktı. Sabah olunca Talhâ o evlerden birine gitti. Orada iki gözü kör ve kötürüm bir ihtiyar kadın oturmaktaydı. Talhâ, kadına: “Dün gece gelen kişi buraya niçin geliyor?” diye sordu. Kadın da: “O kişi şu zamandan beri gelir, ihtiyaçlarımı karşılar, bana yararlı şeyleri getirir, evimin işlerini görür, pisliklerimi de dışarı atar, ortalığı siler süpürür” diye cevap verdi. Bunun üzerine Talhâ kendi kendisine: “Ey Talhâ! Annen senin matemini tutsun! Sen Ömer’in sırlarını mı araştırıyorsun?” dedi.³⁷²

Seleme b. Kays, Ahvaz sınırında fetih gerçekleştirdince ganimetleri elçi vasıtasıyla Ömer’e gönderdi. Elçi Medine’ye geldiğinde gördü ki Ömer mescidde büyük bir sofra kurdurmuş, halka yemek veriyor. Hizmetçisi Yerge’ arkasında durmuştu. Ömer halkın başında, elinde âsâ sanki koyun sürüsü başında duran çoban misali duruyordu. Her bir kişinin çanağına bakıp kontrol ediyor, hizmetçisine;

---

³⁷⁰ Ebu Yusuf, 205-206; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 365.

³⁷¹ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 185.

³⁷² İbnü’l-Cevzî, 68-69; İbn Kesir, VII, 223; Kandehevi, II, 127.

kimine et vermesini, kimine ekmek vermesini, kimine de et suyu çorba vermesini emrediyor, teker teker herkesle ilgileniyordu. Böylece Ömer hergün bir deveyi kestirip etini pişirdikten sonra fakirlere yedirir, sonra evine gidip kendisi de yemek yedi.³⁷³ Benzer rivayeti Belâzurî de zikretmektedir. Hatta Abbas b. Abdilmuttalib'in cümlesinden, Ömer'in yedirip doyurma işini alışkanlık haline getirdiği sonucuna varabiliriz. Abbas şöyle demişti: “Bunun gibi bizi hergün doyurursan, yanındakilerin hepsini yeriz ve bizi dilenciye çevirmiş olursun.”³⁷⁴

İnsanlar arasında herhangi bir ayırım yapmadan akrabalık münasebetlerini kesmeyi yasaklayan Kur'ân-ı Kerîm³⁷⁵, Allah'a ortak koşmaya zorlamaları halinde gayrimüslim anne ve babaya itaat etmemeyi isterken, yine de onlarla iyi geçinmeyi emretmiştir.³⁷⁶ Ömer de Hz. Peygamber'in kendisine hediye ettiği ipekli takım elbiseyi Mekke ahalisinden ve henüz İslâm'a girmemiş olan bir kardeşine yolladı.³⁷⁷

Halifenin, insan haysiyetini koruyup, her insana değer verdiğini gösteren en güzel örneklik, sanırım esirlere ve kölelere yaptığı muamelede görülecektir.

Esirlerden köle edinilenler, efendileri ile aynı seviyede tutulmuştur. Kütüklere kaydedilenlerin aldıkları maaşlar kadar köleleri de alıyordu.³⁷⁸ Halife, idarecilerinin kölelere yaptıkları muameleleri araştırır, hasta olan köleleri ziyaret etmeyen idarecisini görevinden aldığı olurdu. Kendisiyle yemek yemeleri için

---

³⁷³ Taberî, II, 557-558.

³⁷⁴ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 341.

³⁷⁵ Nisâ 4/1; Muhammed 47/22.

³⁷⁶ Lokman 31/15; Esmâ binti Ebû Bekir, müşrik olan annesi yanına geldiğinde onunla görüşüp görüşemeyeceğini sorunca Resûlullah, annesiyle görüşebileceğini belirtmiştir.(Buhârî, Edeb, 7-8)

³⁷⁷ Buhârî, Edeb, 9.

³⁷⁸ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 657,665.

köleleri akşam yemeğine davet eder ve orada hazır bulunanların işitebileceği kadar yüksek sesle: “Köleleriyle birlikte yemek yemekten tiksinenlere Allah merhamet nazarıyla bakmaz!” derdi.³⁷⁹

Cundeysâbur kuşatmasında kölenin emanyla şehrin cizyeye razı olmasını kabul etmeyen Müslüman askerler, durumu Halife Ömer’e bildirdiklerinde şöyle dedi: “Müslüman köle Müslümanlardan biridir. Onun verdiği himaye, onların verdikleri himaye hakkı gibidir. Bundan dolayı onun verdiği eman yerine getirilsin.”³⁸⁰

Hız. Ömer savaşta ele geçen evleri Müslümanlara pay ederken aileleri birbirinden ayırmadığı gibi, esir aile bireylerini de birbirinden ayırmazdı.³⁸¹ Halife, köleliği basamak basamak kaldırma sadedinde, öncelikle Arap esirlerin azat edilmesi şartını getirdi.³⁸² Diğer milletler hakkında böyle bir kural koymamasına rağmen tatbikatta köleliği geniş ölçüde azaltmıştır. Bu meyanda ilk olarak; anne olduktan sonra bir köle kızın köle olarak alınıp satılmasını yasakladı. Yine mukâtebe yoluyla köle, hürriyetini temin etmek için belirli zamanda parayı ödeyeceğine dair yazılı antlaşma yapma imkânına sahipti.³⁸³

İlk başlarda Ömer’in şiddet ve katılığından yakınanlara, onun eşsiz merhametinin sadece Müslümanlar için değil, tüm insanlar için kuşatıcı olduğunu hatırlatmakta fayda var. Hız. Ömer, Şam’a sefer yaptığı zaman bir rahibin yanından

---

³⁷⁹ Kenzu’l-Ummâl, 25650; Şiblî, II, 241.

³⁸⁰ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 567; Taberî, II, 505.

³⁸¹ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 196; Şiblî, II, 241-242.

³⁸² Kureşî, 326; Şiblî, II, 235.

³⁸³ Şiblî, II, 237-238.

geçerken durdu ve rahibi çağırdı. Ona “Bu müminlerin emiridir!” denilince rahib kilisesinden çıktı. Ömer, hastalanmış, beti benzi kaçmış, yorgun, dünyayı terketmiş bir kişi ile karşılaştı. Onu gördüğünde ağladı. Ömer’e, onun hıristiyan olduğunu, onun için niçin ağladığını soran bir kişiye “Bunu biliyorum. Fakat ona acıdım ve Allah’ın (Gaşıye 88/3-4)³⁸⁴ ayetlerini hatırladım. Onun yorgunluğuna, bitkinliğine rağmen, ateşe girecek oluşuna acıdım” dedi.³⁸⁵

İnsanların haysiyetlerini koruma vecihlerinden biri olarak onların ayıp ve kusurlarını araştırmaması, tecessüs yapmaması ve şahit olduğu ayıplarını örtmesi bir liderde bulunması gereken takdire şayan davranışlardandır. Bu konuda Ömer’in hayatından örnek bulma sıkıntımız yoktur. Bazılarını kaydedelim:

Bir gece Hz. Ömer’le Abdurrahman kontrol amacıyla Medine sokaklarında dolaşmaya başladılar. Bir sokağa geldiklerinde içerisinde ışık yanan bir ev gördüler. Yaklaştıklarında içeriden birtakım gürültüler ve kahkaha sesleri duydular. Ömer, Abdurrahman’ın elinden tutarak; “Bu evin kime ait olduğunu biliyor musun?” diye sordu. O da; “Evet biliyorum. Burası Rabîa b. Ümeyye b. Halef’in evidir. Şu anda da içki içip eğleniyorlar. Onlara müdâhale etmeyi düşünmüyor musun ey Mü’minlerin Emîri?” dedi. Hz. Ömer de şunları söyledi: “Hayır! Hem bana kalırsa bu durumda Allah’ın yasaklarından birini çiğnemiş oluruz. Çünkü Allah “Sakin tecessüs etmeyin”³⁸⁶ buyurmaktadır. Biz ise bunların gizli hallerini araştırıyoruz”. Sonra

---

³⁸⁴ “Çalışmış, boşa yorulmuş”, “Kızgın ateşe yaslanan.”

³⁸⁵ Müstedrek, II, 613-614; Kandehlevi, I, 49.

³⁸⁶ Hucurât 49/12.

onları öylece bırakarak döndüler.³⁸⁷

Ömer'in tecessüs yapmış olmamak için, içki alemleri yapan arkadaşının evinde gördüklerini gizlemesi; "Ey Ömer! Tecessüs Yapma!" denildiğinde bir içki meclisindekileri kendi hallerine bırakması; evine izinsiz girip tecessüsde bulunduğunu söyleyen içkili ihtiyara hak vermesi; evine baskın yaptığında, içki içen Ebu Mihcen'in hakkı olmadığını ihtar etmesi üzerine Ömer'in orayı terk etmesi³⁸⁸ örneklerini de konuya eklemek mümkündür.

Ömer'in, kendisine had vurulmuş kızların, bu durumlarının gizlenmesini tavsiye etmesi insan haysiyeti kadar, toplumsal bir hastalığı da önlemeye yöneliktir. Bir adam Hz. Ömer'e gelerek şunları söylemişti: "Benim bir kızım vardır. Câhiliye döneminde onu diri diri toprağa gömmüş, ancak daha sonra ölmeden çıkarmıştım. Büyüdüğünde bizimle birlikte İslâm'a girdi. Müslüman olduktan sonra işlemiş olduğu bir günahtan dolayı Allah'ın hadlerinden birisine çarptırıldı. Bunun üzerine bileklerini kesmek suretiyle intihara kalkıştı. Fakat zamanında farkederek buna engel olduk. Kendisini tedavi ettik; kesmiş olduğu damarları iyileşti. Sonra güzel bir şekilde tevbe etti. Birkaç gün önce de birisi onu benden istedi. Ben de onun başından geçeni onlara haber verdim." Bunları dinleyen Ömer şöyle buyurdu: "Sen Allah'ın gizlemiş olduğu birşeyi açığa çıkarmışsın. Allah'a yemin ederim ki, eğer bundan böyle onun bu halini bir kişiye dahi söyleyecek olursan sana öyle bir ders veririm ki âlemlere ibret olur. Kızını iffetli ve müslüman bir kadın gibi evlendir" Yine bir cariye zina etmiş ve kendisine had vurulmuştu. Daha sonra muhacir olarak

---

³⁸⁷ Abdurrezzak, Musannef, X, 231-232 (18943); Kandehlevi, II, 452.

³⁸⁸ Abdurrezzak, Musannef, X, 232 (18944); Kenzu'l-Ummâl, 8480; Kandehlevi, II, 452-454.

Medine'ye gelmiş ve güzel bir şekilde tevbe etmişti. Onunla evlenmek isteyenler çıktı; ancak amcası söylemezsem Allah katında sorumlu olurum düşüncesiyle gelenlere onun daha önceden zina ettiğini ve kendisine had vurulmuş olduğunu söylüyor; fakat bu da hoşuna gitmiyordu. Sonunda gelip durumu Hz. Ömer'e anlattı. Hz. Ömer de onun sâliha bir genç kız gibi evlendirilmesini emretti.³⁸⁹

5. Tevazu ve Vakarı

Tevazu; kendinden aşağı olanlara küçük muamelesi yapmamak, onları hakir görmemek ve akranları arasında kendisine büyük süsü vermemektir. Vakar ise; merteye ve haysiyetin gereğini hakkı ile korumak ve hafif meşrep olmamaktır.³⁹⁰

Büyük bir devlet başkanının kısa mesafe seyahatlerinde bile yanında yardımcıları, teşrifatçıları ve protokol denilen insan grubu bulunur. Ömer bu durumu kendisi hakkında hiçbir zaman tahakkuk ettirmemiş ve gayet sıradan bir insan gibi hareket etmiştir. Medine'den Mekke'ye uzun ve meşakkatli hac yolculuğunda kendisi istirahat ve ihtiyaç için ne bir çadır, ne de bir yapı kullanmıştır. Meşin sergi veya elbiseyi bir ağacın dalına gerip altında gölgelenmiştir.³⁹¹

Ömer, Şam'a, devesinin sırtında gelmişti. Halk onu deveye bindiği için ayıpladılar. Bunun üzerine Ömer'in verdiği tepki ilginçtir: "Ne yapsınlar? Şimdiye kadar gözleri hep, ahiretten nasibi olmayanların bineklerini görmeye alışmıştır"³⁹²

---

³⁸⁹ Kenzu'l-Ummâl, 45761; Kandehlevi, II, 455.

³⁹⁰ Akseki, 168.

³⁹¹ İbn Sa'd, III, 259; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşraf, X, 316; İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 161; Zehebi, Siyer, 28/82.

³⁹² Kenzu'l-Ummâl, 35987; Kandehlevi, III, 115.

Ömer, karşılaştığı her yolcudan Kadisiye savaşının durumunu soruyordu. Medine'den Irak yoluna çıkıyor ve haberler arıyordu. Bir gün yine haber beklemekteyken uzaktan bir süvarinin geldiğini gördü. Onu karşıladı, ondan haberler sordu. Süvari de ona şu müjdeyi verdi: “Allah, Kadisiye'de Müslümanlara fetih nasip etti. Çok miktarda ganimet ele geçirdiler.” Süvari, kendisinden haber soran kişinin Hz. Ömer olduğunu bilmiyor ve durumu ona anlatmaya devam ediyordu. Hz. Ömer ise, süvarinin bineğinin yanında yaya olarak yürümekte idi. Medine'ye yaklaştıklarında halk, Hz. Ömer'e, “Ey müminlerin emiri ” diye selam verdi. Bundan sonra o süvari kendisiyle konuşmakta olduğu zatın Hz. Ömer olduğunu anladı ve ona şöyle dedi: “Ey müminlerin emiri! Allah sana rahmet etsin, halife olduğunu niçin bana bildirmedin?” Ömer ise gayet mütevazı bir şekilde: “Kendini sıkıntıya sokma kardeşim. Bunda senin bir sorumluluğun yok.” dedi.³⁹³

Hz. Ömer bir bayramda, çıplak ayakla mescide gelmişti. “Essâlâtu câmiatun” diye bağırttı. Halk toplandıktan sonra minbere çıkarak; Allah'a layık olduğu şekilde hamd ve sena ettikten sonra Peygamber'e sâlâtu selam getirdi ve: “Ey insanlar! Ben Mahzum oğulları kabilesinde teyzelerime çobanlık yaptığımı hatırlıyorum. Onlar bana bir avuç hurma veya kuru üzüm verirlerdi. Bunun için bütün gün çalışıyordum; hem de büyük zorluklarla” dedikten sonra minberden indi. Abdurrahman b. Avf: “Ey Müminlerin Emîri! Yine bugün nefsini ayıpladın durdun” dedi. Hz. Ömer: “Ey Avf'ın oğlu! Azab olasıca! Ben nefsimle başbaşa kaldım. Bana

---

³⁹³ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 75-76.

dedi ki: ‘Sen Müminlerin Emrisin. Senden stn kim olabilir?’ Ben de ona haddini bildirmek istedim” dedi.³⁹⁴

Kudüs ileri gelenlerinin, mer’in kendilerine gelmesi şartıyla barış yapmaya razı olacaklarını bildirmeleri üzerine,³⁹⁵ danışmanlarıyla istifaesinden sonra yola çıkan Hz. Ömer, şam'a yaklaştığı zaman Ebu Ubeyde; Halid b. Velid ve Yezid b. Ebi Süfyan gibi komutanların nde gelenleriyle birlikte onu karşılamaya ıktı. Ebu Ubeyde bineğinden indi, mer de bineğinden indi. Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'in elini öpmeye yönelince, mer de onun ayağını öpmeye yöneldi. Bunun zerine Ebu Ubeyde pmekten vazgeçip yoluna devam etti.³⁹⁶ Cabiye'de atının üzerindeyken, kendisini karşılayan iki komutanının eğilip dizlerini öpmesi üzerine mer, her ikisini de kucaklayıp bağrına basmıştı.³⁹⁷

Yine Ömer Kudüs'te iken, Hz. Peygamber'in miraca çıkarken ayağını bastığı kayanın yanına gelmiş, abasının eteğine kayanın yanındaki toprakları alıp taşımıştı.³⁹⁸

Ömer, Amr b. Ma'dikerîb'e haber göndererek meşhur kılıcı Samsme'yi kendisine göndermesini istediğinde, Amr onu gönderdi. Halife kılıçla bir şeye vurunca, keskinliği karşısında ona hiçbir kılıcın yetişemeyeceğini anladı ve bu duygularını Amr'a da yazarak kılıcını iade etti. Amr cevab mektubunda: “Ben

---

³⁹⁴ İbn Sa'd, III, 273; Kandehlevi, III, 116.

³⁹⁵ İbn Hayyât, 166.

³⁹⁶ İbn Kesir, VII, 96.

³⁹⁷ İbn Kesir, VII, 98.

³⁹⁸ İbn Kesir, VII, 97.

Emiru'l- Mü'minin'e kılıç gönderdim, diken değil!" diyerek, kılıcının değerini belirtmişti.³⁹⁹

Ömer, bulamaç denilen yemeği yapan bir kadının yanından geçiyordu. Kadına "Bulamaç bu şekilde yapılmaz" dedi ve kadının elinden kepçeyi aldı ve şöyle yapılır diyerek bulamacın nasıl yapıldığını ona gösterdi. Hz. Ömer, kadına "Sakın, herhangi biriniz suyu iyice kaynatmadan onun içerisine unu atmasın. Su kaynadıktan sonra unu yavaş yavaş dökünüz ve bu esnada kepçe ile de güzelce karıştırınız. Çünkü bu daha güzeldir, unu geliştirir ve onun toprak toprak olmasını önler" diyordu.⁴⁰⁰

Ömer, sıcak bir günde, abasını başına koyup çıkmıştı. Onun yanından, merkebe binmiş bir köle geçiyordu. Köleye "Ey genç! Beni terkine alır mısın?" dedi. Köle hemen merkepten inerek "Ey Mü'minlerin Emîri, sen bin!" dedi. Hz. Ömer "Hayır! Ben binmem. Sen bin, ben senin terkine binerim. Sen beni yumuşak yere bindirmek, kendin de sert yere binmek istiyorsun" dedi. Böylece Ömer gencin terkisine bindi ve öylece Medine'ye girdi. Halk ona bakıyordu.⁴⁰¹

Ömer'in mütevazılığı kadar, vakar ve celadeti de mevcuttu. Her bir özelliğini yerli yerince kullanmasını bilmiştir. Bu bakımdan özellikle görevlileri kendisinden çekinmişlerdir. Celûla savaşından sonra Sa'd, beşte birlik ganimet payını bir heyetle Ömer'e göndermişti. Bunlar Ömer'in yanına vardıklarında o, Ziyad b. Ebi Süfyan'dan savaşın ne şekilde cereyan etmiş olduğunu sordu. Fesahat sahibi olan Ziyad, savaşın keyfiyetini ona güzelce anlattı. Onun bu anlatımını Ömer, takdir

---

³⁹⁹ İbn Abdırabbih, I, 153.

⁴⁰⁰ Kenzu'l-Ummâl, 35989; Kandehlevi, III, 115.

⁴⁰¹ İbnu'l-Cevzi, 149; Kenzu'l-Ummâl, 35991; Kandehlevi, III, 116.

etmiş ve beğenmişti. Bu anlatımını Müslümanların da dinlemesini arzu etmiş ve Ziyad'a şöyle demişti: “Bana anlattığın gibi Müslümanlara da hitab ederek anlatabilir misin?” Ziyad şöyle cevap verdi: “Evet, ey Müminlerin Emiri, bunu yapabilirim. Çünkü yeryüzünde senin kadar kendisinden çekindiğim başka bir kimse yoktur. Sana anlattıktan sonra bunu başkalarına nasıl anlatamam?” Ziyad böyle dedikten sonra, kalkıp Müslüman topluluğa Celûla savaşının keyfiyetini, kaç kişi öldürdüklerini, ne kadar ganimet elde ettiklerini belîğ ifadelerle anlattı. Ömer de: “Bu, gerçekten fesahat sahibi bir hatiptir” dedi. Ziyad da: “Askerlerimiz yaptıkları işlerle dilimizi çözdüler” diye karşılık verdi.⁴⁰²

6. Edep, Hayâ ve Nezaketi

Edep; her hususta haddini bilip sınırı aşmamaktır.⁴⁰³ Ömer, “kim Allah’a karşı hayâlî olursa, Allah da onun kusurlarını örter”⁴⁰⁴ diyerek, hayânın önemini vurgulamıştır.

Ömer’deki nezaketin derecesini takdir etmeye, sanırım şu örnek yeterli olacaktır. Ölüm döşeğinde bile nezaket ve hayâsını kaybetmeyen Ömer, devlet başkanı sıfatını tamamen bir kenara bırakarak, defnedileceği yerle ilgili izin istemiştir. Bunun için oğlu Abdullah’a şöyle dedi: “Müminlerin annesi Âişe’ye git ve “Ömer sana selam ediyor de. Sakın müminlerin emiri deme, bugün artık ben müminlerin emiri değilim. De ki, “Ömer, iki arkadaşının yanına gömülmek için

---

⁴⁰² Taberî, II, 471; İbn Kesir, VII, 117-118.

⁴⁰³ Akseki, 172.

⁴⁰⁴ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 312.

senden izin istiyor." Abdullah der ki: "İzin istedim, selam verip girdim. Hz. Âişe ağlıyordu. "Ömer sana selam ediyor. İki arkadaşının yanında gömülmek için izin istiyor" dedim. Hz. Âişe: "Onu ben kendim için düşünüyordum. Fakat Ömer'i bugün kendime tercih ediyorum" cevabını verdi. Geri dönünce Ömer'e: "İşte Abdullah b. Ömer geldi!" denildi. Hz. Ömer: "Ne haber getirdin?" dedi. "İsteddiğiniz oldu, Hz. Âişe izin verdi" deyince, "Elhamdülillah, nazarımda bundan daha mühim bir şey yoktu. Ruhum kabzedilince beni oraya götürün. Oraya varınca, Âişe'ye tekrar selam ver ve:"Ömer izin istiyor!" de. Eğer izin verirse beni içeri alın, eğer beni reddederse, beni Müslümanların mezarlığına götürün."⁴⁰⁵ Ölmeden istediği izni almasına rağmen, öldükten sonra da, belki Aişe halife olmasından çekindiğinden izin vermiş olabilir düşüncesiyle, tekrar naşı için izin isteyen bir devlet başkanı zihniyetinin iyi tahlil edilmesi gerekir.

İnsanlara hitap ederken onları kırmamaya, incitmemeye özen göstermiştir. Azatlısı Eslem şöyle anlatır: "Bir gün Ömer b. Hattab'la birlikte Medine dışında taşlık bir araziye doğru çıktık. Sırâr adı verilen yere geldiğimizde uzaktan bir ateşin yanmakta olduğunu gördük. Ömer: "Haydi oraya gidelim." dedi. Oraya doğru koşmaya başladık. Onlara yaklaştığımızda, yanında küçük çocukları olan yaşlı bir kadına rastladık. Ateş yanıyor ve ateşin üzerinde de bir tencere kaynıyordu. Çocuklar da sızlanıp duruyorlardı. Ömer: "Selam size ey ışığın sahipleri!" Bu sözünü "ey ateş sahipleri" demeye tercih etmişti.⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁵ İbn Sa'd, III, 313-314; Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 8, Cenaiz 96; İbnu'l-Esir, Usdû'l-Gâbe, IV, 164; Zehebi, Siyer, 28/91.

⁴⁰⁶ Taberî, II, 568; İbnu'l-Cevzî, 70; İbn Kesir, VII, 225.

7. Sabır, Tahammül, Tevekkül ve Hilmi

Hilm; şiddetli gazap ve öfke zamanında gücü yetmekle beraber, oç alma ve intikam fikrinden vazgeçmektir.⁴⁰⁷ Hz. Muhammed'in bu konudaki tarifi şöyledir: “Çok kuvvetli pehlivan, birçok güreşçileri yere serip galip olan değildir. Asıl kuvvetli pehlivan, öfkelendiği sırada iradesine hâkim olan kimsedir.”⁴⁰⁸ Bunun ifadesini Hz. Ömer'in dilinde ise şöylece bulabilmekteyiz: “Allah'ın en çok hoşnut olduğu dört şey vardır: Varlık ve genişlikte tutumlu olma, gücü yettiği halde affetme, öfkelenğinde hilim gösterme, her durumda Allah'ın kullarına yumuşaklıkla davranma.”⁴⁰⁹

Ömer'in türlü zorluklara göğüs germedeki başarısının ardında, musibet kavramı anlayışındaki farklılığı görmek gerekir. Bir toplulukta Hz. Ömer'in ayakkabısının uç kısmı kopmuştu. Bunun üzerine o: *إِنِّي رَاجِعُونَ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا* -İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn” (Biz şüphesiz Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz)⁴¹⁰ dedi. Yanındakiler: “Ey Müminlerin Emîri! Böyle ufak tefek şeyler için de bu söz söylenir mi?” diye sordular. O zaman Hz. Ömer: “*Mü'min için, başına geldiğinde hoşlanmayacağı herşey musibettir*” buyurdular.⁴¹¹

Kendisindeki teslimiyetin boyutunu Hz. Ömer şu şekilde ifade etmiştir: “İster hoşuma giden olsun, isterse de gitmeyen; hangi hal üzere sabahlarsam

---

⁴⁰⁷ Akseki, 170.

⁴⁰⁸ Buhârî, Edeb 76.

⁴⁰⁹ İbn Rıdvân, 106.

⁴¹⁰ Bakara 2/156.

⁴¹¹ Kenzu'l-Ummâl, 8649; Kandehlevi, III, 149-150.

sabahlayayım benim için farketmez. Çünkü ben hayrın, hoşuma gidende mi yoksa gitmeyende mi olduğunu bilmiyorum.”⁴¹²

Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'e yazarak Rum cemaatlerini ve bunlardan duyduğu endişeyi belirtti. Ömer kendisine şu cevabı verdi: "Bil ki, mümin bir kula nerede bir şiddet inecek olsa Allah ondan sonra bir ferec (kurtuluş) verir. Zira bir zorluk iki kolaylığa asla galebe çalamaz. Allah da Kur'ân-ı Kerim'inde şöyle buyurmuştur:⁴¹³ "Ey iman edenler! Sabredin; düşman karşısında sebat gösterin; (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz."⁴¹⁴

Onun hilm yönünü, ordu komutanına zafer kazandığında neler yapacağıyla ilgili talimatında netlikle görebilmekteyiz. Allah'tan korkmasını, Allah yolunda Allah'a inanmayanlarla savaşmasını, haddi tecavüz etmemesini emrederek, devamlı şöyle derdi: "Bir karşılaşmada korkaklık göstermeyin, yapmak iktidarınızda olduğu zaman kulak, burun gibi uzuvları kesmeyin. Galip geldiğiniz zaman ifrata gitmeyin, kadınları, ihtiyarları, çocukları öldürmeyin. İki ordu karşılaştığında, savaşın hararetli zamanında ve bir hücumun beklendiği sıralarda onlara rast gelmemeye dikkat edin..."⁴¹⁵ Savaşmayanlardan kadınlar, çocuklar, efendilerine refakat eden hizmetçi ve köleler, körler, keşişler, inzivaya çekilmişler, ihtiyarlar, vücutça savaşma kabiliyeti olmayanlar, deliler gibi insanların öldürülmeleri kesin olarak yasaklandı.⁴¹⁶

---

⁴¹² Kenzu'l-Ummâl, 8537; Kandehevi, III, 169.

⁴¹³ Âl-i İmran 3/200.

⁴¹⁴ Muvatta', Cihâd 6.

⁴¹⁵ İbn Abdirabbih, I, 115-116; Muhammed Hamidullah, **İslam'da Devlet İdaresi**, çev. Kemal Kuşcu, Nur Yay., 5. Basım, Ankara 1979, s. 461-462.

⁴¹⁶ Hamidullah, age, 318-319.

Hz. Peygamber, hastalanan Ömer'in ziyaretine gitmişlerdi. Ona "Ey Ömer! Kendini nasıl hissediyorsun?" diye sordular. O da "Ey Allah'ın Resûlü! Korku ile ümit arasındayım. Şöyle ki; bir taraftan Allah'ın rahmetini umarken, diğer taraftan da O'nun azabından korkuyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bu iki duygu herhangi bir müslümanın kalbinde biraraya gelirse, Allah ona umduğunu verir ve onu korktuğundan da emin kılar" buyurdular.⁴¹⁷

Ömer, tevekkülle tembelliği birbirinden kesin hatlarla ayırmış, gerçek tevekkülün tanımını şu olayda olduğu gibi ortaya koymuştur: Ömer, Yemen halkından bazı insanlara rastladı ve "kimsiniz?" diye sordu. Onlar da "mütevekkilleriz (tevekkül edenler)" dediler. Hz. Ömer de şöyle dedi: "Yalan söylüyorsunuz, tevekkül ediciler değilsiniz. Tevekkül eden, tohumunu toprağa atıp Allah'a güvenen kimsedir ancak."⁴¹⁸

8. Özdenetim ve Şükür (Nefis Muhasebesi, Özeleştiri)

Bu konuda Ömer'in hayatında müthiş bir incelik göze çarpar. Her zaman nefisini denetim altında tutmuş, bir kul olduğunun bilincini taze tutmuştur. Hesap verme kaygısını hatırlatan en etkili yöntem olarak ölümü görmüş olsa gerektir ki, yüzüğüne şu ibareyi yazdırmıştı: "Ey Ömer, vaiz olarak ölüm yeter."⁴¹⁹

Büyük bir değişim geçiren Ömer, bunu dünyasında devamlı surette canlı tutmuş, affedildiği Peygamberce belirtildiği halde Cahiliye döneminde yaptıklarının

---

⁴¹⁷ Kenzu'l-Ummâl, 8527; Kandehlevi, III, 172-173.

⁴¹⁸ Kettânî, II, 108.

⁴¹⁹ İbn Abdilber, 474; İbn Asâkir, 44/ 260; İbn Kesir, VII, 221.

üzüntüsünü yaşamıştır. Bir gün bazı arkadaşlarıyla oturup sohbet ediyorlarken, birden bire azıcık güldü, sonra da ağladı. Arkadaşları hikmetini sorunca şu açıklamayı yaptı: “Câhiliye döneminde Medine hurmasından putlar yapıp ona tapar, sonra da onu yerdik. Gülmemin nedeni budur. Ağlamama gelince; kız çocuğum vardı, onu diri diri toprağa gömmek üzere yanıma aldım. Onun için çukur kazmaya başladım, kazarken elbiseme toprak sıçradığında kızım temizlemeye çalışıyordu.”⁴²⁰

Ömer’in kızını diri diri toprağa gömme rivayeti değişik güncel kaynaklarda geçmesine rağmen, klasik kaynaklarda ravili olarak geçmemektedir. Olayın genel teması olarak da gerçekleşmiş olması oldukça zayıf bir ihtimaldir. El-Akkad’ın da işaret ettiği⁴²¹ ve tarafımızca da kabul gören görüşe göre, Ömer’in böyle bir şey yapmış olması pek mümkün gözükmemektedir. Kız çocuklarını gömme âdeti o zamanki toplumda genel bir adet olmayıp münferiden gerçekleşmiştir. Ömer’in ailesinde uygulanmış olma ihtimali daha da zayıftır. Çünkü Müslüman olmasına neden olan kız kardeşi Fatıma hayattadır ve evlenmiştir. Ona vurduğu tokattan dolayı yüzü kanadığında pişman olup merhamete gelmiş ve devamında Müslüman olmuştur. İslam’ın zuhurundan beş sene önce dünyaya gelen en büyük kız çocuğu Hafsa’ya böyle bir âdeti uygulamamakla kalmayıp, künye olarak da Hz. Peygamber’in kendisine taktığı Ebu Hafs’ı⁴²² (Hafsa’nın Babası) kullanmıştır. Künyesinde ismini taşıdığı büyük kızına gömme âdetini uygulamayıp, ondan daha küçük olan kızına tatbik ettiğini düşünmek mantıklı bir yaklaşım değildir.

---

⁴²⁰ Âlu İsâ, I, 111.

⁴²¹ Abbas Mahmud el-Akkâd, **Abkariyetu Ömer**, Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnanî, Beyrut 1984, 599-600.

⁴²² İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, VII, 52.

Kişinin işlediği her amelin sorumluluğunu üstlenip hesabını rahatça verebilmesi anlayışıyla, herkesin kendi fiillerini sorgulamasını isteyen Ömer, bir gün şöyle demiştir: “Tartılmasını beklemeksizin nefislerinizi kendiniz tartınız. Onları hesaba çekilmezden önce hesaba çekiniz. Çünkü nefislerinizi bugünden hesaba çekmek, sizin için yarın hesaba çekilmesinden çok daha kolaydır. Büyük hesap gününe salih amellerle hazırlanınız. Unutmayınız ki Allah: “*O gün (hesap için) huzura alınırsınız; size ait hiçbir sır gizli kalmaz*”⁴²³ buyurmaktadır.”⁴²⁴ Yine bir gün ateş yakıp elini ateşe sokarak; “İbn Hattâb, buna sabrın var mıdır?” diyerek,⁴²⁵ nefsanî arzularını gemlemiştir.

Hem şahsi hem de toplumsal hayatında korku ve ümit arası bir çizgiyi takip etmiştir. Bu anlayışı şöyle dillendirmiştir: “Eğer gökten birisi seslenerek “Ey insanlar! Biriniz hâriç hepiniz cennete gireceksiniz” deseydi, o kişinin ben olmasından korkardım. Yine gökten seslenilerek “Ey insanlar! Biriniz hâriç hepiniz cehenneme gireceksiniz!” denilmiş olsaydı, o bir kişinin de ben olmasını ümit ederdim.”⁴²⁶

İran’daki Kisra’nın hazineleri Ömer’in yanına getirilince, aralarındaki yakutları, zümrütleri, mücevherleri gören Halife ağlamaya başladı. Abdurrahman b. Avf kendisine: “Ey Müminlerin Emiri, niçin ağlıyorsun? Allah'a yemin ederim ki bu, şükredilmesi gereken bir durumdur” deyince, Ömer şöyle karşılık verdi: “Allah'a yemin ederim ki, ben bunun için ağlamadım. Yine Allah'a yemin ederim ki, Allah,

---

⁴²³ Hâkka 69/18.

⁴²⁴ İbn Hanbel, Kitâbu’z-Zühd, 631; İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 161.

⁴²⁵ İbnu’l-Cevzî, 154.

⁴²⁶ İsfahânî, Hilyetu’l-Evliyâ, I, 53.

bu malları bir millete verirse o millet mutlaka birbirlerini çekememeye ve birbirlerine öfke duymaya başlarlar. Birbirlerini çekememeye başladılar mı Allah, azabını onların arasına mutlaka bırakır.”⁴²⁷

Ömer’in, kendi döneminde insanların nail oldukları dünyalıktan söz ederek şöyle dediği nakledilmiştir: "Gerçekten ben Resûlullah'ın bütün gün açlıktan kıvrandığı halde, karnını doyurmaya adı hurma bile bulamadığı günleri gördüm."⁴²⁸

Yine onun Utbe b. Gazvan'ı Basra'ya vali olarak atadığında, yapması gereken özdenetimi talep eden şu mektubu yazdığı bilinmektedir:

“Ey Utbe! Ben, seni Hind topraklarından sayılan bir yere vali olarak görevlendiriyorum. Burası düşmanın savaş alanlarından bir yerdir. Orada bulunanlara karşı Allah'ın sana yeteceğini ve sana yardımcı olacağını ümit ederim. Alâ b. Hadremî'ye, sana Arfece b. Herseme'yi yardımcı olarak göndermesini emrettim. Arfece yanına geldiğinde onunla istişare et. İnsanları Allah'ın dinine çağır. Senin bu çağırını kabul edenleri sen de kabul et. Çağırını kabul etmeyenlerden cizye vermelerini iste. Vermeyenin işini ise kılıçla hallet. Emrin altında bulunan kimseler hakkında Allah'tan kork. Nefsinin seni kibir tuzaklarına düşürerek ahiretini berbat etmesinden sakın. Resûlullah'ın sahabisi oldun, zilletten sonra O'nun sayesinde yüceldin, zayıflıktan sonra güçlendin. Sonunda başkalarının başına dikilen bir komutan ve emirlerine boyun eğilen bir hükümdar oldun. Söylediğin dinlenir, emirlerine uyulur, seni gerçek değerinden daha yukarıya çıkartmayacak ve senden aşağıdakilere karşı da azdırmayacak olursan bu, gerçekten büyük bir nimettir.

---

⁴²⁷ Taberî, II, 471; İbnü'l-Esir, II, 478; İbn Kesir, VII, 118.

⁴²⁸ Müslim, Zühd 36.

Bununla birlikte günah işlemekten sakındığın gibi nimetin seni kötülöklere sürüklemesinden de kendini koru. Hatta bu nimetin derece derece artarak seni aldatıp sonunda Cehennem'e sürüklemesi, benim nazarımda senin için masiyetten de kötüdür. Allah, ikimizi de böyle bir durumdan korusun. İnsanlar, Allah'a hızlıca bağlandılar. Sonunda dünya da onlara verilince bu sefer onu istemeye başladılar. Fakat sen Allah'ı iste, dünyayı isteme. Zalimlerin yıkılıp ölmesi gibi bir akıbeta uğramaktan kork.”⁴²⁹

Ömer, Şam'a geldiği zaman bir nehirden geçmesi gerekti. Devesinden indi ve çizmelerini çıkarıp eline aldı. Devesiyle birlikte suya girdi ve karşı tarafa geçti. Ebu Ubeyde, ona dedi ki: “Sen bugün bu diyarda yapılmaması gereken bir iş yaptın. Şöyle ve şöyle yaptın.” Ömer, Ebu Ubeyde'nin göğsüne vurup şöyle dedi: “Bu sözü senden başkası söyleseydi ey Ebu Ubeyde, ona yapacağımı bilirdim. Siz daha önceleri insanların en zelili, en hakiri ve en azı idiniz. Allah sizi İslâmiyet'le onurlandırdı. Siz İslâmiyet'ten başka bir vasıtayla onur ararsanız Allah sizi alçaltır.”⁴³⁰

Ömer'in, Kisra'nın elbiselerini bir korkuluğa giydirip onu karşısına dikmesi de insanları nefis muhasebesine teşvik etmesinin bir örneğidir. Böylece o, insanların elbise ve ziynetlerdeki şaşkınlık verici azameti görmelerini, fani dünya hayatının çiçeklerini ve parlaklığını seyretmelerini istemiştir.⁴³¹ Bundan amacı insanların esas ve kalıcı olanı görmelerini sağlamaktır.

---

⁴²⁹ Taberî, II, 440; İbn Kesir, VII, 82.

⁴³⁰ İbn Asâkir, 44/ 5; Müstedrek, III, 93; İbn Kesir, VII, 102-103.

⁴³¹ Taberî, II, 467.

Kadisiye savaşında Sa'd b. Ebi Vakkas, Hz. Ömer'e Kısra'nın ceketini, kılıcını, kemerini, altın bileziklerini, şalvarını, gömleğini, tacını ve mestlerini gönderdi. Ömer de yanında bulunanlara baktı. Aralarında en cüsseli kişinin Süraka b. Malik b. Cu'şum olduğunu gördü. Ona: “Ey Süraka, kalk da şunları giy bakalım!” dedi. Süraka da kalkıp bunları giydikten sonra Ömer, ona: “Arkanı dön bakalım!” dedi. O da döndü. Daha sonra Ömer, Süraka'ya tekrar: “Yüzünü bize çevir” dedi. O da yüzünü Ömer'e çevirdi. Sonra Ömer şöyle dedi: “Ne mutlu. Ne mutlu. Benî Müdlic kabilesinden bir Arabinin sırtında Kısra'nın ceketi, ayağında onun şalvarı, elinde onun kılıcı, belinde onun kemeri, başında onun tacı, ayaklarında onun mestleri var! Ey Süraka! Kısra'nın ve Kısra ailesinin eşyaları senin üzerinde olsa, bu senin için ve kavmin için bir şeref vesilesi olur. Sen bunları üzerinden çıkar. Böyle deyince Süraka üzerindeki o eşyaları tekrar çıkardı. Sonra Ömer şöyle dedi: “Allah'ım, sen bu süslü şeyleri Resulünden men ettin. Oysa onu benden daha çok seviyordun. O, senin nazarında benden daha kıymetliydi. Sen süslü eşyaları Ebu Bekir'den de men ettin. Oysa onu da benden çok seviyordun. O da senin nazarında benden daha kıymetliydi. Ama yine de bu süslü eşyaları bana vermiş olmandan sana sığınırım.” Böyle dedikten sonra Ömer ağladı. O kadar çok ağladı ki, yanında bulunanlar kendisine acıdılar. Daha sonra Ömer, Abdurrahman b. Avf'a şöyle dedi: “Ey Abdurrahman! Sana yemin veriyorum, bu eşyaları satıp, akşama varmadan paralarını muhtaçlara dağıt.”⁴³²

Ahirette hesap verme korkusu Ömer'i her daim yönlendirmiş ve hayatının her safhasında yerini almıştır. Sıklıkla ahiret kaygısıyla ağladığına etrafındakiler şahit olmuştur. Köle tarafından hançerlenip yaralandığında da, bu kaygıdan dolayı

---

⁴³² İbn Kesir, VII, 114-115.

ağlaması üzerine Abdullah b. Abbas ona; “Ey Müminlerin Emiri! Vallahi senin Müslüman oluşun İslam için bir nusret, halifeliğin de bir fetih olmuştur. Vallahi halifeliğin yeryüzünü adaletle doldurmuştur.” deyince Ömer, “Beni kaldırıp oturtunuz.” dedi. Oturtulunca İbn Abbas’tan söylediklerini tekrar etmesini istedi ve o da tekrar etti. Bunun üzerine Ömer; “Sen Allah’a kavuşulduğu günde, Allah katında da benim için böyle şehadette bulunur musun?” diye sorması üzerine, ‘Evet’ cevabını alınca ferahladı ve bu hoşuna gitti.⁴³³ Böylesine hesap verme kaygısında olan bir liderin ‘Adalet Güneşi’ olarak tarihte yerini almasına şaşmamak gerekir.

Hz. Ömer nefisini denetim altında tutarken, verilen nimetlere şükretmeyi de asla ihmal etmemiştir. O, Mekke yakınlarında bulunan Dacnân dağından geçerken devesini durdurarak şunları söyledi: “Şu dağda babam Hattab’ın develerine (koyunlarına) çobanlık yapardım. Ben kendisini bildim bileli babam katı kalpli ve çok sert bir adamdı. Şimdi ise ben, Muhammed ümmetinin başında bulunuyorum, üstümde kimse yok.” Arkasından da şu beyti okudu: “Şu görülen şeylerin hiç birisi güzelliğini ve tazeliğini muhafaza edemeyecektir. Mal ve çocuklar da dâhil olmak üzere herşey yok olacak; geride sadece Allah kalacaktır”. Sonra da devesini sürerek yoluna devam etti.⁴³⁴

Hz. Ömer bir gün arkadaşlarıyla birlikte, cüzzama yakalanmış ve aynı zamanda kör, sağır ve dilsiz olan birisinin yanından geçerken onlara: “Şu adamda Allah’ın nimetlerinden birşeyler görebiliyor musunuz?” diye sordu. Onlar da “Hayır!” dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer şunları söyledi: “Görmüyor musunuz? Bu

---

⁴³³ Köksal, IV, 238.

⁴³⁴ İbn Sa’d, III, 246-247; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 298-299.

adam küçük abdestini rahatlıkla yapabiliyor; idrarı, sağa-sola kıvranmasına gerek kalmaksızın kolay bir şekilde çıkıyor. İşte bu da Allah'ın bir nimetidir. İnsan bunu ancak küçük abdestini yapamadığı zaman anlar.” Yine Hz. Ömer bir kişinin “Ey Allah'ım! Ben canımı ve malımı senin yolunda infak etmek istiyorum!” dediğini duyduğunda ona şunları söyledi: “Sizler susmayı öğrenemeyecek misiniz? Kendini niçin bu derece sıkıntıya sokuyorsun? Başına bir musibet geldiğinde sabretmeli, Allah'tan bir nimete kavuştuğunda da şükretmelisin.”⁴³⁵ Dua, şükür, istiğfar bağlamında şu söz de kendisine aittir: “Dua eden icabetten mahrum kalmaz; şükreden ziyadesinden mahrum kalmaz; istiğfar edenin, kabulüne mani bulunmaz. Çünkü Allah; "Dua edin cevap vereyim.”⁴³⁶ Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam.”⁴³⁷ Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır.⁴³⁸” buyurmaktadır.”⁴³⁹

Hz. Ömer, kendisine selam veren bir kişinin selamını aldıktan sonra ona “Nasılsın?” diye sordu. O da: “Allah'a şükürler olsun, iyiyim” dedi. Bunun üzerine Ömer: “Benim de senden beklediğim buydu!” dedi. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî'ye şöyle bir mektup yazmıştı: “Bu dünyada sana verilen rızıklarla yetin. Çünkü Rahman, rızık bakımından bazı kullarını diğerlerinden üstün kılmıştır. Bu, Allah Teâlâ'nın kullarını denediği imtihanlarından biridir. Böylece O, kendisine bol rızık vermiş olduğu kişinin, bunun şükürünü eda edip etmediğini denemektedir. Rızıkın

---

⁴³⁵ Kenzu'l-Ummâl, 8652; Kandehlevi, III, 153-154.

⁴³⁶ Mü'min 40/60.

⁴³⁷ İbrahim 14/7.

⁴³⁸ Nuh 71/10.

⁴³⁹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eş'râf, X, 303.

şükürü ise, Allah'ın onun için koymuş olduğu hakların ödenmesidir.”⁴⁴⁰

Zafer sarhoşluğuna kapılmaktan Allah'a sığınan Ömer; komutanlar, askerler ve halkını bu konuda devamlı uyarmıştır. Horasan bölgesinde başarılı fetihler gerçekleştiren Ahnef b. Kays'ın ganimet ve mektubunu alan Ömer, minbere çıkıp mektubu halka okuyarak şöyle demişti:

“Doğrusu Allah, Muhammed'i hidayetle gönderdi, ona tabi olacak kimselere dünyada ve ahirette sevap ve mükâfatını vereceğini vaadetti ve şöyle buyurdu: *"O Allah, müşrikler hoşlanmasalar da, kendi dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidayet ve Hak Din ile gönderendir."*⁴⁴¹ Sözüne yerine getiren, ordusuna yardım eden Allah'a hamdolsun. Dikkat edin. Kuşkusuz Allah, Mecusiliğin hâkimiyetini yok etti, topluluklarını dağıttı. Onlar artık bir Müslümana zarar verecek şekilde kendi ülkelerinden bir karışık yere dahi sahip olamayacaklardır. Dikkat edin. Allah, sizi onların arazilerine, yurtlarına, mallarına, çoluk çocuklarına mirasçı kıldı ki, nasıl amel ettiğinizi görsün. Siz de Allah'a karşı korkulu olarak emrini yerine getirin ki, O da size verdiği sözü yerine getirsin, vaadini gerçekleştirsin. Ona verdiğiniz sözü yerine getirmemezlik yapmayın. Aksi takdirde, O da sizin yerinize başka bir milleti getirir. Sizin tarafınızdan olmadıkça, sizin kendi kabahatiniz olmadıkça, bu ümmete bir zarar gelmesinden korkmuyorum.”⁴⁴²

Bir gün halka yaptığı konuşmasında; söyleyeceği dualara âmin demelerini isteyerek, konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür: “Allah'ım gerçekten ben sert

---

⁴⁴⁰ Kenzu'l-Ummâl, 8614; Kandehlevi, III, 154.

⁴⁴¹ Tevbe 9/33.

⁴⁴² İbn Kesir, VII, 213-214.

mizaçlıyım. Zâtını ve âhiret yurdunu arzuladığım için, hakka tabî olmam karşılığında beni, Sana itaat edenlere karşı yumuşak başlı kıl. Zulmetmeden ve haddi aşmadan, düşmanlarına, zalim ve münafıklara karşı da bana şiddet ve metanet ihsan eyle. Ey Allah'ım; ben cimriyim. Halka hizmet esnasında israf etmeden, döküp saçmadan ve gösteriş ve şöhret için olmadan adaletli olmak için beni cömert kıl. Bu insanlarda Senin rızanı ve âhiret yurdunu bana arzulat. Müslümanlara karşı bana yumuşaklık, sükûnet ve vakar ihsan et Allah'ım. Ya İlâhi, gerçekten ben çok gaflet ediyor ve unutuyorum. Her an bana Seni zikretmeyi ve her zaman ölümü hatırlatmayı benim içime koy. Ya Rabbi Sana hakkıyla itaat etmekten âcizim. Samimiyetle Sana ibadette ancak, Senin izzet ve tevfikinle var olan kuvvet ve istek bana nasip eyle. İlâhi; Beni, ilm-i yakın, iyilik ve takva ile, bir de huzurunda duracağımı hatırlatmak ve Senden hayâ etmekle kuvvetlendir. Senin razı olacağın şeylerde bana huşu; her en dürüst olmak ve şüphelerden sakınmak ihsan eyle. Ey Allah'ım, kitabından her ne okumuşsam, onu ve hakikatini düşünmeyi, anlamayı, manalarını bilmeyi, akıllara hayret veren kısımlarına bakmayı ve hayatta kaldığım müddetçe de onunla amel etmeyi bana ihsan eyle. Hiç şüphesiz ki sen her şeye kadirsin.”⁴⁴³

9. Vizyon, Misyon ve Himmeti

Vizyon; bir insanın, onun varlık nedeni yaşama gayesi vb. konulardaki temel kabullenmelerinin çizdiği ufuktur. Bir başka deyişle vizyon; sahip olduğumuz

---

⁴⁴³ İbn Abdirabbih, IV, 156; M. Reşit Özbalıkcı, *Asr-ı Saadet ve Râşid Halifeler Döneminde Hitâbet*, Yeni Akademi Yay., İzmir 2005, s. 96.

değerlerin anlam ve yansımasıyla zihnimize çizdiğimiz bir tablodur.⁴⁴⁴ Ne ve nasıl olunması gerektiğini ve bu yönelimli geleceğin öngörülmesi, bir başka deyişle, mevcut eğilimlerden hareketle amaçları önceden öngörebilmedir. Örgütsel anlamda vizyon ise; örgüte ilişkin, düşlenen bir geleceği tasarlayabilme, geliştirebilme ve paylaşabilme özellikleri ile birlikte örgütsel geleceğin resmedilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bazen vizyon amaçla karıştırılmaktadır, ancak vizyon, arzulanan geleceğin resmîdir.⁴⁴⁵

Liderlerin gerçekleştirmek zorunda oldukları en önemli görev, toplum için yön (vizyon) belirlemek ve uygulamaktır. İyi bir vizyon, gruba yön göstermeye ek olarak, problem çözme faaliyetleri için bir başvuru kaynağı olarak da iş görecektir. Bu nedenle liderler, idealist ve düşünce insanı olmalıdırlar. Liderlik, sorumlulukları planlama ve karar verme ile sona ermez. Çünkü liderler, aynı zamanda planları uygulamalı ve kararları yerine getirmelidirler. Bu sonuncusu, kişinin vazifesine olan derin bir inancı ve bütün zorluklara rağmen vazifesini takip etmeye olan kuvvetli bir azmi gerektirir. Liderin inancının şiddeti çoğunlukla, planlarına muhalefet ve itiraz karşısında sergilediği cesaretle kendini gösterir.⁴⁴⁶

Bir Müslümanın genel vizyon ve misyonu Kur'an ve Sünnet tarafından çizilmiştir. Kişi, öncelikle kelime-i şehadetle aidiyeti sağladıktan sonra, İ'la-yı

---

⁴⁴⁴ Yüksel Özden, **Eğitimde Dönüşüm, Eğitimde Yeni Değerler**, Pegem A Yayıncılık, 2.Baskı. Ankara, 1999, s. 41.

⁴⁴⁵ Levent Eraslan, **Liderlikte Post-Modern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik**, s. 13, <http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uiib/article/download/168/168> Cilt 1, Sayı 1 (2004)

⁴⁴⁶ Lüey Safi, **Liderlik ve İtaat: İslamî Bir Bakış Açısı**, çev. F.Mehveş Kayani, İslamî Sosyal Bilimler Dergisi, İnkılap Yay., c.3, sayı:3, 1995, s. 39-40.

Kelimetullah yani teslim olup aidiyetini tescil ettiği dinin yücelmesi ve her yönüyle söz ve amellerine aksetmesi için gayret göstermesiyle vizyonuna uygun hareket eder. Ömer'in hayatının Müslüman olduktan sonraki kısmının şahsi ve siyasi her safhasında bunu görmek mümkündür.

Ebu Bekir'in vefatını müteakip defin işlemi gerçekleştirildikten sonra, Müslümanların ikinci halifesi olarak Ömer minbere çıkıp bir konuşma yapmış ve ilk konuşmasında, hilafet hayatı boyunca devlet yönetiminde takip edeceği siyaseti veciz şekilde ortaya koyarak şunları söylemişti:

“Araplar kendiliğinden yürüyüp kendisini sürenin peşinden giden yumuşak huylu develere benzer. O bakımdan bu deve kendisini sürenin kendisini nereye götürdüğüne iyice baksın. Bana gelince, Kâbe'nin Rabbine yemin ederim, sizleri yolun doğrusuna ileteceğim.”⁴⁴⁷

Vizyonunu bu şekilde ortaya koyan Ömer, bunun ilk icraatlarından birisi olarak, Ebu Bekir zamanında bazı hareketlerinden rahatsızlık duyduğu ve bunu halifeye de bildirdiği Halid b. Velid'i komutanlıktan alıp, yerine tayin ettiği Ebu Ubeyde'nin emri altına vermiştir. Ömer, onun mallarının büyük çoğunluğuna kamu hazinesi adına el koyduğunda, durumdan rahatsız olan bazıları ona gelerek; Halid'in mallarını geri vermesini teklif etmeleri sonucunda aldıkları cevap, onun siyasi vizyonunu belirtir niteliktedir: “Ben Müslümanlar için tacirim, asla iade etmem!”⁴⁴⁸

Müslümanların haklarını kendilerine vaktinde ulaştırmak için, ileri gelenler veya avam arasında ayırım gözetmeksizin, elinden gelen bütün gayretleri gösterecek

---

⁴⁴⁷ Taberî, II, 355; İbnu'l-Esir, II, 391.

⁴⁴⁸ Taberî, II, 357.

noktaya ulaşmıştı. Kendisinin şöyle dediği rivayet edilir: “Vallahi! Sağ kaldığım müddetçe, San’a dağındaki bir çoban bu ganimet malındaki nasibini bulunduğu yerde iken, talep için yüzü kızarmadan alacaktır.”⁴⁴⁹

Hz. Ömer, Sa'd'in Kadisiye zaferi müjdesini minber üzerinde halka ulaştırarak cemaate şöyle dedi: "Ben, gücünüz yettiği nispette karşılanmadık hiçbir ihtiyaç bırakmamak tutkusuna sahibim. Eğer bunu yapamazsak geçimimiz zorlaşır. Kıt kanaat geçinme hususunda birbirimizle eşit seviyede oluruz. Ama istiyorum ki, sizin için neler düşündüğümü hissedesiniz. Ben, size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım. Allah'a yemin ederim ki, ben sizi kendime köle edecek bir hükümdar değilim. Ama ben, Allah'ın kuluyum. Bu emanet benim omuzlarıma tevdi edilmiştir. Eğer bunun hakkını vermezsem size geri veririm. Ben size tabi olurum. Nihayet siz de evlerinizde yemeğe doyar ve suya kanarsınız. Böylece ben de sizlerle mutlu olurum. Ama bu emaneti yüklenir de sizi kendime tabi kılırsam, bu defa sizin yüzünüzden ben mutsuz olurum. Az sevinir, uzun müddet hüzünlenirim ve ne görevden istifa eder, ne de görevi size iade ederim Böylece ben kınanırım."⁴⁵⁰

Ömer'in liderliğindeki hilafet devletinin iki temel kaygısı oldu: Mümkün olduğunca geniş insan kitleleri arasında İslami anlayışı yaymak ve imparatorluklara yapılan akınları Müslüman gücünün ifadesi haline getirmek. Tebliğ işi için görevliler tayin edilmesinin yanında, aslında bu iş fetih hareketleriyle birleştirildi. 635 yılından itibaren seferler ganimet için veya en fazla yakındaki köylüler üzerinde sınır

---

⁴⁴⁹ İbn Sa'd, III, 279; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 350; Taberî, II, 571; Hasan, I, 318.

⁴⁵⁰ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 79.

hâkimiyeti kurmak için yapılan akınlardan, yerleşik topraklara yönelik çok geniş kapsamlı bir fetih hareketine dönüştü. Bundan böyle Müslümanların hâkimiyetinde yaşamalarını amaçladılar. Böylece Ömer'in geniş vizyonu ve himmetiyle, Hz. Muhammed'in davetinin iki muhtemel sonucu bertaraf edilmiş oldu:

a) Parçalara ayrılmış ama kültürel bağımsızlığını koruyan bir Bedevi Arabistan'da Hz. Muhammed'in geleneğini sürdüren birkaç kabileden insanlara ilham kaynağı olan bir peygamber-lider akımının devam edeceği düşünülmüş olabilirdi.

b) Birileri Hz. Muhammed'in misyonunun, bu misyonun neticede daha geniş Yahudi geleneği içinde kaybolmasıyla sonuçlanacak şekilde Tevrat'ta özümlemesini düşünebilirdi.⁴⁵¹

Neticede İslamî vizyonunu fetih hareketlerine yansıtan Ömer'in himmet ve gayretleriyle her iki muhtemel düşüncenin sonuçları ortadan kaldırılmış oldu.

10. Bilgelik ve Maharet (İşbilirlik)

Halife Ömer'in şahsi ve siyasi hayatında, bir liderde bulunması gereken önemli vasıflardan biri olan mahareti ekseriyetle görmemiz mümkündür. Müslüman olmadan önce Cahiliye toplumu dediğimiz Mekke site devletinin dış ilişkilerini yürüttüğünü biliyoruz. İslamiyetle şereflendikten sonra bilgelik ve maharetini daha da geliştirmiş, dinî ve siyasî sahada Müslümanların problemlerine pratik ve kalıcı çözümler sunmuştur.

Ebu Bekir, Ömer'i halifelik için tavsiye ettiğinde Ashab, onun birçok hasletinin, özellikle de teşkilatçılık konusundaki enerji ve becerisinin farkındaydılar.

---

⁴⁵¹ Marshall G.S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, çev. Komisyon, İz Yay., İstanbul 1995, I, 140-141.

Eğer İslam dünya çapında bir önem kazanmış, İslam devletinin iç savaşlar, parçalanma ve dış saldırılarla sarsılabilecek ama yıkılmayacak olan temelleri atılmış ise, tüm bu başarıların genel şerefi Ömer'in siyasi dehasına ait olmalıdır.⁴⁵²

Fetih arazilerinin kendi halifeliği zamanına kadar, fâtipler arasında paylaşılması uygulaması bir gelenek şeklinde olmasına rağmen, Sevâd arazilerini, tüm itirazlara rağmen paylaştırmayı reddetmiştir. Bunun nedeni olarak İbnu'l-Esir'in zikrettiği hususlar onun liderlik zekasını ortaya koymaktadır. Ömer, Sevâd arazisinin paylaşılmasını kabul etmedi. Çünkü mevcut ağaçlıklar, suların bir çekilmesi bir kabarması buna imkan vermediği gibi, pek çok ateş mabedi ile posta yolları da vardı. Kisra ve onunla beraber olanların, onunla birlikte öldürülenlerin ve Ercâ diye bilinen görevlilerin de birtakım mülkleri vardı. Ayrıca Ömer, Müslümanlar arasında fitne zuhur etmesinden de korkmuştu. Onun için Sevâd'ı paylaştırmadığı gibi, satılmasını da yasaklamıştı. Burayı, karşılıklı olarak anlaştıkları kimselere ekip biçmek üzere vermek ve Müslümanlara bir çeşit vakıf arazisi olarak bırakmak statüsüne bağladı.⁴⁵³

İslam fetihlerinin h.13 (634) yılında başlamasıyla birlikte, Hz. Ömer döneminde zamanın iki süper gücünden biri olan Sasanî İmparatorluğu yıkılarak bütün İran toprakları fethedildi. Müslümanlar doğuda Sind ve Ceyhun nehirlerine kadar hâkim oldular. Diğer süper güç olan Bizans topraklarının büyük bir bölümü çevresindeki şehirlerle birlikte Suriye bölgesi ve Mısır, İslam topraklarına dâhil edildi. Kısa sürede geniş coğrafyalarda başarılı sonuçlar alınmış olması, Ömer'in

---

⁴⁵² İslam Tarihi Kültür Ve Medeniyeti (The Cambridge History of İslam), haz. Komisyon, çev. Komisyon, Hikmet Yay., İstanbul 1988, I, 77-78.

⁴⁵³ İbnu'l-Esir, II, 478.

işbilir ve maharetli olmasının göstergesidir.

Son derece takva ve vera sahibi olan Hz. Ömer, gerekeni tatbik konusunda kınayanlara aldırılmaz, o hususta kimseden çekinmezdi. Zayıflara karşı şefkatine rağmen, hakkı yerine getirmek için son derece sert, korkusuz ve kararlı davranırdı. Aynı şekilde, başkasına, hassaten kendi nefesine karşı son derece iffetli, adil ve taviz vermez bir kadı idi. Şüphesiz o, tabiatına hâkim olarak doğmuş, hayatının bütün safhalarında dirayetli bir adam olmuştur.⁴⁵⁴

Ömer'in bilgelik yönünü besleyen esas etmenlerden birisi, Hz. Peygamber'in, "Allah hakkı Ömer'in diline ve kalbine koymuştur"⁴⁵⁵ sözünde hayat bulmaktadır. Onun bu yönü toplumda o kadar aşikar hale gelmiş olsa gerek ki, hilafına bir davranış Hz. Peygamber'ce bile garipsenmiştir. İsmi Asiye olan bir kadın Ömer'e gelerek kendisine güzel bir isim vermesini istediğinde o, "Cemile" ismini verdi. Sonra aynı kadın Hz. Peygamber'e rast geldiğinde, ondan da isim vermesini istedi. O da "Cemile" ismini verdiği kadın, Ömer'in de aynı ismi verdiğini beyan edince Hz. Peygamber kadına; "Allah'ın, hakkı Ömer'in diline ve eline koyduğunu bilmiyor musun?" tarzında taaccübane bir cevap vermiştir.⁴⁵⁶

Kadisiye fetih haberini minberden halka duyuran Ömer, konuşmasının bir yerinde; "Ben, size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım."⁴⁵⁷ demiştir.

---

⁴⁵⁴ Hasan, I, 321.

⁴⁵⁵ Tirmizi, 3682; Zehebi, Siyer, 28/75.

⁴⁵⁶ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 298.

⁴⁵⁷ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 79.

Hiz. Ömer Irak'a gönderdiği takviye birliğin başına Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'u atamıştı. Selit b. Kays'ı da onun emrine verirken Selit'e: "Eğer aceleci olmasaydın seni kumandan tayin ederdim. Çünkü savaş karışıklıktır ve yalnızca teenni ile hareket eden kimse savaşı iyi idare edebilir." dedi.⁴⁵⁸ Bu sözler kişilerin özelliklerini bildiğini ortaya koymaktadır. Sâife'deki Nu'man b. Mukarrin'e Hiz. Ömer şöyle yazmıştı: "Savaşta Amr b. Ma'dikerîb ve Tuleyhâ el-Ezdî ile yardımlaş. Fakat o ikisini herhangi bir işe idareci tayin etme. Çünkü herkes sanatını bilir."⁴⁵⁹

Hiz. Ömer, işini bilip kendi karşısında rahatça konuşan ve bu hâli kendisi tarafından takdir edilen Ziyad'ın şu sözünü beğenmiştir: "Bizim askerlerimiz yaptıkları işlerle dilimizi çözdüler."⁴⁶⁰

Halife Ömer, gerek merkezden gönderdiği, gerekse savaş neticesinde bir yerden başka bir yere intikal edip tekrar savaşmak durumunda olan ordularının görev taksimini genellikle kendisi yapmış, komutanlarını bu konuda yönlendirmiştir. Orduyu genellikle sağ ve sol kanatlar, öncü ve artçı kuvvetler olarak ayırmış ve hepsinin başına ayrı ayrı komutanlar ve tüm orduya da genel komutan tayin etmiştir.

Kadisiye'de Zühre b. Abdullah b. Katâde komutasında öncü birlikler çıkarılmıştı.⁴⁶¹ Tikrit'e gönderilen ordunun öncü kuvvetlerine Rib'î b. el-Efkel, Mâsebzân'da İbn Huzeyl el-Esedî, Isbahan'da Abdullah b. Verkâ er-Riyâhi⁴⁶²,

---

⁴⁵⁸ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 359; İbnu'l-Esir, II, 397; İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1997, II, 52-53.

⁴⁵⁹ İbn Abdirabbih, I, 109.

⁴⁶⁰ Taberî, II, 471; İbnu'l-Esir, II, 478; İbn Kesir, VII, 118.

⁴⁶¹ Taberî, II, 385.

⁴⁶² Taberî, II, 474, 475, 531.

Nihavend'de Nuaym b. Mukarrin⁴⁶³ getirilmişti. Ardçı birlik komutanı Kadisiye'de Âsım b. Amr et-Temimî, Celûla'da Amr b. Mürre, Tikrit'te Hânî b. Kays idi.⁴⁶⁴ Kadisiye'de sağ kanatta Abdullah b. el-Mu'tem, sol kanatta Şurahbil b. es-Sımt; Celûla'da kanatlarda Sa'r b. Mâlik ve Amr b. Mâlik b. Utbe; Mâsebzân'da Abdullah b. Vehb er-Râsibî ve Mudârib b. Felân el-İclî⁴⁶⁵; Nihavend'de Huzeyfe b. Yemân ve Süveyb b. Mukarrin⁴⁶⁶ bulunmaktaydı.

Ömer'in bilgelik yönünü en iyi aksettiren umdeleri onun nasihatlarında bulabilmekteyiz. Ahlâki erdemleri ve insani davranışları ortaya koyduğu kimi hikmet dolu nasihatlarından bazıları şöyledir:

☑ Diğer insanlarla meşgul olup da kendi nefsinı unutma. Çünkü bunun zararı onları değil dönüp dolaşıp seni bulur. Her zaman için dengeli hareket et ve amaçsız birşey yapma; çünkü her yaptığın amel defterine yazılır. Bir kötülük işlediğinde arkasından hemen bir iyilik yap ki bu, işlemiş olduğun o kötülüğü silsin.⁴⁶⁷

☑ Sana eziyet veren şeylerden uzak dur. Kendine iyi ve faydalı bir dost edin -ki böyle birisini çok nadir bulabilirsin.⁴⁶⁸

☑ Bir kötülük yapmak suretiyle senin hakkında Allah'a isyan eden bir kişiyi, bir iyilik yapmak suretiyle kendisi hakkında Allah'a itaat etmekten daha

---

⁴⁶³ İbnu'l-Esir, III, 15.

⁴⁶⁴ Taberî, II, 385, 468, 474.

⁴⁶⁵ Taberî, II, 385, 468, 475.

⁴⁶⁶ İbnu'l-Esir, III, 15.

⁴⁶⁷ Kenzu'l-Ummâl, 44202.

⁴⁶⁸ Kenzu'l-Ummâl, 44196.

büyük bir şekilde cezalandıramazsın,

☑ Kesin bir bilgiye sahip olmadığın sürece müslüman bir kardeşinin herhangi bir hareketini en güzeline hamlet. Bir müslüman kardeşinden duyduğun bir sözü elinden geldiğinde hayra yor. Kendisini töhmet altında bırakacak işler yapan kimse, kendisi hakkında sûizanda bulunup kötü şeyler düşünenleri kınamasın,

☑ Sırrını sakladığı sürece kişinin iradesi kendi elindedir,

☑ Doğru sözlü ve yaşayışlı arkadaşlarından ayrılma ve her zaman için onların gölgesinde yaşa; çünkü onlar senin için bollukta süs, darlıkta ise azıktırlar,

☑ Sonunda ölüm olduğunu bilsen de doğruluktan ayrılma,

☑ Seni ilgilendirmeyen şeylere karışma. Olmayacak işler peşinde koşma, çünkü böyle birşey yararsız, boş bir uğraş olur,

☑ İhtiyacını yerine getirmek istemeyen kimseden hiç birşey isteme,

☑ Yalan yere yemin etmeyi küçümseme ki Allah seni bundan dolayı helak etmesin,

☑ Kabirlerin yanından geçerken kork. Tâat gösterirken kendini hiç mesabesine indir. Günah işlerken âkıbetini düşün,

☑ Bir iş yaparken, içlerinden Allah'tan korkanlarla istişare et;⁴⁶⁹ çünkü Allah "*Allah'tan, kulları içinde ancak âlimler korkar*"⁴⁷⁰ buyurmaktadır.⁴⁷¹

☑ Düşmanlarından uzak durduğun gibi emin olmayan dostlarından da kendini koru. Emin kişilerse ancak Allah'tan korkan kişilerdir. Kötülük öğrenmek

---

⁴⁶⁹ İbn Rıdvân, 160.

⁴⁷⁰ Fâtır 35/28.

⁴⁷¹ Kenzu'l-Ummâl, 44372.

istemiyorsan kötülerle konuşma ve böylelerinin arkadaşlığından sakın. Kötü kimselere sırrını asla söyleme.⁴⁷²

☑ Çok gülenin heybeti azalır. Çok şaka yapan kimseler insanlar tarafından hafife alınır ve halkın gözünde küçük görülür. Kim de çok konuşursa o çok hata yapar; çok hata yapan kimsenin de hayâsı azalır. Hayâsı azalanın takvası azalır. Takvası azalan insanın ise kalbi ölür.⁴⁷³

☑ Allah'ın bazı kulları vardır ki, kendisini terketmek suretiyle bâtılı öldürür, yerine getirmek sûretiyle de hakkı yaşatır ve insanları iyiliklere teşvik ederler! Teşvik edildikleri iyiliklere koşarlar. İnsanları kötülüklerden menederler; kendileri bir kötülükten menedildiklerinde ondan vazgeçerler. Korku ile ümit arasında bulunurlar. Görmedikleri halde Allah'a ve O'nun azabına kesinlikle inanırlar. Korku kendilerini Allah'a samimi olarak bağlanan ve dolayısıyla kurtulan kimselerden yapmıştır. Bu fani dünyayı, ebedî olan âhiretleri uğrunda feda ederler. Hayat onlar için bir nimet, ölümse cömertliktir. Öldüklerinde hurilerle evlendirilirler ve ölümsüz hizmetçilere sahip olurlar.⁴⁷⁴

☑ Kitabın (Kur'ân'ın) kapları ve ilmin pınarları olunuz! Allah'tan günlük rızkınızı isteyiniz.⁴⁷⁵

☑ Allah'tan korkan kimse, öfkesinin arkasına düşüp intikam peşinde koşmaz ve her istediğini yapmaz. Kim insanlara âdil davranır ve nefsinden onların

---

⁴⁷² Hilyetu'l- Evliyâ, I, 55.

⁴⁷³ Kenzu'l-Ummâl, 44374.

⁴⁷⁴ Hilyetu'l- Evliyâ, I, 55.

⁴⁷⁵ Age, I, 51.

intikamını alırsa hayatta başarılı olur. Allah'a itaat ederek insanlar nazarında hakir olmak, günah işleyerek kazanılan büyüklükten daha hayırlıdır,

☑ Hikmet (akıl ve bilgi) yaşta değildir. O, Allah'ın dilediğine verdiği vergisidir.⁴⁷⁶

☑ O büyük hesaptan önce nefsinin hesaba çek. Kim bugünden nefsinin hesaba çekerse Allah'ın rızasını kazanmış olur ki bu büyük bir mutluluktur. Dünya hayatının kendisini gaflete düşürdüğü ve günahların meşgul ettiği kimsenin sonu pişmanlıktır,

☑ Hakka sarıl ve sakın ayrılma. Çünkü hak sana, hak sahiplerinin yerlerini gösterecektir. Haktan başkasıyla hükmedeyim deme!⁴⁷⁷

11. Proaktivite (Sorumluluk, Fedâkarlık ve İnisiyatif)

Proaktivite; inisiyatifi⁴⁷⁸ ele alma ve insan olarak kendi yaşamlarımızdan sorumlu olduğumuzu ifade eder. Davranışlarımız, koşullarımızın değil, kararlarımızın işlevidir. Değerlerimizi duygularımızdan üstün tutabiliriz. Bazı şeylerin olması için hem inisiyatifimiz vardır, hem de sorumluluğumuz. Yüksek düzeyde proaktif insanlar, bu sorumluluğu kabul ederler. Davranışlarından ötürü olayları, koşulları ya da koşullandırılmayı suçlu bulmazlar. Davranışları, duygulara dayanan koşullarından çok, bilinçli bir biçimde yaptıkları, değerlere dayalı kendi seçimlerinin ürünüdür. Bir değeri anlık bir dürtünün önüne geçirme yeteneği, proaktif bir insanın özünü oluşturur. Reaktif insanları yöneten duygular, koşullar,

---

⁴⁷⁶ Kenzu'l-Ummâl, 44375, 44376, 44381.

⁴⁷⁷ Age, 44190, 44193.

⁴⁷⁸ İNİSİYATİF (Fransızca "initiative"): Karar verme yetkisi; öncelik, üstünlük; gerekli kararları almayı bilen kişinin niteliği. (TDK Türkçe Sözlük, "İnisiyatif" sözcüğü)

olaylar ve çevreleridir. Proaktif insanı ise, değerler; dikkatle düşünülmüş, seçilmiş ve sindirilmiş değerler yönetir.⁴⁷⁹

Müslümanların idari olarak en üst makamında bulunan Ömer'de, güçlü bir sorumluluk hissiyatı vardı. Kendisini tüm Müslümanlardan, hatta Müslümanların hâkimiyeti altında yaşayan diğer inanışlara sahip insanlardan sorumlu kabul ederdi. Onun şu sözü sorumluluk şiarını net bir şekilde ifade etmektedir: “Eğer Fırat kıyısında bir deve kaybolda, korkarım ki Allah onu benden sorar.”⁴⁸⁰

Hz. Ömer, Irak'a gönderdiği orduyu Sırâr⁴⁸¹ mıntikasından A'vas'a⁴⁸² uğurlarken kalkıp, insanlara sorumluluklarını hatırlatıcı şöyle bir nutuk irad etti:

"Kalpler dirilsin diye Cenâb-ı Allah, sizin için misaller verdi ve sözler sarfetti. Çünkü kalpler, göğüsler içinde ölü durumdadırlar. Nihayet Allah onları diriltir. Bir şey bilen kimse bildiği şeyden yararlansın. Adaletin emare ve müjdeleri vardır. Emareleri, haya, cömertlik, yumuşak huyluluk ve nazik olmaktadır. Müjdeleri ise rahmettir. Allah, her iş için bir kapı açmıştır. Her kapı için de bir anahtar hazırlamıştır. Adaletin kapısı ibret almaktır. Bu kapının anahtarı zahitliktir. İbret almaksa, ölümü anmak ve malları infak ederek ölüme hazırlanmaktır. Zahitlik ise, kişinin hakkı bulunan herkesten hakkını alması ve kendisine yetecek rızkla kanaat etmesidir. Eğer kendisine yetecek rızkla kanaat etmezse, onu hiçbir şey zengin

---

⁴⁷⁹ Stephen R. Covey, **Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı**, çev. Gönül Suveren ve Osman Deniztekin, Varlık Yay., 4. Basım, İstanbul 1997, s. 69-70.

⁴⁸⁰ İbn Sa'd, III, 284; Taberî, II, 566; İbnü'l-Esir, III, 62; Kettânî, I, 427. Diğer bir rivayet şu şekildedir: “Eğer Fırat kıyısında bir kuzu kaybolup ölse, Allah onu benden sorar.” (Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 354; İsfahânî, Hilyetu'l-Evliyâ, I, 53).

⁴⁸¹ Medine'ye üç mil mesafede Irak yolunda bir yer, su veya dağ. (Hamevî, III, 398)

⁴⁸² Medine yakınlarında bir yer. (Hamevî, I, 223)

etmez. Sizinle Allah arasında ben varım. Ama benimle Allah arasında kimse yoktur. Ona halinizi şikayet etmenize gerek bırakmamak için Allah beni görevlendirmiştir. Şikayetiniz varsa bize bildirin. Eğer bize ulaşamazsanız bu emri kendilerine tebliğ ettiğimiz yetkililerimize giderek şikâyetinizi arzedin. Haksızlığa uğrayan kimsenin hakkını, zorla da olsa haksızdan alırız."⁴⁸³

Hiz. Ömer, devlet merkezi Medine'den kilometrelerce uzakta bulunan ordusundaki askerlere, sorumluluklarını hatırlatmış, böylece kendi yönetsel davranışlarını daha rahat temellendirebilmiştir. Azerbaycan'da bulunan ordusuna Utbe b. Ferkad'la bir mektup göndermişti. Mektubunda şunlar yazılıydı: "Allah'a hamd ve senâdan sonra size emrim şudur: Hırka giyiniz. Pabuçları atıp konçsuz ayakkabı giyin. Pantolon da giymeyin. Onun yerine izar bağlayın. Babanız İsmail'in elbisesini giyin. Dünya zevklerine ve acemlerin kılığına meyletmeyin. Güneşli yerlerde bulunun. Çünkü güneş Arab'ın banyosudur. Maad b. Adnan'ın geçim şeklini izleyip kaba ve eski elbise giymekten çekinmeyin. Atlara üzengi ile binmeyin, sıçrayarak binin. Hiz. Peygamber'in, bir mecburiyet olmadıkça ipekli elbise giymekten menettiğini unutmayın."⁴⁸⁴

Ölüm döşeginde bile davranışlarının sorumluluğunu üstlenecek kadar âlicenap bir insandı. Vefatı esnasında Hiz. Ömer oğluna şunları söylemiştir: "Ey oğlum! Vefat edeceğim esnada dizlerini sırtıma dayamak suretiyle yönümü kibleye doğru çevir. Sağ elini alnımın, sol elini de çenemin üzerine koy. Ruhum çıkınca da gözlerimi kapat. Kefenimde aşırıya kaçma. Çünkü Allah katında bir değerim varsa

---

⁴⁸³ Taberî, II, 383-384; İbn Kesir, VII, 62-63.

⁴⁸⁴ Kenzu'l-Ummâl, 41870; Kandehevi, III, 276.

bana bundan çok daha hayırlısını verecektir. Şayet bir değerim yoksa o kefeni de alıp beni öylece bırakacaktır. Mezarımı da çok geniş kazmayın. Çünkü Allah katında iyi kimselerdensem O, mezarımı benim için alabildiğine genişletecektir. Katında kötü kimselerden isem o zaman da mezarımı kaburgalarımı birbirine geçirecek şekilde daraltacaktır. Sakın cenazem götürülürken hiç bir kadın onu takip etmesin. Sakın beni, bende bulunmayan meziyetlerle övmeye kalkışmayın; zira Allah beni sizden daha iyi tanımaktadır. Tabutumu yüklediğinizde beni mezarıma hızlı bir şekilde götürünüz. Çünkü eğer Allah katında bir hayrım varsa, beni bir an önce ona kavuşturmuş olursunuz. Hayrım yoksa da sizler omuzlarınızda taşımakta olduğunuz bir hayırsızdan bir an önce kurtulmuş olursunuz.”⁴⁸⁵

Oğlu Abdullah şöyle anlatıyor: Babam Ömer hastalığının ölümle sonuçlanacağını anladığında; “Eğer bütün dünya benim olmuş olsaydı bu çıkışın dehşet ve kokusundan şu anda hepsini fidye olarak verebilirdim” dedi. Sonra da bacağımın üzerinde durmakta olan başını indirmemi söyledi. Ben de onu dizime indirdim. Bunun üzerine: “Ey Abdullah! Başımı yere bırak!” dedi. Böylece mübarek sakalı ve yanağı yere degecek şekilde onun başını dizimden indirerek yere koydum. Şöyle diyordu: “Ey Ömer! Eğer Allah seni affetmeyecek olursa sana ve annene yazıklar olsun!” Sonra da Allah onun ruhunu aldı.⁴⁸⁶

Hz. Ömer halife olduğunda minbere çıkarak şunları söyledi: “Kendimi Ebubekir’in yerine layık görürsem Allah’ın gazabını üzerime çekmiş olurum”. Sonra bir basamak indi ve Allah’a hamdü senalar ederek sözlerini şöyle sürdürdü: “Onunla

---

⁴⁸⁵ İbn Sa’d, III, 332-333.

⁴⁸⁶ İbn Sa’d, III, 334; İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 164-165.

tanınmanız için Kur'ân okuyunuz. Onunla amel ediniz ki ehlinden olasınız. Hesaba çekilmezden önce nefislerinizi hesaba çekiniz. Allah'a arzolanacağınız gün için hazırlanınız ki, o gün hiçbir şeyiniz O'na gizli kalmaz. Şunu biliniz ki, hiç kimsenin Allah'a isyan hususunda itaat edilme hakkı yoktur. Ayrıca şunu da biliniz ki, ben kendimi Allah'ın malları üzerine yetim velisi gibi görüyorum. Zengin olursam hiç birşey almaksızın onu dağıtırım. Fakir ve ihtiyaç sahibi olacak olursam da ondan ihtiyacım kadarını alırım”⁴⁸⁷

Onun sorumluluk anlayışında; zengin-fakir, hür-köle, makam sahibi-sıradan insan ayrımı yoktur. Her bir Müslüman bireyin sorumluluğunu eşit derecede hissetmiş ve uygulamıştır. Hz. Ömer; “Küffarın elinde bulunan bir Müslümanı kurtarmam, bana Arap yarımadasından daha değerlidir. Müşriklerin elinde bulunan her Müslüman esirin esaretten kurtulması için verilecek para Beytülmalden ödenir.” demişti.⁴⁸⁸ Yine komutanının hatasından dolayı telef olan bir ihtiyar yüzünden ona; “Yemin ederim ki benim yanımda Müslüman bir kişi, senin getirdiğin herşeyden daha sevimlidir”⁴⁸⁹ şeklinde azarlayıcı mukabelede bulunmuştur.

Sorumluluk bilinci o kadar fazlaydı ki, yaşının ilerlemesiyle eskisi kadar hizmet edememekten şikayet etmiştir. Ömer, Mina'dan Mekke'ye dönerken el-Ebtah denilen yerde devesini çöktürdü. Sonra inerek taşlardan bir küme yaptı ve abasını çıkararak onun üzerine attı. Daha sonra da buraya sırtüstü yatıp ellerini göğe doğru kaldırarak şöyle dedi: “Rabb'im! Artık yaşım geçti; ihtiyarladım ve kuvvetten

---

⁴⁸⁷ İbn Sa'd, III, 256; Kandehlevi, IV, 185.

⁴⁸⁸ Ebû Yusuf, 297.

⁴⁸⁹ Kenzu'l-Ummâl, 40189.

düştüm. İdare ettiğim insanların sayısı da artmıştır. Bir haksızlığa neden olmadan ya da bir kusur işlemeyen beni katına al!”⁴⁹⁰ Nitekim Zilhicce ayı çıkmadan vuruldu.⁴⁹¹

12. Sebat ve Metaneti

Sebat ve metanet; bütün etrafı ile düşünüp muhakeme edilerek verilen karardan dönmek olup, ahlâki faziletlerden biri⁴⁹² olarak ifade edilmektedir. Ömer’in sebat ve metanetinin derecesini, arkadaşlarının onu şiddetli ve katı olarak vasıflandırmalarından⁴⁹³ anlamak mümkündür.

Ömer, Ebu Bekir’in defninden sonra, elinin toprağını silkeleyerek ayağa kalkmış ve şu konuşmayı yapmıştı: “Şunu biliniz ki Allah sizleri benimle, beni de sizlerle imtihan etmektedir. İki arkadaşından sonra (Hz. Peygamber’le Hz. Ebubekir) Allah beni başınıza getirdi. Bundan böyle işlerinize ben bakacağım. Allah’a yemin ederim ki bana gelen davaları halletmek için elimden geleni yapacağım. Sizleri ilgilendiren hiç birşeyi kaçırmamaya çalışacağım. Siz de, size verilen emanetlerde kusur etmemeye gayret ediniz. Siz iyilik yaparsanız ben de size iyilik yaparım. Kötülük yapanlarınızı ise mutlaka cezalandırırım.”⁴⁹⁴ Ömer’in hakkı ikame etme yönündeki sebat ve metaneti, hayatı boyunca devam etmiştir.

Irak’ın fethinden sonra Müslümanların çoğunluğu Ömer’e; “Resûlullah’ın Hayber’i taksim ettiği gibi Sevâd’ı aramızda taksim et; çünkü biz orayı savaşarak

---

⁴⁹⁰ İbn Sa’d, III, 310; İsfahânî, Hilyetu’l-Evliyâ, I, 54; Zehebi, Siyer, 28/88-89.

⁴⁹¹ İbnu’l-Esir, Usdü’l-Ğâbe, IV, 162.

⁴⁹² Akseki, 165.

⁴⁹³ Taberî, II, 355; İbnu’l-Esir, II, 389-391.

⁴⁹⁴ İbn Sa’d, III, 255; İbn Asâkir, 44/ 263.

fethettik” dediklerinde, o bunu kabul etmedi ve “Sevâd”ı şimdi sizin aranızda bölersem, sizden sonra gelecek nesiller ne yapacaklar?” diye cevap verdi. Başta Zübeyr b. Avvam ve Bilal b. Rebah olmak üzere bazı Sahabîler bu görüşe karşı çıktılar ve Hz. Ömer’le tartıştılar. Bu münakaşalar üç gün kadar devam etti. Sonunda Hz. Ömer “Ben bir hüccet buldum” diyerek, Haşr Suresinin 6-10. Ayetlerini okudu. Sonunda da, “Bu fey’, okuduğum ayetlerde geçenlerin hepsi için umumi ve müşterek bir haktır. Hal böyle olunca, nasıl olur da bunlara taksim ederiz ve onlardan sonra gelecek kimseleri nasipsiz bırakırız?” dedi ve araziye olduğu gibi sahiplerinin elinde bırakmağa kesin karar verdi.⁴⁹⁵

Böylece Ömer, ayetlerde kastedilen ganimetin menkul mallar olup, gayrimenkullerin bu kapsama girmediği görüşünü ortaya koymuş, etraflıca düşünüp verdiği bu karardan asla taviz vermemiştir.

13. Cömertlik ve Kanaat

Gerek şahsi hayatında, gerekse devlet idaresinde israftan kesinkes kaçınan Ömer’in bu tutumu neticesinde, toplumsal olarak ekonomik refahın yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Devlet hazinesinden harcamada oldukça temkinli olan Ömer, şahsi mülkünde cömertliğini ortaya koymuştur. Zorlu Tebuk seferinde herkes elinden gelen yardımı yaparak İslam ordusunu donatmışlardı. O gün Abdurrahman b. Avf ikiyüz ukiyye⁴⁹⁶ para yardımında bulundu. Bu miktar o gün Müslümanların vermiş

---

⁴⁹⁵ Ebu Yusuf, 60-62.

⁴⁹⁶ 1 ukiyye 40 dirhem değerinde bir ağırlık ölçüsüdür.

oldukları sadakaların en büyüğü idi. Hz. Ömer de yüz ukiyye sadaka verdi.⁴⁹⁷ Yine Hz. Peygamber'in malî yönden yardım edilmesini talep ettiği bir gün, Ömer malının yarısını getirmişti.⁴⁹⁸

İslam'da ilk vakıf olayı, Hz. Ömer'in Hayber'de kendisine düşen araziyi vakfetmesidir. Hz. Ömer bu hadiseyi şöyle nakleder: "Allah'ın elçisine; 'Hayber topraklarının taksimi sonucu, ömrümde sahip olmadığım güzel ve değerli bir arazi bana isabet etti, bu konuda ne buyurursunuz?' dedim. Hz. Peygamber de: 'İstersen malın mülkiyetini elinde tut, semere ve gelirlerini ise yoksullara tasadduk et!' buyurdu." Bunun üzerine Ömer, arazisini satılmamak, bağışlanmamak ve mirasla da geçmemek üzere, yoksullara, yakın hısımlara, miskinlere, yolda kalmışlara, Allah yolunda savaşanlara ve azatlık antlaşması yapan kölelere vakfetti. Mütevellinin (vakıf yöneticisinin) de bundan, örfe göre yiyebileceğini şart koştu. Bu konuda bir vakıfname düzenleyerek bunu, önce kızı Hafsa'ya sonra da nesline teslim ve vasiyet etti.⁴⁹⁹

Hz. Ömer, Ahnef'in sırtında yeni bir gömlek gördü ve: "Ey Ahnef! Üzerindeki kaç para satın aldın?" diye sordu. Onun "On iki dirheme" demesi üzerine

---

⁴⁹⁷ Kandehlevi, I, 407.

⁴⁹⁸ Tirmizi, Menâkıb 16 (3675).

⁴⁹⁹ Buharî, Vesâyâ, 23, 29, 30, Eymân, 33; Müslim, Vasiye, 15,16; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 294-295. Bu belgenin metni şöyledir: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah'ın kulu emîru'l-mü'minin Ömer b. Hattâb'ın vasiyetidir. Eğer ölüm ona gelip çatarsa Semğ, Sırma b. Ekva ve oradaki köle, Hayber'deki yüz hisse ve oradaki kölesi ile Resûlullah'ın Vâdi'de kendisine verdiği yüz hissenin idaresini yaşadığı sürece Hafsa yüklenecektir. Sonra onun ailesinden görüş sahibi olanlar; satılmamak ve alınmamak üzere, dilediği şekilde onu fakir ve yoksullarla yakınlarına infak eder. Onun idaresini yüklenen kimsenin yemesi, yedirmesi ve ondan bir köle satın almasında bir mahzur yoktur." (Kettânî, I, 590)

de şunları söyledi: “Azap olunasıca! Bu paranın altı dirhemine bir gömlek satın alıp, kalan altı dirhemi de Allah yolunda harcamış olsaydın daha iyi olmaz mıydı?”⁵⁰⁰

Hz. Ömer şöyle buyurmuştur: “Sakin yeme ve içmede aşırıya gitmeyiniz. Çünkü tıkabasa yiyip içmek vücudu bozduğu gibi çeşitli hastalıklara da yol açar. İnsanda ibadetlere karşı tembellik ve üşengeçlik doğurur. Her hususta olduğu gibi yeme-içme hususunda da daima normal bir şekilde hareket ediniz. Çünkü bu vücut için daha yararlı ve israftan da uzaktır. Şunu da unutmayınız ki Allah, şişman âlimlere buğzeder ve böylelerini sevmez. İnsan, şehveti dinine galip gelmedikçe helak olmaz.”⁵⁰¹

Ömer’in kanaatkârlığının, duyduğu sorumluluktan kaynaklandığını şu olaydan anlayabiliriz: Rebî’ haberci olarak Hz. Ömer’e geldiğinde, onun mütevazı ve sade durumuna şaşırarak şöyle dedi: “Ey Müminlerin emiri! İnsanlardan güzel yemek, güzel binek ve güzel elbiseye en layık olan sensin.” Bu söz üzerine Ömer, âsasını kaldırıp onun başına dürterek; “Seni Allah’ın istediği doğrultuda görmüyorum. Bu şekilde ancak sizin beğeninizi alırım. Benim ve halkın misali neye benzer bilir misin? Bir grup, sefere çıkarlar. Bunlar yiyeceklerini toplayıp içlerinden birine teslim etseler ve yiyecek işini sen idare et deseler, bu kişinin, kendisi için, diğerlerinden farklı şeyler ayırması helal olur mu? İşte benim misalim de bu adam gibidir.”⁵⁰²

İhtiyacının şiddetine rağmen büyük kanaatkârlık göstermiş, devlet

---

⁵⁰⁰ Kenzu’l-Ummâl, 8738; Kandehlevi, III, 206.

⁵⁰¹ Kenzu’l-Ummâl, 41713; Kandehlevi, III, 267.

⁵⁰² İbn Sa’d, III, 261.

hazinesinden veya insanlardan yardımı kabul etmemiş, aile efradını da böylesi hareketlerden sakındırmıştır. Hatta hediyeler hususunda da katı davranmış, gelen hediyeleri başkalarına dağıtmış, ailesine verilen hediyeler dolayısıyla oldukça sert tepkiler vermiştir. Eşi Atike'ye Ebu Musa el-Eş'arî tarafından hediye edilen halı veya duvar halısı dolayısıyla, kabul ettiği için eşinin başını kanatacak derecede kızmış, derhal halıyı toplayıp geri iade etmiştir.⁵⁰³

14. Çevre Bilinci

Ömer'in tavizsiz adaleti ve dini hassasiyeti her alanda olduğu gibi, çevrenin korunmasında da kendini göstermiştir. Sadece insanların haklarını gözeten değil, aynı zamanda bitki ve hayvanların haklarını da koruyup gözetten bir lider duruşu sergilemiştir. Bir Cuma günü Mekke'ye gelerek doğruca Dâru'n-Nedve'ye gitti. Oradan da Cuma namazı için mescide gidecekti. Abasını çıkararak, oradaki direklerden birine astı. Bu sırada bir güvercin gelip o abanın üzerine kondu, Ömer de onu oradan kovaladı. Güvercin başka bir yere kondu; işte tam o anda bir yılan onu kapıverdi. Cuma namazından sonra halk Hz. Osman'la birlikte onun yanına gittiler. Onlara: "Ben bugün bir şey yaptım. Cuma'dan önce buraya gelmişim. Burada biraz dinlenip mescide öyle gidecektim. Abamı da şu direğe asmışım. Üzerine bir kuş kondu. Ben de kirletmesin diye onu kovaladım. Kuş kaçıp başka bir yere kondu ama konar konmaz da bir yılan onu yakalayiverdi. Sonra kendi kendime: "Ben o kuşu emin bulunduğu bir yerden kovaladım ve ölümüne sebep oldum" diye düşündüm ve vicdan azabı çektim. Siz bu konuda ne dersiniz?" dedi. O zaman Nâfi b. Abdilhâris

---

⁵⁰³ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 362.

Hz. Osman'a dönerek: "Sen ne dersin ey Osman? Emîrû'l-Mü'minîn keffaret olarak üç yaşına basmış beyaz bir keçi kurban etsin mi?" dedi. Osman da: "Bence de çok uygundur" dedi. Bunun üzerine Ömer, söylenildiği gibi bir keçi kurban etti.⁵⁰⁴

Sa'd b. Ebî Vakkas, Nakî' merasının otlarını biçen bir çocuk gördü; bunun üzerine onu döverek elbise ve baltasına el koydu. Durum Hz. Ömer'e iletildiğinde Sa'd'dan, aldığı şeyleri çocuğa geri vermesini istedi. Sa'd bunu kabul etmeyerek, Hz. Peygamber'in şu sözünü nakletti: "Meraları kesen bir kimse görürseniz, onu dövünüz ve elbiselerini alınız."⁵⁰⁵ Ayrıca Ömer, Mekke'de haram bölgedeki ağaçlardan herhangi bir şey kesilmesini kesinkes yasaklamıştı.⁵⁰⁶

Maz'un ailesinin taşlık bölgedeki toprağının idaresi, azatlısı Muhammed'in elindeydi. O şöyle anlatır: "Ömer, elbisesiyle başını örterek bazen öğle üzeri beni ziyarete gelir, yanıma oturur, benimle konuşurdu. Ben de kendisine salatalık ve sebze ikram ederdim. Ömer bir gün şöyle dedi: "Yerinden ayrılma! Seni bu yerlerin idaresine memur olarak tayin ettim. Herhangi bir kimsenin Medine'nin ağaçlarını hırpalamasına, dallarını kesmesine katiyen müsaade etme! Birisi bunları yaparsa elinden ipini ve baltasını al!"⁵⁰⁷

Ömer'in toprak reformu anlayışı da, toprağı işleme ve faydalı hale getirme prensibi üzerine kurulmuştur. Bu konuda genel bir emir vererek, durumu şöylece netleştirmiştir: "Kimin bir toprağı olur, sonra onu imar etmeden üç yıl terkeder de başka birileri onu imar ederse, bunlar o toprağı daha hak sahibi olurlar." Ayrıca Amr

---

⁵⁰⁴ Kandehlevi, II, 151-152.

⁵⁰⁵ Müslim, Hac 461; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 10-11.

⁵⁰⁶ İbnu'l-Cevzî, 78-79.

⁵⁰⁷ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 9.

b. Âs'ın kendisine gönderdiği coğrafi rapordan;⁵⁰⁸ toprağın ekilebilirlik oranını artırmaya yönelik olarak, sulama sistemi için köprü ve kanal yapımına Mısır gelirinin üçte birini tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Bundan çıkan sonuca göre, ziraati güçlendirmek ve ziraatçileri kalkındırmak Ömer'in prensiplerindendi.⁵⁰⁹

Medine'nin doğal kaynaklarının kısıtlı olmasından dolayı, çok sayıda at edinip çiftlik sahibi olan Abdullah b. Rebîa'ya yasak koymuştu. Bazı insanlar izin vermesi için Ömer'le konuştuklarında, onlara; “Yemlerini, otlarını Medine dışından getirmediğe, ona izin vermeyeceğim.” şeklinde karşılık vermişti. Bu tavır üzerine Abdullah, yemlerini Yemen'den getirtmeye başladı.⁵¹⁰

İnsanın içinde yaşadığı çevrenin vazgeçilmez unsurlarından olan hayvanların haklarını korumaya, onlara eziyet edilmemesine oldukça dikkat etmiştir. Bir deve çobanını “devene gücü yetmediği şeyi niçin yüklüyorsun?” diyerek dövdüğü gibi, devenin palan⁵¹¹ sürtmesinden meydana gelen yarığın elini sokarak “sana olandan da sorguya çekilmekten korkarım” diyerek,⁵¹² hayvanların haklarını ifa edememenin kaygısını fazlasıyla taşımıştır. Hatta Fırat kıyısında kaybolan veya ölen deve ya da kuzudan kendini sorumlu tutacak⁵¹³ derecede mesuliyet yüklenerek, bu alandaki dikkat ve rikkatini ortaya koymuştur.

---

⁵⁰⁸ İbn Teğriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire, I, 42-43.

⁵⁰⁹ Kettânî, II, 113.

⁵¹⁰ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 373; Taberî, II, 572.

⁵¹¹ Genellikle eşeklere, bazen de atlara vurulan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak bir çeşit eyer. (TDK Sözlüğü, “Palan” sözcüğü.)

⁵¹² Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 338; İbnu'l-Cevzî, 95; Kettânî, II, 220,221.

⁵¹³ İbn Sa'd, III, 284; Taberî, II, 566; İbnu'l-Esir, III, 62; Kettânî, I, 427.

II. BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN SİYASÎ VE İDARÎ LİDERLİK ÖZELLİKLERİ

1- İletişim Başarısı

a- Etkili İletişim

İletişimi kısaca, “bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci” olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda pek çok etkinlik iletişim sayılacaktır. Genel anlamda iletişimin gerçekleşmesi için iki sistem gereklidir. Psikoloji kapsamında çeşitli iletişim sınıflamaları vardır: Kişi içi, Kişilerarası, Örgütsel, Kitle İletişimi. İletişimi tanımlayan çeşitli iletişim modellerinin en bilineni şöyledir:

Bilgi kaynağı; mesajın oluştuğu yerdir (insan beyni gibi). *Gönderici*; bilgi kaynağında oluşan mesajın alıcıya gönderilmek üzere işaret şekline dönüştürüldüğü yerdir. *Kanal*; göndericiden yola çıkan mesajın hedefe ulaşmasını sağlayan ileticidir (mektup, telefon gibi). *Alıcı*; kanaldan gelen işaretleri hedefe ulaştırır yapıya verilen addır (göz, kulak gibi). *Hedef* ise; alıcıdan iletilen işaretlerin yorumlandığı, anlamlandırıldığı yerdir (muhatapın beyni gibi).⁵¹⁴

---

⁵¹⁴ DÖKMEN, Üstün, **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., 17. Baskı, İstanbul 2001, s. 19, 21, 321-322.

Fetihlerle geniş sınırlara ulaşan ve kurumlaşma yolunda hızlı adımlar atan İslam devletinin en tepe noktasında idarecilik yapan Halife Ömer, zamanının bilinen ve yeni üretilen iletişim teknik ve metodlarını bilinçlice kullanmasını bilmiştir. Şûra meclisini kusursuzca işletmesi, insanların dertlerine direkt vâkıf olması, onlarla arasına perdeler koymaması ve memurlarına da koydurtmaması bunun en bilinen örnek uygulamalarıdır.

Halife Ömer fetihlere bizzat katılmamasına rağmen, harekâtın tüm aşamalarından haberdar edilerek, yeni talimatları doğrultusunda sefere ve savaşa yön verilmiş, ayrıca ordu içindeki olaylara da kısa sürede müdahalesi mümkün olmuştur. Orduları hilafet merkezinden yüzlerce mil uzaklıkta ve birçok kabile, ırk ve ülkelerden müteşekkil olmalarına rağmen, Hz. Ömer'in her askerî merkezde bizzat hazırılmış gibi, her zaman orduyu mükemmel bir denetim altında tutması iletişim ağının oldukça geliştiğini göstermektedir.

İletişim örgüsü içinde sadece Müslümanlar veya Müslüman görevliler olmamış, gerektiğinde anlaşmalı Zimmîlerden de yararlanılmıştır. Şam'da Zimmîler Müslümanların kendilerine yaptıkları iyi muamelelerden dolayı onlara yardımcı oldular. Müslümanlarla sulh yapmış olan her şehir, kendi taraflarından Rum memleketlerine casuslar göndererek Rumların neler yapmak istediğini, Müslümanlara karşı yapmakta oldukları savaş hazırlıklarını, kurmakta oldukları planlarını, bu konuda topladıkları haberleri, askerlerin sayısı hakkında elde ettikleri malumatı kendi memleketlerinin Müslüman valilerine haber vermişlerdi. Böylece Rumların savaş hazırlığı yaptıkları ortaya çıktı. Valiler bu haberleri Ebû Ubeyde'ye ulaştırdılar. Hatta Müslümanların geri çekilme durumu olduğunda, antlaşma gereği

güvenliklerini sağlayamadıklarından ötürü, almış oldukları malları Zimmîlere geri vermişlerdir.⁵¹⁵

Bazen yapılan anlaşmalarda halkın cizye muafiyeti karşılığında Müslümanların ajanları olmaları sağlandı. Ebû Ubeyde'nin Ürdün ve Filistin'deki Sâmirîler ile Habib b. Mesleme'nin Cerâcime halkıyla yaptıkları anlaşmalar gibi.⁵¹⁶

Ayrıca Hz. Ömer'in kendi ordularının içinde de özel casuslar bulunuyordu. Olup bitenleri ayrıntılı şekilde kendisine yazarlardı. Böylelikle orduda suç işleyen, görevini kötüye kullanan veya görevini yapmayanları öğrenir ve sorguya çektikten sonra gerekeni yapardı.⁵¹⁷

Farslılar Yezdücürd'ün liderliğinde birleşip, Sahabîlere itaatten vazgeçtiler. Verdikleri sözleri ve yaptıkları antlaşmaları bozdular. Sahabîler de bu durumu Hz. Ömer'e bildirdiler. Hz. Ömer, Sahabîlere, İranlıların aralarından çıkmalarını, beldelerin etrafındaki su başlarına yerleşmelerini ve her kabilenin diğerini gözetmesini emretti ki, bir Müslüman kabilenin başına bir şey geldiği ve durumu kötüleştiği zaman komşu kabile bundan haberdar olsun.⁵¹⁸

Halife Ömer devrinde etkili iletişimin en önemli unsuru olarak yazışmalar kullanılmaktaydı. Uzak diyarlardaki komutan ve valileriyle her konuda devamlı yazışmış ve bunun aksamaması için talimatlar vermiştir. Geniş sınırlarda etkili iletişim vasıtası olarak atların yanında, çöl hayatının vazgeçilmez unsuru develerden faydalanmış, bu amaca yönelik olarak oldukça çok sayıda deve tahsis etmiştir.

---

⁵¹⁵ Ebû Yusuf, 224.

⁵¹⁶ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 226-228.

⁵¹⁷ Taberî, II, 378; Şiblî, II, 165-166; DGBİT, II, 69.

⁵¹⁸ Taberî, II, 379; İbn Kesir, VII, 53.

Belâzurî'de geçen kırkbin rakamı⁵¹⁹ abartılı olsa da, bu iş için tahsis edilmiş çok sayıda deve olduğu yönünde fikir vermektedir.

Halifenin emirlerini vali ve âmillere, onlardan gelen haberleri de halifeye ulaştırılan posta (berîd) teşkilatını Ömer'in oldukça verimli kullandığını söylemek mümkündür. Uzak mesafelerdeki ordularını devamlı yönlendirmesi ve birlik içinde meydana gelen olaylardan kısa sürede haberi olması, berîd teşkilatının iyi organize olduğunu göstermektedir. Müslümanlar Yermük'te savaşıırken Hz. Ebû Bekir'in öldüğünü ve Hz. Ömer'in halife olduğunu, Halid b. Velîd'in azledilerek yerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın tayin edildiğini berîd vasıtasıyla öğrenmişlerdi. Hz. Ömer devrinde görevlilerin konaklamaları için Kûfe dolaylarında posta evleri inşa edilmiştir.⁵²⁰ Bu dönemde posta sadece resmî işlere münhasır kalmayarak halkın da faydalandığı bir teşkilât haline getirilmiştir. Ömer bir yere posta göndereceği zaman, tellal; “Falanca yerden ihtiyacı olan var mı?” diye duyuru yapardı.⁵²¹

Değişik örneklerden yazışmaların silsile halinde, alttan üste doğru yapıldığını anlıyoruz. Tüster'in fethinde Hürmüzan, daha fazla kaçamayacağını anlamış ve bunun üzerine Cüz b. Muaviye'den barış talebinde bulunmuştu. O da bu hususta Harkus'a ne yapılması gerektiğini içeren bir mektup gönderdi. Harkus da Utbe b. Gazvan'a mektup yazdı. Utbe de bu husustaki fikrini öğrenmek ve direktifini almak üzere Hz. Ömer'e bir mektup yazdı. Hz. Ömer'in, Rânehürmüz, Tüster, Cundeysâbûr ve Medain şehirlerinin verilmesi şartıyla barış antlaşması yapılmasına

---

⁵¹⁹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 352.

⁵²⁰ İbrahim Harekat, “Berid”, DİA, TDV Yay., İst. 1992, V, 499.

⁵²¹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 338.

dair emrini içeren mektubu geldi. Neticede Hz. Ömer'in emrine uygun olarak barış antlaşması yapıldı.⁵²²

Yine Ebu Ubeyde, Şam hakkında nasıl hareket edeceğini bildirmesi için Hz. Ömer'in mektubunu beklemişti. Nihayet beklenen mektup geldi. Ömer, mektubunda Ebu Ubeyde'ye, Şam'a gitmesini emrediyordu.⁵²³

Mektupla yazışma tekniği sadece savaş durumunda kullanılmamış, barış zamanında görevlilerle haberleşme ve sorunlarına çözümler sunma amacıyla da kullanılmıştır. Irak valisinin, bir adamın söylediği sözler sebebiyle karısından boşanıp boşanmayacağı hususunda kendisine yazdığı mektubuna cevaben Ömer, ilgili şahsın hac zamanı kendisini bulmasını emir buyurmuştu. Hac zamanı kendisine gelen adamı bizzat dinleyerek, niyeti konusunda emin olduktan sonra meseleyi çözümlenmiştir.⁵²⁴

Ayrıca yazışmalar, savaş dışında valilerin buldukları bölgeyi mamur etme gayretlerini ifade etme ve Ömer'e durumu bildirip görüş ve onayını alma amacını da taşımıştır. Bu raporların eşsiz örneklerinden biri; Amr b. As'ın Mısır'ın fethini tamamladıktan sonra Ömer'e göndererek ona Mısır'ın özelliklerini anlattığı ve orada uygulayacağı siyaseti açıkladığı şu mektubudur:

“Bil ki ey Mü'minlerin Emiri! Mısır; kül rengi bir köy (verimli bir toprak), yeşil bir ağaç (yeşillik ve ağaçları bol), uzunluğu bir ay ve eni on gün (muhtemelen yaya insanın Mısır'ı uzunluğuna bir ayda, enine ise on günde katedeceğini

---

⁵²² Taberî, II, 495; İbn Kesir, VII, 137.

⁵²³ İbn Kesir, VII, 31.

⁵²⁴ Muvatta', Talak 2.

kastediyor), siyaha çalan dağlarla çevrili, kırmızı veya sarıya çalan kumu olan bir ülkedir. Ortasını Nil çiziyor, gidiş ve gelişi kolay, güneşin ve ayın akışı gibi belli zamanlarda suyu azalıp çoğalarak akar. Yerin pınar ve kaynaklarının yükselttiği, gürültüsü artıp dalgaları büyüyerek etrafa taşınca bazı köylerden diğerlerine ancak küçük gemiler ve hafif sandallarla geçilebilir, yükselişi son noktasına varınca ilk akışındaki gibi tekrar eski haline döner. O zaman halk çıkıp vadilerin yukarı taraflarını ve tabanlarını sürerek tohum eker ve mahsulü Allah'tan beklerler, mahsûl ortaya çıkıp belirince üstten yağmur onu sular, alttan da toprak besler. O zaman sütü bollaşır ve sinekleri çoğalır ve derken Mısır, ey mü'minlerin emiri, beyaz bir inci, siyah bir anber ve yeşil bir zümrüt olur. Allah yüce ve dilediğini yapandır. Bu memleketleri ıslah edip verimlendiren ve sakinlerini burada karar kıldıran kimse, buranın hasisinin reisi hakkındaki sözünü kabul etmesin, mahsulün vergisini zamanı olmadan almasın, üçte birini köprü ve kanallarına harcasın. Çalışanlarla durum bu şekilde yoluna girince mal kat kat artar. Başta da sonda da başarıya ulaştıran Allah'tır.” Bu mektup Ömer’e ulaştınca şöyle dedi: “Aferin sana ey İbnü'l-Âs, bana bir haberi öyle vafettin ki sanki onu görüyor gibiyim.”⁵²⁵

Toplumsal iletişimin önemli unsurlarından eğitime, özellikle de çocukların eğitimine büyük değer vermiştir. Eğitim hususunda gerektiğinde gayri müslim öğretmenlerden de destek alınmıştır. Hîre hıristiyanlarından Cüfeyne, Medine’de insanlara yazı öğretmiştir.⁵²⁶ “Çocuklarınıza binicilik, yüzme, şiir öğretin”⁵²⁷

---

⁵²⁵ İbn Teğriberdî, en-Nucûmu’z-Zâhire, I, 42-43.

⁵²⁶ Zehebi, Siyer, 28/142.

⁵²⁷ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 359.

şeklinde valilerine talimat vermişti. Ömer'in halifeliğinden önce, Ashabdan bir kimse küçük kardeşini ve kızını okutur, zihinlerinin canlılığından dolayı da büyük büyükten öğrenirdi. Fetihler genişleyip Arap olmayanlar ve bedeviler müslüman olunca ve çocukların da sayısı çoğalınca Hz. Ömer okullar açılmasını emretti ve çocukların eğitim ve öğretimi için görevliler tayin etti. Onlar bütün hafta boyunca okutmayı sürdürüyorlardı. Ömer Suriye'yi fethedip Medine'ye döndüğünde, kendisini aralarında çocuklar da olduğu halde Medineliler karşıladı. Onu karşıladıkları gün çarşambaydı. Çarşamba akşamı, perşembe günü ve cumanın başından bir süre onunla birlikte oldular. Hz. Ömer de bunu mektep çocuklarının dinlenmeleri için bir uygulama haline getirdi ve bu uygulamayı kaldıracak kimseye de bedduada bulundu.⁵²⁸

Ömer'in meclisi, genç ve olgun yaştaki kurrâya tahsis edilmişti. Zor bir mesele baş gösterdiğinde gençleri çağırır, onlarla istişare eder, onların akıllarının keskinliğini kontrol ederdi⁵²⁹ ve onlara şöyle derdi: “Yaşınızın genç oluşu, sizden birinizi görüşünü belirtmekten alıkoymasın. Çünkü ilim, yaşın büyüklük ve küçüklüğüne bağlı olmayıp Allah onu dilediği yere koyar.”⁵³⁰

b- Empati ve Sempati

Empati; bilişsel veya duygusal-bilişsel bir süreç olarak kabul edilmiştir. Bilişsel bir süreç olarak tanımlanan kavram, bireyin bir başkasının duygu ve düşüncelerini kendi zihniyle anlaması ile ilişkilidir. Duygusal-bilişsel kavram, bir

---

⁵²⁸ Kettânî, II, 364.

⁵²⁹ Kenzu'l-Ummâl, 8767.

⁵³⁰ Kettânî, II, 389.

insanın başka birinin duygusal bir anını -doğru veya yanlış olarak- fark etmesi ve ardından aynı duyguyu kendisinde duyması üzerinde odaklanır. Duygusal bilişsel empati, tanım gereği, "kendini diğerinin yerine koyma"nın zorunlu sonucudur ve ahlâki davranışla ve eğer yardım diğer kişideki olumsuz duyguları azaltacak ise o kişiye yardım etme davranışıyla bağlantılıdır. Öte yandan, empati yapan kişi, diğerine karşı pozitif bir tutum içinde ve ona yardım etmeye istekli ise, bu empati bir tür sempati halini alır. Sempati bir insanın bir başkasının iyiliğini isteme, onun iyiliği ile ilgilenme durumu olarak görülebilir.⁵³¹

Hiz. Ömer zamanında bir şahıs, hanımının çok söylenmesi ve çekilmez tutumu karşısında bunu Ömer'e şikâyet etmeye karar verir. Halifenin evine gelip, kapıya yaklaştığında içeriden çok sert ve sinirli bir kadın sesi duyar. Bir müddet kapıda bekler, kadının susmadığını ve Halifenin onu dinlediğini anlayan adam geri dönmeye karar verir. Tam ayrılacağı zaman kapı açılır. Kapıyı açan Hiz. Ömer sorar: "Buyurun, bir şey mi söyleyecektiniz?"

Adam: "Ey Müminlerin Emiri! Karımın kötü huylarını ve bana olan saygısızlığını şikâyet etmek üzere gelmiştim. Senin karının da sana karşı olmadık sözler söylediğini duyunca vazgeçip geri döndüm ve kendi kendime; 'Müminlerin emiri karısıyla böyle olunca, benim derdime nasıl deva bulacak?' dedim."

O zaman Hiz. Ömer adama şunları söyledi: "Kardeşim, karımın benim üzerimdeki hakları sebebiyle ona katlanmaya çalışıyorum. Zira o benim hem aşçım, hem fırıncım, hem çamaşırcım, hem de çocuklarımın süt annesidir. Halbuki o bütün

---

⁵³¹ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yay., İstanbul 1990, "Empati" maddesi.

bunları yapmak zorunda değildir. Üstelik gönlümün harama meyletmesine engel olan da odur. Bu sebeple onun yaptıklarına katlanıyorum.”

Bu sözleri duyan adam: “Ey Müminlerin Emiri! Benim karım da aynen öyle” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer adamı: “Haydi kardeşim, karına katlanmaya bak! Hayat dediğin şey göz açıp kapayana kadar geçiyor!” diye teselli etti.⁵³²

Oysa Hz. Ömer kim bilir belki daha fazla yorulmuştu. Devlet işleri belki de onun sinirlerini alt üst etmişti. Fakat iki taraftan birisinin sukut etmesi gerekiyordu ve sarsılmayanın, sarsılana yardım etmesi, onun duygularını anlaması ve onun penceresinden bakması gerekiyordu ve Hz. Ömer bunu yapmıştı. Böylece çağları aşip gelen empatik bir anlayış sergilemiştir.

Abdullah b. Ebî Selîl şöyle anlatıyor: Gözleri görmeyen Ebu Ahmed b. Cahş’ı, kızkardeşi Zeyneb’in tabutunu taşırken gördüm. Bu sırada bir yandan da ağlıyordu. Hz. Ömer ona: “Ebu Ahmed! Bırak da başkaları taşısın. Çünkü çok büyük bir kalabalık var, ezilebilirsin” dedi. Bunun üzerine Ebu Ahmed: “Ey Ömer! Biz her türlü hayra onun vasıtasıyla nail olduk. (Hz. Zeyneb’in, Hz. Peygamber’le evlenmesine işaret ediyor). Onun tabutunu bu şekilde ağlayarak taşımak, kalbimde hissettiğim acıları biraz olsun hafifletmektedir” dedi. Bunun üzerine Ömer: “Öyleyse onu taşımaya devam edebilirsin” şeklinde cevap verdi.⁵³³ Yakınını kaybetmekten dolayı mahzun bir yüreğin acısını, empatik duygularla paylaşmaya çalışmıştır.

---

⁵³² Zehebi, Büyük Günahlar, 191-192; Nevevî, **Riyâzu’s-Sâlihîn**, Tercüme ve Şerh: M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütü Çakan, Raşit Küçük; Erkam Yay., İstanbul 2001, 281. Hadisin Açıklaması, II, 187.

⁵³³ İbn Sa’d, X, 110; Kandehlevî, III, 147.

Köprü savaşı yenilgisinden sonra firar edenlerden dolayı Ömer, Ensar ve Muhacir Müslümanlarının umutsuzluğunu görünce, onlara: “Ey Müslümanlar topluluğu! Umutsuz olmayın. Şayet bana doğru gelerseniz, ben sizin grubunuzum (veya ganimetinizim).” dedi. Muaz da kaçanlar arasındaydı ve büyük bir moral çöküntü içersinde idi. O, sık sık şu ayeti okuyordu: “Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe (فَيْئَة) ulaşip mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!”⁵³⁴ Ömer ona şöyle dedi: “Şayet bana doğru gelersen, ben senin bölüğünüm (فَيْئَة).”⁵³⁵ Yani; şunun için döner ki, Müslümanların gerideki kuvvetlerine varıp, onlarla bir olup gelir. Ayetin manasını bu şekilde açıklayan Ömer, savaştan kaçmak zorunda kalan askerlerinin yenilmişlik psikolojisini paylaşmış, onları moral çöküntüden kurtarmaya çalışmış ve onları kendine katılmaya çağırarak, devlet başkanı ve başkomutanlarının yanlarında olduğunu hissettirmiştir.

İnsan psikolojisini çok iyi bilen bir lider olan Ömer, suç işleyene tatbik edilen cezadan sonra, onun toplum içinde eziklik hissetmemesi için, ayetlerle gerektiğinde moral takviyesinde bulunmuş, cezanın sadece işlenen fiile münhasır kalmasına özen göstermiştir. Kendisine içki içme cezası olarak 80 değnek cezası tatbik edilen Ebu Cendel'e Ömer şöyle bir mektup yazıp gönderdi:

“Ömer'den Ebu Cendel'e. Kuşkusuz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Ama bundan başka günahları dilediği kimseye bağışlar. Tevbe et, başını

---

⁵³⁴ Enfal 8/16.

⁵³⁵ Taberî, II, 369.

kaldır, ortaya çık, ümidini kesme, zira Allah buyuruyor ki: “*De ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah, günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir.*”⁵³⁶ Ayrıca Ömer, halka da şöyle bir mektup gönderdi: “Kendi nefsinize bakın. Dinin hükümlerini değiştirmek isteyenlere hep birlikte karşı koyun. Kimseyi ayıplamayın. Aksi takdirde aranızda bela ve musibet yaygınlaşır.”⁵³⁷

Halife Ömer, idaresi altındaki her bir bireyin sorumluluğunu omzuna almış, onlardan hiç birinin zarara uğramaması için elinden geleni yapmıştır. Ordusundaki her askerin güvenliği ve menfaatlerinin korunması için, komutanlarına devamlı uyarılarda bulunmuştur. Empati yapan kişi olarak Ömer, diğerlerine karşı pozitif bir tutum içinde ve onlara yardım etmeye istekli olmuş, böylece bu empati bir tür sempati halini almıştır. Sempatiyi; ‘bir insanın bir başkasının iyiliğini isteme, onun iyiliği ile ilgilenme durumu olarak görülebilir’⁵³⁸ diye tarif etmiştik. Bu açıdan bakıldığında; tarihi kaynaklarda genel olarak nakledilen ‘Sâriye’ olayını, empatik ve sempatik iletişimin ileri boyutu olarak görmek mümkündür. Ordusunu o kadar düşünmüştür ki, uzaktan bile onlara yardım edecek kadar zihnini meşgul etmiştir. Sâriye olayı kısaca şöyle gerçekleşmiştir:

Ömer, gönderdiği bir ordunun başına Sâriye adında birini komutan yapmıştı. Bu ordu cepheye gitti. Ömer, Cuma günü hutbe irad ederken, bir ara: “Ey Sâriye, dağa doğru gidin.” diye ünlemeye başladı ve bunu üç kez tekrarladı. Cemaat onun

---

⁵³⁶ Zümer 39/53.

⁵³⁷ İbn Kesir, VII, 153.

⁵³⁸ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, “Empati” maddesi.

niçin böyle dediğini anlamadı. Sonra Sâriye Medine'ye geldi. Ömer, ona cephedeki haberleri sordu. O şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emiri! Biz düşmanı kuşatmıştık. Günlerce beklediğimiz halde düşman tarafından hiçbir kimse çıkıp yanımıza gelmiyordu. Biz alçak bir arazideydik. Onlarsa yüksek bir kalede idiler. Bir ünleyicinin: “Ey Sâriye! Dağa doğru gidin.” dediğini duydum. Bunun üzerine arkadaşlarımı dağa doğru yükseklerle götürdüm. Bir saat geçmeden, Allah bize fethi müyesser kıldı.” Ömer’in hutbede söylediği sözün sırrı ortaya çıkmıştı. Ona, “Bu sözü nereden bulup söyledin?” diye sorulduğunda şu cevabı vermişti: “Vallahi dilime geldi, ben de söyledim.”⁵³⁹

Canından çok sevdiği Hz. Peygamber ve yanında Ebu Bekir’i beraberce ağlarlarken gördüğünde; “Neden ağlıyorsunuz? Ağlanacak bir şey varsa, ben de ağlayayım. Eğer ağlayamazsam, hiç olmazsa ağlar gibi görüneyim.”⁵⁴⁰ diyerek, onların duygularına ve dertlerine ortak olmaya çabalamıştır.

c- Belağat ve Hitabet

Ömer’in değişik vesilelerle irad edip günümüze kadar gelen nutuklarından, onun hitabet gücü ve ifade düzgünlüğü hakkında olumlu bir hüküm verilebilir.⁵⁴¹ Tarihçiler İslamiyet’e girmeden önce, onun Kureyş tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirildiğinde hemfikirdirler. Ancak bu vazifeye istisnai bir hitabet, ender bir

---

⁵³⁹ İbn Kesir, VII, 216-218.

⁵⁴⁰ İbn Hanbel, Müsned, I, 208 (s.335); Müslim, Cihad 58; Ebu Davud, 2690; Kandehevi, II, 87.

⁵⁴¹ Ömer’in hitabeti konusunda önemli örnekler için şu esere bakılabilir: M. Reşit Özbalıkçı, **Asr-ı Saadet ve Râşid Halifeler Döneminde Hitâbet**, Yeni Akademi Yay., İzmir 2005, 92-124.

anlayış seviyesi ve karar verme kabiliyetine sahip kişiler getirilirdi.⁵⁴² Gençliğinde panayırlarda, diplomatik görüşmelerde hitabetini geliştirmiş olsa gerektir ki, hilafetinin kayıtlara geçen bütün konuşmalarında veciz ve zekice ifadelerle bolca rastlamak mümkün olmaktadır.

Bahreyn ve Umman valisi Osman b. Ebi'l- Âsî kardeşini Bahreyn'e gönderirken, kendisi de Umman'a gitti. Askerlerinin bir kısmını Tâne adasına gönderdi. Askerleri oradan dönünce bu seferi bildirmek üzere Ömer'e mektup yazdı. Halife cevabî mektubunda şöyle dedi: "Ey Sakîf'in kardeşi! Sen böcekleri tahta parçası üzerine yükledin. Allah'a yemin ederim ki, eğer gönderdiğin askerler ölmüş olsalardı, kabilenden onların sayısınca insan alırdım."⁵⁴³

Dine doğru bağlanma, Bedevi ve çocuğun ruhi yapılarındaki saflığı esas olarak Kur'ân ve sünneti doğru anlama ve takip etme konusunda söylediği şu veciz sözü kaydedelim: "Gecesi gündüz gibi olan çok aydınlık bir şeriat üzere terk edildiniz. Çöldeki bedevîlerin ve mahalle mekteplerindeki çocukların dini üzere olun."⁵⁴⁴

Taberî, Ömer'in bilgelik ve nasihatler dolu bir hutbesini geniş olarak kitabında şöylece kaydetmiştir:

"Şüphesiz bütün noksanlardan münezzehtir ve hamdına bürünülen Allah, Kendisine şükretmeyi size gerekli kılmıştır. O, sizden bir şey beklemeden ve sizin istediğinizle de olmaksızın vermiş olduğu dünya ve âhîret nimetleri hususunda

---

⁵⁴² Şiblî, I, 47.

⁵⁴³ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 629.

⁵⁴⁴ Kütüb-i Sitte, Kur'ân ve Hadise Uymaya Dair, 68 No'lu Hadis. c. II, s. 342.

gözlerinizin önüne deliller serdi. Yüce ve ulu Allah, hiçbir şey değilken sizi kendine ibadet etmeniz için yarattı. Sizleri kendisinin en basit mahlukatı için yaratmaya muktedirken, bütün yarattıklarını sizler için yarattı ve sizleri de ancak kendisi için yarattı. Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin istifadenize sundu. Gizli ve aşikâr muhtaç olduğunuz bütün nimetlerini sizlere verdi. Kara ve denizde sizlere seyahat imkânı verdi. Şükredesiniz diye sizlere helâl ve lezzetli yiyeceklerden rızık ihsan eyledi. Sonra size göz ve kulak verdi. Allah'ın Âdemoğullarının hepsine verdiği nimetlerden sizin için de vardır. Onlardan bir kısmı da, sizin dininizin tabilerine tahsis ettiği nimetlerdir. Sonra bu nimetlerin gerek hususi gerek umumi hepsi, sizin devlet zaman ve tabakanıza intikal etti. Bu nimetlerden, özellikle bir kişiye ulaşan pay bütün insanlar arasında taksim edilecek olsaydı, Allah'a ve Resulüne imanla birlikte Allah'ın yardımı olmaksızın onun şükrünü eda etmek onları yoracak, onun hakkını yerine getirmek ise onlara ağır gelecekti. Siz ise yeryüzünde Allah'ın halifelerisiniz. İnsanlığın hâkimlerisiniz. Allah da dininize yardım etmiştir. İki milletten başka sizin dininize muhalif bir grup olmamıştır. Birincisi; İslâm ve Müslümanlar için köleleştirilmiş olan gruptur ki, onlar sizin namınıza ticaret yaparlar. Siz onların kazançlarını, gayret ve alın terlerinin temiz olanını alırsınız. Meşakkati onların, menfaati sizin. Birisi de her gün ve her gece Allah'ın ordularının çarpışma ve üstünlüğüne bakarak Allah'ın kalplerini korku doldurduğu bir gruptur. Onların sığınacakları ne bir kaleleri, korunacakları ne bir sığınakları vardır. Allah'ın orduları onları ablukaya aldı. Allah'ın izniyle bol erzak ve mühimmat bulunması, ard arda müfrezeler gelmesi ve limanların tutulmuş olmasına rağmen, İslâm'ın zuhurundan beri bu milletin daha güzelini görmediği genel ve üstün bir emniyet

içinde oldukları halde Allah'ın orduları onların arazilerine girdi. Büyük fetihlerle her beldede Allah'a hamd edilir. Fakat buna rağmen, bu sayısız ve paha biçilmez ve Allah'ın rahmet, lütuf ve inayeti olmadıkça hakkı ödenemeyecek nimetler yanında, şâkirlerin şükrü, zâkirlerin zikri ve çalışanların çalışmasının kemale ulaştığı söylenemez. Bizi bununla imtihan eden, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tan dilerim ki, bize Kendine itaat ile çalışmak ve rızasına koşmak ihsan eylesin. Öyleyse, ey Allah'ın kulları; Allah'ın nezdinizdeki imtihanını hatırlayın. Her oturduğunuzda birer ikişer olmak üzere Allah'ın üzerinizdeki nimetini tamamlamasını isteyin. Zira Allah, Musa'ya şöyle hitâb etti: "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat." Hz. Muhammed'e de şöyle hitâb etti: "Ve yeryüzünde az sayıda olduğunuz ve hakir görüldüğünüz zamanları hatırlayın." Eğer, zayıf sayıldığınızda, inandığınız Allah'ı ve dinini bilmeden müsterih olduğunuz ölümden sonraki hayatta da kendisiyle hayır dilediğiniz hakkın bir bölümünden dolayı dünyanın iyiliklerinden mahrum olsaydınız, bu olurdu. Fakat siz, insanların en kazançlısı, Allah'ı bilmekte ise en cahiliydiniz. Sizi kendisiyle imtihan ettiği bu olsaydı, bunun yanında sizin dünyada bir nasibiniz olmazdı. Şu kadar var ki, dönüp varacağınız yer olan âhirette o sizin için bir güven kaynağıdır. Hâlbuki şu anda geçim kaynağı içindediniz. Bundan nasibinizi alabilir ve bunu başkalarına da gösterebilirsiniz. Bırakın, sizin için ve sizden, dileyenler için dünya üstünlüğünü ve âhîret iyiliğini birleştiren şeyleri... Ancak, hakkını bildiğiniz, onun için çalışıp nefesinizi ona itaate mecbur ettiğiniz, sona erip gitmesinden korkup değişmesinden dolayı sevinçle nimetleri topladığımız müddetçe, sizinle kalpleriniz arasına girmeyecek olan Allah'ı size hatırlatırım. Zira nimeti, küfran-ı nimetten daha fazla

alıp götüren bir şey yoktur. Şükür, çeşitli hadiseler için bir emniyet, nimetler içinde çoğalma vesilesi ve artış sebebidir. İşte Allah'ın üzerimde bulunan size karşı emir ve yasakları benim için bir görevdir.”⁵⁴⁵

2- Takım Liderliği

a- Yüksek Performanslı Takım Oluşturması

Ömer'in konuşmalarını incelediğimizde; tüm insanlara yeni bir “kimlik, kişilik ve zihniyet” kazandırmayı, yeni bir insan tipi meydana getirmeyi, “Müslüman insan modeli” yetiştirmeyi ve neticede inançlı, dürüst, çalışkan, üretken, ahlâklı ve Allah'a kulluk anlayışına sahip bir “örnek toplum” ortaya çıkarmayı amaç edindiğini⁵⁴⁶ görürüz. ‘Örnek birey’lerden teşekkül etmiş ‘örnek toplum’ modeli oluşturma çabaları neticesinde, ortaya yüksek performanslı bir toplum çıkacaktır.

İlim öğrenme konusunda performansa değer vermesinin yanında, ilmin faydasız hale gelmemesi için uyarılarda bulunmuştur. Hatta Kur'ân ezberleyen insanları bile ikaz etmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî, Ömer'e o yıl Basra'da birçok insanın Kur'an'ı ezberlediğini yazdı. O da kendisine, onlara maaş bağlamasını emretti. Ebû Musa ertesi yıl bunun kat kat üstünde insanın Kur'an'ı ezberlediğini Ömer'e yazdı. Ömer ona şunu söyledi: “Onları kendi hallerine bırak, insanların Kur'anı ezberlemekle meşgul olup onun hükümlerini öğrenmeyi terketmelerinden korkuyorum.”⁵⁴⁷

---

⁵⁴⁵ Taberî, II, 574-575.

⁵⁴⁶ Hizmetli, xı.

⁵⁴⁷ Kettânî, II, 350.

Câbiye’de verdiği uzun hutbesinden⁵⁴⁸ “örnek birey – örnek toplum” muvacehesinde çıkarılabilecek önemli ipuçları var:

☑ Hidayet ve hak zannettiği bir dalâleti işleyen ya da sapıklık zannettiği bir hakkı terkeden kimse özürlü sayılamaz.

☑ Bir ülkenin yöneticisinin en mühim vazifesi; idaresi altında bulunanların Allah’ın emir ve nehiyelerine riayet edip etmediklerini kontrol etmektir. Bizim görevimiz Allah’ın emretmiş olduğu şeyleri size emretmek ve sizi O’nun nehyettiği şeylerden nehyetmektir.

☑ Görevimiz; uzak-yakın herkese Allah’ın emrettiği şekilde muamele etmek, her hususta adaleti gözetmek ve hak hususunda hiç kimseden çekinmemektir.

☑ Gördüğüm kadarıyla içinizde bazı kimseler vardır ki, hiçbirini hakkıyla yerine getirmedikleri halde “Biz namaz kılanlarla birlikte namaz kılar, mücahitlerle birlikte cihat ederiz. Hicret de ederiz” diye dilleriyle temennide bulunuyorlar. Biliniz ki, *iman kuru bir laf ve süsten ibaret değildir.*

☑ Asıl hicret, günahlardan uzaklaşmaktır. Cihat; Allah yolunda ve O’nun düşmanlarıyla savaşmanın yanı sıra, haramlardan da kaçınmaktır.

☑ İnsan ne için savaşıyorsa karşılığı da ona göre olur. Bir kişi vardır, fitraten cesurdur ve kahramanlık için çarpışır, bildiklerini ve bilmediklerini kurtarır. Bir kişi de vardır ki korkak tabiatlıdır ve annesini-babasını düşmana teslim eder. Köpek bile sahibinin arkasında havlar.

☑ Oruçlu kimsenin yemesi, içmesi ve cinsi münasebette bulunması nasıl haramsa, müslümanlara eziyet etmesi de aynı şekilde haramdır. Oruçlu müslüman

---

⁵⁴⁸ Kenzu’l-Ummâl, 44213; Kandelevi, IV, 189-191.

elinden geldiğince kardeşlerine eziyet etmekten kaçınmalıdır, işte tam oruç budur.

☑ Müslüman Allah'ın, Peygamberi vasıtasıyla farz kıldığı zekatı gönül hoşluğuyla ve isteyerek vermelidir. Aksi takdirde beklediği sevabı elde edemez.

☑ Asıl soyulan insan, elinden dini alınan kişidir. Mutlu kimse, başkalarının halinden ibret alandır. Bahtsızlarsa annelerinin karnında iken bahtsız olanlardır.

☑ En kötü şey, dine sonradan sokuşturulan şeydir. Bir sünneti takiple ağır ağır yol almak, bir bid'atı takiben koştuktan çok daha hayırlıdır.

☑ Her insanda sultanına karşı, içinden gelen bir çekingence ve soğukluk vardır. Sizinle aramızda bir buğz ve kin bulunmasından, keyfi ve istediği gibi hareket eden nefisten ve dünyayı ahirete tercih etmekten Allah'a sığınırım.

☑ Sizlerin dalâlete düşüp insanlara zulmedenlere meyletmenizden korkarım. Sakın servet sahiplerine de meyledelim demeyin!

☑ Kur'ân'dan asla ayrılmayın; çünkü o, nur ve şifa kaynağıdır. Onun haricindekilerse şekâvet ve sapıklıktır.

☑ İç âleminizi ıslah ediniz ki dış âleminiz de ıslah olsun. Ahiretiniz için çalışıp amel ediniz ki dünya işlerinizde muhtaç olmayasınız.

Hz. Ebu Bekir vefat edince Hz. Ömer, Irak'ta Halid b. Velid'le beraber olan askerlerin sayısının azlığından ötürü Irak diyarında cihad etmeleri için Müslümanlara çağrıda bulundu. Toplanan kuvvetlerin başına Ebu Ubeyde b. Mes'ud'u komutan yaptı. Ebu Ubeyde, genç ve kahraman bir Sahabî olup savaş ve taktik hususunda bilgi sahibi ve tecrübeliydi.⁵⁴⁹

Hz. Ömer de Ebu Ubeyde'ye ve Müslümanlara Hz. Ebu Bekir'in ölümü

---

⁵⁴⁹ İbn Kesir, VII, 33.

sebebiyle taziyetlerini bildiren mektubunu göndermiş ve Ebu Ubeyde'yi Şam orduları komutanlığına tayin etmiş ve savaş hususunda da Halid b. Velid'e danışmasını emretmişti. Mektup kendisine ulaştığı zaman Ebu Ubeyde, Şam'ın fethedilmesine kadar yirmi gece müddetle durumu Halid b. Velid'e bildirmemişti. Bu sebeple Halid, ona şöyle bir soru sormuştu: “Allah sana rahmet etsin. Mektup sana geldiği zaman durumu bana bildirmeni engelleyen şey neydi?” Ebu Ubeyde de ona şu cevabı vermişti: “Senin savaş azmini kırmak istemedim. Ben, dünya yetkisini istemiyorum. Dünya için de çalışmıyorum. Gördüğün şeyler mutlaka bir gün yok olacak, zevale uğrayacaktır. Biz kardeşiz. Dini ve dünyası hususunda kendi adına kardeşinin iş yapması kişiye zarar vermez.”⁵⁵⁰

İslam'ın yayılmasını ve fetihler neticesinde toplumsal refahın üst düzeye çıkmasını temin eden orduya Ömer, ayrı bir değer vermiş, onun performansını artıracak her türlü tedbiri almıştır. Asker ve komutanlar dışında orduda görevlendirdiği personel sınıfı bunu ispat etmektedir. Personel sınıfı; sefer, savaş ve savaş dışında ordunun idarî, siyasi ve ekonomik işlerini yürüten personellerdir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Divan Kâtibi: Ordu divanında görev yapan kâtipdir. Divan kayıtlarını başlangıçta Kureyş'in meşhur nesebcilerinden Akîl b. Ebî Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im tutmuşlardı.⁵⁵¹

Muhasebeci, Ganimet Memuru (Akbâz), Veznedar (Hâzin): Genel olarak ganimetleri toplayan, paylaştıran, Beytülmalin payını ayıran ve yerine koyan

---

⁵⁵⁰ İbn Kesir, VII, 42.

⁵⁵¹ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 655-656; Taberî, II, 570; İbn Haldun, Tarih, I, 203.

kimselerdir. Kadisiye savaşında akbâz Abdurrahman b. Rebîa⁵⁵², Yermûk'te Abdullah b. Mes'ûd⁵⁵³, Medain'de Selman b. Rebîa idi.⁵⁵⁴ Nihavend savaşında ordunun muhasebe memuru es-Sâib b. el-Akra' idi. Nihavend'de toplanan ganimetler, eşyalar, mallar ona teslim edildi.⁵⁵⁵

Kâdı: Ordu kâdısı Kadisiye'de Abdurrahman b. Rebîa el-Bâhili⁵⁵⁶, Yermûk'te ise Ebû'd-Derdâ' idi.⁵⁵⁷

Kurrâ, Kussâs (Vâiz), Mürşid, Davetçi (Dâî): Askerlerin moralini yükseltmek, kahramanlık duygularını kabartmak, savaşa teşvik etmek için konuşma yapan, vaaz eden, şiirler okuyan, ayetler kıraat eden kişilerdir. Kadisiye'de Selmân el-Fârisî durumu teftiş memur olup, daima orduyu dolaşır ve askeri savaşa teşvik ederdi.⁵⁵⁸ Yermûk savaşı başlamadan önce kâri' Mikdâd b. Esved, Enfâl sûresinden cihad ayetleri okudu, kâss (vâiz) Ebû Süfyan b. Harb ise askeri savaşa teşvik edici mahiyette hitabette bulundu.⁵⁵⁹

Tercüman: Düşman tarafından gelen mektubu veya elçilerin sözleri, esirlerin konuşmaları vb. tercüme gerektiren durumlarda bu işi yapan kişilerdir. Kadisiye'de tercüman Hilâl el-Hecerî idi.⁵⁶⁰

---

⁵⁵² İbnu'l-Esir, II, 414.

⁵⁵³ Taberî, II, 336.

⁵⁵⁴ İbnu'l-Esir, II, 472.

⁵⁵⁵ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 437; Cevdet Paşa, I, 404.

⁵⁵⁶ Taberî, II, 385; İbnu'l-Esir, II, 414; Kureşî, 308; Şiblî, II, 160; Cevdet Paşa, I, 347.

⁵⁵⁷ Taberî, II, 336.

⁵⁵⁸ Taberî, II, 386; İbnu'l-Esir, II, 414; Kureşî, 308; Cevdet Paşa, I, 347.

⁵⁵⁹ Taberî, II, 336.

⁵⁶⁰ Taberî, II, 386; Kureşî, 308; Şiblî, II, 160.

Sâî (Süât): Savaş sırasında komutanlar arasında haberleşmeyi sağlayan ve süratli koşan hecin develeriyle karşılıklı gidip gelen haberci veya postacı kişidir.

İşçiler: Bu kişiler doğrudan savaşa katılmayıp, ordunun geri lüzumlu işlerini yaparlardı. Hendek kazma, siper yapma, ordu hayvanlarını gütmeye, tarla ekme, bir şeyi taşıyıp getirme vb. Bu gibi işler için fetihlerin genişlemesinden sonra esirler kullanılmaya başlandı.⁵⁶¹

Yazıcı (Kâtip): Ordunun her türlü yazı işlerine bakarlar. Antlaşma, mektup, ilan, rapor yazımı gibi. Kadisiye’de bu iş Ziyad b. Ebî Süfyan’a verilmişti.⁵⁶²

Zabit Memurları: Orduda meydana gelen her şey hakkında Halifeye ayrıntılı yazılı raporlar gönderirlerdi. Hz. Ömer her orduya bu memurlardan gizlice koyardı ki bunlar, onun özel casuslarıydı. Bu usul, orduda suç işleyen şahsın kim olursa olsun gecikmeden cezalandırılmasına da yarıyordu. İran harbinde Amr b. Ma’dikerib, bir defasında üstüne küstahça konuşmuştu. Hadiseden derhal haberdar edilen Hz. Ömer ona mektup yazarak, suçunu bir daha tekrarlamaya cesaret edemeyecek şekilde azarladı.⁵⁶³ Bekr b. Vâil kabilesinden Uteybe ve Furat komutasındaki birliğin, düşmanı suya döktüklerinde komutanların sudakileri boğmaları için askerleri tahrik etmelerinin haberini Hz. Ömer, birlikte bulunan özel casuslarından öğrendi. Komutanları merkeze çağırıp sorguya çekti.⁵⁶⁴

Sağlık Görevlileri: Ordunun sağlık işlerine bakan, savaşta yaralananları, hastalananları tedavi eden doktor, hemşire ve diğer yardımcı sağlık personelleridir.

---

⁵⁶¹ Avn, 118.

⁵⁶² Taberî, II, 386; İbnu’l-Esir, II, 414; Cevdet Paşa, I, 347.

⁵⁶³ Şiblî, II, 165-166.

⁵⁶⁴ İbnu’l-Esir, II, 409; DGBİT, II, 69.

Hz. Ömer döneminde sağlık işlerini genellikle kadınlar değil, işin mütehassısı olan doktor ve hemşireler yerine getirdiler. Özellikle Fars ve Rumlardan tıp öğrenildikten sonra bu konuda ilerlediler.⁵⁶⁵ Kadisiye ordusunda doktor ve cerrahlar bulunmaktaydı.⁵⁶⁶

Diğer Görevliler: Elçiler, savaşta dağılan safları düzenleyenler (vâzi'),⁵⁶⁷ mimar ve/veya iskân memuru (Basra şehrinin kuruluş aşamasında bu görevi Âsım b. ed-Dülef⁵⁶⁸, Kûfe'de Ebû'l-Heyyac el-Esedî⁵⁶⁹ yaptı.), baytar ve hayvan bakıcıları (Kûfe'deki ahırların sorumlusu Selman b. Rebâa⁵⁷⁰, Rebeze koruluklarının görevlisi Hz. Ömer'in mevlası olan Hüney idi.⁵⁷¹) vb.

b- Örgüt Kültürü

b1- Toplumsal Dinamik ve Maslahatlar

İslam toplumunun çıkarlarını her zaman önceliği kılan Ömer, hayatı boyunca bunu ihmal etmemiştir. Hatta ölüm döşeginde bile bunu düşünmüş ve katilinin Müslüman cemaatten biri çıkıp, toplumsal huzurun bozulmasından korkmuş, böyle olmamasına sevinmiştir. Sabah namazı sırasında hançerlenince imamlığa derhal Abdurrahman b. Avf'ı geçirmiş ve namaz bitinceye kadar yaralı

---

⁵⁶⁵ Avn, 121.

⁵⁶⁶ Taberî, II, 385; Kureşî, 308; Şiblî, II, 160.

⁵⁶⁷ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. Basım, İst. 1993, II, 994.

⁵⁶⁸ Taberî, II, 479; İbnu'l-Esir, II, 483.

⁵⁶⁹ Taberî, II, 479.

⁵⁷⁰ Taberî, II, 483.

⁵⁷¹ Ebû Yusuf, 174.

beklemişti. Cemaat namazı bitirince Hz. Ömer: “Ey İbn Abbâs! Bak bakalım beni kim öldürdü?” dedi. İbn Abbâs bir müddet dolaşıp döndü ve “Muğire b. Şu'be'nin kölesi” deyince Ömer; “Allah canını alsın. Ben ona iyilik emretmişim” dedi ve ilave etti: “Ölümümü Müslümanlardan birinin eliyle yapmayan Allah'a hamdolsun. Sen ve baban, Medine'de İranlı kölelerin çoğalmasını severdiniz.” Bu söz İbn Abbâs'a idi, çünkü en çok köle onda vardı. İbn Abbas: “Dilerseniz onların hepsini öldürelim” deyince, Ömer; “Hayır, sizin dilinizle konuşmalarından, kıblenize müteveccih namaz kılmalarından, haccınızla haccetmelerinden sonra hayır!” dedi.⁵⁷²

Bu konuda Ömer'in ileri görüşlülüğüne de şahit olmaktayız. Çünkü o, savaş esirlerinin Medine'ye girmelerine izin vermiyordu. Kûfe valisi Muğire b. Şu'be, Ömer'e bir mektup yazarak; yanındaki Mecusî veya Hıristiyan köle Ebu Lü'lü'ye, demircilik, nakkaşlık ve marangozluk gibi insanlara faydalı sanatları bulunduğu için Medine'ye girmesine izin vermesini talep etti. Bunun üzerine Ömer, savaş esirlerinin Medine'ye sokulmaması kararına rağmen izin vermişti.⁵⁷³ Anlaşılan, bu karar daha sonraları uygulanamamış olsa gerektir ki, Medine'de köleler çoğalmış ve Halife'nin eceli de bunlardan birisi eliyle gerçekleşmiştir. Nitekim kendisini yaralayanın bir köle olduğunu öğrendikten sonra; “sizleri onların kaba (veya eşek) adamlarından getirmenizi yasaklamıştım, bana isyan ettiniz”⁵⁷⁴ diyerek tepkisini dile getirmişti. Fetihler neticesinde farklı kültür ve dinlerden insanların İslam toplumu içersine girmeleriyle beraber, milli veya dini gururu zedelenen insanların intikam alma veya

---

⁵⁷² İbn Sa'd, III, 313; Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 8, Cenaiz 96; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 371.

⁵⁷³ İbn Sa'd, III, 320; Köksal, IV, 235-236.

⁵⁷⁴ İbn Sa'd, III, 325.

tam olarak İslam'a adapte olamamaları neticesini doğurmuş olabilir. Belki Halife bunu hissetmiş olsa gerektir ki, başkent Medine'ye giriş yasağı koymuştu.

Müslümanlar Şam bölgesini fethettiklerinde Bizanslıların gemilerini gördüler. Bunları görmeleri onlarda, düşmanın silahlarıyla silahlanmak hususunda bir arzu doğurdu. Muâviye b. Ebî Süfyan, Bizanslıların meskûn olduğu bölgeler deniz yoluyla daha yakın olduğundan, buraları donanma göndermek suretiyle fethetmek için Halife Ömer'den izin almak hususunda çok ısrar etmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer Mısır valisi Amr b. Âs'dan, denizi ve deniz seferlerini anlatmasını istedi. Amr, Halife'ye şöyle yazdı:

“Ey Müminlerin Emiri! Denizi gayet büyük, deniz seferlerine çıkanları da denize nispetle oldukça küçük gördüm. Denizde bulunanın etrafında su ve gökten başka bir şey yoktur. Deniz durgun olursa kalplere hüznün verir, kabarcak olursa aklı baştan giderir. Denizde boğulmak endişesi kurtulmak ümidinden fazladır. Gemiye binenlerin hali, bir ağaç dalı üzerindeki kurtların haline benzer, deniz kabarırsa dal devrilir ve boğulurlar. Kurtuluş büyük ümit sayılır.” Mektubu alan Hz. Ömer, Muâviye'ye: “Hiçbir Müslümanın böyle bir tehlikeye atılmasına izin vermem!” diyerek, onu deniz seferinden menetti.⁵⁷⁵

Hz. Ömer, Beytullah'ı tavaf eden cüzamlı bir kadın görmüştü. Ona "Ey Allah'ın câriyesi! İnsanlara ezâ verme, sen evinde otursan kendin için daha hayırlı olurdu!" dedi. Kadın onun sözünü tutup evinde oturdu. Hatta Ömer'in vefatından

---

⁵⁷⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, X, 317; İbn Abdîrabbîh, I, 81; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 645; Hasan, II, 191-192; Mecdelâvî, 189; Salih, 384; İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, AÜİF Yay., Ankara 1985, 60.

sonra bir adam kadına uğrayarak; "Seni hacdan yasaklayan kimse artık vefat etti, çık evinden!" dediğinde, kadın adama şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin olsun, ben ona sağken itaat edip, ölünce isyan edecek kimse değilim."⁵⁷⁶

Ömer, İslam'a önce girenlere itibar gösterdiği gibi, zor zamanlarda dine hizmet edenlere de ayrıca kıymet veriyor, onlara ayrıcalıklı davranıyordu. O, hiçbir zaman, tevbe edip geri döndükleri bilinmesine rağmen Ridde olaylarına karışanlar arasından yönetici veya komutan seçmemiş, sadece asker olarak orduya almıştır.⁵⁷⁷

Bir gün bir miktar peştemalı Medineli kadınlar arasında taksim etmişti, geriye güzel bir peştemal kaldı. Yanındakilerden bazıları kendisine: "Ey müminlerin emiri! Bunu da senin yanında bulunan Resûlullah'ın kızına ver" dediler. Bununla, Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'ü kastetmişlerdi. Ömer onlara: "Ümmü Selît, buna daha çok hak sahibidir. Zira o, Resûlullah'a biat eden Ensar kadınlarından ve Uhud savaşında bize kırbalarla su taşıyıp dağıtıyordu" dedi.⁵⁷⁸

Toplumsal huzuru tesis, onu sekteye uğratabilecek âmillerle mücadele bağlamında Ömer, halkın en çok uğradığı yerlerden olan çarşı pazarlarda denetimler yapmış, olumsuzluklara derhal müdahale etmiştir. Hz. Peygamber'in; "Câlib⁵⁷⁹ rızıklanır, ihtikâr⁵⁸⁰ eden ise lanetlenir."⁵⁸¹ sözüne uygun olarak câlibi teşvik etmiş,

---

⁵⁷⁶ Muvatta', Hacc 250.

⁵⁷⁷ Taberî, II, 385, 468; Avn, 77.

⁵⁷⁸ Buhâri, Megâzî 22, Cihâd 66; İbnu'l-Cevzî, 68.

⁵⁷⁹ Uzak yerlerden mal getirip satan kimse.

⁵⁸⁰ Halkın ihtiyaç duyduğu malları toplayıp, fiyatları yükselsin diye satmayıp saklamak, malı stok ederek talebi artırmak suretiyle malın pahalalanmasına sebep olmak ve fiyatlar yükselince malı satarak aşırı ve haksız kazanç elde etmektir (Karaborsacılık). (Dini Kavramlar Sözlüğü, "İhtikâr", DİB)

⁵⁸¹ Dârimî, Buyû' 12.

karaborsacıyı engellemiştir. Karaborsacılıkla mücadelesini anlatan şu sözü önemlidir: “Bizim çarşılarımızda ihtikâr yapılamaz. Elinde fazla mal olan kimseler fiyatı yükseltmek maksadıyla bize karşı ihtikâr yaparak mallarını saklamazlar. Fakat yaz-kış dışarıdan pazara satmak üzere sırtında mal getirenler (alın teriyle çalışanlar), Ömer’in misafiridirler. Onlar dilediği gibi satar, dilediği gibi elinde tutar.”⁵⁸²

Karaborsacılık, faiz, haksız rekabet, asalak aracı sınıf, aldatma, malın kalitesinin düşmesi gibi kusurlara yol açabilecek;⁵⁸³ malın teslim alınmadan satılması yani sadece kağıt üzerinde satış yapılmasını da Hz. Peygamber’in sözüne⁵⁸⁴ istinaden yasaklamıştır. Ömer’in emriyle Hakim b. Hizam insanlar için gıda maddeleri satın aldı ve teslim almadan geri sattı. Bunu işiten Ömer pazarlığı dudurdu ve: “Satın aldığın gıda maddelerini teslim almadan önce satma!” buyurdu.⁵⁸⁵

Fetihlerin getirdiği bolluk nedeniyle ticaretle uğraşmayı avam ve sıradan kimselere bırakmalarından dolayı Ömer, Ashaba kızmıştı. Toplumu ayakta tutan önemli dinamiklerden birinin ticaret veya meslek sahibi insanlar olduğunun bilincindeydi. Bir gün pazara gitti ve oradakilerin çoğunun Nabatîlerden⁵⁸⁶ olduğunu görünce üzüldü. Ashab onun yanına toplanınca kendilerine bunu haber vererek, pazarı terketmelerinden dolayı onları kınadı. Onlar da kendisine şöyle dediler: “Allah, bize nasip ettiği zaferle bizi pazarlardan müstağni kılmıştır.” Ömer ise şöyle

---

⁵⁸² Muvatta’, Buyû’ 56.

⁵⁸³ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İst. 1997, s. 156-157.

⁵⁸⁴ “Herhangi bir yiyecek maddesi satın alan kimse, o malı kendi eline teslim alıncaya kadar onu satmaz” Buhâri, Buyû’ 54-56.

⁵⁸⁵ Muvatta’, Buyû’ 43.

⁵⁸⁶ Nabatîler; Irak Sevâdi’na gelip yerleşen bir topluluk olup, bu tabir daha sonraları halkın avamı ve ayak takımı için kullanılmıştır. (Kettânî, II, 85)

dedi: “Allah'a andolsun, eğer böyle yaparsanız, muhakkak ki erkekleriniz onların erkeklerine, kadınlarınız da kadınlarına muhtaç duruma düşecektir.”⁵⁸⁷ Bununla birlikte üreten insana her zaman destek çıkmıştır. Nabatîlerin çokluğundan endişe etmesi, Ashab'ın tembelleşmesinden ve hazır olanı tüketip üretimden imtina göstermelerinden dolayıdır. Çünkü Zimmîlerin mallarını Medine'ye çekip ticari hayatı hareketlendirmek için vergi indirimi uygulamıştır. Baklagillerden % 10 vergi almasına rağmen, Hıristiyan tüccarların buğday ve zeytinlerinden % 5 gümrük vergisi almıştır.⁵⁸⁸

İnsanları meslek edinmeye teşvik ederek şöyle dedi: “Meslek öğrenin, muhtemeldir ki birinizin bir mesleğe muhtaç olması sözkonusu olabilir.”⁵⁸⁹ Hatta Ömer, meslek edinmeyi çocuklara da öğütlemiştir. O, bir çocuk görüp de ondan hoşlandığında, bir mesleği (sanatı) olup olmadığını sorar, "hayır" cevabını aldığı da "gözümden düştü" derdi.⁵⁹⁰

Toplumsal huzur ve barışı zedeleyen unsurlarla mücadele etmiş, bu konuda kesin ve kati tedbirler almıştır. Hilafeti zamanında Hayber Yahudileri, Müslümanlar arasında bozgunculuk yapmışlar, Müslümanları aldatmışlardı. Hatta durumu daha da ilerleterek, Ömer'in oğlunu bir evin damından atmak suretiyle iki elini kırdılar. Bunun neticesinde Ömer, Hayber'i Hudeybiye'de bulunmuş ve Hayber savaşına katılmış olan Müslümanlar arasında taksim etti.⁵⁹¹

---

⁵⁸⁷ İbnu'l-Hâc, el-Medhal, II, 83; Kettânî, II, 84.

⁵⁸⁸ Muvatta', Zekat 46-48.

⁵⁸⁹ Kettânî, II, 86.

⁵⁹⁰ Kettânî, II, 88.

⁵⁹¹ Buhârî, Şurût 14; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 33, 40.

Tefecilikle uğraşan Necranlıların nüfusları artmıştı. Ömer onların İslamiyet'e zararlı olmalarından korktu. Şam ve Irak valilerine yazarak, Necranlılara verimli topraklardan bolca verilmesini isteyerek, onları buralara dağıttı.⁵⁹² Böylece topluma zararlı olabilecek unsuru, yine toplumun içinde asimile etmek için farklı yerlere sürmüştü.

b2- Dinleme ve Hoşgörü

Ömer, yönetim ve gelişim adına kendini öğrenmeye açık tutmuş, kimi zaman verdiği yanlış karardan derhal dönmüştür. Bir gün, "Diyet âkile üzerinedir. Öyle ise âkileyi teşkil edenler diyete varis olurlar; kadın (âkileden olmadığı için) kocasının diyetine varis olamaz." deyince, Dahhak b. Süfyan kendisine itiraz ederek dedi ki: "Resûlullah bana Eşyem ed-Dıbâbi'nin hanımını kocasının diyetine varis kılmamı yazmıştı. Kadın bir başka cemaatten idi."⁵⁹³ Bunun üzerine Hz. Ömer, önceki tatbikatından hemen vazgeçti. Toplumsal konumunu ön plana çıkarıp, hatalı da olsa kararını uygulayan idareciler tarih sahnesinde eksik olmamasına rağmen, Ömer böylesi bir rolü hiçbir zaman oynamamıştır.

Hz. Ömer bir gün bir hutbe irat etti. Bunda, Allah'a hamdü senâlar ettikten sonra şunları söyledi: "Ey insanlar! Sözlerimi iyi dinleyiniz. Kadınlarınıza verdiğiniz mehirlerde aşırıya kaçmayınız. Kim Hz. Peygamber'in vermiş olduğu dört yüz dirhemden daha fazla mehir verecek olursa, bu fazlalığı alarak Beytülmale koyacağım". Hutbesini bitirip dışarı çıktığında Kureyş'ten bir kadın yolunu keserek

---

⁵⁹² Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 94.

⁵⁹³ Ebu Davud, Feraiz 18, (2927); Tirmizi, Feraiz 18, (2111).

ona: “Ey Müminlerin Emîri! Bizlerin Allah’ın kitabına mı, yoksa senin sözlerine mi uymamız gerekiyor?” diye sordu. Hz. Ömer de: “O nasıl söz! Tabi ki Allah’ın kitabına uyacaksınız. Peki, sen bunu niçin soruyorsun?” dedi. Kadın Şunları söyledi: “Sen biraz önce insanlara, kadınlara verilen mehirler hususunda aŐırya kamamalarını ve dörtyüz dirhemden fazla vermemelerini söyledin. Halbuki Allah, Kur’an-ı Kerim’in Şu yetiyle buna ruhsat vermektedir: “*Eğer bir eşi boŐayıp başka bir kadınlarla evlenmek isterseniz, öncekine (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi hiç birşeyi geri almayın. Acaba iftira ederek ve açık günah işleyerek verdiğinizi alacak mısınız?*”⁵⁹⁴ Bu sözler zerine Hz. Ömer: “Herkes mer’den daha fakihtir” dedi ve bu sözünü iki ya da  kez tekrarladı. Sonra da dönüp tekrar minbere çıkarak Şunları söyledi: “Ben biraz önce sizlere kadınlara mehrinde aŐırya kamanızı yasaklamıştım. Fakat Şimdi bu yasağı kaldırıyorum. Artık isteyen istediği kadar mehir verebilir.”⁵⁹⁵

Halife mer, insanların kendilerini rahatça ifade etmelerini istemiş, hatta psikolojik olarak da rahatlatıcı bir tedbir olarak; mescidin yanibaŐında “Batha” denilen bir revak edinmiş ve Şöyle demişti: “Kim laflamak, Şiir okumak veya yüksek sesle konuşmak istiyorsa o revaka çıkıp gitsin.”⁵⁹⁶

Ömer’in halifeliği sırasında Ensardan oluşan bir askeri birlik, komutanlarıyla birlikte İran topraklarında bulunuyordu. Ömer, düşman sınırında bulunan askerlerden nöbeti teslim almaları için her sene arkadan bir ordu gönderdiği

---

⁵⁹⁴ Nisa 4/20.

⁵⁹⁵ Kenzu’l-Ummâl, 45798; Kandehlevi, III, 235-236.

⁵⁹⁶ Kettânî, I, 433.

halde, o sene onlarla meşgul olmaya fırsat bulamadığından, arkalarından bir ordu gönderememişti. Nöbet değişimi için vakit gelip geçince, bu sınırdaki bulunan askeri birlik dönüp geldi. Bunun üzerine Ömer, onlara sert bir şekilde çıktı ve onları tehdit etti. Bu birliği teşkil eden Sahabîler; “Ey Ömer! Sen bize ilgisiz kaldın ve Resûlullah’ın bizim hakkımızdaki ‘sınırdaki bulunan gazilerin arkasından nöbet teslim almak üzere başka bir askeri birlik gönderileceğine dair’ emrini terkettin” dediler.⁵⁹⁷ Bu savunmalarından dolayı onları haklı bulan Ömer, kendisini ikaz ve tenkit etmelerinden memnun olmuştur.

b3- Kolektif Bilinç (Cemaat → Ümmet Bilinci)

Kur’anî mantığı çok iyi idrak etmiş olan Ömer, benlikten geçip biz bilincine ulaşmış ve bunu yönetimi boyunca fazlasıyla tatbik etmiştir. Öncelikle Kur’an’ın şu emrini Ömer’in hepimizden daha iyi bildiğine eminim: “*Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sınıksız yapışın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.*”⁵⁹⁸ Kolektif bilincin tezahürü olarak Müslüman cemaatin her kim ve nerede olursa olsun her bireyine ayırım yapmadan muamelede bulunmuştur. Öyle ki Ömer; “Küffarın elinde bulunan bir Müslümanı kurtarmam, bana Arap yarımadasından daha değerlidir. Müşriklerin elinde bulunan her

---

⁵⁹⁷ Ebu Davud, Harac 17.

⁵⁹⁸ Âl-i İmran 3/103.

Müslüman esirin esaretten kurtulması için verilecek para Beytülmalde ödenir.”⁵⁹⁹ sözüyle, bunu adeta yönetim prensibi olarak vazetmiştir.

Cemaate çok önem veren Hz. Ömer, Câbiye’de yaptığı konuşmada bunu açıkça ifade etmiştir. Medine’de Hz. Ali’yi halef bıraktıktan sonra çabucak Kudüs’e varabilmek için atına binip yola çıkmıştı. Câbiye’ye vardığında inip mola verdi. Orada belîğ ve uzun bir konuşma yapıp şöyle dedi: "Ey insanlar! İçinizi düzeltin ki, dışınız da düzelsin. Ahiretiniz için çalışın ki, bu çalışmanız dünyanız için de yeterli olsun. Bilesiniz ki kişi ile Âdem Peygamber arasında hayatta bulunan bir baba yoktur. Yine kişi ile Allah arasındaki bağlarda yumuşama ve gevşeme de söz konusu değildir. *Kim Cennet yolunu istiyorsa cemaate sarılsın.* Çünkü şeytan tek kişiyle beraberdir. İki kişiden çok uzaktadır. Herhangi biriniz bir kadınla تنها yerde başbaşa bulunmasın. Çünkü bu durumda üçüncüleri şeytan olur. İyiliklerinin kendisini memnun ettiği, kötülüklerinin de kendisini üzdüğü kişi, mümindir.”⁶⁰⁰

Kendilerini Biz’in parçası olarak görüp taşın altına elini koyanlara çokca değer vermiş, bu bağ zayıflayınca da tepkisini göstermiştir. Ebu Bekir’in naaşı Çarşamba gecesini defnedildiğinde Hz. Ömer insanlara, Iraklılarla savaşmak için çağrıda bulundu ve onları savaşa teşvik edip sevaba imrendirdi. Ne var ki hiç kimse, bu savaşa katılmaya rağbet göstermedi ve harekete de geçmedi. Çünkü onlar, güçlerinin büyüklüğünden dolayı Farslılarla savaşmak istemiyorlardı. Farslıların şiddetli bir savaş gücüne sahip olduklarını düşünüyorlardı. Hz. Ömer, ikinci ve üçüncü günde de insanlara çağrıda bulundu, ancak hiç kimse harekete geçmedi

---

⁵⁹⁹ Ebû Yusuf, 297.

⁶⁰⁰ İbn Hanbel, Müsned, I, 177 (s.310-311); İbn Kesir, VII, 97.

Dördüncü gün olunca ilk olarak Müslümanlardan Ebu Ubeyd b. Mes'ud es-Sakafi bu çağrıya icabet etti. Sonra peşi sıra insanlar da bu çağrıya icabet ettiler. Hz. Ömer, Medinelilerden toplanan askerlerin başına Ebu Ubeyd'i komutan yaptı. Ancak o, Sahabî değildi. Hz. Ömer'e: "Toplanan bu askerlerin başına Sahabîlerden birini komutan yapsaydın daha iyi olmaz mıydı?" denildiğinde o şöyle cevap vermişti: "Ben, bu çağrıya icabet eden kimseyi komutan yaparım. Siz, bu dine yardım hususunda insanlardan önce davrandınız. Sahabenin fazileti, düşmanlarına karşı sürati ve yüz çevirenlere yetmeleridir. Hafif ve soğuk davranmayanlar onlara tercih edilir. Siz soğuk davrandınız, ama bu adam, Iraklılarla yapılacak olan savaş çağrısına sizden önce icabet etti."⁶⁰¹ Daha sonra Hz. Ömer, komutan Ebu Ubeyd'i çağırıp; Allah'a karşı gelmekten sakınmasını, takvalı olmasını ve beraberindeki Müslümanlara iyi davranmasını tavsiye etti. Hz. Peygamber'in ashabına ve Selit b. Kays'a fikir danışmasını emretti. Çünkü Selit, savaflara katılmış bir adamdı.⁶⁰²

Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas'a yazdığı mektubun bir yerinde şöyle demişti: "...Hiçbir kimseyi diğerlerinden ayırarak aşırı sevgi gösterme. Böyle yaparsan yakınlarından, görüş ve işleri sebebiyle kendilerini sevdiğin kimselerin çoğu emrini dinlemez hale gelir..."⁶⁰³

"Komşusu aç olup da karnını doyuran kimse, gerçek mümin değildir"⁶⁰⁴ prensibini uygulayarak, kendini Müslüman toplumdaki ayırt etmemiş, kolektif bilinci tezahür ettirmiş, kendine herhangi bir imtiyaz tanımamıştır. Ne aldığı maaş miktarı,

---

⁶⁰¹ Taberî, II, 361, 362.

⁶⁰² İbn Kesir, VII, 46.

⁶⁰³ Hasan, II, 190-191.

⁶⁰⁴ Buhârî, Edebü'l-Müfred, I, 61/112.

ne fey' oranı, ne de yeme-içme-giyim şekli toplumun herhangi bir bireyinden farklı olmamış, hatta genellikle daha düşük olmuştur. Kıtık yılında et ve yumuşak ekmek yemeyi, herkes bunlardan yiyebilecek hale gelinceye kadar kendine haram kılmıştır. Hatta sırtına yiyecek malzemelerini yüklenip Medine civarında gezerek insanlara yemek pişirdiği ve onları doyurduğu vakidir.⁶⁰⁵

Kolektif bilincin oluşmasında en önemli etmenlerden biri olarak ortak dil ve tarih bilincini meydana getirmek için, Arapça ve neseb ilmini öğrenmeleri⁶⁰⁶ hususunda insanları teşvik ederken, kendisinin de bu konularda oldukça iyi olduğunu anlıyoruz. Cahiliye döneminde ender okuma yazma bilen insanlardan biri olarak Mekke site devletinin sefirlik görevini üstlenmiştir.⁶⁰⁷

Müslüman toplum hayatının bir arada yaşama kültürünün somut tezahürü olarak görebileceğimiz anlaşılabilir tebaa olan ehl-i zimmenin hukukuna ayrı bir değer veren Ömer, bu durumu o kadar önemsemiş olsa gerektir ki, kendisinden sonra gelecek halifeye, onların haklarını koruması hususunu vasiyet etmiştir.⁶⁰⁸

b4- Sosyal Değişim

Hiz. Ömer'in birçok uygulamalarının amaçlarından biri olarak, toplumsal birlikteliği koruyup, menfi değişim yönünde gidişatı engelleyerek, değişimi olumlu yöne kanalize etme çabalarını görmekteyiz. Sosyal değişim, zaman bakımından bir insanın ömrü boyunca gözleyebileceği, daha kısa süreli ve mekan bakımından da

---

⁶⁰⁵ İbn Sa'd, III, 292.

⁶⁰⁶ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 328, 356; İbnu'l-Cevzî, 192.

⁶⁰⁷ İbnu'l-Cevzî, 16.

⁶⁰⁸ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 364.

daha sınırlı bir coğrafi alanda ortaya çıkan değişimleri ifade etmektedir. Sosyal değişme herşeyden önce kolektif bir değişmedir; toplumun tamamını veya önemli bir bölümünü ilgilendirmektedir. Bu anlamda, toplumdaki bir veya birkaç kişide meydana gelen toplumsal sistemin yapı ve fonksiyonlarında geniş ve köklü değişimleri içermeyen değişiklikler, gerçek manada sosyal değişme olamazlar. Sosyal değişmelerin belirli bir özelliği de, onların köklü ve sürekli olmasıdır. Bu nedenle sosyal değişmeler; bir toplumun tarihî akışını değiştiren değişikliklerdir. Buna göre sosyal değişmeyi; zaman içerisinde bir toplumda gözlenebilen ve toplumun sosyal teşkilatının yapısı ve fonksiyonlarını geçici olarak değil de, sürekli ve köklü bir şekilde etkileyen ve toplumun tarihinin akışını değiştiren değişikliklerdir.⁶⁰⁹

İslâm'ın geldiği yıllarda yaşanan pozitif değişim ve gelişmeye Hz. Ömer şöyle işaret etmektedir: “Biz Kureyşliler kadınlarımıza hâkim bir topluluk idik. Medine'ye gelince orada, kadınları erkeklerine hâkim (dediklerini yaptıran) bir toplum yapısı bulduk, bizim kadınlarımız da onlarınkinden bunu öğrenmeye koyuldular... Bir gün eşime kızdım, baktım bana karşılık verip itiraz ediyor, ben buna tepki gösterince eşim, ‘Sana karşı çıkmamı niçin yadırgıyorsun? Vallahi Peygamber’in eşleri de ona itiraz ediyorlar, hatta bazıları sabahtan akşama kadar ona küs bile kalıyorlar’ dedi. Derhal gidip kızım Hafsa’ya sordum, o da bunu doğruladı...”⁶¹⁰ Aynı kaynaktaki bir başka rivâyete göre Hz. Ömer konuyu bir de Ümmü Seleme validemize sormuş, o da “Ömer sana şaşıyorum, her şeye burnunu

---

⁶⁰⁹ Erdoğan Pazarbaşı, **Kur’an ve Medeniyet**, Pınar Yay., İstanbul 1996, s. 225.

⁶¹⁰ Müslim, Talâk 5 (34).

soktun, şimdi de Resûlullah ile eşlerinin arasına mı giriyorsun!”⁶¹¹ diyerek, onu biraz terslemiş ve hızını kesmiştir. Bu sahih rivâyetler, İslâm’ın meydana getirdiği büyük değişimin sonucu, kısa zamanda kadın-erkek ilişkilerinde meydana gelmiş bulunan önemli sosyal değişikliklere ışık tutmaktadır.

Araplar arasında Cahiliye döneminden itibaren katı bir şekilde uygulanan kabile taassubunu, müspet değişime uğratarak ‘dini yaşamada sebat’ boyutuna getirmeye çalışmıştır. Divan defterlerine kayıt sırasında esas aldığı kriterler; Hz. Peygamber’e yakınlık ve dine girmede öncelik ve onu yaşamada sebat idi.⁶¹² Kendi kabilesi, halife kendi soylarından olmasına göre divan defterlerine kayıt olmayı talep ettiklerinde, onlara verdiği cevap; “ameli kendisini geri bırakan kimsenin nesebi onu öne geçiremez.”⁶¹³ olmuştur.

Toplumda itibar sahibi kişilerin kendilerine ayrıcalık tanımalarına fırsat vermeyerek, adaleti herkese yaymıştır. Medine’ye dağıtılacak ganimet malı gelmişti. Hz. Ömer kalabalığın hücumuna uğrayan malın dağıtımına bizzat nezaret ediyordu. Geriden Sa’d b. Ebî Vakkas geldi, İslâm’dan önce ve sonra büyük itibar sahibi, ileri gelen kişilerden biri olarak halkı yardı ve Ömer’e ulaştı, Halife kırbacı ile onu geri iteledi ve şöyle dedi: “Sen Allah’ın yeryüzündeki otoritesinden çekinmeksizin ilerleyip geldiğin için sana, Allah’ın otoritesinin senden çekinmeyeceğini göstermek istedim.”⁶¹⁴

Ömer, Sa’d’i Irak ordularının başına komutan yaptığında ona verdiği

---

⁶¹¹ Müslim, Talâk 5 (31).

⁶¹² Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 663-664; Salim, 523.

⁶¹³ İbn Sa’d, III, 276; Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 655-656.

⁶¹⁴ İbn Sa’d, III, 267; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 338-339; Taberî, II, 571.

tavsiyelerden biri şuydu: “Ey Sa'd! Sakın, Resûlullah'ın dayısı ve Sahabîsidir, diye söylenen sözler Allah hakkında seni aldatıp gururlandırmasın. Çünkü Allah ile hiçbir kimse arasında, ona itaat etmenin dışında bir bağlantı yoktur, insanların tamamı Allah'ın huzurunda eşittirler. Allah, onların Rabbidir, onlar da onun kullarıdır. Fakat afiyette olmak hususunda birbirinden üstündürler. O'nun yanındakini ise ancak itaatle elde edebilirler...”⁶¹⁵

Sosyal değişimin menfi yönde cereyan etmesi sonucu ortaya çıkan sosyal çözülme konusunda Ömer tedbirler almaya çabalamıştır. *Sosyal çözülme*, toplu halde yaşayan kişi ve grupların, aralarındaki ortak sosyo-kültürel davranış kalıplarına, alışkanlıklara ve ortaklaşa sürdürdükleri hayatlarının devamı için oluşturdukları kurumlara ve sosyal denetim biçimlerine uyumlarını yitirmeleri nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar üzerine sosyal ilişkilerin bozulmasıdır. Kısaca sosyal çözülme, bir toplumu meydana getiren sosyal ilişkilerin, bütünlüğü bozacak biçimde gevşemesidir. Bu takdirde toplum, artık işleyen bir bütün olma özelliğini kaybeder. Sosyal çözülme, bundan dolayı sosyal değişimin olumsuz şekillerinden biri sayılmıştır.⁶¹⁶ Değişimin, ferdin iç bütünlüğünü parçalayan olumsuz yönü, günümüzde yabancılaşma (alienation) kavramıyla ifade edilmektedir. Yabancılaşma sözcüğü; bir hakkın veya vasfın kaybolması, ondan mahrumiyet anlamına gelmektedir. Hukuki anlamda; bir malın, bir mülkiyetin başka birine geçmesi, patolojide; şahsiyetini kaybeden bir hastanın kendini tanımaması, kendine yabancılaşması, felsefede; dış şartların etkisiyle şahsiyet özelliklerini kaybetmiş bir

---

⁶¹⁵ Taberî, II, 382; İbn Kesir, VII, 61-62.

⁶¹⁶ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, “Sosyal Çözülme” maddesi.

kimsenin veya grubun hâli manalarına gelmektedir.⁶¹⁷

Hilafetinin ilk günlerinde Irak-İran cephesine gönderilecek takviye birliğinin teşkili için üç gün çağrıda bulunmasına rağmen, Sahabîler icabet etmemişlerdi. Sonunda bu işe cesaretle ilk icabet eden Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'u, sahâbeden olmamasına rağmen bu birliğe komutan tayin etmişti. Bu duruma itiraz edip, komutanın Ashâbdan olmasını isteyenlere şu cevabı verdi:

“Sizin şimdiye kadar gördüğünüz hürmet, daima gösterdiğiniz sebat ve cesarete dayalıydı. Fakat siz bir zamanlar taşıdığınız meziyeti kaybetmiş bulunuyorsunuz. Ben hiçbir vakit harpten çekinen kişileri kumandanlığa tayin edemem!”⁶¹⁸ Böylece Ömer, Sahabîlerin çok önemli gördüğü meziyetlerini kaybetmeye başladıklarını düşünmüş, onlardan birini komutan atamayarak adeta bu hareketlerini cezalandırma cihetine gitmiştir.

Fetihlerle geniş sınırlara ulaştığından farklı kültür ve anlayışlarla muhatap olan Müslümanların yabancılaşmalarını engellemek için askeri üsler kurmuştur. Ordunun hareket kabiliyetini artıran bu üsler, aynı zamanda askerlerin buldukları yabancı memleketlerin halkıyla karışıp kültürlerine adapte olmalarını ve cihad ruhundan uzaklaşmalarını önlemiş, her acil durumda onları savaşa hazırlıklı bulundurmıştır.⁶¹⁹

Kur'an ve sünnette herhangi bir şekilde yasaklanmamasına rağmen, sosyal çözülme tehlikesine karşın, yöneticilerinin ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmelerini

---

⁶¹⁷ Pazarbaşı, 227-228.

⁶¹⁸ Taberî, II, 361; Şiblî, Asr-ı Saadet, IV, 240.

⁶¹⁹ İslam Tarihi (The Cambridge History of Islam), I, 79.

yasaklamıştır.⁶²⁰ Huzeyfe, Kûfe’de iken ehl-i kitaptan bir kadınla evlenince, Ömer ona bir mektup yazarak kadını boşamasını istemiş, gerekçesini de şöyle açıklamıştır: “Sen Mecusilerin bölgesindesin. Cahil birinin, “Resûlullah’ın arkadaşı bir kafirle evlendi” demesinden korkarım. O, bunun Allah’tan bir ruhsat olduğunu bilmez ve Mecusi kadınlarla evlenirler.” Bunun üzerine Huzeyfe kadından ayrıldı.⁶²¹ Taberî’nin rivayetinde ise; helal olmasına rağmen bu talebinin sebebini soran valisine şu açıklamayı yapmıştır: “Hayır bu evlilik helaldir; lakin ecnebi kadınlar tatlı dilli olup aldatıcıdırlar. Şayet siz onlarla evliliği kabul ederseniz, bu kadınlar sizin kadınlarınıza üstün gelirler.”⁶²²

Fetih gelirlerinin bolluğundan dolayı ticari hayatta gevşeklik gösteren Sahabîleri kınamıştır. Çünkü bu durum devam ederse, ticaretin zimmilerin eline geçmesine sebebiyet vermesi kaçınılmaz olacaktı. Ashabın; “Allah, bize nasip ettiği zaferle bizi pazarlardan müstağni kılmıştır.” diyerek mazeret belirtmelerine karşı Ömer şöyle dedi: “Allah'a andolsun, eğer böyle yaparsanız, muhakkak ki erkekleriniz onların erkeklerine, kadınlarınız da kadınlarına muhtaç duruma düşecektir.”⁶²³

b5- Sinerji

Sinerji, insanların enerjilerinin birleşmesidir. Birleşen her şeyde olduğu gibi, sinerji meydana geldiğinde de onu meydana getirenlerin enerjilerinden çok daha

---

⁶²⁰ Ahmed Hassan, **İslam Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi**, çev. A. Hakan Çavusoğlu-Hüseyin Esen, İz Yay., İst. 1999, s. 167.

⁶²¹ Abdurrezzâk, Musannef, VII, 178.

⁶²² Taberî, II, 437.

⁶²³ İbnu’l-Hâc, el-Medhal, II, 83; Kettânî, II, 84.

büyük olur. Bu hâliyle sinerji, sadece enerjilerin birleştirilmesi değil, varolan enerjiden daha çoğunu oluşturan bir yöntemdir. Liderlerin, kurumlarında sinerji meydana getirebilmeleri için, empatik dinleme ve karşısındakinin fikirlerine saygıyı yitirmeden kendi fikir ve görüşlerini söyleyebilme yeteneklerine sahip olmaları gerekir. Çünkü sinerji içten etkileşimden doğar.⁶²⁴

Sinerjinin özü; farklılıklara değer vermektir. Onlara saygı göstermek, güçlü yanları üzerine inşa etmek ve zayıf yanlarını telafi etmektir. Sinerjik iletişimi başlattığınız zaman, her şeyin eskisinden daha iyi olacağına inanırsınız.⁶²⁵

Köprü savaşında Müslümanlar bozguna uğrayıp dağıldılar. Müslümanların bir kısmı, diğerlerinin yanına döndüler, bir kısmı da Medine'ye gitti. Hz. Ömer, hiç kimseyi kınamadı, hatta: "Ganimetiniz benim" dedi.⁶²⁶ Böylece, onların yenilmişlikten kaynaklanan zayıf ve bitab durumlarını takviye ederek, moral güçlerini topladıktan sonra tekrar hayata sarılmalarına fırsat vermiş oluyordu.

Abdullah b. Amr es-Sa'di, hilafeti sırasında Hz. Ömer'in yanına geldi. Ömer kendisine: "Bana haber verildiğine göre, sen Müslümanların işlerinden bir kısmını üzerine almışsın ve sana maaş verilince almaktan kaçınmışsın, doğru mu?" diye sordu. "Evet!" demesi üzerine Ömer, bundan amacının ne olduğunu sordu. Abdullah: "Benim atlarım var, kölelerim var, halim vaktim iyidir, hayır üzereyim. Ben maaşımın Müslümanlara sadaka olmasını istiyorum" deyince Ömer: "Hayır! Böyle yapma! Çünkü bir ara bende senin gibi düşünmüş, senin arzu ettiğin şeyi arzu

---

⁶²⁴ Özden, 118-120.

⁶²⁵ Covey, 280,281.

⁶²⁶ Taberî, II, 366; İbn Kesir, VII, 50.

etmiştim. Resûlullah bana ihsanda bulunuyordu. Ben de: "Bu parayı benden daha muhtaç olan birine ver!" diyordum. Hatta bir seferinde yine bana mal vermişti. Ben yine: "Bunu, onu benden daha çok muhtaç olan kimseye ver!" demiştim. Bana: "Onu al, kendi malın yap, sonra tasadduk et! Bu maldan, sen talep etmeden, bekler vaziyeti almadan, gelen olursa onu al. Böyle olmayana gönlünü bağlama!" buyurdular."⁶²⁷

Karşılık almadan çalışıp görev yapmak isteyen birisine engel olması enteresandır. Bu durumdan iki sonucu çıkarmamız mümkündür; biri, karşılıksız çalışmanın belli bir zaman sonra psikolojik olarak iş veriminde ve temposunda düşüklüğe sebep olabileceği, diğeri; kişinin kendi kazancından sadaka vermenin değerini anlaması. Böylece farklılıkları pozitif enerjiye dönüştürüp bir sinerji ortaya çıkarması gözden kaçmamaktadır.

3- Motivasyon ve Performans Yönetimi

a- Motivasyona Verdiği Önem

Kelime anlamıyla motivasyon; "motive etmek, yani sevketmek ve harekete geçirmek, bir şeye neden olmak" demektir.⁶²⁸ Psikolojik bir olgu olan motivasyonun değişik açılardan ele alınmış olması, birçok tanımının yapılmasına neden olmuştur. Bu tanımlardan bazıları kısaca şöyledir:

✓ Kişilerin belirli bir amacı gerçekleştirmek için kendi arzu ve istekleri ile davranmaları.

✓ Tatminle sonuçlanacak bir ortam oluşturarak, bireyin harekete geçmesi

---

⁶²⁷ Buhârî, Ahkâm 17; Müslim, Zekât 111; Nesai, Zekat 94.

⁶²⁸ Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, "Motivasyon" maddesi.

için örgütün ve bireylerin ihtiyaçlarının etkilenmesi ve isteklendirilmesi süreci.

✓ Bireyleri, onların özel bir tavırla hareket etmelerine, davranmalarına teşvik eden; kendileri ve çevrelerinden kaynaklanan çeşitli güdü(ler) topluluğu.

✓ Bir hareketin yönü, şiddeti ve devamlılığı üzerine çabucak yapılan etki.

✓ Bir şey yapma isteğidir ve yapılan fiilin bireyin ihtiyaçlarını tatmin etme yeteneği sürdükçe bireyde bulunur.

✓ Güdülerin etkisiyle eyleme geçme ve gerçekleştirme sürecidir.

Tüm bu tanımları toplarsak, motivasyon kavramının temelini oluşturan üç ana faktörle karşılaşırız:

✓ İnsan davranışını tetikleme,

✓ Bu davranışı yönlendirme,

✓ Bu davranışı sürdürme.⁶²⁹

Motivasyon kavramı ve çevrelediği anlam atmosferi bakımından Ömer'in davranışlarını ele aldığımızda; Câbiri'nin kategorize ettiği "Kabile, Ganimet, Akide"⁶³⁰ çerçevesinde, insanları her birinde motive edici unsurları taşıdığına şahit olmaktayız. Mensubiyet, ekonomi ve inanç alanlarının her birinde daha iyiyi

---

⁶²⁹ Kişisel Gelişim Dünyası, **Motivasyon Nedir?**

<http://kiged.com/modules.php?name=News&file=article&sid=154> (Mayıs 2008); ATALAY, Ayperi, **Motivasyon ve Motivasyon Süreci**, <http://www.humanresourcesfocus.com/makale016.asp> (Mayıs 2008).

⁶³⁰ Yazara göre **kabile**; yönetim ve siyaset alanında "ben ve öteki"nin kendisiyle belirlendiği bir mensubiyet olması durumu, İbn Haldun'un "asabiye" kavramıyla kastettiği manadır. **Ganimet**; İslam'da devletin Müslümanlardan ve gayri müslimlerden vergi olarak aldığı her şeydir. **Akide**; maddi-manevi her türlü inanma ve benimseme eylemi. Detaylı bilgi için bkz: CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, **İslam'da Siyasal Akıl**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İst. 1997, s. 90-97.

yakalamak için insanların davranışlarını tetiklemiş, yönlendirmiş ve sürdürmeleri için teşvik etmiş, yerine göre emretmiştir.

Ömer, Irak'a Farşlılara karşı gönderdiği komutanını uğurlarken, ona şu konuşmayı yaptı: "Sen doğru bir yola gitmekteisin. Hayırlı bir işe başlamaktasın. Karşılaştığın musibetler karşısında dayanıklı ve sabırlı ol. Devamlı surette Allah'tan korkar ol. Bilesin ki Allah'tan korkmak, iki şeyde bir araya gelir: Biri ona itaat etmede, diğeri de ona isyan etmekten uzaklaşmakta. Ona itaat edenin itaati dünyayı sevmemek ve ahireti sevmektedir. Ona isyan edenin isyanı da dünyayı sevmek ve ahireti sevmemektedir. Kalplerde bazı hakikatler vardır ki, Allah onları meydana getirir. Bu hakikatlerin kimi gizli, kimi aşikârdır. Aşikâr olan hakikat şudur ki, hak hususunda öven ve kınayan aynıdır. Gizli olan hakikat ise, kişinin kalbindeki hikmetin dili ile açığa çıkması ve insanları sevmesidir. İnsanların seni sevmesini istemezlik etme. Çünkü peygamberler de insanların sevmelerini istemişlerdir. Allah, bir kulu severse onu başkalarına da sevdirebilir. Bir kula gazap ederse onu başkalarına kötü gösterir. İnsanlar nazarında hangi konumda isen, Allah katında da o konumda olacaksın."⁶³¹

Hiz. Ömer, Kadisiye'de bulunan Sa'd'a yazdığı mektubunda; kendini nefis muhasebesine tabi tutmasını, askerlerine öğüt vermesini, iyi niyetli ve sabırlı olmaları telkininde bulunmasını emrediyordu. Bunun sebebini de şöyle açıklıyordu: "Çünkü zafer, kişinin niyeti miktarınca Allah katından gelir. Sevap da kişinin Allah'tan beklentisi oranında gelir. Allah'tan afiyet dileyin. “ لا حول ولا قوة إلا بالله ” sözünü çokça söyleyin. (...) Allah'tan korkun, ondan ümitvar olun ve hiçbir hususta

---

⁶³¹ Taberî, II, 383; İbn Kesir, VII, 62.

nazlanmayın. Biliniz ki Allah, bu işin başarıya çıkacağına söz vermiş ve bu söz mutlaka tahakkuk edecektir. Bu işin, seni komutanlıktan uzaklaştırmasından ve yerine başkalarını geçirmesinden sakın. (...) Düşmanıyla karşılaştığın ve onların arkalarını dönüp kaçmaları fırsatını Allah sana verdiği zaman, onları yenilgiye uğratacağınız bana ilham edildi. Bundan şüphelenmeyin!"⁶³²

İslam ordusu komutanları kendi askerlerinin moralini yükseltmek için konuşmalar yaparlardı. Hz. Ömer bu iş için ayrıca kurrâ, vâiz, mürşid, davetçi gibi görevliler de tayin etmişti. Nihavend savaşı öncesi ordunun yaşça en büyüğü olan Amr b. Subkî, Amr b. Ma'dikerib, Tuleyha askerlere moral, ahlâk, savaş taktikleri hususlarında uyarıcı konuşmalar yaptılar.⁶³³

Liderin takipçilerini motive eden en önemli âmillerden biri, liderin kendilerine değer verdiğinin bilincinde ve farkında olmalarıdır. Halife Ömer, bu bilincini sadece insanlara karşı değil, insanların sahip oldukları değerlere karşı da tecelli ettirmiştir. Askerlerinin her birinin dünya dolusu ganimetten daha değerli olduğunu sık sık vurgulamıştır. Nihavend savaşı komutanı Numan b. Mukrin'e yazdığı mektupta bu hususu şöyle ifadelendirmiştir: "(...) Aldığım habere göre birçok Acem askeri size karşı Nihavend şehrinde toplanmış ve cephe oluşturmuş bulunuyorlar. Şu mektubum sana ulaştığında Allah'ın emri, yardımı ve zaferiyle beraberindeki Müslümanlarla birlikte oraya git. Askerlerini sert yollardan götürme ki, kendilerine eziyet etmeyesin. Haklarından onları mahrum bırakma ki, onları küfre sevk etmeyesin. Onları sık ağaçlıklı yerlerden de götürme. Çünkü Müslüman bir kişi,

---

⁶³² Taberî, II, 387; İbn Kesir, VII, 64.

⁶³³ Taberî, II, 526.

benim nazarımda 100.000 dinardan daha kıymetli ve sevimidir. (...)⁶³⁴

İslam ordularının kazandıkları başarıları hutbelerinde dile getirerek, insanların morallerini yükseltmiş, fetihlerle motive olmalarına çaba göstermiştir. Ordularının hedef ve başarılarını ifade ettiği bir hutbesinde durumu şöylece özetlemiştir: "...Şu anda dininize muhalif iki millet vardır. Bunlardan birisi (Sâsâni) İslâm'a ve müslümanlara köle olmuştur. Sizlere cizye vermektedir. Meşakkat ve zorlukları onlar çekmekte, sizi alın terleriyle ve ellerinin kazançlarıyla beslemektedirler. Diğeri ise (Bizans) korku içerisinde gece-gündüz Allah'ın başlarına getireceği şeyleri ve azabı beklemektedirler. Allah onların kalbini korku ile doldurmuştur. Öyle ki sığınacak bir kale bulamamaktadırlar. Kendilerini kılıçlarınızdan kurtarmak için kaçabilecekleri bir yer yoktur. Allah'ın orduları (müslümanlar) onları baskı altına almıştır. Bol rızıklar ve adeta kaynayan mal ve ganimetler içerisinde, peşpeşe gelen orduların yardımıyla müslümanlar her gün biraz daha ilerliyor ve yeni yeni yerler fethediliyor..."⁶³⁵

b- Performans Değerlendirmesi

Ömer'in performans anlayışında maddi unsurlardan çok, manevi unsurlar önplandadır. Maddi unsurlar olarak ganimet payı ve maaşı, kişinin dini gayret ve yaşantısındaki performansa göre şekillendirmiştir. Ömer, divan defterlerine yazılanlara belirli miktarlar verilmesini kararlaştırdı. İslamiyet'i önce kabul edenlerle yapılan savaflara katılanları daha üstün tuttu. Ebu Bekir, taksimi insanlar arasında

---

⁶³⁴ İbn Kesir, VII, 180.

⁶³⁵ Taberî, II, 574; Kandehlevi, III, 194-196.

eşit bir şekilde yapmıştı. Bu husus Ömer'e söylenince o: "Resûlullah' karşı savaşanla, onunla birlikte savaşanı aynı kabul edemem" diyerek,⁶³⁶ bu konudaki hassasiyetini net bir şekilde ortaya koymuştur.

Hizmet süresi ve hizmette başarı, terfi suretiyle maaşın artırılmasına esas tutuluyordu. Kadisiye'de yararlılık gösterenlerin yıllık maaşları 2.000 dirhemden 2.500 dirheme yükseltildi. Nizamî maaşlardan başka, ganimetlerin önemli bir kısmı da askerlere rütbe ve hizmetlerine göre dağıtılıyordu. Nihavend'de her süvariye 6.000 dirhem, Celûla'da 9.000 dirhem ve dokuz at verilmişti.⁶³⁷ Tikrit zaferinden sonra süvarilere 3.000, piyadelere 1.000 dirhem; Medain'in fethinden sonra ise 60.000 civarındaki ordunun tümü süvarilerden meydana geldiği halde, her süvariye 12.000 dirhem dağıtıldı.⁶³⁸

Zaferle neticelenen Nihavend savaşından sonra Ömer, kendisine getirilen bir sepet dolusu mücevheratı sattırıp parasını askerlerin ganimetine dâhil etmiştir. Savaşta üstün yararlılık gösteren askerleri onurlandırmak ve şanlarını yüceltmek için, her birini ikibiner dirhemle mükâfatlandırdı.⁶³⁹

İlim öğrenen insanların performanslarını da mükâfatlandırmıştır. Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Ömer'e o yıl Basra'da birçok insanın Kur'an'ı ezberlediğini yazdı. O da kendisine, onlara maaş bağlamasını yazdı.⁶⁴⁰

---

⁶³⁶ İbn Sa'd, III, 276; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 657.

⁶³⁷ İbnu'l-Esir, II, 477; Şiblî, Asr-ı Saadet, IV, 393.

⁶³⁸ Taberî, II, 466, 474; İbnu'l-Esir, II, 474.

⁶³⁹ İbn Kesir, VII, 187.

⁶⁴⁰ Kettânî, II, 350.

c- Güçlendirme (Yetkilendirme)

Yetkilendirmenin esası, üstün ast tarafından yerine getirilmesi gereken ve getirilebilecek sorumlulukları kendisinde toplamamasıdır.⁶⁴¹

Güçlendirme, yetkilendirme (Empowerment);⁶⁴²

- ✓ Bilgi paylaşımıdır, çalışanların sürekli eğitilmesidir. Çalışanlara planlama, düzenleme ve kendi işlerini kontrol etme izninin verilmesidir.
- ✓ Çalışanlara kaliteyi geliştirmek üzere iş süreçlerinde doğru bildikleri şekilde davranma serbestisi ve yetkisidir,
- ✓ Çalışanları yaptığı işlerden sorumlu tutar,
- ✓ Çalışanlara olan güven ortamını kuvvetlendirir,
- ✓ Çalışanlara iş tutumlarında pozitif değişimler gerçekleştirmeyi hedefler,
- ✓ Örgütte adil bir güç paylaşımı sağlar,
- ✓ Bürokratik ve hiyerarşik engellerden kurtuluşu gerçekleştirir,
- ✓ Çalışanın kendi işine tam hâkimiyetidir.

Hz. Ömer, vali ve komutanlarını tecrübe ve bilgilerini ön planda tutarak görevlendirmiştir. Irak-İran, Suriye, Mısır gibi ana cephelerde mücadele eden Halid b. Velid, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Sa'd b. Ebî Vakkas, Amr b. Âs ve diğer bazı komutanlar, Hz. Peygamber ve Ebû Bekir dönemlerinden tecrübeli olmalarının yanı sıra, Hz. Ömer tarafından da sefer ve savaşın her kademesindeki talimatlarıyla ayrıca yetişmişler ve birer savaş dehası haline gelmişlerdir. Nihavend savaşından sonra Hz. Ömer tecrübe ve bilgisine güvendiği bazı komutanlarına, kendisinden talimat

---

⁶⁴¹ Özden, 118.

⁶⁴² Eraslan, 24.

beklemeden asker sevketme yetkisi verdi. Bu komutanlar ve görev bölgeleri şunlardı: “Ahnef b. Kays et-Temîmî, Horasan; Mücâşî b. Mes’ûd es-Sülemî, Erdeşir ve Sabur; Osman b. Ebi’l-Âs, Istahr; Sâriye b. Zenîm el-Kinânî, Fesâ ve Darâbcird; Süheyl b. Adiy, Kirmân; Âsım b. Amr, Sicistan; el-Hakem b. Umeyr, Mekrân.”⁶⁴³

Genel olarak Ömer’in yönetimine bakıldığında merkeziyetçilik önplana çıkmaktadır. Fakat bu merkeziyetçiliği mutlak manada tek adam yönetiminden kesinkes ayırmak gerekir. Yeni kurulmakta olan devlet teşkilatında ve fetihlerle genişleyen sınırlarda devlet erkini hissettirmek, aynı zamanda kısa sürede büyük güce kavuşan ordu mensuplarının olası taşkınlıklarına gem vurmak için merkeziyetçilik kaçınılmazdı. Ömer, çoğu işlerinde şura üyelerine danışarak, adeta güç paylaşımına zemin hazırlamıştır. Kendilerine güvendiği komutanlarına yukarıda geçtiği gibi, yetki paylaşımı yapmıştır.

Yetkilendirme hususunda en bariz icraatını vali ve özellikle hâkimlerine tanıdığı haklarda görmemiz mümkündür. Adaletten ve haktan ayrılmadıkları sürece onları hizmet üretmede serbest bırakmış ve teşvik etmiştir. Utbe b. Gazvan’ı Basra’ya vali olarak gönderirken “Başkalarının başına dikilen bir komutan ve emirlerine boyun eğilen bir hüküm sahibi oldun. Söylediğin dinlenir, emirlerine itaat edilir. Seni gerçek değerinden daha yukarıya çıkartmayacak ve senden aşağıdakilere karşı da azdırmayacak olursa, bu gerçekten büyük nimettir.”⁶⁴⁴ diyerek, sahip olduğu otoriteyi olumlu yönde kullanmasını tembihlemiştir. Yine Basra kadısı olan Ebu

---

⁶⁴³ DGBİT, II, 86.

⁶⁴⁴ Taberî, II, 440; İbnu’l-Esir, II, 445-446; İbn Kesir, VII, 82.

Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği mektupta;⁶⁴⁵ hâkimlerin yetkilerini genel olarak ortaya koymuş, ayrıca onlara verdiği müstakil maaşlarla yetkilerini kötüye kullanmalarının önüne sed çekmiştir. Valilerine şu talimatı vermişti: “Salihlerinizi kazâ görevine getirin ve kendilerine yetecek rızık sağlayın!”⁶⁴⁶

4- Çatışma Yönetimi

a- Fikir Hürriyeti ve İstişare

Halife Ömer, devlet işleri, toplumsal gelişme, savaş harekâtı, savaşın seyri ve alınacak tedbir ve taktikler konusunda toplumun ileri gelenleri, komutan ve kurmaylarıyla devamlı istişare etmiştir. Şûra meclisini hilafeti boyunca aktif olarak işleyen bir kurum konumuna getirmiştir. Ayrıca komutanları da, sefer ve savaş esnasında takip edilecek stratejiler hakkında, kendilerine fayda sağlayacak insanlarla istişarelerde bulundular. İstişare meclislerinde insanlar fikirlerini leh veya aleyhte özgürce kullanabilmişlerdir. Hatta eleştiride bulunmaları konusunda insanlara adeta görev yüklemiştir.

Rivayetlerden Hz. Ömer'in, ehil kişilerle istişare etmeyi zorunlu gördüğü anlaşılmaktadır. “Bir iş yaparken, Allah'tan korkan kimseye danış!”⁶⁴⁷, “Ferdî görüş zayıf bir ip, iki görüş zayıf iki ip, üç ve daha çok görüş ise kopmaz bir ip gibidir.”⁶⁴⁸ diyerek, istişarenin gücüne vurgu yapmıştır. Zor bir mesele ile karşılaştığında

---

⁶⁴⁵ Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 327, s. 427-429.

⁶⁴⁶ Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 329b, s. 439; Kettânî, I, 420.

⁶⁴⁷ İbn Rıdvân, 160.

⁶⁴⁸ İbn Kuteybe, I, 31; Kenzu'l-Ummâl, 8770.

gençleri çağırır, onlarla istişare eder, onların akıllarının keskinliğini kontrol ederdi.⁶⁴⁹ Ömer herkese danıştırdı. Hatta o zaman şartlarında hakir görülen kadınlarla da istişare ederdi. Çoğu kez de kadınların görüşlerini uygun bulur ve onunla hükmederdi.⁶⁵⁰ Kendisi her zaman sahabenin ileri gelenleriyle istişarede bulunmuş ve genellikle son olarak da Hz. Abbas'a danıştıktan sonra nihai kararını vermiştir.⁶⁵¹ Onun istişare meclisinde seçkin insanlar vardı: Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve görüşüne önem verdiği diğer kişiler.⁶⁵²

Sevâd arazilerinin paylaşırılıp paylaşırılmaması hususunda yaptığı istişareler, bu konuda bize çarpıcı neticeler vermektedir. Fethedilen zengin Irak ve İran (Sevâd bölgesi) topraklarının, daha önce Hz. Peygamber ve Ebu Bekr'in uygulamalarına tabi olarak, diğer ganimetlerle birlikte aralarında paylaşırılmasını isteyen ekser insanların görüşlerinin aksine Halife Ömer, ganimetleri pay etmiş fakat arazileri pay etmemişti. Çünkü Halife, bu topraklarda sonraki nesillerin de haklarının olduğuna inanıyor, mevcut insanların zengin topraklara sahip olup sonrakilere bu evsafda toprak kalmayacağından endişe duyuyordu. Hatta "kılıçlarımızla kazandığımız ganimetleri, bizimle birlikte savaşmayan kimselere, onların çocuklarına vakıf mı yapıyorsun?" cümlesi kendine söylendiğinde Ömer, sadece "Bu bir görüştür" demiştir. Ömer, Muhacirlerle istişarede bulundu, fakat netice alamadı. Osman, Talha, oğlu Abdullah onun görüşünü benimsediler. Ömer, beş kişi Evs'ten, beş kişi de Hazrec'in eşrafından olamak üzere Ensar'dan on kişiyi istişareye çağırıldı.

---

⁶⁴⁹ Kenzu'l-Ummâl, 8767.

⁶⁵⁰ Kenzu'l-Ummâl, 8768.

⁶⁵¹ İbn Kesir, VII, 179.

⁶⁵² İbn Sa'd, III, 263.

Toplandıklarında onlara şu giriş konuşmasını yaptı: “ Şüphesiz ben sizi rahatsız etmek istemem, ancak size ait olan iş ve mesuliyetlerden yüklenmiş bulunduğum hususlarda ve üzerime aldığım emanette bana ortak olmanız için sizi rahatsız ettim. Muhakkak ki ben, sizin her biriniz gibi bir insanım. Siz ise bugün hak ve doğru olanı ikrar edersiniz. Bana muhalefet eden etti, muvafık düşünen de muvafakat etti. Ben sizin, benim nefsi arzularıma tabi olmanızı istemiyorum. Sizin elinizde hakkı söyleyen bir Kitap var. Allah’a yemin ederim ki, arzu ettiğim bir şeyi eğer söylersem, ben onunla ancak hakkı murat ederim...” Devamla Ömer onları ikna edecek şeyler söylemiş, onlar da ikna olarak onun görüşünü benimsemişlerdi.⁶⁵³

Hevâzin seferinde azıkları azalan Ashâba, develerini kesme izni vermişken Hz. Ömer’in: “Ya Resulallah! Develeri gittikten sonra bunların hiçbiri sağ kalmaz” diye fikir beyan etmesi üzerine, Hz. Muhammed onun fikrini beğenmiş ve develerin kesilmesi iznini geri almıştı.⁶⁵⁴

Hürmüzan esir edilip Müslüman olduktan sonra, Hz. Ömer kendisiyle İran’ın durumu hakkında müşavere ediyordu.⁶⁵⁵ Fars, Azerbaycan, Isbahan’ın fethine hangisinden başlarsa daha iyi olacağını sorduğunda Hürmüzan şöyle dedi: “Fars ve Azerbaycan iki cenahtır, Isbahan ise baştır. Kanatlardan birini kesersen diğer kanat kalkar. Eğer başı kesersen kanatlar işe yaramaz. Sen baştan başla!” Hz. Ömer de bunu uygun görerek Nu’man b. Mukarrin’i Isbahan’a gönderdi.⁶⁵⁶

---

⁶⁵³ Ebu Yusuf, 58-60; Temmavi, 109-110.

⁶⁵⁴ Buhârî, Cihad 122, Şerike 1.

⁶⁵⁵ İbn Abdirabbih, I, 113; II, 45.

⁶⁵⁶ Ebû Yusuf, 69; Buhârî, Cizye 1; Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 434; Taberî, II, 533; Zehebi, Siyer, 28/127.

Ömer b. Hattab insanları Iraklılarla savaşa teşvik etmeye başlamıştı. Çünkü Hz. Ömer'e, Köprü savaşında Ebu Ubeyd'in şehit edildiği, Farslıların birleştikleri, Irak'taki Medainlilerin ahitlerini bozdukları, Müslümanlara eziyet edip onları aralarından çıkarıp kovdukları haberi ulaştı. Ömer, Medine'de bir ordu teşkil etti. Yola çıkan ordu, Sırâr suyu yakınında konakladı. Hz. Ömer de bizzat Iraklılarla savaşmak için bu ordunun başında gidiyordu. Medine'de yerine vekil olarak Hz. Ali'yi bıraktı. Osman b. Affan ile Sahabîlerin önde gelen şahsiyetlerini de yanına aldı. Sonra bu kararı hususunda Sahabîlerin görüşlerini almak için bir toplantı yaptı. Hz. Ali'ye de haber gönderdi. O da Medine'den gelip bu toplantıya katıldı. Toplantıda Hz. Ömer, Sahabîlerin görüşlerini sordu. Tamamı Irak'a gitmek hususunda onunla, hemfikir olduklarını beyan ettiler. Yalnız Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: “Ey Ömer, korkarım ki sen yenilgiye uğrar ve gücünü kaybedersen, diğer beldelerdeki Müslümanlar da zaafa uğrarlar. Görüşüme göre sen Medine'ye dönmelisin. Irak'a kendi yerine başka birini göndermelisin.” Abdurrahman'ın bu görüşünü, Hz. Ömer ve istişare edilen diğer cemaat üyeleri uygun gördüler. Bunun üzerine Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'a “Irak'a kimi göndermemi istersin?” diye sorunca o, Sa'd b. Ebi Vakkas'ı göndermesini tavsiye etti.⁶⁵⁷

Kadisiye galibiyetinden sonra vuku bulan Nihavend harekâtıyla ilgili olarak, komutan Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yardımcı kuvvet istemesi üzerine Hz. Ömer, Medine'de istişarî bir toplantı yaptı. Kûfe valisi Ammar b. Yâsir'in göndermiş olduğu mektubu toplantıda bulunanlara okuduktan sonra, ne yapılması gerektiği konusunda görüşlerini sordu. Talha b. Ubeydullah söz alarak şöyle dedi: “Ey

---

⁶⁵⁷ Taberî, II, 381-382; İbn Kesir, VII, 61.

Müminlerin Emiri. Tecrübe seni ferasetli kılmıştır. Bize ne emredersen onu yapmanın ötesinde başka bir şey bilmeyiz.” Müteakiben Hz. Osman şöyle dedi: “Kanaatimizce kuvvetlerin başına geçip Irak’a hareket etmeleri için Suriye, Yemen ve Basra valilerine talimat verilmeli, sen de bizzat Medinelilerin başına geçerek buradan hareket etmelisin. Kûfe’de bütün kuvvetler bayrağın altında toplanmalı, oradan da Nihavend’e doğru hareket etmeliyiz.” Hz. Ömer, Hz. Osman’a teşekkür edip Hz. Ali’ye söz verdi ve o şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emiri! Bu işte zafer veya mağlubiyet, asker çokluğu ya da azlığı ile değildir. Bu iş, Allah'ın güçlendirdiği ve meleklerle takviye ettiği ordusuyla ilerleyecektir. Bu mertebelere de ulaşmıştır. Biz, Allah'ın zafer vaadine muhatap olmuşuz ve Allah vaadini gerçekleştirecek, askerlerine yardım edecektir. *Ey Müminlerin Emiri! Sen boncukların geçirilmiş olduğu bir ipe benzersin. O boncukları toplayıp bir arada tutarsın. Eğer o ip koparsa boncuklar dağılır, her biri bir tarafa gider. Sonra da bir araya getirilip toplanamazlar.* Bugün Araplar her ne kadar sayıca az iseler de İslâmiyet’le güçlendiklerinden çok gibidirler. Sen yerinde dur. Kûfelilere bu hususta mektup yaz. Onlar, Arapların önderleri ve reisleridirler. Üçte ikileri cepheye gitsin, üçte birleri de yerlerinde kalsınlar. Basralılara da mektup yaz. Onlar da savaşı İslâm ordusuna takviyede bulunsunlar.”⁶⁵⁸ Hz. Ömer bu görüşü tasvip ettiğini, kendisinin de zaten aynı görüşte olduğunu, ancak diğerlerinin de fikrini almadan karar vermek istemediğini bildirdi. Ardından Hz. Ömer, Nu’man b. Mukarrin’i komutanlığa seçtiğini beyan edince, harp meclisi bu seçimi ittifakla kabul etti.⁶⁵⁹

---

⁶⁵⁸ Taberî, II, 523; İbn Kesir, VII, 179.

⁶⁵⁹ Taberî, II, 520; İbn Haldun, Tarih, II, 556; Şiblî, I, 263-264.

Köprü savaşı yenilgisinden sonra Müslümanları Farşlılara karşı güçlü bir ordu teşkil etmeye davet eden Ömer, kendisi de bu ordunun komutanı olarak gitmek istemiş, uzun istişareler sonucu kendisinin Medine’de kalıp yerine komutan tayin etmesi görüşü kabul edilmişti. Komutan atayan Ömer, yaptığı konuşmada; istişarenin önemini veciz şekilde ortaya koymuş, hatta bunu devlet başkanı için uyulması zorunlu bir usul olarak şöylece vurgulamıştır:

“Ey insanlar! Allah, İslâm üzerinde Müslümanları toplamıştır. Kalplerin arasına ünsiyet koymuştur. İslâm’da hepsini kardeş yapmıştır. Müslümanlar aralarındaki meselelerde bir vücut gibidirler. Vücudun bir parçasına isabet edenden, diğer parçaları da etkilenir. *Müslümanlar bütün işlerini kendi aralarında istişare ile yapmalıdırlar. Müslümanların oyu ile yönetimi üzerine alan kimseye, bütün Müslümanların itaat etmeleri gerekir. Yönetimi üzerine alan da, Müslümanlardan görüş sahibi olanların görüşlerine uymalıdır.* Ey insanlar, ben de sizlerden biriyim. Sizinle beraber gitmek için hazırlanmıştım. Fakat içinizdeki görüş sahiplerinin tavsiyesi üzerine sizinle beraber gitmekten vazgeçerek Medine’de kalmayı ve ordunun başına bir başkasını kumandan tayin etmeyi daha uygun buldum.”⁶⁶⁰

Kudüs ileri gelenlerinin, Ömer’in kendilerine gelmesi şartıyla barış yapmaya razı olacaklarını bildirmeleri üzerine Ebu Ubeyde, durumu bir mektupla Hz. Ömer’e bildirip, bu hususta onun fikrini sordu. Ömer’in danışmanları arasında olan Hz. Osman; Kudüslülerin hakarete uğramaları, zelil olmaları ve burunlarının yere sürülmesi için Kudüs’e gitmemesi tavsiyesinde bulundu. Diğer danışmanı Hz. Ali ise; aralarındaki kuşatma sebebiyle Müslümanlar üzerine çöken yükün

---

⁶⁶⁰ Taberî, II, 381; Kandehevi, II, 94-95.

hafiflemesi için Kudüs'e gitmesi gerektiğini ifade etti. Hz. Ömer, Ali'nin görüşünü uygun gördü, ordusuyla birlikte Kudüs'e doğru yola çıktı. Medine'de vekil olarak Ali'yi bıraktı. Abbas b. Abdülmuttalib öncü kuvvetlerin başında olarak yola çıktı.⁶⁶¹

Fıkhî konulardaki belirsizlikleri gidermede de Ashabın ileri gelenleri ve ehil kişilerle istişare neticesinde hükmünü vermiş ve tatbik etmiştir. Ömer b. Hattab kişinin içtiği şarap konusunda insanların fikrini sorunca, Ali: “Ona seksen kırbaç vurma görüşündeyiz. Çünkü bu adam içince sarhoş olur; sarhoş olunca da saçmalamaya başlar; saçmalayınca da iftira eder (İftiranın cezası ise 80 sopadır).” dedi. Bunun üzerine Ömer, şarap içenlere seksen kırbaç vurmaya başladı.⁶⁶²

İstişarenin sağlıklı uygulanması toplumda fikir hürriyetini beslemiş, insanlar görüş ve ikazlarını Ömer'e çekinmeden söyleyebilmişlerdir. Hz. Ömer bir mecliste, etrafında muhacir ve ensar da bulunduğu halde şöyle buyurdu: “Şayet bazı işlerinizde gevşek davranarak hatalar yapmış olsaydım ne yapardınız?” Oradakilerden hiç kimse cevap vermedi. Bunun üzerine Hz. Ömer sözlerini iki üç kere tekrar etti. Nihayet Beşir b. Sa'd kalkarak: “Eğer böyle yapacak olursan seni oklar nasıl doğrultuluyorsa öyle doğrulturuz” dedi. Ömer de: “Sizler, benim istediğim gibi hakkı müdâfaa eden bir müslüman topluluksunuz” dedi.⁶⁶³

Devlet başkanı olarak insanlara hitap etmek üzere minbere çıkıp; “Ey insanlar! Sözümü dinleyin!” dediğinde, Selman; “Hayır, seni dinlemeyiz” diye karşılık vermişti. Ömer bu duruma sinirlenmeden sebebini sorunca Selman; “Bize

---

⁶⁶¹ İbn Kesir, VII, 96.

⁶⁶² Muvatta', Eşribe (İçecekler) 2.

⁶⁶³ Kenzu'l-Ummâl, 14196; Kandehlevi, II, 118.

ganimetten parça kumaş verdin ki, bundan elbise çıkmıyor. Ama görüyorum ki, senin üzerinde tam bir elbise var.” dedi. Ömer oğlu Abdullah’a seslenerek durumu açıklamasını istediğinde o, kendi payını babasına verdiğini söyledi. Selman; “Şimdi seni dinler ve itaat ederiz!” deyip yerine oturdu.⁶⁶⁴ Benzer bir fikir hürriyetini, o zamanki toplumda hakir görülen kadınlardan biri göstermiştir. Ömer’in mehri kısıtlaması üzerine, ayetle kendisine itiraz eden kadının görüşünü benimsemiş ve yasağı derhal kaldırmıştır.⁶⁶⁵

b- Sosyal Adalet

Sosyal barışın tesis edilmesinde en önemli basamak, toplumu teşkil eden bireyler arasındaki haksızlık ve kayırmaların önüne sed çekerek, hukuki bağlamda eşit haklara sahip olmalarını sağlamak ve sosyal adaleti temin etmektir. Ömer’in inkılablarının başarıya ulaşmasındaki temel etmenlerden birisi, her ne pahasına olursa olsun sosyal adaleti gerçekleştirmesidir.

Hz. Ömer divan defterlerini tanzim ettirdiğinde arkadaşlarına: “Kimden başlayalım?” diye sorunca: “Kendinden” diye cevap verdiler. Bunun üzerine o: “Hayır! Resûlullah bizim imamımızdır; binaenaleyh onun kabilesinden başlayalım; sonra ona yakınlıklarına göre diğerlerini yazalım” dedi.⁶⁶⁶

Kendi kabilesi olan Adiyöğulları, tutulan defterde sıralarının geriye alınması sebebiyle rahatsızlık duymuşlar ve Hz. Ömer’e gelerek: “Sen, Resûlullah’ın ve Hz.

---

⁶⁶⁴ İbn Kuteybe, I, 55; İbnu’l-Cevzî, 139.

⁶⁶⁵ Kenzu’l-Ummâl, 45798.

⁶⁶⁶ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 663-664.

Ebu Bekir'in halifesinin, Hz. Ebu Bekir de Resûlullah'ın halifesidir. Sen kendini, defterleri yazan kimselerin seni koydukları yerde bırakırsan iyi olur.” dediler. Hz. Ömer ise yine tavizsiz adalet anlayışıyla çok kızmış ve “Pehpeh! Size ne oluyor ey Benî Adıyy! Siz benim sırtımdan yemek ve iyiliklerimi size bağışlamamı istiyorsunuz. Hayır! Allah'a yemin ederim ki sizler çağrılınca geleceksiniz ve defterdeki sıra, insanların sonu olarak da yazılısanız, size de uygulanacaktır. Benim iki arkadaşım bir yol takip ettiler; eğer ben onlara muhalefet edersem bana da muhalefet edilir. Allah'a yemin ederim ki, biz dünyada fazilet kazandıysak ve amellerimizden dolayı sevap bekliyorsak bu ancak Muhammed'in sayesinde; o bizim şerefimizdir. Onun kabilesi de Arabın en şerefliisidir; sonra ona yakınlık sırasına göre diğer kabileler gelir. Yine Allah'a yemin ederim ki eğer Arap olmayanlar iyi amellerle, biz amelsiz gelirsek, kıyamet gününde onlar Muhammed'e daha yakın olurlar. Çünkü ameli kendisini geri bırakan kimsenin nesebi onu öne geçiremez.”⁶⁶⁷ diyerek, cahiliye dönemindeki kabile taassubuna en ufak bir hoşgörü göstermeyip, eşitlik ve adaleti sağlamıştır.

Divan defterlerinde şahıs isimleriyle birlikte yılda bir defa verilecek atıye (atâ) ile aylık istihkaklar da (erzak, yiyecek) belirtilmişti. Aylık erzakın eşit miktarda tespit edilmesine karşılık atiyeler, İslamiyet'e geçmişte yapılan hizmetlere ve Hz. Peygamber'e yakınlık derecesine göre farklı miktarlarda belirlenmişti.⁶⁶⁸

Divan defterlerinde belirtilen maaş ve tahsisatların sosyo-ekonomik değerini, ancak devlet başkanı Hz. Ömer'in Ebû Bekir gibi, halifelik maaşı olarak

---

⁶⁶⁷ İbn Sa'd, III, 275-276; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 655-656; Taberî, II, 570.

⁶⁶⁸ Abdulaziz ed-Dûrî, “**Divan**”, DİA, TDV Yay., İst. 1994, IX, 378.

yıllık 6.000 dirhem⁶⁶⁹ aldığını göz önüne aldığımız zaman anlayabiliriz. Komutanlara verilen maaş 4.000 ile 5.000 arasında değişmekteydi.⁶⁷⁰ Asker, komutan, halife maaşlarının birbirine yakın olmasından anlıyoruz ki, Hz. Ömer ekonomik olarak da toplumsal barışı sağlamada çok önemli adımlar atmıştır.

Ömer, hiçbir ayırım yapılmadan divanda nesebi açıkça belli olanlarla bir kabilenin yanaşığı veya azatlıları birbirine tercih etmeden hepsine aynı tahsisatı ayırdı. Atâ dışında erkek, kadın, köle her insana iki cerîb un, iki müd buğday ve iki kıst sirke veya iki müd yiyecek ve iki kıst zeytinyağı tahsis etti.⁶⁷¹ Ayrıca doğan kız veya erkek her çocuğa 100 dirhem ile her ay iki cerîb yiyecek tahsis etmiş, çocuklar ergenlik dönemine gelince de maaş bağlamıştır.⁶⁷² Kimsesiz çocukları da unutmamış, onlara da 100 dirhem tahsisat öngörmüştür.⁶⁷³

İslam devletinin anlaşmalı vatandaşları olan gayrimüslimlerin ödedikleri cizye ve haraclar konusunda valilerine; “Ümit ederim ki, âmili bulunduğunuz memleketler halkına, cizye ve harac olarak taşıyamayacakları yükler yüklememişinizdir!” diyerek,⁶⁷⁴ onların haklarını da koruma altına almıştır. Hatta vergi miktarını, ödeyecek insanların temsilcilerine danışarak tespit etmiştir. Sevâd arazilerinde mukim halkın ağalarını Medine’ye davet etmişti. Köy ağaları gelince onlara; “Yabancılara ne kadar vergi ödüyorsunuz?” diye sorduğunda, 27 dirhem

---

⁶⁶⁹ Taberî, II, 453; İbnu’l-Esir, II, 389.

⁶⁷⁰ Avn, 282.

⁶⁷¹ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 665, 673-674.

⁶⁷² Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 661, 671.

⁶⁷³ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 660.

⁶⁷⁴ Ebu Yusuf, 75.

olduğunu söylediler. Ömer; “Ben buna razı olamam” diyerek, daha düşük miktarda vergi tespit etti.⁶⁷⁵

Yine geniş Sevâd arazilerini menkul mallar gibi savaşa iştirak edenlere dağıtmayıp kamulaştırarak hazineye gelir sağlamıştır.⁶⁷⁶ Böylece gelir dağılımının mümkün olduğunca halka eşit şekilde yansımaya çaba göstererek, sosyal adaleti sağlama yolunda önemli bir adım atmıştır.

Yönetimde başarının temel esaslarından biri, herkese eşit haklar tanınmasıdır. Bu bakımdan Ömer’in anlayışında hiç kimse vazgeçilmez ve üstün değildir. Liyakatli olduğu ve bunu devam ettirdiği sürece makamlar herkese eşit uzaklıktadır. Bu kritere uygun olarak, esir kökenli olan biri dahi Ömer yönetiminde yer bulmuştur. Kûfe’nin kurulma aşamalarında Ömer’in izniyle Sa’d, değişik yerlerden görevlileri Kûfe’ye çağırmişti. Bu görevlilerden Abdullah b. Mu’tem’den yerine vekil bırakmasını istediği kişi; Kadisiye günlerinde esir alınan ve sonra Müslüman olan Meslem b. Abdullah idi.⁶⁷⁷

Yine Ömer’in yaralanıp ölümle pençeleştiği zaman, yerine halife tayin etmesi yönündeki taleplere verdiği cevapta geçen ve eğer hayatta olsaydı tereddütsüz halife tayin edeceğini ifade ettiği iki isimden biri, Ebu Huzeyfe’nin azadlı kölesi Sâlim idi.⁶⁷⁸

---

⁶⁷⁵ Ebu Yusuf, 76.

⁶⁷⁶ Ebu Yusuf, 60-62.

⁶⁷⁷ Taberî, II, 478.

⁶⁷⁸ İbn Sa’d, III, 318.

c- Ortak Amaç ve İşbirliği

Çatışma yönetiminde en önemli unsurlardan biri, toplumu oluşturan insanların tüm farklılıklarına rağmen bir arada yaşama, ortak amaca sahip olma ve işbirliği ilişkilerini geliştirmeleridir. Ömer'in ölüm döşeginde iken yaptığı vasiyet, bu konuda oldukça önem arz etmektedir. O zamanki Müslüman toplumu oluşturan toplumsal dinamiklerin her birine değinerek önemini şöyle belirtmiştir.⁶⁷⁹

✓ Tüm toplumsal unsurların ortak paydası olarak *Kitabullah*'ı görmüştür ki; ona uymaları halinde sapıtmayacaklardır.

✓ İslam toplumunun başlangıç sebebi olan *Muhacirler* ki; insanlar onlarla çoğalıp yayıldılar.

✓ İslam'ın devletleşme basamağını teşkil eden *Ensar* ki; onlar İslam'ın yolu ve sığınağıdır.

✓ *Araplar* ki; asıl ve mâyeleri, kardeş ve düşmanlarının düşmanıdır.

✓ Farklı milletlerden müteşekkil *şehirler halkı* ki, onlar İslam'ın yardımcısı, düşmanlarının düşmanıdır.

✓ İslam fetihleri neticesinde Müslüman toplumunun birlikte yaşama kültürünü tesis ettikleri *Zimmiler* ki; onlar Nebi'nin zimmeti ve gelir kaynağıydılar.

Irak'ta bulunan komutanlar Cerir b. Abdullah ve Müsenna b. Harise, komuta hususunda çekişmeye girmişlerdi. Müsenna, Cerir'e şöyle dedi: “Müminlerin Emiri seni bana yardımcı ve takviye olarak göndermiştir.” Cerir ise, ona şu karşılığı verdi: “Hayır, Müminlerin Emiri beni sana komutan olarak göndermiştir.” Bunu duyan Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas'ı Irak'a komutan olarak gönderip, her ikisinin de ona tabi

---

⁶⁷⁹ Ebu Yusuf, 42; İbn Sa'd, III, 312, 315; Câhız, II, 46.

olmalarını istedi. Sa'd b. Ebi Vakkas'ın gelmesiyle bu ikisi arasındaki komutanlık çekişmeleri de sona ermiş oldu.⁶⁸⁰

Bir lider olarak Ömer, Müslüman toplumu ortak bir gayeye yönlendirmek için, bunu sekteye uğratabilecek kişileri, çok yararlı bir komutan dahi olsa görevden uzaklaştırmada tereddüt etmemiştir. Halid b. Velid'in azledilmesi meselesi ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki itirazlara Ömer, rahatlıkla göğüs germiştir. Cabiye'de bu konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Şu ganimet mallarını Muhacirlere vermesini Halid'e emretmişim, ama o bu malları güçlülere, şerefliilere ve dili uzun olanlara dağıttı. Ben de bunun üzerine onu azledip Ebu Ubeyde'yi komutan yaptım.” Ebu Amr b. Hafs b. Muğire dedi ki: “Ey Ömer! Bu mazeretin makbul değildir. Çünkü sen, Resûlullah'ın tayin ettiği bir komutanı görevden azlettin ve Resûlullah'ın diktiği bir bayrağı indirdin. Allah'ın çektiği bir kılıcı kınına soktun. Dostluk bağlarımı kopardın. Amcam oğlunu kıskandın.” Ömer de ona: “Sen çok yakın bir akrabasın. Yaşın gençtir. Amcan oğlu için öfkeleniyorsun.” diye cevap verdi.⁶⁸¹ Böylece Ömer, bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur.

Ömer'in bu kararlı tavrında sırf Allah rızasını gözettiğine şahit oluyoruz. Bunu zedeleyebilecek en küçük söylentiye bile müsaade etmemiştir. Artan fetih gelirleri neticesinde refaha kavuşan halktan kimileri, bazı komutanlara aşırı değer verdiğinde Ömer, onları azletmekten imtina etmemiştir. Halid'i Şam, Müsenna b. Harise'yi de Irak'taki görevlerinden azlettiği zaman Ömer şöyle dedi: “Allah'ın bu

---

⁶⁸⁰ Taberî, II, 376; İbn Kesir, VII, 52.

⁶⁸¹ İbn Kesir, VII, 191.

dine Halid ve Müsenna'nın yardımlarıyla güç verdiğiğine insanların inanmalarını önlemek için Halid ile Müsenna'yı görevden azlettim. Çünkü yegâne kuvvet Allah'ındır, onların değildir.⁶⁸²

Yermuk savaşı öncesi Bizanslıların güçlü ordu hazırladıklarını haber alan komutanlar, başlarına gelen bu büyük hadisede ne yapacaklarını sormak üzere Ebu Bekir ile Ömer'e mektup yazdılar.⁶⁸³

Toplumsal işbirliği sadece Müslümanlarla yapılmamış, toplumu teşkil eden diğer insanlarla da bazı ölçüler dâhilinde sürdürülmüştür. Müslümanların, Ehl-i Kitap ile şahsi münasebetleri hususunda Selman-ı Farisi'nin görüşleri devrin anlayışını ortaya koyar niteliktedir. Buna göre; zımminin yol göstermesi, bilmediklerini bir Müslümana öğretmesi; ihtiyaç halinde yemeğinden yeterli miktarda yeme; onlardan birisiyle yolculuk yapan Müslümanın birbirlerinin bineğine binmesi uygun görülmüştür.⁶⁸⁴

d- Diplomasi

Devletin çıkarlarını koruma ve anlaşmazlıkları çözümlenmede vazgeçilmez bir araç olan diplomasi; belirli kural ve prensipleri olan, uluslar arası hukuk tarafından korunan, uluslar arası temsilcilik ve iletişimi garanti eden bir kurumdur.⁶⁸⁵

Hz. Ömer döneminde en yoğun diplomatik ilişkiler, iki komşu imparatorluk olan Bizans ve Sâsânilerle yürütülmüştür. Kendinden önce başlayan savaş durumu,

---

⁶⁸² İbn Kesir, VII, 192.

⁶⁸³ İbn Kesir, VII, 13.

⁶⁸⁴ Ebu Yusuf, 205.

⁶⁸⁵ İsrail Balcı, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006, s. 18.

her iki imparatorlukla devam ediyordu. Bu yüzden Halife, öncelikle rakip devletlere karşı kendini kabul ettirme politikası izlemiş ve varolan askeri mücadeleyi sürdürmüştür. Bu dönemdeki diplomasi geçici ve tek yanlıydı, daimi elçilikler sözkonusu değildi. Diplomatik ilişkilerde elçiler, elçi seçimi, elçilerin hak ve ayrıcalıkları, elçilere muamele, elçilerin dokunulmazlığı gibi konulara büyük önem verilmiştir. Ömer, gönderilecek elçileri bütün Müslümanların temsilcileri olarak gördüğünden, onların fiziki görünümüne, cesaretli olmalarına, maksadını düzgün ve etkileyici bir şekilde ifade edebilmelerine dikkat etmiştir. Devamlı anlaşmadan yana bir dış politika izlemiş, bundan dolayı yoğun bir diplomasi faaliyeti sürdürmüştür. Diplomatik çözümü ve barışı ön planda tutan bir anlayışla hareket edildiği içindir ki, Müslümanlar sürekli diplomatik görüşmeleri başlatan taraf olmuşlardır. Ayrıca Ömer'in gönderdiği elçiler, yalan, hile ve entrikalarla amaca ulaşmak yerine, kendi doğrularını anlatmayı tercih etmişlerdir.⁶⁸⁶

Barışçıl siyasetini ifade etmek için hediyeler göndermiştir. Ömer, Suriye'nin fethini tamamladıktan sonra kendisiyle Bizans hükümdarı arasında sevgiyeye dayalı mektuplaşmalar oldu. Ali b. Ebî Tâlib'in kızı ve Ömer'in hanımı olan Ümmü Gülsüm, Bizans hükümdarı tarafından Medine'ye gönderilen elçiyle birlikte Herakliyus'un hanımı Bizans imparatoriçesine Medine hediyelerinden bir hediye gönderdi. O da karşılığında kendisine mücevherden nefis bir kolye gönderdi.⁶⁸⁷

---

⁶⁸⁶ Balcı, 441-443,446,452. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: "İsrafil Balcı, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006."

⁶⁸⁷ Kettânî, I, 570-571.

Dönemin diplomasi anlayışını yansıtmaları açısından Kudüs antlaşması önemlidir. Çünkü bu antlaşma bizzat Ömer'in imzaladığı ender antlaşmalardandır. Genellikle bölge valisi veya komutanı antlaşmayı imzalar, Halifeye tasdik için gönderirdi. Kudüs gibi gerek dini gerekse Bizans'a karşı stratejik önemi bulunan bir şehrin ileri gelenlerinin daveti üzerine Ömer, şehre gidip antlaşmayı imzalamıştır. Hâkim güce sahip olmasına rağmen, barışçıl diplomasi anlayışını tezahür ettirerek şehre zorla girmemiş, Hıristiyan halka kendi inancında olan yöneticilerden daha çok haklar tanımıştır. Antlaşmanın metni şöyledir:

“Bismillahirrahmanirrahim. İşte şu vesika, mü'minlerin emiri, Allah'ın kulu Ömer'in Kudüs (İliya) halkına verdiği vesikadır. Canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastasına, sağlığına, diğer din mensuplarına, kiliselerinin eve çevrilmeyeceğine, yıkılmayaacağına, Kudüs ve civarından bir şey eksiltilmeyeceğine, haçlarından ve mallarından bir şeye ilişilmeyeceğine, dinlerine baskı yapılmayaacağına, hiç kimseye zarar verilmeyeceğine, onlarla İliya'da hiçbir Yahudi'nin iskân ettirilmeyeceğine dair güvence veriyorum. İliya halkı da buna karşılık diğer şehir halkı gibi cizye vergisi verecek, Bizanslıları oradan onlar, bizzat kendileri çıkaracak. Bizans Rumlarından kim oradan çıkarsa istedikleri güvenli bir yere gidene kadar can ve malları korunacak. Ama güvenle İliya'da oturmak isteyen kimse İliya halkı gibi vergi vererek oturabilecek. İliya halkından Rumlarla beraber malını alıp gitmek isteyen de güvenli yere varana kadar can ve malları emniyette olacak, bunların kalan haç ve kiliselerine dokunulmayacak. Diğer yerlerden olup da bu Artuvan'la beraber savaşa gelenler de dilerse aynı vergi ile İliya'da kalabilecek, dileyen Bizans Rumlarıyla gidecek, ailesine dönmek isteyen de dönecek ve

bunlardan bir şey alınmayacak. Bu anlaşma metninde bulunan maddelere Allah'ın taahhüdü, Peygamberinin, Halifelerinin ve mü'minlerin zimmeti (koruması), bu vergiyi vermek şartıyla geçerli olacaktır. Bu anlaşmaya Halid b. Velid, Amr b. El-As, Abdurrahman b. Avf ve Muaviye b. Ebu Süfyan şahitlik etmiş imza atmışlardır. On beşinci yılda yazılmıştır.⁶⁸⁸

5- Siyasî ve İdarî Sistemin (Kamu Otoriteleri) Teşekkülü

a. Yasama Sistemi

a1. Yasama Kaynaklarını Kullanımı (Kur'an-Sünnet-İcma-Kıyas)

İslam hukukunun Kur'ân, sünnet, icmâ, kıyas olmak üzere dört temel yasama kaynağının ilk kullanımına Halife Ömer'in adli sistemi teşekkül ettirme çabalarında görebilmekteyiz. Şehirlere müstakil olarak yargılama işlerini yürütmek üzere kadılar tayin eden Ömer, onlara yol gösterici mahiyetteki yargılama usüllerini de ibraz etmiştir. Kûfe kadısı Şureyh ile adli muhakeme konusunda yazışmaları olmuştur. Bunlardan birisinde yasama kaynaklarını şöylece ortaya koymuştur:

“Öncelikle Allah'ın kitabıyla hükmet. Onda bulamazsan Resulünün sünnetiyle hükmet. İkisinde bulamazsan o konuda Salih insanların daha önceki kararlarıyla hükmet. Bunların hiçbirinde bulamazsan, ya kendi görüşüne göre hükmedip konu hakkında kararını ver, ya da sonraya bırak.”⁶⁸⁹

Irak'ın fethinden sonra Müslümanların çoğunluğu Ömer'e; “Resûlullah'ın Hayber'i taksim ettiği gibi Sevâd”ı aramızda taksim et; çünkü biz orayı savaşıarak

---

⁶⁸⁸ Taberî, II, 449; Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 357, 357a, s. 487-489.

⁶⁸⁹ Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 329c-d, s. 439-440; İbnu'l-Cevzî, 114.

fethettik” dediklerinde ve bu konuda baskı yaparcasına ısrar ettiklerinde, o bunu kabul etmedi ve “Sevâd’ı şimdi sizin aranızda bölersem, sizden sonra gelecek nesiller ne yapacaklar?” diye cevap verdi. Başta Zübeyr b. Avvam ve Bilal b. Rebah olmak üzere bazı Sahabîler bu görüşe karşı çıktılar ve Hz. Ömer’le tartıştılar. Bu münakaşalar üç gün kadar devam etti. Sonunda Hz. Ömer “Ben bir hüccet buldum” diyerek, Haşr Suresinin 6-10. ayetlerini⁶⁹⁰ okudu. Sonunda da, “Bu fey’, okuduğum ayetlerde geçenlerin hepsi için umumi ve müşterek bir haktır. Hal böyle olunca, nasıl olur da bunlara taksim ederiz ve onlardan sonra gelecek kimseleri nasipsiz bırakırız?” dedi ve araziye olduğu gibi sahiplerinin elinde bırakmağa karar verdi.⁶⁹¹

“Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere,

---

⁶⁹⁰ 59/ [6] Allah'ın, onlardan Peygamberine verdiği ganimetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir. [7] Allah'ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir. [8] (Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır. [9] Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. [10] Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!

⁶⁹¹ Ebu Yusuf, 60-62.

yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁶⁹² Ayette geçen yoksullardan maksadın Müslüman fakirler, düşkünlerden maksadın ise ehl-i kitabın fakirleri⁶⁹³ olduğunu vurgulayan Ömer, çıkardığı bu hükümle amel ederek, ehl-i kitap fakirlerinden cizyeyi kaldırmıştır.

Verdiği hükümlerde Kur’an ve sünnet prensiplerine uygun hareket eden Ömer’in, aynı zamanda müthiş Kur’an bilgisine de şahit olmaktayız. Kendisine sorulan sorulara çoğu zaman hemencecik cevap verme ameliyesinde Kur’an bilgisi tezahür etmiştir. Bir adam hac sırasında ihramlı iken bir ceylanı avlamış ve bunun hükmünü Ömer’e sormuştu. Ömer, yanındaki adama beraber hüküm vermelerini teklif edince, soru soran adam biraz da küçümseyici bir edayla; “Bu da güya mü’minlerin emiri! Daha bir ceylan hakkında bile hüküm veremiyor da başkasını çağırıyor!” diye söylenince, Halife Ömer biraz kızarak ona Maide suresini okuyup okumadığını sordu. Adamdan olumsuz cevap alınca, ona Maide suresinin 95. ayetini⁶⁹⁴ okuyarak, yanındakinin de Abdurrahman b. Avf olduğunu ihtar etmiştir.⁶⁹⁵

Sîrîn, Hz. Enes'e mükâtebe⁶⁹⁶ yapma talebinde bulundu. Enes çok zengin olduğundan mükâtebe yapmayı reddetti. Sîrîn Hz. Ömer’e başvurdu. Ömer, Enes’i çağırarak; "Sîrîn'le mükâtebe yap!" diye emretmesine rağmen, o yine kabul etmedi. Ömer, çubuğuyla Enes'e vurarak şu ayeti okudu: "Kölelerinizden mükâtebe yapmak

---

⁶⁹² Tevbe 9/60.

⁶⁹³ Ebu Yusuf, 205-206.

⁶⁹⁴ “Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder)…” (Maide 5/95).

⁶⁹⁵ Muvatta’, Hac 76.

⁶⁹⁶ Kölenin, efendisine hür olmak için bedel vermesi.

isteyenlerin, -onlarda bir iyilik görürseniz- bedel vermesini kabul edin".⁶⁹⁷ Bunun üzerine Enes mükâtebe yaptı.⁶⁹⁸

Sünneti, yasama kaynağı olarak kullandığına hilafetinin her aşamasında şahit olmaktayız. Ömer, sünnetten bir delil duyduğunda, hiçbir tartışmaya girmeden kendi görüşünden vazgeçip sünnete ittiba ederdi. Bu konuda şu örnekler bizi ikna edici niteliktedir: Ömer halife olunca halka hitap etti ve dedi ki: "Resûlullah, mut'a nikâhını bize üç kere helal kılmıştı, sonra onu haram kıldı. Vallahi, mut'a nikâhı yapan evli bir kimseyi duyarsam onu taşla recmederim. Böyle birisi, recim olmaktan kendini kurtarabilmek için bana, Resûlullah'ın, onu haram kıldıktan sonra tekrar helal kıldığına dair dört şahit getirmelidir."⁶⁹⁹

Diyetle ilgili bir görüşünden, Dahhâk b. Süftan'ın bu konuda Hz. Peygamber'in kendisine mektup yazdığını haber vermesi üzerine vazgeçip sünnete göre hareket etmiştir.⁷⁰⁰ Mecusilerden bir gruptan cizye almak istediğinde, onlar kendilerinden cizye alınmaması yönünde Hz. Peygamber'in mektubu bulunduğunu iddia etmişlerdi. Bunun üzerine Ömer mektubu araştırıp bulduktan sonra cizye almaktan vazgeçmiştir.⁷⁰¹ Yine halife olduğunda Kâbe'nin içinde bulunan altın ve gümüşleri fakirlere dağıtmayı düşünmüş, Şeybe b. Osman ona, Hz. Peygamber ve Ebu Bekir'in böyle bir harekette bulunmadıklarını hatırlatınca bu düşüncesini

---

⁶⁹⁷ Nur 24/33.

⁶⁹⁸ Buhârî, Mükâtebe 1.

⁶⁹⁹ İbn-i Mâce, Nikah 1963.

⁷⁰⁰ Ebu Davud, Ferâiz 18.

⁷⁰¹ Abdurrezzak, Musannef, IV, 68.

uygulamaya koymamıştır.⁷⁰²

Sünnete uyma konusunda o kadar kararlıydı ki, kendi arzusuna aykırı hareket eden hanımını müsamaha ile karşılayabilmiştir. Sabah ve yatsı namazlarını mescitte kılan hanımı Âtike'ye, böyle hareket etmesini istemediğini ifade ettiğinde, hanımı; “sen yasaklayana kadar buna son vermeyeceğim!” demişti.⁷⁰³ İbn Ömer, babasının “Hanımlar mescide gelmek için izin isterse menetmeyin” hadisi sebebiyle, hanımının mescide gitmesini yasaklamadığını söylemiştir.⁷⁰⁴

a2. İctihadları

Ömer'in en önemli icthadlarının başında; İslam devletinin yayılıp kurumlaşmasında önemli bir yeri olan divanın kuruluşu neticesinde, insanların divana kaydedilmelerinde takip ettiği metodu zikredebiliriz. Medine'ye her yönden büyük miktarlarda gelen mallar, geçimlik olma sınırını çok geçiyordu. O gün insanların konumları, o zamanki her şey gibi, üç belirleyiciye mahkumdu: Kabile, Ganimet ve Akide. Durum ganimetle ilgili olduğundan, insanların konumları öteki iki belirleyici “kabile ve akide”ye göre belirleniyordu. Ömer, ganimetin dağıtımını kabile ve akideye göre yaptı. İnsanlar divana; Hz. Peygamber'e yakınlık (kabile) ve Müslüman oluşta öncelik (akide) temelinde göre kaydedildi.⁷⁰⁵

Ömer, ayetleri sadece lafzî olarak değil, lafzın altında yatan manaya dayanan kaideye uygun olarak değerlendirmiştir. Bu bakımdan İslam'ın kuruluş

---

⁷⁰² Buhârî, İ'tisâm 2; Ebu Davud, Menâsik 93.

⁷⁰³ Muvatta', Kible 14.

⁷⁰⁴ Buhârî, Cum'a 13.

⁷⁰⁵ Câbirî, 346.

yıllarındaki kimi uygulamaları ictihadiyla değiştirebilmiştir. En bariz örnek olarak; önceki uygulamanın tersine fetih arazilerini fatihler arasında paylaştırmamış ve bu arazileri kamulaştırmıştır. Mısır, şam ve Irak'taki geniş toprakları, sonraki nesillere bir şey kalmayacağını belirterek dağıtmamış, buralardan elde edilen gelirleri hazineye dâhil etmiştir. Dağıtması yönünde kendisine yapılan kamuoyu baskısına rağmen, Haşir suresi 6-10. ayetlerini delil getirerek, ictheadından vazgeçmemiştir.⁷⁰⁶

Humus veya diğer bir ifadeyle harp ganimetlerinin beşte biri hakkında da Ömer lafza muhalif, fakat değere uygun hüküm vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Bilesiniz ki, harp ganimeti olarak zaptettiklerinizin beşte biri Allah'ın, Resulün, hısımlarının, yetim, yoksul ve yolcunundur."⁷⁰⁷ Ayetin lafzı Hz. Peygamber'in akrabalarının da humusta hisseleri olduğunu belirtmektedir. Fakat Ömer'in, Hz. Peygamber'in hısımlarını humustan hisseye hiçbir zaman hak tanımadığı ve onlara bundan asla bir hisse vermediği söylenir. Peygambere ve akrabalarına ayrılan tahsisat günün ihtiyaçları ve adalet esaslarına göre verilmekteydi. Nesilleri ne kadar artarsa artsın ve ne kadar zengin olurlarsa olsunlar humusun beşte birinin ebediyen ve kıyamet gününe kadar tahsis edilmesi gerektiği iddiasını Ömer, medeniyet ölçülerine tamamen muhalif bulmuştur.⁷⁰⁸

Savaşsız Hz. Peygamber'e teslim edilen Fedek arazisi hakkında da Ömer, karşı çıkanlara rağmen burayı Hz. Muhammed'in yakınları için miras kılmamıştır. Çünkü Ömer, burayı savaşmadan Allah'ın fey' olarak Resulüne verdiği mal olarak

---

⁷⁰⁶ Ebu Yusuf, 60-62.

⁷⁰⁷ Enfal 8/41.

⁷⁰⁸ şiblî, II, 333-337.

yorumlamıştı.⁷⁰⁹ Devlet başkanı veya ordu komutanı olarak teslim alınan bu yerin, kullanım önceliğinin olduğu, fakat mirasa girmeyeceği kaidesinden hareket etmiş olsa gerektir.⁷¹⁰

Kıtlık yılında Hâtıb b. Ebi Beltea'nın bazı köleleri Müzeyne'den bir adamın devesini çaldılar ve onu kestiler. Onları Ömer'e getirdiklerinde deve çaldıklarını itiraf ettiler. Ömer, Kesir b. es-Salt'a hırsızların elini kesmesini emretti. Sonra bu kararından vazgeçerek Hâtıb'a; "Sanırım onları aç bırakıyorsun. Vallahi, sana ağır gelecek şekilde bunu ödettireceğim" dedi. Ardından Müzeni'ye, devenin fiyatını sorunca; "Onu dörtyüz dirheme vermezdim" cevabını aldı. Bunun üzerine Ömer, Hâtıb'a hitaben; "Ona sekizyüz dirhem ver" dedi. Böylece devenin değerini fazlasıyla ödeyip hırsızları affetmişti.⁷¹¹

Bu olaydan aynı zamanda Ömer'in din anlayışının dinamik olduğuna şahit olmaktayız. İslam'ı uygulama adına işe hırsızın elini kesmekle tersten başlamak yerine, onu suça iten etmenleri bertaraf ederek, ekonomik ve sosyal adaleti temin ettikten sonra kişinin hırsızlık suçunu ihtiyaçtan değil de bir hastalık olarak işlediğinde gereken cezayı kesinkes vermeyi öngörmüştür.

Ömer'in İslam hukukuna kazandırdığı rey usullerinden istihsan üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Sözlükte "güzel saymak, bir şeyi güzel görmek" anlamlarına gelen *istihsân*, fıkıh usulünde, müçtehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil veya bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerine verdiği hükümden vazgeçip

---

⁷⁰⁹ Müslim, Cihad 48.

⁷¹⁰ Şiblî, II, 341-346.

⁷¹¹ Muvatta', Akdiye 28; Temmavi, 185.

başka bir hüküm vermesidir. İstihsân, İslâm hukukçularının kaide ve şeklî şartlara boğulup kalmadan, gerektiğinde genel kaideyi terk etmeyi haklı kılacak yeni kaideler üretebildiklerinin, böylece hukuk kuralları ile hayat ve ihtiyaçlar arasında uyum sağlamaya çalıştıklarının açık bir göstergesidir.⁷¹²

Kamu yararı, hakkaniyet veya adaleti gözetip, zahirî ve katı kıyası terk etmek şeklinde bir usulü takip eden Ömer'in, kıtlık günlerinde hırsızların elini kesmeyi durdurması, üç talak beyanlarını üç boşama olarak ilan etmesi, belirli durumlarda Ehl-i Kitabın kadınları ile evlenmeyi yasaklaması ve diğer birçok ictehadları istihsan içine girmektedir.⁷¹³

Ömer, nikah konusunda mihrle ilgili şu hükümleri vermiştir: “Bir adam, kendisinde delilik, cüzam veya alaca hastalığı olan bir kadınla evlense ve onunla temasta bulunsa, onun mihrini tamamen vermesi gerekir, kadının velisi ise (aldatan durumda olduğu için) mihrin tamamını kocaya öder.”⁷¹⁴ “Zifaf odasına girip başbaşa kalan eşler hakkında mihr vaciptir.”⁷¹⁵

Ömer zamanında tesis edilen Basra ile Kûfe şehirlerinde yaşayan halktan bir grup Ömer'e geldiler ve; “Ey Mü'minlerin Emîri! Şübhesiz Resûlullah, Necd ahâlisi için Karn'ı mîkat yeri olarak tayin etmiştir. Hâlbuki burası bizim yolumuzdan sapadır. Eğer biz Karn'dan ihrama girmek istersek bu bize meşakkatli oluyor” diye şikâyet arzettiler. Ömer onlara: “Öyleyse siz, Mekke'ye giden yolunuz üzerinden size sapa olmayan Karn hizasında bulunan bir noktaya bakıp, orayı mîkat ediniz” dedi.

---

⁷¹² **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., “İstihsân” maddesi.

⁷¹³ Hassan, 167.

⁷¹⁴ Muvatta', Nikah 9.

⁷¹⁵ Muvatta', Nikah 12.

Akabinde Iraklılar için Zâtu Irk mevkiini mîkat mahalli olarak tayin etti.⁷¹⁶

“Teravîh namazının cemaat halinde kılınması, Hz. Peygamber’in alınmaması yönündeki sözüne rağmen atlardan zekat alınması, temettu haccından nehyedilmesi”⁷¹⁷ gibi birçok ictehadları vardır.

Ömer, fetva konusunda o kadar hassas davranmıştır ki, Sahabîlerin vermiş oldukları fetvaların kaynak ve doğruluklarını kontrol etmiştir. Ebû Hüreyre şöyle anlatır: “Bahreyn'e gitmiştim. Rebeze'ye varınca Irak'lı bir kabileye rastladım, ihramlıydılar. Rebeze'li birinden aldıkları av etinden yiyip yiyemeyeceklerini sordular. Yiyebileceklerini söyledim. Sonradan da yenip yenmeyeceğinde şüpheye düştüm. Medine'ye gelince durumu Ömer b. Hattab'a anlattım. Ömer: «Sen ne cevap verdin?» diye sordu. Ben: «Yiyebileceklerini söyledim.» dedim. Bunun üzerine Ömer: «Eğer başka türlü fetva verseydin, sana mutlaka ceza verirdim.» dedi.”⁷¹⁸

b. Yürütme Sistemi

b1. Merkez ve Taşra Yönetim Teşkilatı

1. Hilafet ve Halife

Peygamberin yokluğunda hiç kimse Hz. Muhammed’in sahip olduğu yegâne, Allah vergisi manevi ve siyasi otoriteyi kullanamaz. Vahiy tamamlandığı için böyle bir insana ihtiyaç da yoktur. Bunun yerine bir bütün olarak ümmet, hadise

---

⁷¹⁶ Buhârî, Hac 13.

⁷¹⁷ Hz. Ömer’in bu ictehadlarıyla ilgili detaylı ve açıklayıcı bilgiler için bkz: Bünyamin Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yay., Ankara 2000, s. 410-436.

⁷¹⁸ Muvatta’, Hac 24.

dayanan icma⁷¹⁹ ve şûra⁷²⁰ yoluyla bu mirası ve bu mirasın prensiplerini uygulama sorumluluğunu devralmıştır. Devlet sorumluluğu emanet edilen insanlar, yasa yapmayı değil, Allah'ın kanunlarını uygulama ve yorumlama vazifesini yüklediler. Klasik Sünni düşüncede *halife; dinî bir lider değil, dinî bir cemaatin lideridir*. Halife olağanüstü manevi güce sahip olamaz. Onun görevi; ümmetin asli birliğini ve şeriatın egemenliğini sembolize etmektedir ve birincil görevi; şeriatı korumak ve sürdürmektir.⁷²¹

Hiz. Peygamber'in vefatıyla adeta şoka giren Müslüman toplumun idaresini kimin yapacağı uzun tartışmalara yol açmıştı. Böylesi kritik bir zamanda Ömer'in oynadığı rol oldukça önemlidir. Aslında takip edilen usuller, hilafet kurumunun da şekillenmesini sağlamıştır. Kureyş soyundan oluşu ve Müslüman olmadaki önceliği, Hiz. Peygamber'e yakınlığı, Müslüman topluma başkanlık edebilecek, İslam devletinin güçlenmesini ve yayılmasını sağlayabilecek yetenekte görülüşü ve benzeri özellikler Ebû Bekir'in halife seçilmesinde etkili oldu. Hilafetin nass ve tayin yoluyla olmadığını bilen Mekkeli ve Medineli Müslümanlar, halife tayini konusunda Kur'an'dan veya hadisten bir delil aramaya çalışmadılar. Bu işin Müslümanların hür iradesine bırakılmış olduğu noktasında birleştiler.⁷²² Ebu Bekir'in seçilmesiyle başlayan hilafet sistemi, Peygamber sonrası devlet hayatını şekillendirmiştir.

---

⁷¹⁹ "Ümmetim dalalet üzerinde toplanmaz." İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, 7186 no'lu hadis, 17/526.

⁷²⁰ "... Onların işleri, aralarında danışma iledir ..." (Şûra 42/38); "... iş hakkında onlara danış ..." (Âl-i İmran 3/159).

⁷²¹ Clinton Bennett, **In Search of Muhammad**, Cassell, London 1998, s. 143.

⁷²² Mehmet Atalan, "**Hiz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları**", Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9:2, Elazığ 2004, s. 68.

Hilafet sisteminin başlangıcı olan Ebu Bekir'in seçilme sürecini Ömer, hutbesinde şöyle anlatmıştır:

"...Ve dahi bana ulaştı ki, birileri şöyle demiş: "Ömer ölünce, (herkesle istişare, biat aramaksızın) falancaya biat edeceğim." Sakın ha! Hiç kimseyi, "Hz. Ebû Bekir'in seçimi de oldu bittiye geldi. (Biz de onun seçilme tarzına uygun olarak birini seçebiliriz)" gibi sözler aldatmasın. Haberiniz olsun, -evet onun seçimi çabuk olmuştur bu doğru- ancak, Allah (umumiyetle çabuk yapılan işlerde bilâhare karşılaşılan) şerlerden (bu ümmeti) korumuştur. Sizden hiç kimseye, Hz. Ebû Bekir'e yapıldığı şekilde (alâka gösterilerek) boyunlar koparcasına nazarlar çevrilip baş uzatılmaz. Öyle ise, Müslümanların istişare ve teyidi tahakkuk etmeksizin kim bir başkasına biat ederse bilsin ki, ne biat edene, ne de edilene itibar edilmeyecektir. Böyle bir biat akdi, edeni de edileni de ölüme maruz bırakacaktır. (Hz. Ebû Bekir'e yapılan biat böyle kıt düşüncelilerin zannettiği gibi değildir. İç yüzünü anlatayım.)

Resûlullah'ın ruhunu Cenab-ı Hakk kabzettiği vakit haberimiz oldu ki, Ensar büyük bir grup hâlinde bizden ayrı olarak Benî Sâide sakîfinde toplanmışlar. Ali, Zübeyr ve bunlarla birlikte (Abbâs gibi diğer) bazıları bizden ayrılarak (cenazeyle meşgul olmak üzere) geride kaldılar. Muhacirler de Hz. Ebû Bekir'in etrafında toplandılar. Hz. Ebû Bekir'e: "Ey Ebû Bekir, haydi şu Ensârî kardeşlerimizin yanlarına gidelim!" dedim. Onlara (bir an önce yetişmek üzere) yürüdük. (...) Biz birazcık oturduğumuzda onların hatibi (Sabit b. Kays b. Şemmâs) şehâdet kelimelerini söyledi ve Allah'ı lâayık olduğu yüce sıfatlarıyla sena etti. Bundan sonra şöyle devam etti: "Bizler Allah'ın Ensârı ve İslâm'ın büyük ordusuyuz. Siz Muhacirler cemâati ise Mekke'deki kavminizden bize yürüyüp gelmiş olan bir

azınlıksınızdır. Böyle iken şimdi bu azınlık bizi aslımızdan koparmak ve bizleri emirlik işinden dışarıya çıkarmak istiyorlar!”

Hatip sözlerini tamamlayınca konuşmak arzu ettim. Bu esnada, içimden söyleyecek güzel sözler hazırlamıştım, bunlar hoşuma da gitmişti. Bunları Ebû Bekir'in huzurunda söylemek istiyordum. Ben bazen onun hiddetini yatıştırıyordum. Konuşmak istediğim sırada Ebû Bekir; "Acele etme!" dedi. Onu öfkelenmek istemedim (ve konuşmaktan vazgeçtim). Ebû Bekir konuştu. O aslında benden daha çok hilme sahip, daha vakur idi. Allah'a yeminle söylüyorum, içimde hazırladığım bütün güzel sözleri eksiksiz aynı güzellikte ve hatta daha da güzel bir biçimde bu konuşması esnasında söyledi. Demişti ki: "Hakkınızda söylediğiniz hayır ve fazilet ne varsa hepsine lâyıksınız. Ancak emîrlik işi, Kureyş kabilesine (meşru) tanınır. Onlar, nesep yönüyle de, yurt yönüyle de Arab'ın ortasında yer alır. Ben sizin için şu iki şahıstan birini uygun buldum, bunlardan hangisini isterseniz ona biat edin!"

Böyle deyip -benim ve Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh'ın- ellerimizden tuttu. Ebû Bekir, ikimizin arasında oturuyordu. Onun (ikimizi imamlığa teklif eden cümlesinden başka) bütün söyledikleri hoşuma gitti. Vallahi, Ebû Bekir'in bulunduğu bir kavmin başına emir seçilmektense, ortaya çıkarılıp boynumun vurulmasını gerektirecek bir günah işlemek bana daha sevgili gelirdi. Ancak, nefsimin bana ölüm ânında hoş gösterdiği şeyi şimdi bulamıyorum. Derken Ensar'ın (Hubâb İbnu'l-Münzir adındaki) bir sözcüsü: (...) "Sizden bir emir, bizden de bir emir olsun, ey Kureyş cemaati!" dedi. Bunun üzerine her kafadan bir söz çıkmaya başladı, gürültü çoğaldı. Öyle ki ihtilâf çıkacak diye korktum. Hz. Ebû Bekir'e: "Ey Ebû Bekir, uzat elini!" dedim. Elini uzattı, ben ona biat ettim. Muhacirler de biat ettiler, sonra da

Ensâr biat etti. (...) Vallahi biz, Hz. Peygamber'in defni sırasında, Hz. Ebû Bekir'in seçiminden daha ehemmiyetli bir şey düşünemedik. Biat gerçekleşmeden halkı terk etmemiz halinde, oradan ayrılınca, arkamızdan kendilerinden birini halife seçiverecekler diye korktuk. Böyle bir durumda ya bize de râzı olmaya olmaya biat edecek veya muhalefet edecek, ikisi de fesat olacaktı. Bilesiniz, Müslümanlarla istişâre etmeden kim bir başkasına biat ederse, ne biat edene, ne de kendisine biat edilene itibar edilmez, ikisinin de öldürülmesinden korkulur.”⁷²³

Hz. Ömer'in ilk halife Hz. Ebû Bekir'in seçilişini anlatmasına vesile olan durum; "Keşke Ömer ölmüş olsa da Talha b. Ubeydillah'a biat etsem. Vallahi Hz. Ebû Bekir'inki çabuk oldu bitti." sözüdür. Bu söz Hz. Ömer'i çok öfkelenendiriyor. Çünkü bundan, Ebû Bekir'in seçiminin aceleye getirildiği, herkesin fikri ve rızası alınmadan cüz'î bir grup tarafından çarçabuk halife seçildiği, diğerlerinin de bunu ister istemez kabul etmek zorunda kaldığı, Ömer vefat edince, aynı tarzda Talha b. Ubeydillah'a da böyle alelacele biat edilse, sonra herkes bu biatı kabul eder, kabul etmek zorunda kalır, manası çıkarılmıştır.

Hz. Ömer bunu duyunca fena halde öfkelenir ve bunu riyasetin gaspı olarak değerlendirir. Hz. Ebû Bekir'in halife olması hususunda o günün şartları gereği acele edilmiştir, fakat yaşadığı hayat ve taşıdığı özellikler bakımından Ebu Bekir'in bunu sonuna kadar herkesten çok hak ettiği de bir gerçektir. Hz. Ömer'in vefatı halinde, aynı tarzda seçim meşru addedilse, ortaya birçok imam çıkabilir ve fitne kopabilirdi. Bu sebeple Hz. Ömer, kulağına gelen bu sözü ciddiye alır ve anında üzerine gitmek

---

⁷²³ İbn Hanbel, Müsned, I, 391 (s.449-454); Buhârî, Muhâribin 16; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, II, 265-266.

ister. Çünkü kulağına gelen rastgele bir söz olmayıp, siyasî komplo hazırlıklarının istihbaratıdır.⁷²⁴

Hz. Ömer, ümmetin ileri gelenleriyle istişare yapıp ahit almadan, kimsenin kimseye biat edemeyeceğini, aksi halde, devlete savaş açmış kabul edileceğini, dolayısıyla öldürüleceğini belirtir.⁷²⁵ İstişare sonucu halife seçilir ve böyle seçilen meşru halifeye de itaat edilir. Böylece hilafet sistemini temellendirmiş oldu.

Halifede bulunması gereken davranış kalıplarını zikrettiği muhtelif konuşmaların ortak teması, aslında bir yöneticide bulunması gereken özellikleri özetler mahiyettedir: “Bu işi ancak, zafiyet olmaksızın yumuşak, şiddet olmaksızın sert, israf olmaksızın cömert, cimri olmaksızın tutumlu olan bir zat yüklenir!” dedi. Sonra devam ederek, “Bu vasıflara da ancak şu kimseler sahip olabilir ki, haksızlığa göz yummaz, menfaat peşinde koşmaz, davranışlarında gösteriş bulunmaz, sadece diliyle konuşmayıp yapar, azminde sebat eder, kendinin ve yakınlarının aleyhine dahi olsa hak ile hükmetmekten ayrılmaz, hiddetine rağmen hakkı ketmetmez.”⁷²⁶

Bir başka konuşmasında emirde bulunması gereken önemli bir yöne işaret etmiştir: “Öyle bir kişi istiyorum ki, emir seçildiğinde sanki onlardan birisi gibi olsun. Emir seçilmediği takdirde de sanki onların emiri imiş gibi davransın.”⁷²⁷

Ömer, Müslüman toplum ve bireylerinin daha önce karşılaştığı ve yeni zuhur eden problemlerine çözümler üretme görevini, öncelikle halife olarak kendine yüklemiştir. Böylece karşılaşılan problemleri çözücü fetvalar vermek, halifenin

---

⁷²⁴ Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, 6/455.

⁷²⁵ İbn Sa’d, III, 319.

⁷²⁶ Ebu Yusuf, 43; Kenzu’l-Ummâl, 14266; Kandelevi, II, 82.

⁷²⁷ Kenzu’l-Ummâl, 14311; Kandelevi, II, 99.

birincil görevlerinden olmuştur. Ömer, İbn Mes'ûd'a şöyle demişti: “Fetva vermekte olduğun haberi bana iletildi. Hâlbuki sen emîr değilsin! İşin ağırlığını, nimetinden istifade edene bırak!”⁷²⁸

2. Vilayet/ Eyalet ve Vali/ Emir

Fetihlerle genişleyen devlet topraklarını tamamen merkezden yönetmenin zorluğunu bilen Ömer, toprakları sekiz idari bölgeye ayırdı. Bunlar; Mekke, Medine, Suriye, Cezîre, Basra, Kûfe, Mısır ve Filistin. Ayrıca bunlardan bazılarını da kendi içinde bölgelere ayırmıştır.⁷²⁹ Vilayetlerin her birinde şu görevliler bulunurdu: Vali, Kâtip, Divan Kâtibi (Askerî İdare Kâtibi), Harac Memuru, Polis, Haznedar, Kadı. Mesela; Kûfe’de vali Ammar b. Yâsir, Haznedar Abdullah b. Mes’ud, Harac Memuru Osman b. Huneyf, Kadı Şureyh, Divan Kâtibi Abdullah b. Halef el-Huzaî idi.⁷³⁰

Ömer, valilerini tayin ederken, onların sahip oldukları mal varlıklarını kaydediyor,⁷³¹ onlara ayrıntılı bir şekilde nasıl görev yapacaklarını bildiriyor ve net bir şekilde talimatını verip takibini de yapıyordu. Mesela, Utbe b. Gazvan’ı Basra’ya gönderirken ona şöyle dedi:

“Ey Utbe! Ben seni Hint topraklarından sayılan bir yere âmil olarak gönderiyorum. Burası düşmanın savaş alanlarından bir yerdir. Orada bulunanlara karşı Allah’ın sana yeteceğini ve sana yardımcı olacağını ümid ederim. El-A’lâ b. el-

---

⁷²⁸ Dârimi, Mukaddime 20.

⁷²⁹ Şiblî, II, 39.

⁷³⁰ Şiblî, Asr-ı Saadet, IV, 340.

⁷³¹ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 360.

Hadremî'ye yazarak sana Arfece b. Harseme'yi yardımcı olarak göndermesini emrettim. Arfece mücahit ve düşmana karşı başarılı tuzaklar kuran birisidir. Yanına geldiğinde onunla istişare et ve insanları Allah'ın dinine çağır. Senin bu çağırını kabul edenleri sen de kabul et. Çağırını kabul etmeyenlerden cizye vermesini iste, vermeyenin işini ise kılıçla hallet. Emrin altında bulunan kimseler hakkında Allah'tan kork. Kardeşlerinin sana karşı olan durumlarını bozacak şekilde nefsinin seni kibir tuzaklarına düşürmesinden sakın. Sen Resûlullah'ın sahâbisi oldun. Zilletten sonra onun sayesinde aziz edildin, zayıflıktan sonra güçlendirildin. Sonunda başkalarının başına dikilen bir komutan ve emirlerine boyun eğilen bir hüküm sahibi oldun. Söylediğin dinlenir, emirlerine itaat edilir. Seni gerçek değerinden daha yukarıya çıkartmayacak ve senden aşağıdakilere karşı da azdırmayacak olursa, bu gerçekten büyük nimettir. Bununla birlikte günah işlemekten sakındığın gibi, nimetin seni kötülöklere götürmesinden de kendini koru. Hatta bu nimetin derece derece artarak seni aldatıp sonunda cehenneme sürüklemesi, benim açımdan senin için masiyetten de kötüdür. İnsanlar Allah'a hızlıca bağlandılar, sonunda dünya da onlara verilince, bu sefer onu istemeye başladılar. Fakat sen Allah'ı iste, dünyayı isteme, zalimlerin yıkılıp ölmesi gibi bir akıbeta uğramaktan kork.”⁷³²

Ömer, valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta;⁷³³ insanların yöneticilerinden nefret etmeye meyyal olduklarını; Allah'ın kendisini ve onu bilinmeyen basiretsizlikten ve şiddetli kin taşıyıcılardan koruması için dua ettiğini; fasık insanlardan çekinmesi ve onlara karşı dikkatli olmasını; insanların hastalarını

---

⁷³² Taberî, II, 440; İbnu'l-Esir, II, 445-446; İbn Kesir, VII, 82.

⁷³³ İbn Kuteybe, I, 11.

ziyaret, cenazelerine iştirak etmesini, kapısını devamlı onlara açık tutmasını; insanların işlerine bizzat vakıf olup ilgilenmesini; insanların sorumluluğunu yüklediğini; elbise, yemek ve binek hususlarında insanlardan ayrılmamasını, yönetici kaytarırsa tebaasının da kaytaracağı, insanlardan şikayet ederse, insanların da ondan şikayet edeceğini bildirmiş, bir yöneticinin karşılaşması muhtemel problemleri ve nasıl davranması gerektiğini beyan etmiştir.

Ömer, bir yere vali atadığı zaman ona bir sözleşme yazar, Muhacirlerden ve Ensardan bir grubu ona karşı şahid tutar; beygire binmemesini, halis buğday ekmeğini yememesini, ince dokunmuş kumaşlar giymemesini ve ihtiyaç sahiplerine karşı kapısını kapalı tutmamasını şart koşardı. Eğer bu şartlara riayet etmezse valiyi cezalandırırdı.⁷³⁴ Ayrıca valiyi gönderirken mal miktarını yazar, görevden aldığı anda ise mallarını bölüp bir kısmını alırdı.⁷³⁵ Daha sonra onu uğurlarken de şunları söylerdi: “Valilik körük gibidir, ondan nasıl çıkacağına dikkat et! Kim sakınırsa güçlendirilir, kim güçlendirilirse hayâ eder, kim hayâ ederse Allah’ın örtüsü altındadır.”⁷³⁶ “Ben sana Müslümanlara dilediğince hükmetme ve karışma hakkı vermiyorum. Onların canlarına, mal ve namuslarına dokunamazsın. Senin görevin; onların önlerine geçip namaz kıldırmak, alınan ganimetleri hakkınca taksim etmek ve aralarında adaletle hükmetmektir. Eğer altından kalkamayacağın bir şeyle karşılaşırsan onu bana gönder. Sakın askerlere ve Müslümanlara vurayım deme; çünkü korkaklaşırlar ve sen de onlardan beklediğin verimi alamazsın. Askerleri

---

⁷³⁴ Taberî, II, 569; Zehebi, Siyer, 28/80; İbn Kesir, VII, 222.

⁷³⁵ İbn Sa’d, III, 263; Kettânî, I, 430.

⁷³⁶ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 325.

hudut boylarında dört aydan fazla bekletme ki, fitneye düşüp ahlâkları bozulmasın. Onlara büyüklük taslama ki, sana gelip ihtiyaçlarını söyleyebilsinler. Son olarak da, birbirine karıştırılmaması için Kur'an ayetleriyle birlikte hadis ve açıklamalar yazma!"⁷³⁷

Vali atamalarında kişinin liyakati yanında dikkat ettiği önemli hususlardan biri de dini hassasiyettir. O, hiçbir zaman, tevbe edip geri döndükleri bilinmesine rağmen Ridde olaylarına karışanlar arasından yönetici seçmemiştir.⁷³⁸

Rivayetlerden Ömer'in valilerini rutin olarak değiştirdiği, uygun olanları başka yere atadığı, uygun olmayanları görevden azlettiğini anlıyoruz. H. 17 senesinde Ömer, insanlara hacc ettirdi. Daha sonra vilayetlere atadığı valilerin adlarını açıkladı.⁷³⁹ Ömer, hilafetinin bütün yıllarında hacca gitmeye devam etti. Her yıl hac mevsiminde valilerini hesaba çekmek âdetindeydi. Böylece onları halka zulmetmekten alıkoyar, halkın durumunu da yakından öğrenmiş olurdu.⁷⁴⁰

Ömer'in disiplini altında yetişen valilerine baktığımızda, hem kendi zamanında hem de kendisinden sonraki zamanlarda oldukça etki bırakmış kişiler olduğunu görüyoruz. Bu durum aynı zamanda Ömer'in güçlü ve etkili liderliği yanında takım arkadaşlarını seçmedeki başarısını da göstermektedir. Böylece geniş sınırlara sahip İslam devletinin hemen hemen her yerinde otoritesini tesis edebilmiştir. Valilerinden bazıları şunlardır.⁷⁴¹

---

⁷³⁷ Kenzu'l-Ummâl, 14197; Kandehlevi, II, 121.

⁷³⁸ Taberî, II, 385; Avn, 77.

⁷³⁹ İbn Kesir, VII, 147.

⁷⁴⁰ Kettânî, I, 391.

⁷⁴¹ Ekrem Ziya Umerî, **Asru'l-Hilâfeti'r-Râside**, Mektebetü'l-Abîkân, Medine, ty., 130-132.

☒ Zeyd b. Sâbit /Medine	☒ Muhriz b. Hârise b. Rebîa /Mekke
☒ Halid b. el-Âs b. Hişâm /Mekke	☒ Osman b. Ebi'l-Âs /Taif, Umman, Bahreyn
☒ Utbe b. Ebî Süfyan /Taif	☒ Abdullah b. Ebî Rebîa / Cünd
☒ el-Alâ b. el-Hadremî /Bahreyn	☒ Ebu Hureyre /Bahreyn
☒ Amr b. el-Âs /Filistin, Mısır	☒ Ebu Ubeyde Âmir b. el-Cerrâh /Şam
☒ Yezid b. Ebî Süfyan /Şam	☒ Muaviye b. Ebî Süfyan /Şam
☒ Şurahbil b. Hasene /Ürdün	☒ Muaz b. Cebel /Ürdün
☒ Alkame b. Mücezziz el-Müdlîcî /Kudüs	☒ Ubâde b. es-Sâmit /Hıms
☒ İyâd b. Ğanem el-Fihri /Hıms, Cezire	☒ Habib b. Mesleme el-Fihri /Cezire
☒ Velid b. Ukbe /Cezire	☒ Müsenna b. Hârise /Irak
☒ Ebu Ubeyd b. Mes'ud es-Sekafi /Irak	☒ Kutbe b. Katâde /Basra
☒ Utbe b. Ğazvân /Basra	☒ Sa'd b. Ebî Vakkâs /Irak
☒ Muğire b. Şu'be /Basra, Kufe	☒ Ebu Musa el-Eş'ari /Basra
☒ Ammar b. Yasir /Kufe	☒ Cübeyr b. Mut'im /Kufe
☒ Huzeyfe b. el-Yemân /Azerbeycan, Medain	☒ Utbe b. Ferkad /Musul, Azerbeycan
☒ Nu'man b. Mukarrin /Kesker	☒ Bilal el-Ensârî /Umman

b2. Mali Teşkilatlanma

1. Divan

Hz. Ömer'in önemli bir meziyeti; devletin hâlihazırda ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılayabilecek sabit bir malî sistemin gerekliliğini kavramış olmasıdır.⁷⁴² Ömer Irak, İran, Cezire, Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethiyle birlikte İslâm devleti hâkimiyeti altına giren gayri müslimlerin verdikleri ve fey adı altında toplanan cizye, haraç ve ticaret mallan vergileri sonucunda artan gelirleri müslümanlara dağıtmak üzere bir teşkilât düşünmüştü.⁷⁴³ Kaynakların ittifakıyla İslam tarihinde divanı ilk kuran Hz. Ömer'dir.⁷⁴⁴ Kendisinden sonra özellikle Emevî ve Abbasî dönemlerinde, bu müessese gelişerek devlet yönetiminde etkili olmuştur.

⁷⁴² İslam Tarihi (The Cambridge History of Islam), I, 79.

⁷⁴³ ed-Dûrî, "Divan", DiA, IX, 378.

⁷⁴⁴ İbn Sa'd, III, 263; Belazûrî, 655; Taberî, II, 570; Mâverdî, **el-Ahkamu's-Sultaniye**, Kahire 1973, s. 189; Kettânî, I, 378; Mecdelâvî, 159; Kureşî, 300; Seyyid Abdülaziz Salim, **Tarihu'd-Devleti'l-Arabiyye**, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1986, s. 518; Şiblî Nu'manî, II, 139.

Divan, Farsça mu'rab bir kelime olup “sicil”, “defter” manasındadır.⁷⁴⁵

Genel olarak bu kelimenin Sasanî İmparatorluğu'nda devlet idaresine ait bir mefhum olarak Arap diline intikal ettiği kabul edilmektedir. Divan; devlet idaresindeki çeşitli idarî, askerî ve malî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere, bunların ve devlet memurlarının buldukları yere verilen isimdir.

Hz. Ömer'in divan teşkilatını tanzim etmesinin sebebi kaynaklarda farklı rivayetlerle anlatılmıştır. En yaygın olarak zikredilen rivayet şudur:

Ebû Hüreyre valisi olduğu Bahreyn'den Ömer'in yanına geldi. Devamlı olayı şöyle anlatmaktadır: “Ben onunla yatsı namazının sonunda karşılaştım, ona selam verdim. O bana insanları, sonra ne getirdiğimi sordu:

—Beşyüzbin dirhem⁷⁴⁶ getirdim, dedim.

—Ne söylediğini biliyor musun? dedi.

—Beşyüzbin dirhem getirdim, dedim.

—Ne söylüyorsun? dedi.

—Yüzbin, yüzbin, yüzbin, beş defa saydım.

—Seni uyku basmış, evine git ve uyu! Sabah olunca bana gelirsin, dedi.

Sabahleyin onun yanına gittim.

—Ne getirdin? dedi.

—Beşyüzbin, dedim.

—Helal mi? diye sordu.

—Evet! Bundan başkasını bilmiyorum, dedim. Bunun üzerine o halka

---

⁷⁴⁵ İbn Manzûr, II, 1461; Temmâvî, 307.

⁷⁴⁶ Ya'kûbî'ye göre bu miktar 600.000 dirhemdir. (Ya'kûbî, II, 131)

şunları söyledi:

—O bize pek çok mal getirdi. Eğer isterseniz bu malı sizin için sayalım, isterseniz ölçelim öyle taksim edelim. Bir adam ona şunları söyledi:

—Ey Müminlerin Emiri! Ben, insanlara para vermek için Arap olmayan kimselerin divan defterleri tanzim ettiklerini gördüm.

Bu açıklama üzerine o, divan defterleri tanzim ettirdi.⁷⁴⁷

Divanın kuruluş sebebi hakkında kaynaklarda zikredilen gerekçeler birbirine benzemektedir. Suriye ve Irak-İran bölgeleri fetihleri neticesinde fey gelirlerinin artmış olması, Hz. Ömer'in yeni bir düzen kurmasını gerektirdi. Divan kurulmadan önce Ömer fey gelirlerini herkese atıye şeklinde yıllık olarak dağıtmayı kararlaştırdı. Rivayetlerden anladığımız kadarıyla Hz. Ömer'in kurmuş olduğu divana ilk başlarda, kuruluşunda askerî amaçlar da bulunan, fakat bütünüyle askerî nitelikli olmayıp malî ve askerî kapsamlı bir divan diyebiliriz.

Kendine sunulan teklifleri değerlendirerek divan kurmayı kararlaştıran Hz. Ömer, divan kayıtlarını tutturmaya başladı. Bu iş için Kureyş'in meşhur nesebcilerinden Akîl b. Ebî Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cübeyr b. Mut'im'i görevlendirdi. Hz. Peygamber'e yakınlıklarına göre insanları divana kaydetmelerini istedi.⁷⁴⁸ Ömer feyden hisse alacak Medine halkını, fetihlere katılmış kuvvetler ve

---

⁷⁴⁷ Ebû Yusuf, 87; İbn Sa'd, III, 279-280; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 662; Taberî, II, 570; Şiblî, II, 139; Kettânî, I, 379-380; Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı", DGBİT, II, 134; Temmâvî, 307-308; M. Zeki Terzi, **H. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilat**, Sönmez Yay., Samsun 1990, 29.

⁷⁴⁸ İbn Sa'd, III, 275-276; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 655-656, 662, 663-664; Ya'kûbî, II, 131; Taberî, II, 570; İbn Haldun, Tarih, I, 203; Suyûtî, 134.

aileleriyle birlikte kabile esasına göre divan defterlerine kaydettirmiş, buna bir kısım mevâlî de dâhil edilmişti. Divan defterlerinde şahıs isimleriyle birlikte yılda bir defa verilecek atıyye (atâ) ile aylık istihkaklar da (erzak, yiyecek) belirtilmişti. Araplar'ın nesebini çok iyi bilen üç kişiden oluşan bir heyet divan defterlerini düzenlerdi. Aylık erzakın eşit miktarda (iki cerîb yiyecek) tespit edilmesine karşılık atıyyeler, İslâmiyet'e geçmişte yapılan hizmetlere ve Hz. Peygamber'e yakınlık derecesine göre farklı miktarlarda belirlenmişti.⁷⁴⁹

İnsanları Hz. Peygamber'e yakınlıklarına göre divana kaydettirdikten sonra, onlara şu şekilde tahsisat (atiye) verilmesine karar verdi:⁷⁵⁰

“Hz. Peygamber'in zevcelerinden Aişe'ye 12.000, diğerlerine 10.000 dirhem; Bedir gazilerine 5000; Uhud gazileri ve Habeşistan muhacirlerine 4000; Mekke fethinden önce hicret edenlere 3000; Mekke fethinde müslüman olanlara 2000; Kadisiye ve Yermûk'te çarpışanlara 2000; Yemenlilere 400; Kadisiye ve Yermûk'ten sonra çarpışanlara 300; ayırt edilmeksizin geriye kalanlara 200 dirhem.”

Kütüklere kaydedilenlerin kadın ve çocuklarına da atıye bağlandı. Mesela; Muhacir ve Ensarın eşleri ikiyüzden dört yüz dirheme kadar, Bedir kahramanlarının erkek çocuklarının her birine ikibin dirhem veriliyordu. Bu atıyeleri alanların köleleri de, efendilerinin aldıkları kadar alıyorlardı ki, bu da İslam hukukunda kölelerin yeri hakkında bilgi vermektedir.⁷⁵¹ Bu maaş ve tahsisatların çokluğunu ancak Hz.

---

⁷⁴⁹ ed-Dûrî, “Divan”, DiA, IX, 378.

⁷⁵⁰ İbn Sa'd, III, 276-277.

⁷⁵¹ Ebû Yusuf, 86; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 657-659,665; Taberî, II, 452; A. Cevdet Paşa, 373-374; Şiblî, II, 141; Mecdelâvî, 163; Salim, 522; Fayda, “Hz. Ömer'in Divan Teşkilatı”, DGBİT, II, 164-170.

Ömer'in Hz. Ebû Bekir gibi, hilafet maaşı olarak yıllık 6.000 dirhem⁷⁵² aldığını göz önüne aldığımız zaman anlayabiliriz. Komutanlara verilen maaş 4.000 ile 5.000 arasında değişmekteydi.⁷⁵³

Hz. Ömer fey gelirlerini müslümanlara, biri yılda bir defa atâ veya atıyye adı altında para, diğeri her ay erzak adı altında yiyecek olmak üzere iki şekilde dağıtmıştır. Bunun için kurduğu divan teşkilâtında müslümanların atıyyelerini farklı miktarlarda tesbit etmiş ve hak sahiplerinin isimlerini kabile esasına göre, Kureyş kabilesinin Hz. Peygamber'in mensup olduğu Benî Hâşim kolundan başlayarak divan defterlerine kaydettirmiştir. Böylece Medine'ye her vergi gelişte bunun müslümanlara dağıtılması şeklindeki eski uygulama kalkmış, daha düzenli ve kurumlaşmış bir uygulama devreye girmiştir. Hz. Ömer'in halktan vergi toplamak için değil, devlet gelirlerinden onları faydalandırmak için kurduğu divan teşkilâtı özellikle bu yönüyle dikkati çekmekte ve dönemine göre bir orijinallik arz etmektedir. Hz. Ömer atâ miktarlarının farklı tesbitinde İslâmiyet'i erken veya geç kabul etme, dine hizmetteki gayret gibi kriterleri ölçü almıştır. Bununla beraber kadın erkek, çoluk çocuk herkese, bu arada mevâlîye de fey gelirlerinden atâ bağlamıştır. Sadece mülkiyet hakları bulunmadığı ve kazandıkları sahiplerine ait olduğu için kölelere, başta bedeviler olmak üzere çeşitli bölgelerde yaşayıp hicret etmemiş veya cihada katılmamış olanlarla bunların eşlerine ve çocuklarına feyden pay vermemiştir.⁷⁵⁴

Yapılan düzenlemeler divan tertibinin üç esasa dayandığını gösteriyor:

---

⁷⁵² Taberî, II, 453; İbnu'l-Esir, II, 389.

⁷⁵³ Avn, 282.

⁷⁵⁴ Mustafa Fayda, "Fey", DİA, TDV Yay., İst. 1995, XII, 513.

- 1- Kabile kabile Resûlullah'a yakınlık ve nesep esası,
- 2- İslam'a girmede öncelik ve dinî yaşayış güzelliği,
- 3- Cihad, bela ve mücadelelerde hayatını kaybedenlerin yakınlarının tercih edilmesi esası.⁷⁵⁵

Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında feyden Müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paraya atâ veya atıyye denildi. Atıyyelerin dağıtımı ve teslimiyle Medine ve çevresinde bizzat Ömer, diğer bölgelerde ise âmirleri meşgul oluyordu. Taşrada, bilhassa Suriye ve Irak bölgelerinde cünd adı verilen merkezler kurularak, buralardaki askerler atıyyelerini bağlı buldukları merkezden almışlardır. Bölgedeki kabileleri iyi tanıyan arif, nakib ve emin gibi görevliler, atıyyelerini sahiplerine teslim etmek üzere evlerine kadar giderlerdi. Ömer, atıyyelerin teslimi sırasında tacirlerin zekâtını içinden alırdı. Böylece tacirin görünen ve görünmeyen servetinin zekâtı hesap edildikten sonra, zekât borcunun atıyyeden kesilmesi yönüne gidildiği görülmektedir.⁷⁵⁶

2. Beytülmal

Zekat, cizye, harac, öşr, uşur gibi değişik adlarla toplanan bütün kamu gelirleri, beytülmal denilen kamu hazinesine konur ve ihtiyaç duyulan alanlarda kullanılırdı. Bu nedenle, beytülmal'i devlet gelirlerinin toplandığı ve harcandığı bir hazine olarak tanımlayabiliriz. İlk olarak beytülmale ekonomik bir kurum hüviyeti kazandıran kişi Hz. Ömer'dir. Çünkü Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde

---

⁷⁵⁵ Salim, 523.

⁷⁵⁶ Mustafa Fayda, "Atâ", DİA, TDV Yay., İst. 1991, IV, 33.

gelirler taksim edilinceye kadar, kimi zaman Peygamberin evinde, kimi zaman mescidin bir bölümünde toplanırdı. Mescidin bir bölümü haricinde gelirler için özel bir mekan söz konusu değildi. Zaten bu dönemde gelirler uzun bir zaman bekletilmez, hemen dağıtılırdı.⁷⁵⁷ Fetihler neticesinde devlet sınırları genişleyip gelirler artınca, Ömer önce başkentte merkezî bir hazine tesis etti. Bunun idaresi için dürüst, kabiliyetli yazı işlerinde maharetli bir sahabe Abdullah b. Erkam'ı hazine memurluğuna atadı. Ona işinde yardımcı olmak üzere birkaç kabiliyetli şahıs daha tayin etti. Abdurrahman b. Ubeydulkari ve Peygamber mührünü taşımakla temayüz etmiş Muaykib bunların arasındaydı. Devlet hazineleri başkentten yanı sıra, vilayet merkezlerinde ve diğer merkezî yerlerde de kuruldu. Bu yerlerde idari amirler hazineler üzerinde tam selahiyet sahibi olmakla beraber, hazineler ayrı bir şube teşkil etmekte ve kendi memur kadrolarına sahip idiler. Halid b. Hars, Isfahan; Abdullah b. Mes'ud ise Kûfe'nin hazine memuruydular.⁷⁵⁸

Beytülmalin belli başlı gelir kaynakları genel olarak şunlardır:

- 1- Arazilerden alınan haraç vergisi.
- 2- Humus; madenler, ganimet ve fey''den beytülmale ayrılan 1/5 hisse.
- 3- Zekat; ancak bunun harcanacağı sekiz kalem Kur'an'da bildirilmiştir. Başka yerlere harcanamaz.
- 4- Gayri müslim tebaanın şahıs başına ödediği cizye vergisi.(Cizyetü'r-Rüüs)

---

⁷⁵⁷ İrfan Mahmud Rânâ, **Hız. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı**, çev. Ahmet Kot, Bir Yay., İst. 1985, s. 123-124.

⁷⁵⁸ Şiblî, II, 110-111.

5- İslam ülkesi ve limanlarına giren müşriklerin ticaret malları ve gemileri için ödediği gümrük. (Öşür)

6- Sahibi bilinmeyen yitik mal (lukata), varisi olmayan miras ve sulh yoluyla ele geçirilen mallar.⁷⁵⁹

Ömer Beytülmal'i Müslümanların kendisine bir emaneti olarak görmüş, onun korunmasına kendi malından daha ziyade önem vermiş,⁷⁶⁰ özel harcamalarını halifelik maaşı dışında keyfî olarak hiçbir şekilde hazineden karşılamamış, kimi zaman sıkıntıya düştüğü durumlarda Beytülmal görevlisinden borç almış ve imkanı olduğunda da derhal borcunu ödemiştir.⁷⁶¹ Bir gün Ömer hastalanmış ve tabipler ona bal yemesini tavsiye etmişlerdi. Beytülmal'de bol miktarda bal olmasına karşın Ömer, izin aldıktan sonra bir miktar bal aldı.⁷⁶²

Emevilerin ilk Halifesi Muaviye b. Ebi Süfyan'ın annesi ve Ebû Süfyan'ın eşi olan Hind binti Utbe, Hz. Ömer'e gelip ödemeyi garanti ederek, ticaret yapmak için 4.000 dirhem borç istemiş, istediği parayı almış, fakat vadesi gelince, ticarete zarar ettiklerinden şikâyet ederek ödeyemeyeceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Eğer verdiğim para kendimin olsaydı, onu sana bağışlar, istemekten vazgeçerdim. Lakin verdiğim para Müslümanların malı, yani Beytülmal'dendir. Bu alış-veriş akdinden Ebû Süfyan hariç tutulamaz." dedi ve Ebû Süfyan'a adam

---

⁷⁵⁹ Hasan, II, 163; Mehmet Erkal, "**Beytülmal**", DİA, TDV Yay., İst. 1992, VI, 93.

⁷⁶⁰ Hesapların düzgün yapılması için Yezid veya Muaviye b. Ebi Süfyan'a mektup yazarak, kendisine hesap işinden iyi anlayan Rumi bir hesap uzmanı göndermesini talep etmiştir. (Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 304.)

⁷⁶¹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 308; Taberî, II, 569.

⁷⁶² İbn Sa'd, III, 257; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 309; Taberî, II, 569.

göndererek getirtti. Kureyş'in ileri gelenlerinden ve liderlerinden olduğu halde onu hapsederek, hanımı Hind hazineden aldığı borcu geri ödeyinceye kadar bırakmadı.⁷⁶³

b3. Askeri Teşkilat

Suriye ve Irak bölgesindeki fetihlerin başlangıcında Hz. Ebû Bekir vefat edince halife seçilen Hz. Ömer, bu fetihlere ivme kazandırarak devam etmiştir. Hz. Ömer devrinde fetihler geniş sınırlarda, kısa sayılabilecek bir zaman diliminde gerçekleşmesinden dolayı, düzenli bir ordu teşkilatının kurulması bir bakıma zorunlu hale geldi. Ordunun kuruluş aşamalarına baktığımızda görürüz ki, temelini divanın kurulması teşkil etmektedir.

Bu dönemde İslam Devleti'nin karşısında iki süper güç vardı: Biri; İran'daki Sâsânî İmparatorluğu ki, merkezi Medain şehri idi. Diğeri; Bizans İmparatorluğu olup, başta Mısır ve Suriye olmak üzere doğu ülkelerinin çoğunu topraklarına katmıştı. Devlet, başkenti Kostantiniye (İstanbul) olan Doğu Roma ve başkenti Roma olan Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye ayrılmıştı. İslam'ın zuhurunda Doğu Roma İmparatorluğu'nun başında Heraklius bulunuyordu ki, 641 yılına kadar süren hükümlünlüğünde Suriye Müslümanların eline geçti.⁷⁶⁴ Bu iki süper güçten Sâsânî İmparatorluğu'na son verilmiş, diğeri Bizans ise dize getirilmiştir. Köklü bir mazi ve kuvvetli ordulara sahip imparatorluklarla başetmek, en başta sağlam bir maneviyat ve muntazam hale getirilmiş bir ordu teşkilatına bağlı olsa gerektir.

---

⁷⁶³ Taberî, II, 576-577; Hasan, I, 317.

⁷⁶⁴ DGBİT, II, 44, 45-46.

Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, Hulefâ-i Râşidin döneminde de komutanlık Devlet Başkanı'nın görevleri arasında yer almıştır. İslam Devlet Başkanı olan halife, aynı zamanda ordunun, yürütmenin ve yargının da başıydı.⁷⁶⁵ Orduların genel komutanı halife idi. Hz. Peygamber'in yaptığı gibi Hz. Ömer, orduya ya bizzat komuta etmiş veya komutayı atadığı komutanına bırakmıştır. Fakat olayları incelediğimizde ortaya çıkan bir realite şudur ki; Hz. Ömer ordusunu daha çok murakabe altında tutmuştur. Kendisi hilafeti boyunca savaşa bizzat iştirak etmediği halde, tayin ettiği komutanlarını sefer ve savaşın her aşamasında gönderdiği talimatlarıyla yönlendirmiştir. Kadisiye ordusunu merkez Medine'den gönderdiği emir ve talimatlarla idare etmesi gibi, Mısır seferinde başkomutan Amr b. Âs'a ve diğer bölgelerdeki komutanlarına aynı usûlü tatbik etmiştir.⁷⁶⁶

Hilafete geçtiğinde öncelikli siyaseti; ordu için mümkün olabildiğince kuvvet toplamak (tahşîd) ve askerî birlikleri savaş icaplarına göre düzenleyip sevk ve idare etmek (tâbiye) olmuştur.⁷⁶⁷ Ordu için asker toplamada yaşanan gönülsüzlük veya soğukluktan dolayı oldukça kaygılanmıştır. Fetihlerin genişleyip Beytülmal'e ekonomik girdilerin artması sonucu, ordu teşkilinde yaşadığı kaygıyı da gidermek üzere Divan'ı kurmuştur. Böylelikle ülkenin asker kaynağını resmî kayıt altına almış, ekonomik refahın bireyler arasında âdil dağılımını sağlamış müstakil, teşkilatlı ve güçlü bir ordunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Halife, bizzat kendisi askerın eğitime, özellikle süvarilerin Medine

---

⁷⁶⁵ M. Beşir Eryarsoy, **İslam'da Devlet Yapısı**, Buruc Yay., 3. Baskı, İstanbul 1995, 188.

⁷⁶⁶ Taberî, II, 386-387, 513-515; Hamidullah, el-Vesâiku's- Siyasîyye, Vesika No:305-311.

⁷⁶⁷ Mecdelâvî, 176.

yakınlarındaki korulukta yaptıkları tatbikatlara nezaret eder, askerî manevraları ve savaş tatbikatlarını denetlerdi. Günlük alıştırılmalar çerçevesinde ustaca mızrak kullanımı, ok atma yarışmaları, at yarışları, binicilik öğretilmesi, yeni taktikler denenmesi, muhtelif alıştırılmalar yapılması gibi aktiviteler yerine getirilmekteydi.⁷⁶⁸ Halife Ömer günlük denetimleri sırasında, yanına soylu ve âdi atları birbirinden ayırma yeteneğine sahip, tedavi ve bakımlarını yapmak için de hastalık ve ilaçlarından anlayan at uzmanları (Seyisler) ve baytarları alırdı. Kûfe’de orduya ait atların işleriyle ilgilenmek için Selman b. Rebâa el- Bâhilî’yi görevlendirmişti. Atlar konusundaki ihtisasından dolayı halk ona Selmanu’l-Hayl (At Selmanı) lakabını vermişlerdi.⁷⁶⁹

Hiz. Ömer döneminde düzenli ordu kurularak; birliklerin sevk ve idaresi Ebû Ubeyde b. Cerrah, Amr b. Âs, Sa’d b. Ebî Vakkas, Halid b. Velid, Amr b. Ma’dikerîb, Ka’ka’ b. Amr, Tuleyha b. Huveylid ve diğer birçok ehliyetli komutanın eline verilmiştir. Komutanlarından Halid b. Velid, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Amr b. Âs, Şurahbil b. Hasene, Yezid b. Ebî Süfyan ve Ebu’d- Derdâ’nın Şam fethindeki cesur mücadeleleri⁷⁷⁰; Buveyb savaşında Müsennâ b. Hârise’nin üstün çabaları⁷⁷¹; Kadisiye’de Sa’d b. Ebî Vakkas, Nu’man b. Mukarrin, Muğire b. Şu’be, Halid b. Urfuta, Ka’kâ’ b. Amr, Hilal b. Alkame ve Ebû Mihcen’in stratejik taktik ve

---

⁷⁶⁸ Avn, 116.

⁷⁶⁹ İbn Kuteybe, I, 155; İbn Abdirabbih, I, 136; Kettânî, I, 505; Salih, 371; Avn, 111.

⁷⁷⁰ Taberî, II, 358-360; İbn A’sam, I, 128-130; İbnu’l-Esir, II, 392-393; Dahlan, 46-48; Şâkir, III, 27-30; Cevdet Paşa, I, 348-350.

⁷⁷¹ Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 361-364; Taberî, II, 369-376; İbnu’l-Esir, II, 303-306; İbn Kesir, VII, 50-52; Dahlan, 91-92; DGBİT, II, 68-70; Şâkir, III, 47-48.

mücadeleleri⁷⁷²; Nihavend'de Nu'man b. Mukarrin, Huzeyfe b. Yemân, Ka'kâ' b. Amr, Mücâşi b. Mes'ud ve diğer komutanların başarıları⁷⁷³; Amr b. Âs'ın Mısır fethindeki çabaları⁷⁷⁴ Hz. Ömer'in, komutanlarını seçmedeki üstün başarısını ortaya koymaktadır.

Yermük savaşında başlayan kuvvet ayrımı daha sonraki savaşlarda gelişerek devam etmiş ve genel olarak şu şekli almıştır:

- 1- Keşif kolu (Talîa): Düşmanın hareketlerini gözetlerdi.
- 2- Öncü birlik (Mukaddime): Merkezden az ilerde bulunurdu.
- 3- Kalb veya merkez: Başkomutan bunun ortasında bulunurdu.
- 4- Sağ ve sol kanatlar (Cenâheyn): Genellikle iki kanat olmakla beraber, bazen dört veya daha çok olduğu da görülmüştür.
- 5- Ardçı (Sâka/Müehhire)
- 6- Levâzım tedarik kıtası
- 7- Deve süvarileri birliği (Rukbân)
- 8- Süvariler (Fursân/Hayl): Atlı birliklerdir.
- 9- Piyadeler (Râcil)
- 10-Okçular (Rumât).⁷⁷⁵

Asker ve komutanlara başka bir işe muhtaç olmayacakları oranda yüksek maaşlar verilmiştir. Komutanlara verilen maaşların miktarı 4.000 ile 5.000 arasında

---

⁷⁷² Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 364-371; Taberî, II, 378-432; İbnu'l-Esir, II, 308-338; İbn Kesir, VII, 61-83.

⁷⁷³ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 433-438; Taberî, II, 518-530; İbnu'l-Esir, III, 2-7; İbn Kesir, VII, 176-188.

⁷⁷⁴ Taberî, II, 512-516; İbnu'l-Esir, II, 394-397; İbn Kesir, VII, 162-167; Dahlan, 64-85.

⁷⁷⁵ Taberî, II, 385; İbn Haldun, Mukaddime, II, 40-41; Cevdet Paşa, I, 347; Şiblî, II, 162.

değişmekteydi.⁷⁷⁶ Bu maaş ve tahsisatların yüksekliğini Ömer'in hilafet maaşı olarak yıllık 6.000 dirhem⁷⁷⁷ aldığını göz önüne aldığımız zaman daha rahat anlayabiliriz.

Savaş harekâtı gelişmiş, o zaman şartlarına göre oldukça ileri sayabileceğimiz savaş taktik ve prensiplerine azamî derecede riayet edilmiştir. Orduya lojistik destek sağlanmış; yay, ok,⁷⁷⁸ kılıç, kalkan, zırh, mızrak,⁷⁷⁹ mancınık,⁷⁸⁰ debbâbe,⁷⁸¹ koçbaşı,⁷⁸² hendek,⁷⁸³ dikenli tel,⁷⁸⁴ sınır karakolları⁷⁸⁵ gibi hücum ve savunmaya yönelik silahlar kullanılmış, ulaşım vasıtası olarak at ve deveden yararlanılmıştır.⁷⁸⁶

b4. Bayındırlık ve İmar

1. Şehirlerin Kurulması

Hz. Ömer zamanında Basra, Kûfe ve Fustât olmak üzere üç askerî şehir kuruldu. Sivil yerleşime de açık olan bu şehirler, sonraki zamanlarda İslam Devletinin önemli yerleşim yerleri ve ilim merkezleri olmuşlardır. Yeni kurulan bu

---

⁷⁷⁶ Avn, 282.

⁷⁷⁷ Taberî, II, 453; İbnu'l-Esir, II, 389.

⁷⁷⁸ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 372, 400, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 367; İbn Abdîrabbih, I, 153.

⁷⁷⁹ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 400, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 367; İbn Abdîrabbih, I, 153.

⁷⁸⁰ Taberî, II, 357, 458; Cevdet Paşa, I, 376; Şiblî, II, 162; Kemal, 91.

⁷⁸¹ Taberî, II, 458; Şiblî, II, 163.

⁷⁸² Salih, 383.

⁷⁸³ İbnu'l-Esir, II, 481.

⁷⁸⁴ Taberî, II, 521; Cevdet Paşa, I, 402.

⁷⁸⁵ Kureşî, 284-286; Avn, 199-202; Aselî, I, 47-48.

⁷⁸⁶ Askerî teşkilat konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Halit Çil, "Hz. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugâhlar", Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ABD., Ankara 1999.

üç şehrin dışında Ömer, birçok şehrin gelişip şehirleşmesine ayrıca önem vermiştir. Medine, Bahreyn, Mısır, Şam, Cezire, Musul, Ürdün, Filistin gibi yerleşim yerleri onun döneminde oldukça gelişme göstermişlerdir.⁷⁸⁷ Şimdi, yeni kurulan üç şehir hakkında kısaca malumat verebiliriz:⁷⁸⁸

Basra: İran körfezini, İran ve Irak yollarını kontrol altında tutabilmek, stratejik mevki sebebiyle burayı askerî bir üs olarak kullanmak, İslam Devleti'nin doğu seferlerinin hareket üssü yapmak, özellikle Irak'a deniz yoluyla girme teşebbüslerini engellemek, bedevilerin tedricen iskânını kolaylaştırıcı kamplar kurmak ve nihayet Irak şehirlerinin önemini azaltmak üzere kurulmuştur.⁷⁸⁹ Basra şehrinin kuruluş tarihi ile ilgili 14 (635), 16 (637) ve 17 (638) yılları ifade edilmiştir. Belâzurî, Taberî, İbnu'l-Esir gibi birçok tarihçi h. 14 yılını vermektedir.⁷⁹⁰

Utbe b. Gazvan şehrin temellerini atarak, sahayı kabilelerin yerleşmesi için mahallelere taksim ettikten sonra Müslümanlar buraya kamıştan evler yaptılar. Araştırmacı Yılmaz Can'ın da belirttiği üzere,⁷⁹¹ evler genellikle tek katlı ve avlulu idi.⁷⁹² Utbe de kamıştan bir cami inşa etti. Müslümanlar savaşa gittiklerinde kamıştan evlerini sökerek kamışları demetler halinde bağlarlar, dönüşte tekrar kurarlardı.⁷⁹³

---

⁷⁸⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, X, 324.

⁷⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Çil, 151-164.

⁷⁸⁹ Abdülaziz Abdullah Sellûmî, *Dîvânu'l-Cund*, Mektebetu't- Tâlibî'l- Câmîî, Mekke 1986, 309; R. Hartmann, "**Basra**", *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1942, II, 320; Abdülhâlik Bâkır, "**Basra**", *DîA*, TDV Yay., İst. 1992, V, 109.

⁷⁹⁰ Belâzurî, 366; Taberî, II, 439; İbnu'l-Esir, II, 447.

⁷⁹¹ Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, TDV Yay., Ankara 1995, s. 60.

⁷⁹² Taberî, II, 479; İbnu'l-Esir, II, 484; İbn Haldun, *Tarih*, II, 550.

⁷⁹³ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 498.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî 17 (638) yılında Basra valiliğine tayin edilince, şehir mescidini ve vali konağını (dârü'l-imâre) kerpiç ve çamur kullanarak daha geniş bir şekilde yeniden yaptırdı. Burada ikamet eden Arap kabileleri de Hz. Ömer'in iznini alarak evlerini kerpiçten yapmaya başladılar.⁷⁹⁴ Daha önce ed-Dehnâ bugün ise Rahbetu Benî Hâşim denilen meydanda caminin yanında vali konağı, hapisane, emirlik hamamı ve divan da inşa edildi.⁷⁹⁵ Hz. Ömer şehrin imarı için büyük gayret sarf ediyordu. Şehir kanallar açılarak nehre bağlandı.⁷⁹⁶ Basra toprakları ikiye ayrılmıştı; yarısı halkın yerleşimi için taksim edilirken, öbür yarısı ise askerler ve askeriye ile ilgili diğer işler için ayrıldı.⁷⁹⁷

Kûfe: Kûfe'nin kuruluş tarihiyle ilgili olarak farklı rivayetler serdedilmiştir. Genel itibariyle hicrî 15 ve 17 seneleri üzerinde ittifaklar mevcuttur. Belâzurî ve Taberî h.17 (638)⁷⁹⁸ yılını, İbnu'l-Esir ve İbn Kesir ise h.15 (636-637)⁷⁹⁹ yılını kaydetmektedirler. Tarihi gelişmeler ışığında duruma baktığımızda, h.15 yılı olması kanaatimizce daha muhtemeldir. Başlangıçta askerî maksatla yapıldığını; yerleşimin zayıflığı ve kullanılan malzemelerden anlıyoruz.⁸⁰⁰ Şehir İslam orduları için vazgeçilmez ordugâhlardan biri olmuştur. Burada ordu için 4.000 at beslenmekteydi. Fırat ve Kûfe evlerinden sonra gelen Âkûl yakınında dört köşe ahırlar yapıldı.

---

⁷⁹⁴ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 499; İbnu'l-Fakîh, **Kitâbu'l-Buldân**, Leiden 1885, 188; Bâkır, "Basra", DîA, V, 109.

⁷⁹⁵ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 498; İbnu'l-Fakîh, 188; Hamevî, I, 432, 433.

⁷⁹⁶ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 513.

⁷⁹⁷ Taberî, II, 496.

⁷⁹⁸ Belâzurî, 394; Taberî, II, 477.

⁷⁹⁹ İbnu'l-Esir, II, 449; İbn Kesir, VII, 51.

⁸⁰⁰ Hişam Cuayt, **el-Kûfe**, Müessesetu'l-Kuveyt li't-Tekaddümi'l-İlmî, 1. Baskı, Kuveyt 1986, 118.

İranlılar buraya Âhuru's-Şâhecân (Emirlerin Ahırları) derlerdi.⁸⁰¹

Kadisiye savaşından sonra Müslümanlar Medain'i fethederek, burada kalmaya başladılar. Hz. Ömer, Irak'tan Medine'ye gelen askerlerin yüzlerinde zaaf eseri ve solgunluk görünce bunun sebebini sorguladı. Medain'de Sa'd ile beraber olan Huzeyfe Halife'ye yazdığı mektupta; Arapların bu bölgelerde özelliklerini yitirdiklerini ve bu topraklara uyum sağlayamadıklarından bahsetti. Bunun üzerine Hz. Ömer Sa'd'e mektup yazarak bunun sebeplerinin araştırılmasını istedi. Sa'd ise cevabi mektubunda; Dicle ve Medain'in havasının sağlığa uygun olmadığını, Araplar üzerinde derin izler bıraktığını belirtti.⁸⁰² Ayrıca buldukları yerde develerin yaşamadığı ve çok sivrisinek bulunduğundan bahsetti. Durumu değerlendiren Hz. Ömer, develerin yaşamasına elverişli olmayan yerin Arapların yaşamasına da uygun olmayacağını belirterek, oradan başka bir yere gitmelerini emretti.⁸⁰³ Hz. Ömer yer seçimi için Selman ve Huzeyfe'yi gönderip, deniz ve kara ikliminin hüküm sürdüğü, Medine ile arasında nehir veya köprü bulunmayan bir yer aramalarını istedi. Kûfe'nin yeri beğenildikten sonra Sa'd, halkın yerlerini tesbit üzere iskan memuru olarak Ebu'l-Heyyac el-Esedî'yi görevlendirdi ve Hz. Ömer'in göndermiş olduğu talimatı kendisine verdi. Buna göre ana yollar 40 zirâ', bunları takip eden yollar 30 zirâ', ara yollar 20 zirâ', dar geçit ve yollar 7 zirâ', parseller hayvan barınakları haricinde 60 zirâ' olacaktı. Ebu'l-Heyyac'ın arazi keşfinden sonra ilk olarak mescid yapıldı. Mescid binasından dört bir tarafa ölçümler yapılarak arazi

---

⁸⁰¹ Taberî, II, 483.

⁸⁰² Taberî, II, 477; İbnu'l-Esir, II, 482; İbn Haldun, Tarih, II, 549; Cuayt, 94.

⁸⁰³ Ebû Yusuf, 66; İbn Hayyât, 170; Hamevî, IV, 491; İbnu'l-Esir, II, 482; İbn Kesir, VII, 124; Cuayt, 95.

parsellere ayrıldı.⁸⁰⁴ Sa'd şehrin mescidinin yerine varınca, adamın birine kible rüzgarı esen tarafa doğru bir ok atmasını emretti ve böylece kible tarafı sınırını belirledi. Okçu, kuzey rüzgarı esen tarafa doğru da bir ok attı ve kuzey sınırını belirledi. Bunun gibi okçu güney rüzgarı ve saba rüzgarı esen taraflara da ok atarak, sınırları tesbit etti. Bundan sonra Sa'd, şehrin mescidini ve imaret dairesini yüksek bir yer ve çevresine kurdu.⁸⁰⁵

Fustât: Mısır'ı fetheden Amr b. Âs, eski Babilon civarında bölgedeki ilk İslâm şehri olan Fustât'ı kurdu (22/643). Şehirde Amr b. Âs Camii ve idare binası ile bunların etrafında Amr b. Âs'ın ordusundaki 15.500 asker için kabilelerine göre ayrılmış semtler bulunuyordu. Amr, aralarında Hemdân ve Himyerîler'in de bulunduğu bazı kabile mensuplarını Fustât'ın güvenliği açısından önem taşıyan Nil nehrinin batı tarafındaki Cîze'ye yerleştirdi ve kalelerle burayı tahkim etti.⁸⁰⁶ Amr b. Âs, Fustât şehrinin mahallelere taksim edilerek kurulması işini Muaviye b. Hudeyc et-Tecibî, Şureyk b. Sema el-Katîfî, Amr b. Mahzûm el-Havlânî ve Hayvil b. Nâşire el-Meâfirî'den oluşan komisyona havale etti. Bunlar her kabile için ayrı ayrı mahalleler inşa ettiler.⁸⁰⁷ Ayrıca merkezi bir yere mescid bina edip etrafını üzüm bahçeleriyle çevirdiler.⁸⁰⁸ Kendi kabileleri içinde yer bulamayanlar ehlü'z-zâhir gibi, hususi bir dış mahalleye yerleştirildiler. Bununla birlikte her mahalleye divanda bir

---

⁸⁰⁴ Taberî, II, 479; Kettânî, I, 445-446.

⁸⁰⁵ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 395; Hamevî, IV, 491; İbn Kesir, VII, 124-125; Kurulan şehirlerin fiziki yapısı hakkında geniş bilgi için bkz: Yılmaz Can, **İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı**, TDV Yay., Ank. 1995.

⁸⁰⁶ Eymen Fuâd Seyyid, "**Kahire**", DîA, TDV Yay., İst. 2001, XXIV, 173.

⁸⁰⁷ Hamevî, IV, 263.

⁸⁰⁸ İbn Abdilhakem, 91-92; Makrizî, II, 76.

maaş cetveli de tahsis edilmişti.⁸⁰⁹

2. Ordugâhların Kurulması

Ebu Bekir'in vefatından sonra halife olan Hz. Ömer, devam eden fetihlere hız verdi. Sistemli fetih siyasetiyle kısa sürede büyük başarılar kazandı. Düzenli orduların kurulmasıyla birlikte askeriyeyi sistematize ederek, ordunun geniş coğrafyada hâkimiyetini tesis etmek maksadıyla askerî şehirler/üsler kurdurdu. Ordunun hareket kabiliyetini artıran bu üsler, aynı zamanda askerlerin buldukları yabancı memleketlerin halkıyla karışıp kültürlerine adapte olmalarını ve cihad ruhundan uzaklaşmalarını önlemiş, her acil durumda onları savaşa hazırlıklı bulundurmıştır.⁸¹⁰

Belâzurî'nin "cund" adını verdiği⁸¹¹ bu askerî merkezler Medine, Kûfe, Basra, Musul, Fustât, Şam, Ürdün ve Filistin'de tesis edilmişlerdi. Geniş sınırlardaki fetihlerin ana cepheleri Irak-İran, Mısır, Suriye ve Cezire bölgeleridir. Askerî merkezler de buna uygun olarak stratejik mevkilerde kuruldu. Musul, Cezire'nin üssüydü. Daha geniş olan Suriye'de Şam, Kudüs, Hıms ve Ürdün'de olmak üzere dört ayrı merkez tesis edildi. Sonradan Kahire adını alan Fustât bütün Mısır'a hâkimdi. Basra ve Kûfe ise Irak-İran, Huzistan ve doğudaki bütün fetihlerin giriş kapıları mahiyetinde olmuşlardır.⁸¹²

---

⁸⁰⁹ C.H. Becker, "**Kâhire**", İslam Ansiklopedisi, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1955, VI/1, 76.

⁸¹⁰ İslam Tarihi (The Cambridge History of Islam), I, 79.

⁸¹¹ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 188.

⁸¹² Şiblî, II, 144.

Hız. Ömer Irak-İran ve Mısır tarafındaki fetihlerin güvenliğine daha çok önem vermiştir. Çünkü bu iki ana cephe İslam Devleti'nin doğu, kuzey ve batı bölgelerine açılan kapıları gibiydiler. Bu bağlamda Halife, bu iki ana cephede yeni askerî şehirler kurdu ki bunlar; Mısır'da Fustât ve Irak-İran bölgesinde Basra ve Kûfe'dir.⁸¹³ Bu üç şehir ilk olarak Hız. Ömer zamanında kurulmuş, ordu ve devlet için stratejik öneme hâiz olmuşlardır. Askerî üs olarak kullanılan Medine, Musul, Şam, Ürdün ve Filistin şehirleri yeniden kurulmuş olmayıp, askerî olarak takviye ve tahkim edilmişlerdir. Askerî üs kurulan şehirlerin dağılımına baktığımızda görüyoruz ki, buralar ordunun manevra kabiliyetini artırmakla beraber, ülke güvenliğini sağlamada stratejik rol üstlenmişlerdir.

Askerî merkezlerde genel olarak alınan tertibatı şöylece sıralayabiliriz:⁸¹⁴

a) Birliklerin ikameti için kışlalar inşa edildi.

b) Herhangi bir savaş durumu için her askerî merkezde 4.000 atlık tam teçhizatlı ve her an hizmete hazır büyük bir tavla⁸¹⁵ bulunduruldu. Sekiz askerî merkezdeki at sayısı 32.000 civarındaydı. Bu atların tımarına ve eğitilmesine büyük önem verilirdi. Medine'deki atların mesuliyetini Hız. Ömer kendi üzerine almıştı. Halife at ve develer için meralar ayırdı. Kış mevsiminde atlar tavlalarda tutuldu, ilkbaharda ise Fırat sahilindeki Âkûl meralarına gönderilirdi.⁸¹⁶

c) Ordu ile alakalı bütün kayıtlar bu askerî merkezlerde tutuldu.

---

⁸¹³ Salim, 527; Temmâvî, 318; Gâlib b. Abdulkâfi Kureşî, **Evveliyâtü'l-Fâruk fi'l-İdare ve'l-Kadâ**, Beyrut 1990, I, 109.

⁸¹⁴ Şiblî, II, 144-146.

⁸¹⁵ Tavla; at ve benzeri hayvanlara ait ahıra denir. Hara da denilmektedir.

⁸¹⁶ Taberî, II, 483.

Askerî levazım dairesinin iaşe ambarları bu merkezlerde muhafaza edilir ve diğer yerlere buralardan sevkiyat yapılırdı.

3. Diğer Bayındırlık İşleri

Hz. Ömer şehirler kurmasının yanında, bayındırlık alanında daha birçok eser ve kurum meydana getirmiştir. Arazi gelirleri idaresi yeni bir kurumdu ve fethedilen arazilerin keşif, ölçme ve takdirini yapmaktaydı. Irak toprakları ganimet olarak paylaştırmayıp, belli kurallar dâhilinde işleyicilerine bırakmıştı. Ölçüm memurları tayin ederek teferruatlı bir şekilde Irak topraklarını ölçtürdü. Ekilebilir arzileri verim oranlarına göre vergiye tabi tuttu.⁸¹⁷

Fethedilen arazilerde sulama kanalları güzergâhları tespit edilmiş ve bendler inşa etmek, sarnıçlar yapmak, kanallar açmak ve su dağıtımı için bend kapakları inşa etmek gayesi ile büyük bir daire teşkilatlandırıldı. Sadece Mısır bölgesinde bu işlerde bütün sene boyunca 124.000 işçi çalışırdı ve bunlara Beytûlmalden ödeme yapılırdı.⁸¹⁸

Kanallar sadece tarım arazilerine açılmamıştı. Hz. Ömer ülkenin değişik yerlerinde de kanallar açtırdı. Basra halkından bir heyetin kendisine gelip, içme sularının azlığı ve uzaklığından şikayette bulunması neticesinde Ömer, derhal Basra valisi Ebu Musa'ya kanal açtırmasını emretti. Ebu Musa, kanalı kazdırmaya el-İccâne'den başladı, üç fersah⁸¹⁹ kazılınca Basra'ya ulaştı. Böylece el-Übülle

---

⁸¹⁷ Şiblî, II, 61-66.

⁸¹⁸ Şiblî, II, 78.

⁸¹⁹ Yaklaşık beş kilometrelik bir uzaklık ölçüsü (TDK Türkçe Sözlük).

ırmağının uzunluğu dört fersah olmuştu.⁸²⁰ Yaklaşık 15 km'lik kanal kazılarak şehrin su sıkıntısı giderilmiştir.

Muhtelif yerlerde açılan kanallardan en büyük ve en faydalı olanı Mısır'da açıldı. Bu kanal Nil nehri ile Kızıl Denizi birbirine bağlayan ve Emir-ül-Mü'minin denilen kanaldır.⁸²¹ Bu kanal üzerinden Amr'ın yaptığı kesintisiz sevkiyat sayesinde kıtlık giderildiği gibi, piyasa fiyatları Mısır'daki seviyeye kadar çekilebilmişti.⁸²²

Ömer, başında bulunduğu İslam Devletinin değişik yerlerinde yaptırdığı binaları üç sınıfa ayırmak mümkündür:

a- Cami ve emsali dinî binalar. Bir görüşe göre Ömer döneminde dört bin cami inşa edilmiştir.

b- Kaleler, askerî konaklar ve kışlalar gibi askerî binalar.

c- Dâru'l-İmâre denilen idarî binalar: Vilayet ve bölge memurlarının ikamet ve çalışma yerleri, resmî kayıtların muhafaza edildiği ve askerî memurların da bulunduğu divan binaları, devlet hazinesinin bulunduğu Beytülmal binaları, hapisaneler ve misafirhaneler.⁸²³

Hiz. Muhammed zamanında Kâbe'nin etrafında ihata duvarı yoktu. İnsanlar Beytullah'ın etrafında namaz kılıyorlardı. Bu hal, Hiz. Ömer zamanına kadar devam etti. Ömer, Kâbe'nin etrafına alçak boylu duvar çektirdi.⁸²⁴ Ayrıca Hiz. Peygamber'in mescidinin zeminindeki ince çakıl taşlarını ilk kaldırtıp, yerlerine akik taşı döşeten

---

⁸²⁰ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 513-514.

⁸²¹ Şiblî, II, 116-117.

⁸²² Kallek, 145.

⁸²³ Şiblî, II, 118-119.

⁸²⁴ Buhari, Menâkibu'l-Ensâr 24.

Ömer'dir. Çünkü namaz kılanlar secdeden ellerini kaldırdıklarında ellerine yapışan ince taşları gidermek için sallıyorlardı.⁸²⁵

Müslümanların kalıcı refahı için tarımın önemini kabul eden Hz. Ömer, tarım ve hayvancılığın gelişmesi ve tarımla uğraşan kişilerin içinde bulunduğu şartların düzelmesi için çeşitli tedbirler almıştır. Çıplak veya çorak toprağı ele alıp ehlileştirerek ekip biçen kişi, Hz. Ömer'in uygulamasına göre, o toprağın mülkiyet haklarını da kazanıyordu. Ekilmeyen toprağın sahiplik hakkını aldığı halde üç yıl ekmeyen kişi ise bütün haklarını kaybediyordu. Herhangi bir zamanda savaş dolayısıyla yurdunu terk ederek başka yere göçen kişiler ilan edilerek toprakları üzerindeki hakları iade edilmek üzere geri çağrılıyordu. Tarımsal ürün ekili tarlaya önem vermesiyle ilgili Ebu Yusuf, bize bir olay nakletmektedir: Bir adam halifeye gelerek, topraklarından geçen Şam ehlinde bir ordunun ekinlerine zarar verdiğini belirtmiş ve şikayetçi olmuştur. Halife de adama 10.000 dirhem verilmesini emrederek zararı derhal telafi etmiştir.⁸²⁶

Hicri 17 yılında Basra'da adı Nâfi', künyesi Ebû Abdullah olan ve burada ilk olarak hayvan yetiştiren bir kimse vardı. Atlarını otlattığı Dicle kenarındaki bir toprağı Hz. Ömer'den istedi. Hz. Ömer de, Muğire b. Şu'be'ye mektup yazarak, ekin eken ve kimse at yetiştirmeyenken tay yetiştiren bu adama yardım etmesini, istediğı toprak haraç arazisi değilse ve buraya haraç suyu akmıyorsa ona vermesini emretti.⁸²⁷

---

⁸²⁵ İbn Sa'd, III, 264; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 325.

⁸²⁶ Ebu Yusuf, 196.

⁸²⁷ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 504-505.

Hz. Ömer, Medine'ye yakın korulukta at çiftliği kurmuştu. Buraya düzenli olarak gider, atların bakım ve eğitimini denetlerdi. Denetlemeleri esnasında, at yetiştirmedeki bilgi ve becerisinden dolayı Selmanu'l-Hayl olarak anılan Selman b. Rebîa el-Bâhilî'yi de yanına alıyordu. Selman, atların bakım, yetiştirme, eğitim ve tedavisine nezaret ediyor, safkan ve melez atları birbirinden ayırt edebiliyordu. Halife onu, Kûfe ordugâhındaki atların teftişine tayin etmişti. Celûla savaşından sonra, insanları melez at edinmekten alıkoymak üzere, safkan Arap atından başkasına ganimetten pay verilmedi. Halife melez ve safkan atlarda şüphe ettiğinde Selman b. Rebîa'yı çağırırdı. Selman yere su dolu bir kova koyar, atları teker teker kovanın başına getirirdi. Suyu içip içmemesine göre Selman atları ayırt ederdi.⁸²⁸

Hz. Ömer Amr b. Ma'dikerîb'e, Arap atını nasıl bildiğini sorduğunda, o: "İnsanın nefsinin, ehlinin, çocuğunu bilmesi gibi bilirim." demişti. Amr'a bir at getirildiğinde o, kalkan içinde ata su getirilmesini, eğer bundan ürkmeyip suyu içerse Arap atı olduğunu, boynunu çevirip içmezse Arap atı olmadığını ifade etmişti.⁸²⁹

Atların terbiye ve beslenmesine büyük önem verilirdi. Ömer'in bu konudaki hassasiyetini bilen Amr b. Âs: "Kendini şişman, atını zayıf yapan adamı, vazifesini iyi yapmamış addederim. Askeri nasıl denetliyorsam, atları da öyle denetleyeceğim. Geçerli bir mazereti olmaksızın kimin atını zayıf görürsem, o kişinin tahsisatından o nispette keserim." diyerek, bu konunun önemini ortaya koymuştur.⁸³⁰

---

⁸²⁸ İbn Kuteybe, I, 155; İbn Abdirabbih, I, 136.

⁸²⁹ İbn Abdirabbih, I, 136.

⁸³⁰ Zeydan, I, 194.

c. Yargı Sistemi

c1. Adlî Sistemin Kurulması

Hz. Muhammed'in kadılarında biri olan⁸³¹ Hz. Ömer, yargı (kazâ) işlerini bir düzene koymak için, valilerden ayrı ve bağımsız çalışan kadılar tayin eden ilk kimsedir. O, Kûfe'ye, Şureyh b. el-Haris'i, Mısır'a Kays b. Ebi'l-As es-Sehmî'yi, Medine kadılığına Ebû Derdâ'yı, Ebu Mûsa el-Eş'arî'yi Basra kadılığına tayin etmiştir. Şam bölgesi kadılığını müstakil bir kadılık haline getirdi. Ömer, tayin ettiği kadılara, görevlerini ne şekilde ifa etmeleri gerektiğine dair talimatlar verir ve onların bu çerçevede dışına çıkmamalarını tenbihlerdi.⁸³²

Hâkimler, bu işi meslek olarak yaptıklarından dolayı Ömer onlara maaş bağlamıştı. Selman b. Rebia, Şureyh ve Zeyd b. Sabit'i kadılığa tayin ettikten sonra, onlara maaş tahsis etti.⁸³³ Kûfe valisi olan hâkimi Şureyh'e ayda yüz dirhem maaş bağlamıştı, buna ek olarak yiyecek ihtiyaçlarını karşılaması için, kendisine bir miktar buğday ödüyordu. Daha sonra devlet gelirlerinin artmasına paralel olarak hâkimlerin maaşlarında da artışlar yapıldı.⁸³⁴

Ömer, adli görevi müstakil bir görev yapma ve bunun için görevli tahsis etmekle kalmayıp, bu görevi yerine getirenlere adli metodu, adliyenin adabını ve davacılar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldıran vesileleri de tespit etti. Basra kadısı Ebu Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği mektupta; İslam adlî muhakeme usulünü ve mahkemelerin riayete mecbur oldukları temel esasları ortaya koydu. Bir nevi "Adlî

---

⁸³¹ Kettânî, I, 415.

⁸³² DGBİT, II, 176-177; Hasan, II, 196-197.

⁸³³ Kettânî, I, 424-425.

⁸³⁴ Temmavî, 299.

Anayasa” hükmünde olan bu mektubun tam metni şöyledir:

“Bismillahirrahmânirrahim! Allah’ın kulu, Müminlerin Emiri Ömer’den Abdullah b. Kays’a (Ebu Musa el-Eş’arî). Allah’ın selamı üzerine olsun! Şunu bil ki, muhakeme etme işi son derece önemli bir mükellefiyet ve uyulması gereken bir sünnettir. Sana arz edilen meseleyi iyice anla. Zira yerine getirilmeyecek bir hakikati söylemenin faydası yoktur. Huzurunda, meclisinde ve adlî kararlarında insanlara eşit muamelede bulun. Aralarında fark gözetme ki, zayıf olanlar adaletinden ümit kesmesinler. Yüksek derecede olanlar da adaletsizliğe tamah etmesin, kayırmayı düşünmesinler. Delil getirerek ispat etmek davacıya aittir. İnkâr edene ise yemin etmek düşer. Müslümanlar arasında sulh caizdir; ancak haramı helal, helali de haram kılacak bir sulha izin yoktur. Bir gün önce verdiğin kararın hatalı olduğunu anladıktan sonra, onu bırakarak aklının ve iz’ânının gösterdiği doğru karara dönmekten hiçbir şey seni alıkoymasın. Çünkü hak daha öncedir. Hakka rücû devamlı bâtılda kalmaktan daha hayırlıdır. Hakkında Allah’ın kitabı ve Resulullah’ın sünnetinde bir şey bulamadığın, tereddüde düştüğün, emin bir şekilde karar veremediğin hususları tekrar tekrar düşün, anlamaya çalış. Sonra da emsallerini ve benzer vakaları araştır, meseleleri benzerleriyle mukayese ederek karar ver. Ortada olmayan bir hak için, delil getirmek isteyen iddiacıya bir vâde tespit et. Eğer bu zaman içerisinde delilini getirirse hakkını alır, yoksa davası reddedilir. Bu davranış karanlığı daha aydınlaticı ve mazeretler için daha yeterlidir. Had cezasına çarptırılmış olanlar ile yalancı şahitlik yaptıkları tespit edilenler ve yakınlığı veyahut da akraba olduğu sanılanlar dışında bütün Müslümanların birbirleri hakkında şahadetleri geçerlidir, adaletlerine güvenilir. Şüphesiz ki Allah, gizli işlemlerin

hesabını kendi üzerine almıştır. Deliller ve yeminlerle sizden mesuliyeti gidirmiştir. Gazaptan, can sıkıntısından, davalıları rencide etmekten, davalar esnasında acayip ve garip davranışlardan sakın. Zira hak yerlerinde hakkın izharı dolayısıyla Allah'ın sevabı büyüktür, manevi azığı büyüktür. Kimin Allah ile kendi arasındaki hususlarda niyeti sahih olursa, kendi aleyhine olsa da Allah, onunla halk arasındaki işlerde ona yeter. Kim halk için, Allah'ın kendisinde mevcut olmadığını bildiği şeylerle süslenir, gösteriş yaparsa, Allah onu rezil eder.”⁸³⁵

Şam hâkimi Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a yazmış olduğu mektupta, şu özlü prensipleri belirtmiştir: “Sana adliye hakkında daha önce de yazmışım. Bu, hem sana hem de bana hayır getirecektir. Beş hususiyete bağlı kalırsan, bunlar işlerini kolaylaştırır, dininde müstakim olmanı sağlar:

a) Aralarında anlaşmazlık olan iki kişi sana geldiği zaman, onlardan eşit düzeyde delil ve karine iste.

b) Fakire yumuşak davran ki, dili çözülsün. Kalbine cesaret gelsin.

c) Yabancıya karşı yumuşak davran ve kendisiyle iyi ilişki kur. Aksi takdirde onu hapsedersen her şeyi terk eder ve memleketine gider. Ona yumuşak davranmayan onun hakkını kaybetmiş olur.

d) Onlara huzurunda veya huzurunda olmaksızın eşit davran.

e) Hükmetmek için yeterli delil yoksa aralarını düzeltmeye itina göster.”⁸³⁶

---

⁸³⁵ Câhız, II, 49-50; İbn Kuteybe, I, 66; İbn Abdırabbih, I, 79-80; Kenzu'l-Ummâl, 14442; Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 327, s. 427-429. Ayrıca mektubun geniş tahkikatı için bkz: İbnu'l-İrâk, **Kitâbu Ma'deni'l-Cevâhir bi-Tarihi'l-Basra ve'l-Cezâir**, Thk. M. Hamidullah, Mecmuu'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Pakistan 1973, s. 96-129.

⁸³⁶ Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 329a, s. 438; Temmavi, 301.

Kadı seçiminde son derece hassas olan Ömer, valilerine şu emri göndermişti: “Salihlerinizi kazâ görevine getirin ve kendilerine yetecek rızık sağlayın!”⁸³⁷ Bu göreve belirli özellikleri olan kişilerin seçilmesi ve sadece bu işle meşgul olmaları için özen gösterdi. Kûfe’de altmış sene kadılık yapan Şureyh’i ataması ilginç bir olaya dayanır:

Ömer, bir adamla at pazarlığı yapıyordu. Atı tecrübe etmek için binip dolaştı. Bu esnada at sakatlandı. Daha sonra atı sahibine geri vermek istediği zaman, adam hayvanı kabul etmedi. Halife kendisine dedi ki: “Aramazda hakemlik yapacak birini tayin et.” Adam Şureyh’i hakem olarak gösterdi. Şureyh, her ikisinin de sözlerini dinledikten sonra şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emiri! Ya satın aldığımı kabul et. Ya da nasıl aldınsa öyle teslim et.” Bu sözleri duyan Ömer şunları söyledi: “Ancak böyle hükmedilebilirdi.” Ardından Şureyh’i Kûfe’ye hâkim olarak atadı.⁸³⁸

c2. Denetim ve Ceza

Hz. Ömer, her yıl muayyen bir mevsimde bütün valilerini toplayıp, zulüm yapmaktan uzak durmaları konusunda, onlara gerekli nasihatleri yapıyordu.⁸³⁹ En küçük şikayetleri bile değerlendiriyor, soruşturma sonucunda kusurlu görülen idarecilerini derhal görevden uzaklaştırıyordu. Hatta bu konuda o kadar hassasiyet göstermiştir ki, soruşturmayı hemen başlatma adına, valisine mektup ulaştığı anda elinden bırakmadan kendisine gelmesini veya getirilmesini emretmiştir. Halkın

---

⁸³⁷ Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye, Vesika No: 329b, s. 439; Kettânî, I, 420.

⁸³⁸ Temmavi, 311.

⁸³⁹ İbnu’l-Esir, III, 33.

nazarında itibarı sarsılan idarecisini, soruşturma neticesinde haklı bile olsa eski yerine değil, başka bir yere görevlendirmeyi tercih etmiştir.

Ömer, Ebu Musa el-Eş'arî'yi Basra'ya vali tayin etmiş ve ona Muğire b. Şube'yi kendisine göndermesi için emir vermişti. Çünkü Muğire aleyhinde Ebu Bekre, Şibl b. Mabed el-Becelî, Nafi b. Ubeyd ile Ziyad zina yaptığına dair şahitlik yapmışlardı. Ömer, ona yazdığı mektupta; “Senin hakkında çok önemli birşey duydum. Ebu Musa'yı vali olarak gönderdim. Elinde ne varsa ona teslim et ve hemen yanıma gel!” diye emretti. Hz. Ömer, ayrıca Basralılara da şu mealde bir mektup göndermişti: “Ben, size Ebu Musa'yı vali olarak gönderdim ki, zayıf olanınızın güçlü olanınızdaki hakkını alıp sahibine teslim etsin. Sizin için ganimetler toplansın, sonra da bu ganimetleri size paylaşsın.” Halife, huzuruna gelen Muğire ve şahitleri inceden inceye sorguladı. Şahitlerden üçünün ittifak edip Ziyad'ın şüpheli şahitliği neticesinde; Muğire'nin zina yapmadığına ve şahitlerden üçünün de yalancılık ve iftira cezasına çarptırılmalarına hükmetti. Bunun üzerine Muğire: “Bunların bana yaptıklarına karşı sen de benim yüreğimi soğut ve bunlardan intikamımı al.” dediyse de Hz. Ömer, ona: “Sus, Allah seni sustursun. Allah'a yemin ederim ki, eğer şahitlik tamamlanmış olsaydı seni kendi taşlarıyla recmederek taşıyacaktım.” diye payladı.⁸⁴⁰

Kûfe halkı, Sa'd'ı Ömer'e şikayet ederek: "O güzelce namaz kıldırıyor." dediler. Ömer de onlara şöyle cevap vermişti: “Sizin şerli kimseler olduğunuzu bu olağanüstü halde kalkıp şikayete gelmeniz ispatlıyor. Halbuki bu esnada Sa'd, Allah düşmanlarıyla savaşa hazırlanıyor. Allah düşmanları, size karşı ordular toplamışlar.

---

⁸⁴⁰ Taberî, II, 493-494; İbn Kesir, VII, 133-135.

Ama buna rağmen sizin şikayetinizi dikkate alıp durumu inceleyeceğim. Ömer, kendisiyle valileri arasında elçilik yapan Muhammed b. Mesleme'yi durumu incelemek üzere Kûfe'ye gönderdi. Muhammed b. Mesleme, oraya varınca kabileleri ve Kûfe'deki mescidleri dolaştı. Oralarda Sa'd'ı hep hayırla andılar. Buna rağmen onu görevden aldı. Ömer, vasiyetinde Sa'd'ı altı kişi arasında zikretmiş ve onun hakkında şöyle demişti: “Eğer Sa'd'in başına bir iş gelirse zaten gelmiştir. Aksi takdirde eğer hayatta ise hanginiz valiliğe geçerse onun yardımını istesin. Ondan istifade etsin. Çünkü ben, onu acizliğinden veya hainliğinden ötürü görevinden almadım.”⁸⁴¹ O, kendisini şikayet eden kimseleri tehdit ediyor ve onların azaba uğratılmalarını diliyordu. Sonra herhangi bir kimse bir emiri şikayet etmekten korkmasın, diye onu görevden almıştı.⁸⁴²

Basra valisi Ebu Musa hakkında Dabbe b. Muhsan, Ömer'e şikayette bulunmuştu. Ömer şikayetlerini ayrıntılı bir şekilde yazdırıp, Ebu Musa'yı çağırttı. İkisini karşı karşıya getirip yazılanları ayrıntılı olarak sorguladı. Neticede her ikisinin de yalan söylemediği, şikayetçinin Ebu Musa'nın yaptıklarının hikmetini anlamayıp zahire göre değerlendirdiği anlaşılınca mesele halloldu.⁸⁴³

Hz. Ömer, halka: “Bildiklerimin en hayırlısını size vali tayin eder, sonra da ona adaletle hükmetmesini emredersem vazifemi layıkıyla yerine getirmiş sayılır mıyım?” diye sordu. “Evet!” diye cevap verdiler. Hz. Ömer ise: “Hayır, benim vazifem bununla bitmiyor. Tayin ettiğim kimsenin, emrettiğim şeylerle amel edip

---

⁸⁴¹ İbn Kesir, VII, 168-169, 176-177.

⁸⁴² İbn Kesir, VII, 178.

⁸⁴³ Taberî, II, 556-557.

etmediğini kontrol etmedikçe görevimi tam olarak yerine getirmiş sayılmam” dedi.⁸⁴⁴ Nitekim o, âmilleriyle ilgili haberleri bildirmek ve onlarla ilgili olarak kendisine ulaşan şikayetleri araştırmak için özel bir şahıs, ki o da Muhammed b. Mesleme idi, tayin eden ilk kimsedir. Ömer, bir işin, kendi gözetimindeymiş gibi yapılmasını istediği zaman onu gönderirdi.⁸⁴⁵

Ömer, Mısır valisi olan Amr b. As’a şunları yazdı: “Duyduğuma göre kendine bir minber yaptırmış ve ara sıra çıkıp insanlara tepeden bakıyormuşsun. Acaba, sen orada ayakta durup Müslümanlar ayaklarının seviyesinde dururken, senin orada ayakta dikilip onlara hitap etmen yetmedi mi? Sana o minberi yıkmanı emrediyorum.”⁸⁴⁶

Ömer valilerinin kendilerini halktan soyutlayıp ayrı ve ayrıcalıklı bir hayat sürmelerini kesinlikle tasvip etmiyor ve bu konuda müdahalesini derhal yapıyordu. Kendisi gibi valileri de, halkın devamlı olarak kendilerine ulaşabilecekleri şekilde bulduklarında, halk ihtiyaçlarını daha rahat bir şekilde giderebilecekti.

Kûfe şehri kurulduğunda, Sa'd'ın kendisi için de çarşıya yakın bir yerde köşk yapıldı. İnsanların yüksek sesle konuşmaları Sa'd'ı rahatsız etti. Kapısını kilitleyerek, "Sesinizi kısın." dedi. Onun bu sözünü duyan Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi oraya gönderdi. Muhammed'e Kûfe'ye vardığı zaman çakmağını çakıp odunları tutuşturmasını ve Sa'd'ın köşkünün kapısını yakmasını, sonra da hemen Medine'ye dönmesini emretti. Muhammed b. Mesleme Kûfe'ye varır varmaz Ömer'in

---

⁸⁴⁴ Kenzu'l-Ummâl, 14328; Kandehevi, II, 128.

⁸⁴⁵ Kettânî, I, 427-428.

⁸⁴⁶ Kenzu'l-Ummâl, 14337; Kandehevi, II, 123.

emrini yerine getirdikten sonra, Sa'd'a da insanların yüzüne kapısını kilitlememesini, insanların içeriye girmelerine engel olacak bir nöbetçiyi kapısına bırakmamasını emretti. Vazifesini yapan elçi son olarak da, Halife'nin mektubunu valiye verdi. Mektupta şunlar yazmaktadır:

“Bana haber geldi ki, sen Kısra'nın köşküne benzer bir köşk yaptırmışsın. Kapına hâcipler ve kapıcılar koyma maksadıyla, Kısra'nın köşkünün kapısını getirtip oraya kurdurmuşsun. Aynı Kısraların yaptırdıkları gibi hacet sahiplerinin yanına gelmesini engellemişsin. Peygamber (s.a.v.)'in yolunu bırakıp Kısra'nın mezhebini tuttun. Kısra'yı o köşkten mezara indirdiler. Köşk orada ona vefa etmedi. Ben Muhammed b. Mesleme'yi senden korkmadan köşkü yakması için gönderdim. Bu dünyada sana iki ev yeter. Birisinde sen otur, diğerine de Müslümanların malı olan beytülmalı koy.”⁸⁴⁷

Ömer, kendisini ziyarete gelen heyetlerden oranın emirini sorar; “Hastaları yoklamaya gidip kölelerin istekleriyle ilgilenir mi? Halka nasıl davranır, kapısında kimleri barındırır? Köleleri ziyaret eder, cenazelere katılır mı? Yanına kolayca girilip çıkılabilir mi? Piyasa fiyatları nasıl?” gibi sorulara cevap isterdi. Eğer gelen heyet bunlardan birine olumsuz cevap verirse, Ömer o valiyi derhal azlederdi.⁸⁴⁸

Mısır valisi İyâd b. Ganem'in ince elbiseler giydiğini ve hacipler edindiğini duyan Ömer, valilerini denetimle görevlendirdiği Muhammed b. Mesleme'yi çağırarak, derhal İyâd'a gidip, kendisini bulduğu hâl üzere alıp getirmesini emretti. Muhammed Mısır'a varınca, doğruca İyâd'ın evine gitti. Onu üzerinde ince

---

⁸⁴⁷ Taberî, II, 480-481; İbn Kesir, VII, 125.

⁸⁴⁸ İbn Kuteybe, I, 14; Kettânî, I, 428; Kandehlevî, II, 121.

elbiselerle gördü ve halifenin emrini kendisine söyledi. Ardından İyâd'ın üzerine paltosunu bile almasına müsaade etmeden Medine'ye getirdi. Ömer onu görünce, gömleğini çıkarttırıp, üzerine yün bir elbise giydirdi. Sonra ona bir değnek ve koyun sürüsü verip, koyunları gütmesini, sütlerinden içmesini ve uğrayanlara içirmesini, artanı da kendisine göndermesini emretti. Bu durumu ölmekten beter olarak niteleyen İyâd'a, koyun göttüğü için babasına Ganem denildiğini hatırlattı. Ardından, emirlerine harfiyen uyacağına dair söz aldıktan sonra, onu görevine iade etti.⁸⁴⁹

Hz. Ömer bir hac mevsiminde halkın durumunu öğrenmek için çıkmıştı. Bu sırada Humus ahalisinden bir grup geldi. Ömer onları görünce kendilerine; “Valiniz nasıldır? Ondan memnun musunuz?” diye sordu. Humuslular “O çok iyi birisidir. Kendisine bir şahnişin⁸⁵⁰ yaptırmış ve orada oturmaktadır” dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer derhal bir mektup yazarak bir ulakla ona gönderdi. Mektupta şahnişinin yakılmasını emrediyordu. Ulak Humus'a ulaştığında, valinin huzuruna çıkmadan önce bir miktar odun bularak şahnişinin kapısını yaktı. Ulak daha sonra mektubu valiye verdi. Vali mektubu okuyup elinden bırakmaksızın derhal atına atladı ve Hz. Ömer'e gitmek üzere yola çıktı. Hz. Ömer kendisine gelen valiyi alıp, zekat develerinin toplandığı Harre denilen yere götürdü. Orada elbiselerini çıkarttırıp, ona göçebelerin giymekte olduğu, deve tüyünden yapılmış bir elbise giydirdi. Sonra da “Şu kuyudan su çekip develeri sula!” diye emretti. Böylece vali yoruluncaya dek su çekti. Sonunda Hz. Ömer ona “Ne zamandan beri valisin?” diye sordu. Vali “Yakın

---

⁸⁴⁹ Ebu Yusuf, 191-192; Taberî, II, 568-569.

⁸⁵⁰ Eski Türk mimarîsinde odanın karşı ön cephesinde yer alan üç yanlı pencereci çıkma, cumba. (TDK Türkçe Sözlük)

bir zamandan beri ey Müminlerin Emiri!” dedi. Hz. Ömer de ona Şunları söyledi: “Bunun için mi böyle yüksek ŐahniŐinler yaptırıp fakir fukaranın sırtına yk oluyorsun? Dul ve yetimlerin hakkını yiyorsun? Haydi, Şimdi tekrar işine dn! Ama sakın ikinci kez böyle bir Şey yapayım deme!”⁸⁵¹

Ömer b. Hattab, arŐı-pazar denetimini bizzat kendisi de yaparak, uygun olmayan durumları bertaraf etmeye çalışırdı. Yine bir gün gerçekleştirdiği denetimde; çarŐıda ucuz fiyata kuru üzüm satmakta olan Htb b. Eb Beltea’ya uğradı ve ona: “Ya fiyatı artır, ya da arŐımızdan malını kaldır” dedi.⁸⁵² Bu tavrında Halifenin amacı; normal piyasanın altında sattığı için karaborsacıların alıp stok yapmalarına meydan vermemek ve haksız rekabetin önüne geçip kaliteyi düŐürmelerini engelleyerek, malı makul fiyata satmasını temin etmek olabilir. Zaten karaborsacılığı, “Bizim arŐımızda karaborsacılık olamaz”⁸⁵³ diyerek yasaklamıştı. Ayrıca pazarlarda insanları aldatmaya yönelik mal sunumunu engellemiŐ, kusurlu malın ayıbının gizlenmesine engel olmuştur. Bu meyanda, süte su katılmasını yasaklamıŐ ve bunu tellallar vasıtasıyla kamuoyuna duyurmuŐtur.⁸⁵⁴

O, her cumartesi günü, Medine’nin dışında el-Aliye yöresine giderdi. Eğer

---

⁸⁵¹ Kenzu’l-Ummâl, 14339; Kandehevi, II, 123-124.

⁸⁵² Muvatta’, Buyû’ 57. Araştırmacı Kallek’e göre; hadisedeki “ya fiyatı artır” ifadesinin manası “ya fiyatı düŐür” Şeklinde anlaŐılmalıdır. Çünkü kıtlık yılında meydana gelen bu olayda, Medine ve çevresinde hüküm süren kıtlıktan dolayı halk zaten çok zor durumda olduğundan, ucuz fiyata mal satılması engellenecek bir durum olmayıp, bilakis kamu yararını gözetme adına teşvik edilmesi gereken bir durum içermektedir. Geniş değerlendirme için bkz: Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İst. 1997, s. 165-170.

⁸⁵³ Muvatta’, Buyû’ 56.

⁸⁵⁴ İbnu’l-Cevzî, 83.

bir köleyi güç yetiremeyeceği ağır bir işte bulursa, uygun gördüğü ölçüde yükünü hafifletirdi. Tuğla yüklü bir merkebe rastladı ve ondan iki tuğla indirdi. Sahibesi Ömer'e gelerek: "Benim merkebiden sana ne, onun üzerinde bir hükümlanlığın var mı?" deyince, ona şu karşılığı verdi: "Beni bu makamda oturtan nedir?"⁸⁵⁵ "Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden sorumlusunuz"⁸⁵⁶ anlayışıyla, idaresi altındaki her çeşit faaliyeti denetlemiştir. İnsan, hayvan, köle, cansız nesne ayrımı yapmadan İslam'ın öngördüğü yönetim anlayışını tezahür ettirmiştir. Had cezası uygularken kullandığı kamçının, ne çok sert, ne de çok yumuşak olmasını istememiş, orta sertlikte bir kamçıyı tercih etmiştir.⁸⁵⁷

Sanık ve suçlular için Ömer, hapisaneler de kurmuştur. Mekke'de hapisane olarak kullanılmak üzere Safvan b. Ümeyye'den satın aldığı eve 400 dinar vermiştir.⁸⁵⁸ Basra şehri kurulduğunda caminin yanında hapisane de inşa edildi.⁸⁵⁹ Kûfe'de hilafet mührünü taklit ederek kazıdığı mühürle haraçtan haksız kazanç elde eden Maan b. Zâide, Ömer'in emriyle tutuklanıp hapsedilmişti. Hapisane kamıştan yapıldığından, adam kaçarak Medine'ye Ömer'in yanına gidip af diledi. Yaptığı istişareden sonra adamı iyice dövüp uzun süre hapsedmiş, sonunda malını taksim ederek bir kısmına el koyduktan sonra serbest bırakmıştır.⁸⁶⁰ Bu ve benzeri

---

⁸⁵⁵ Kettânî, I, 428.

⁸⁵⁶ Buhârî, Ahkâm 1, Cum'a 11, İstikrâz 20, Vesâya 9, Nikâh 81, 90; Müslim, İmâret 20; Tirmizî, Cihâd 27; Ebû Dâvud, İmâret 1.

⁸⁵⁷ Kettânî, I, 454.

⁸⁵⁸ Buhârî, Husûmât 7.

⁸⁵⁹ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 498; İbnu'l-Fakîh, 188; Hamevî, I, 432, 433.

⁸⁶⁰ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 365-366.

olaylardan anlıyoruz ki, Ömer zamanında Mekke, Medine, Basra, Kûfe gibi büyük şehirlerde hapisaneler kurulmuştur.

6- Siyaset ve Güç Anlayışı

a- Profesyonel Yönetim Anlayışı

Halife Ömer'in yönetim anlayışını ifade eden şu sözü, bütün yöneticilere yol gösterir mahiyettedir: *“Yönetim işi, ancak haksızlık ve zulümden uzak bir şiddet, zafiyetten öte bir yumuşaklık ile kurtuluşa erer.”*⁸⁶¹ Nasıl bir yönetici istediği sorusunun cevabı şu sözünde karşılık bulur: *“Öyle bir kişi istiyorum ki, emir seçildiğinde sanki onlardan birisi gibi olsun. Emir seçilmediği takdirde de sanki onların emiri imiş gibi davransın.”*⁸⁶² İdarecinin şiddet, zaaf ve cimrilikten uzak durması gerektiğini, hilafete geçtiğinde verdiği ilk demecinde yaptığı duada şu şekilde beyan etmiştir: *“Allahım! Şiddetliyim, beni yumuşat; zayıfım, beni güçlendir; cimriyim, beni cömert kıl!”*⁸⁶³

“Bu işi ancak, zafiyet olmaksızın yumuşak, şiddet olmaksızın sert, israf olmaksızın cömert, cimri olmaksızın tutumlu olan bir zat yüklenir. Bu vasıflara da ancak şu kimseler sahip olabilir ki, haksızlığa göz yummaz, Allah'tan başkasına boyun eğmez, menfaat peşinde koşmaz, davranışlarında gösteriş bulunmaz, ağzıyla tek bir kelime yalan söylemez, fakat azminde sebat eder, kendinin ve yakınlarının aleyhine dahi olsa hak ile hükmetmekten ayrılmaz, kişiliğini korur ve hiddetine

---

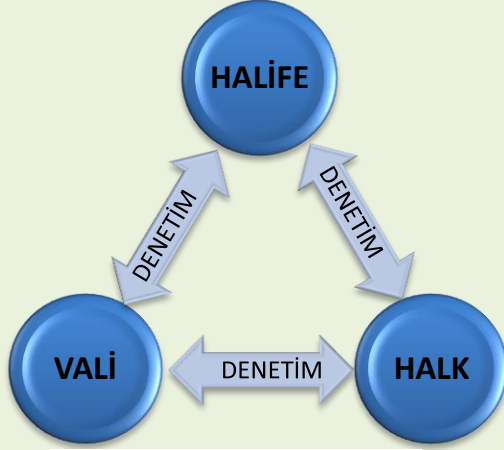
⁸⁶¹ Ebu Yusuf, 195; İbn Kuteybe, I, 9; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 344.

⁸⁶² Kenzu'l-Ummâl, 14311; Kandelevi, II, 99.

⁸⁶³ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 306; İsfahânî, Hilyetu'l-Evliyâ, I, 53.

rağmen hakkı ketmetmez.”⁸⁶⁴ Ayrıca Ömer, yöneticinin yapılan iyiliğe karşı teşekkür etmemesi ve yapılan kötülüğü hemen cezalandırmasını fakirlik olarak tavsif etmiştir.⁸⁶⁵

Halife Ömer, vali-halk ve halife-vali ilişkisini yönetiminde net olarak belirlemiş ve bu minval üzere icrasını da yapmıştır. Halife-vali-halk üçgeninin her

Şekil-5: Denetim

bir unsuru, birbirlerinin ayrılmaz parçası olarak hem destekleme, hem de denetim vazifesini yapar duruma gelmiştir. Halka irad ettiği bir hutbesinde şöyle demişti: “Ey İnsanlar! Ben memurlarımı, sizi dövmeleri, haksız olarak mallarınızı almaları için göndermiyorum. Bu valileri

size dinlerinizi öğretsinler, Resûlullah’ın sünnetini size bildirsınler diye gönderiyorum. Şayet bir kimseye böyle bir yolun dışında bir zulüm isabet edecek olursa mutlaka bu zulmünü bize iletin ve şikayet etsin. Ömer’in nefsinin kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim ki böyle bir şikayetle bana gelen birisinin sıkıntısını kısas yoluyla gideririm.”⁸⁶⁶ Bunun üzerine Mısır Valisi Amr b. Âs kalkıp şöyle dedi:

“Ey Müminlerin Emiri! Eğer senin valilerinden birisi Müslüman birini terbiye maksadıyla hırpalayacak yahut yönetirken herhangi birini dövecek olursa

⁸⁶⁴ Ebu Yusuf, 43; Kenzu’l-Ummâl, 14266; Kandelevi, II, 82.

⁸⁶⁵ İbn Kuteybe, I, 3.

⁸⁶⁶ İbn Sa’d, III, 261; Hamidullah, el-Vesâiku’s- Siyasîyye, Vesika No: 302.

aynı şekilde ona kısas uygular mısın?” Hz. Ömer’de cevap olarak: “Evet, Ömer’in nefsi kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim ki mutlaka kısas uygularım. Ben Resûlullah’ın kendi nefsi için kısas yaptığını gördüm. Sakın insanları dövmeyiniz, aksi halde zelil edersiniz. Haklarına mani olmayınız, maazallah dini terk etmelerine sebep olursunuz. Onları tefrikaya düşürmeyiniz, aksi halde düşmana karşı mağlup olmalarına sebebiyet verirsiniz.”⁸⁶⁷

Hz. Ömer, devlet başkanının başarılı olabilmesi için gerekli şartlar hususunda şöyle demiştir: “Devlet başkanı, şu dört şey olmadan başarı sağlayamaz: Meşru yollarla vergi toplama gücü, bunu gerekli şekilde harcama, zulme varmayan ölçüde sertlik, gevşekliğe varmayan ölçüde yumuşaklık.”⁸⁶⁸

Devlet başkanı olarak valilerinden beklentileri, profesyonel bir yönetim anlayışını ortaya koyar şekildedir. Onlardan şunları istemiştir:⁸⁶⁹

- ✓ Cebbar ve zalim olmamaları,
- ✓ Kendilerine tâbi olunan kişiler olmaları,
- ✓ Müslümanları dövmemeleri, aksi halde onların zillete düşecekleri,
- ✓ Lüzumundan fazla övmemeleri,
- ✓ Haklarına mani olarak zulmetmemeleri,
- ✓ Haklarının zamanında verilmesi,
- ✓ Halka dinlerini öğretmeleri,
- ✓ Haksızlığa uğrayanın hakkının kısas yoluyla alınması,

---

⁸⁶⁷ Ebu Yusuf, 190; İbn Sa’d, III, 261; İbn Hanbel, Müsned, I, 286 (s.384-385); Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 308; Taberî, II, 567; İbnü’l-Esir, III, 62.

⁸⁶⁸ İbn Rıdvân, 427-428.

⁸⁶⁹ Ebu Yusuf, 42, 189-190, 192; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 364.

- ✓ Hastaları ziyaret etmeleri, zayıf ve kimsesizleri huzurlarına kabul etmeleri,
- ✓ Bunlar ve benzer emirleri ifa etmeyenlerin azledileceği.

Hac zamanı topladığı valilerini halkın huzurunda sorguya tâbi tutmuştur. Hatta haksız yere kendisine kırbaç atıldığını söyleyen bir adama, kendisinin de kalkıp valisini kırbaçlamasını istedi. Amr b. Âs, Ömer'e yaklaşarak; memurları hakkında bu kapıyı açarsa, bunun onlara çok ağır geleceğini ve kendisinden sonra adet haline gelebileceğini söylemesi üzerine Ömer, Hz. Peygamber'in kendi nefesine kısas uyguladığını beyan ederek, kısas cezasının uygulanmasını emretti. Amr'ın teklifi üzerine adam, her kırbaç için 2 dinar karşılığında şikayetinden vazgeçirildi.⁸⁷⁰

Ömer'in yönetim anlayışı tek taraflı değildir. Yöneticinin sorumluluğu kadar, yönetilenlere de sorumluluklar yüklemiştir. Böylece yöneten ve yönetilenler karşılıklı olarak birbirine yardımcı olduğu gibi, aynı zamanda birbirlerini denetleme görevini de ifa etmiş oluyorlardı. Ömer bir gün Hâriseoğullarının kuyularının bulunduğu yere gitti. Oraya vardığında Muhammed b. Mesleme'nin de orada bulunduğunu gördü. İbn Mesleme, Ömer'e: "Biz seni istediğimiz vasıflarda buluyor ve senin için hayırlar diliyoruz. Devletin gelirlerini ve ganimetleri artırıyor ve onlardan yeme hususunda da çok dürüst ve namuslu davranıyorsun. Dahası onları adaletli bir şekilde dağıtıyorsun. Eğer bunlardan ayrılacak olursan seni, okun ateşe tutularak düzeltildiği gibi düzeltiriz" dedi. Hz. Ömer de "Beni, haksızlık ve yanlışlıklar yaptığımda düzelterek bir kavmin başına getirdiğinden dolayı Allah'a şükürler olsun!" dedi.⁸⁷¹

---

⁸⁷⁰ Ebu Yusuf, 190-191; İbn Sa'd, III, 274.

⁸⁷¹ Kenzu'l-Ummâl, 35763; Kandehlevi, II, 118.

Yöneten ile yönetilen arasına suni mesafeler, bürokratik engeller koymamış; bunun yerine her iki tarafa da sorumluluklarını yüklemeyi tercih etmiştir. Bir adam kendisine gelerek; “Allah’tan kork ey Ömer!” diye başlayıp sözünü oldukça uzatmıştı. Bunun üzerine orada bulunan birisi adama, “Sus! Müminlerin emirine karşı fazla konuşun” deyip onu susturmak istedi. Ömer; “Bırak onu, konuşsun. Eğer onlar bize öyle söylemezlerse, onlarda hayır yoktur. Eğer biz onların doğru sözlerini kabul etmezsek, bizde hayır yoktur.” diyerek,⁸⁷² karşılıklı olması gereken liderizleyici sorumluluğuna dikkat çekmiştir.

Yönetimde niyet okuma, kalplerinden geçenleri tahmin etme, insanları kendi düşüncesine göre itham etme gibi modern yönetim anlayışında olmaması gereken unsurları Ömer, kendi yönetiminden uzaklaştırmıştır. İnsanlar düşüncelerine göre değil, yaptıklarına göre muamele görmüşlerdir. Bir hutbesinde şunları söylemiştir: “Ey insanlar! Hz. Peygamber’in aramızda bulunduğu ve vahyin inmeye devam ettiği zamanlarda Allah sizin halinizi bildiriyordu; böylece biz de sizleri tanımış oluyorduk. Ancak bugün Hz. Peygamber gitti ve vahiy de kesildi. Bu yüzden sizi, söylediklerinizle ve yaptıklarınızla tanıyoruz. İçinizden kim açıkça hayır ve iyilikler yaparsa, onu iyi birisi olarak tanır ve severiz. Kimin de kötülükler yaptığını görürsek, onu da kötü olarak tanır ve kendisine buğzederiz. Biz ancak zahire göre hüküm veririz. İç âleminizse sizinle Rabb’iniz arasındadır.”⁸⁷³

Hz. Ömer Müslüman toplumun dertlerine bizzat kendisi vâkıf olmak istemiş, onların dertleriyle dertlenip çareler sunabilmek için halkın arasında

---

⁸⁷² Ebu Yusuf, 40; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 313.

⁸⁷³ İbn Hanbel, Müsned, I, 286 (s.384); Buhârî, Şehâdat 5; Kandehevi, IV, 186.

dolaşmıştır. Hatta bu isteğini sadece hilafet merkezi Medine şehri ile sınırlı tutmak istememiş, genişleyen İslâm devleti topraklarının her yanına gidip halkla görüşmek istemiştir. Bununla ilgili olarak tarihî kayıtlara Ömer'in arzusu şu şekilde girmiştir: “Eğer ben hayatta kalacak olsaydım, bütün İslâm ümmeti içerisinde dolaşır, her türlü ihtiyaçlarını öğrenirdim. Çünkü bu ümmetin valileri onların bütün ihtiyaçlarını gidermemektedirler, biliyorum. Diğer taraftan ümmetin bu gibi fertleri bana ulaşamıyorlar. İşte ben tâ Şam'a kadar gidip orada iki ay kalsam, sonra Cezire'de iki ay kalsam, sonra da Mısır, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye gidip de her birinde ikişer ay kalsam ve oradaki Müslümanların hallerini öğrensem... Vallahi böyle bir seyahat ne kadar mükemmel olurdu.”⁸⁷⁴ Fakat ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ve ömrünün yetmemesi, böylesi geniş vizyonunun gerçekleşmesine mani olmuştur.

Bu vizyonun devlet merkezi Medine'de gerçekleştiğini söylememiz mümkündür. Halife Ömer pazarları gezer, geceleri yürür, halkın hangi şartlar altında yaşadığını iyi anlamak için kendisi de aynı şartlar içinde yaşar, devletin bazı bölgelerine bizzat intikal ederdi. Bunun sonucu olarak, halkının problemlerini hissedirdi. Eğer kendisi bunun üzerinde bizzat durmamış olsaydı, meselelere çözüm yolu bulması o kadar kolay olmayacaktı. Onun bu tutumu, halkın problemlerini koordine edip çözüm bulmasını sağlamıştır.⁸⁷⁵

Hz. Ömer'in yönetimdeki sorumluluk anlayışını ortaya koyan veciz ifadeleri; h.17 senesinde Amvas taunundan sonra Şam'dan Medine'ye dönmek istediği zaman, kalkıp insanlara irad ettiği hutbesinde bulabilmekteyiz:

---

⁸⁷⁴ Taberî, II, 565; İbnu'l-Esir, III, 61; İbn Kesir, VII, 128; Kettânî, I, 427.

⁸⁷⁵ Temmavî, 92.

“Ben, başınıza idareci olarak tayin edildim. Allah'ın sizin yönetiminizle ilgili olarak bana verdiği görevleri inşaallah yerine getirmişimdir. Ganimetlerinizi, evlerinizi ve gazvelerinizi aranızda yaydık. Yanımızda bulunan şeyi size ulaştırdık. Sizin için ordular tertipleedik. Yükselme yollarınızı hazırladık. Uğruna savaştığımız Şam'ınızı ve ulaşabildiğiniz kadar ganimetlerinizi genişlettik. Yiyeceklerinizi belirledik. Size maaş, erzak ve ganimet verilmesini emrettik. Yapılması gereken birşeyi bileniniz varsa bunu bize bildirsın ki, inşaallah o işi yapalım. Güç ve kuvvet ancak Allah ileedir.”⁸⁷⁶

Kendini en tepede görüp makam mevki sevdasının ateşiyle istediğini yapan lider profilinden oldukça uzak bir duruş sergilemiştir. Hatta sorumluluk yükünün ağırlığını oldukça çok hissetmesinden dolayı, hilafet makamından ayrılması mümkün olsaydı, onu terk edeceğini ifade etmiştir.⁸⁷⁷ Bir hutbesinde kendini ve makamını şöyle açıklamıştır: “Allah kuşkusuz beni sizin işlerinize başkan yaptı. Ben de sizin için bunların en yararlı olanını bildim. Ve bunda bana yardım etmesini, diğerlerinde olduğu gibi bunda da beni korumasını; aranızda hak tevziinde emrettiği gibi, bana âdil olmayı ihsan etmesini diliyorum. Ulu ve yüce Allah'ın yardımı olmadıkça ben sadece güçsüz bir Müslüman kulum. Sizlerin hilâfet makamına gelmiş olmam benim davranışlarımdan hiçbir şey değiştirmeyecek inşaallah. Azamet, yücelik ancak Yüce ve Ulu Allah'ındır. Kullarda bundan hiçbir şey yoktur. Sakın biriniz “Ömer halife olduktan sonra durumu değişti” demesın. Hakkı kendiliğimden anlar, işimi size takdim eder ve açıklarım. Herhangi bir şahsın ihtiyacı olur veya zulme uğrar yahut

---

⁸⁷⁶ Taberî, II, 490; İbn Kesir, VII, 131.

⁸⁷⁷ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 302.

da bir davranıştan dolayı bize kızarsa, hemen bunu bana bildirsın. Ben ancak içinizden bir ferdim. Gerek gizli, gerek aşıkâr hallerinizde, namus ve şerefleiniz konusunda Allah'tan korkmanız gerekir. Hakkı kendiliğinizden teslim edin. Birbirinizi dava için bana sevk etmeyin. Zira insanlardan herhangi biriyle benim aramda bir kayırma söz konusu değildir. Doğruluğunuz, benim için memnuniyet vericidir. Günahkârlığınız ise bana zor gelir. Siz, tümünüz Allah'ın beldelerinde bulunan insanlarsınız ve Allah'ın verdiği dışında ne ziraatı ve ne de hayvanı olan bir beldenin halkı değilsiniz. Aziz ve yüce Allah size birçok ihsan vaat etmiştir. Ben ise, üzerimdeki emanetten ve aranızdaki durumdan sorumluyum. Uhdemdekini kendim bilirim, onu kimseye bırakmam. Bu görevin uzaklara uzanan kısmına ise ancak içinizde, toplumun güvenini kazanmış hayırlı kişilerle erişirim. Üzerimdeki emaneti inşaallah onlardan başkasına havale etmem.”⁸⁷⁸ “Benim bu işten ne kar ve ne de zararda olarak sıyrılmam yeterlidir. Ama başınızda kaldığım sürece aranızda hak ile hükmetmeye çalışacağım. Evinde bile otursa her Müslümana hakkı ve Allah'ın verdiği maldan nasibi verilecektir. Onun gelmesine bile gerek kalmayacaktır.”⁸⁷⁹

Hiz. Ömer'in uzak görüşlülüğünü, yönetim hususundaki üstün kabiliyetini, Arap toplumunun ruhî yapısını bilmekteki maharetini, İmran b. Sevâde ile yaptığı uzun konuşmanın sonunda söylediği sözler açık bir şekilde göstermektedir. İmran b. Sevâde şöyle anlatır: “Sabah namazını Ömer'in peşinde kıldım, namazda İsrâ sûresi ve onunla birlikte başka bir sûre daha okumuştı. Namazdan sonra onunla birlikte kalkınca, bana: "Bir ihtiyacın mı var?" diye sordu. "Evet, bir ihtiyacım var" dedim.

---

⁸⁷⁸ Taberî, II, 573.

⁸⁷⁹ Kandehevi, III, 193-194.

"Beni takibet" dedi. Onu takip ettim, evine girince benim de girmem için izin verdi. İçeri girdiğimde üzerinde birşey bulunmayan bir divan üzerinde oturuyordu. Ona: "Bir nasihatim var." dedim. "Hoş geldin nasihatçı, sabahtan akşama dek dinlerim" dedi. "Halk, yapmış olduğun dört şeyi kusurlu buluyor." dedim. Bunun üzerine kırbaç değneğinin üst tarafını çenesine dayadı, alt tarafını uyluğunun üstüne koydu, sonra: "Buyur söyle, neymiş onlar?" dedi. Söze başlayıp; "Hac aylarında Umre yapmak helâl olduğu ve Resûlullah ile Ebû Bekir yasaklamadığı halde senin bunu yasakladığını söylediler." dedim. Hz. Ömer: "Evet bu helâldir. Fakat onlar, hac aylarında Umre ile haccı birlikte yapmayı sadece Umre yapıp, bununla iktifa ederlerse mühim bir fariza olan hacları bâtil olur. Ben bunu söyledim, bu görüşte isabetliyim." dedi. Ben: "Senin mut'a nikâhını yasakladığını söylüyorlar." dedim ve ona Hz. Peygamber ve Ebû Bekir döneminde benzeri ve örneği geçmeyen başka hususları da hatırlattım. Ömer, bu soruların hepsine cevap verdi, hikmet ve sebeplerini açıkladı." İbn Sevâde onun yanından mutmain, şüphesi zail olmuş bir şekilde ayrıldığını ilâve eder. İmran, halkı sıkıştırdığından bahsedince, Ömer kamçısını sıyırmış, baştan sona sıvazladıktan sonra şöyle demişti: "Ben, Muhammed'in arkadaşıyım. Vallahi yedirir doyurur, su verir kandırırım. Zorlukları göğüsler, engelleri aşar, ahlâksızlığa engel olurum. Şerefimi korur, adımı sağlam atarım. İnatçıları ve tembelleri şiddetle yakalarım. Çok meneder, azarlarım; ancak az döverim. Sopayı gösterir, elle defederim. Böyle olmasaydı hatalı olduğumu kabul ederdim." Onun bu sözlerini duyan Muâviye b. Ebî Süfyan, "Vallahi, Ömer halkını çok iyi tanıyordu" demiştir. Hz. Ömer bu siyasetiyle, adalet ve hakları korumakla

halkının rahatını tam manasıyla sağlamak istiyor, sonra da azgınları ve müfsitleri cezalandırıyordu.⁸⁸⁰

Düşmanlarının yoğunlaşan direnişini kırmak, komutanlarının acelecilikleri yüzünden işlenen hataları düzeltmek, giderek daha uzak ülkeleri fethettiği bir sırada devam eden bu ritmi düşürmemek için peşpeşe ordular çıkardı. Kumandanları üzerindeki murakabeyi hiçbir zaman kaybetmemesi oldukça şaşırtıcı bir durumdur. Ayrıca kabiliyetini diplomatlıkta da göstermişti; kavgaları yatıştırmak ve Sahabe arasında uzlaşılması güç bazılarının arzularını dizginlemek, bu diplomasinin başlıca gayelerindendi.⁸⁸¹

Modern yönetim sisteminin gereklerinden olan, ihtiyaç olduğunda yerine vekil bırakma usulünü Ömer de tatbik etmiştir. Hilafeti sırasında hacca gittiği zaman Zeyd b. Sâbit'i iki defa Medine'ye vekil bıraktı. Diğer haclarında da Ensar'dan beş kişiyi, Kinâne'den üç kişiyi aynı maksatla görevlendirdi. O, Suriye'ye gittiği zaman Zeyd b. Sâbit'i vekil tayin etti.⁸⁸²

b- Etki ve İkna

Toplumsal barışın tesisi ve devamı için, iyilikleri emredip kötülöklere engel olmaya çalışmayı herkesin görevi olarak gören Ömer, böylece toplumun kendi kendine çeki düzen vermesini sağlamaya çalışmıştır. Bir gün insanlara: “Sefih ve edepsiz bir kimsenin, onun bunun namuslarına dil uzattığını gördüğünüzde sizi, onu

---

⁸⁸⁰ Taberî, II, 579; Hasan, I, 320-321.

⁸⁸¹ İslam Tarihi (The Cambridge History of Islam), I, 80.

⁸⁸² İbn Hayyât, 192.

engellemeye çalışmaktan alıkoyan şey nedir?” diye sordu. “Biz onun dilinden korkuyoruz!” dediler. O zaman Hz. Ömer şöyle buyurdu: “Ona engel olmaya çalışmanız sizlere en azından bir şehit sevabı kazandırır.”⁸⁸³

Kadisiye’de Ömer’in, komutanı Sa’d’e işini iyi yapması konusundaki ikazı önemlidir: “Bu işin, seni komutanlıktan uzaklaştırmasından ve yerine başkalarını geçirmesinden sakın.”⁸⁸⁴

Hız. Ömer’in sade ve etkin yaşam tarzı, görevlendirdiği kişilere de etki etmiş, onların kendilerini Ömer’e benzetmelerine sebep olmuştur.

Utbe b. Gazvan, savaş sonrası askerlere yaptığı konuşmada, nefis muhasebesi ve nerden nereye geldikleri hakkında şunları söylemişti: “Yemin olsun, bir zamanlar Peygamber (s. a.v.) ile birlikte bulunan yedi kişiden biri bendim. Biz uzun süre semür ağacının yaprağından başka yiyecek birşey bulamıyorduk. Sonunda ağzlarımızın içi yaralarla dolmuştu. Bir gün elime bir elbise geçirmiştım. Bunu alıp Sa’d ile birlikte paylaşmıştık. Şimdi ise o yedi kişiden her birimiz mutlaka bir bölgenin valisiyiz. Bizden sonra da insanları deneyeceklerdir.”⁸⁸⁵

İran’daki ordu komutanlarından Ebu Ubeyd’e, cizye vermeyi kabul eden Ferruh ve Ferâvendâd şehirleri halkları, barış antlaşmaları sırasında çeşitli yiyecekler, tatlılar vs. ikram ettiler. Ebu Ubeyd: “Askerlere benzerlerini ikram ettiniz mi?” diye sorunca çevresindekiler olumsuz cevap verdiler. Bunun üzerine Ebu Ubeyd: “O zaman bizler bu gibi şeyleri yemeyiz. Ebu Ubeyd, yurtlarından alıp

---

⁸⁸³ Kandehevi, III, 198-199.

⁸⁸⁴ İbn Kesir, VII, 35.

⁸⁸⁵ İbn Kesir, VII, 82.

getirdiği kimselere kendisini herhangi bir şeyle üstün tutacak olursa çok kötü bir kişi olur. Allah'a yemin ederim, ben sizin getirdiğinizi yemem. Allah'ın ganimet olarak verdiklerinden orta hallilerin yedikleri şeylerden başkasını da yemem.” dedi.⁸⁸⁶

Ömer, her savaşta yapılması gereken İslam savaş hukukunun değişmez prensibi imana davet esasını, ehil ve etkili kişiler vasıtasıyla yapmış, böylece muhataplarının ikna sürecini kolaylaştırmıştır. Kadisiye başkomutanı Sa'd'e şöyle yazdı: “Fars ordusunun komutanına görüş ve rey sahibi güçlü adamlarını gönder ki, onu imana davet etsinler. Çünkü Cenâb-ı Allah, bu adamlarımızın dualarını Farşlıların gevşemesine ve sizin zafer kazanmanıza vesile kılacaktır.”⁸⁸⁷

Ayrıca gelen elçiler çok iyi karşılanmış ve ağırlanmış, onların Müslümanlar hakkında iyi intiba edinmeleri için ne gerekiyorsa yapılmıştır. Elçilerin ödülleri vardı. Onların ihtiyacı karşılanırdı. Nitekim Hz. Muhammed de elçilere bu şekilde muamele ederdi.⁸⁸⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de, Müslüman erkeklerin Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmelerine izin verilmiş olmasına rağmen⁸⁸⁹ Ömer, Medain valisi Huzeyfe'den, Yahudi karısını boşamasını istedi. Halifenin bu yöndeki emrini yerine getirmeden önce Huzeyfe, kendisine bir mektup yazarak, Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmenin helal mi yoksa haram mı olduğunu bildirmesini, aksi takdirde karısını boşamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, “Hayır bu evlilik helaldir; lakin ecnebi kadınlar tatlı dilli olup aldatıcıdırlar. Şayet siz onlarla evliliği kabul

---

⁸⁸⁶ İbnu'l-Esir, II, 399; DBBİT, II, 67.

⁸⁸⁷ Taberî, II, 389; İbn Kesir, VII, 65.

⁸⁸⁸ İbn Kesir, VII, 215.

⁸⁸⁹ Mâide 5/5.

ederseniz, bu kadınlar sizin kadınlarınıza üstün gelirler” diye karşılık vermiştir. Ömer’in sözünden ikna olan Huzeyfe karısını boşamıştır.⁸⁹⁰

Halife, ekonomik olarak görevlilerini tatmin etmesiyle, onları ayrıca etkilemiştir. Maaşların yüksek olması hususunda Ebû Ubeyde Hz. Ömer’e şöyle demişti: “İstihdam ettiklerini fazla ücret vermek suretiyle zengin et ki, onları hıyanetten korumuş olasın.” Bunun üzerine Hz. Ömer: “Onlardan birini bir vazifeye tayin ettiğim vakit, bir daha muhtaç olmayacakları kadar ücret veriyorum.” dedi.⁸⁹¹

c- Kontrollü Güç Kullanımı

Müslüman Arap toplumunun nasıl yönetileceği konusunda tecrübe sahibi olan Ömer, kontrollü güç kullanma neticesinde ortaya çıkan sertliği hususundaki şikayetleri göz ardı etmiştir. Halktan bir grup, Abdurrahman b. Avf’a, Ömer’in halka karşı biraz yumuşak davranmasını söylemesi için ricada bulundular. Çünkü Ömer’in sertliğinden perde arkasındaki kızlar bile korkardı. Abdurrahman halkın bu şikayetini Ömer’e bildirince, o “İnsanlara yumuşak davrandığımda bu yumuşaklıktan dolayı Allah’tan korkarım. Sonra onlara şiddetli davransam bundan dolayı da Allah’tan korkarım. Bundan çıkış nerede?” dedi.⁸⁹²

Bir komutanda veya yöneticide cesaret, bulunması gereken bir özelliktir, fakat kontrolsüz cesaret çoğu zaman zarar verir. Kontrolsüz güç, güç değildir prensibiyle hareket eden Ömer, bu bağlamda komutanlarını seçerken cesaretini

---

⁸⁹⁰ Taberî, II, 437.

⁸⁹¹ Ebû Yusuf, 185-186.

⁸⁹² İbn Sa’d, III, 268.

kontrol altına alabilenleri tayin etmiştir. Hz. Ömer valilerine şöyle yazmıştır: “Bera b. Mâlik'i Müslüman ordulardan hiç birine komutan tayin etmeyin. Çünkü kendisi onları tehlikenin üzerine üzerine götürür.” Berâ, Enes b. Mâlik'in kardeşi olup zühd hususunda Hz. Muhammed'in seçkin ashabından biriydi. Bununla beraber Hz. Ömer, tedbirsiz cesaretinden dolayı onun orduya komutan tayin edilmesinden sakındırdı. Çünkü o kadar gözü kara idi ki her tehlikeye hiç aldırmadan yürürdü.⁸⁹³

Gücün kontrol altına alınamayabileceği veya kontrolden çıkabileceği en bariz durum savaş ânıdır. Bunun önüne geçmek için Hz. Ömer komutanlarına sıkı tembihlerde bulunarak şöyle derdi: “Allah'ın ismiyle ve inayetiyle, Allah'ın ve zaferin yardımıyla yürüyün. İstikamet üzere harekette ve sabırda sebat edin. Allah yolunda, Allah'a inanmayanlarla savaşın. Bununla beraber haddi tecavüz etmeyin, çünkü Allah haddi tecavüz edenleri sevmez. Bir karşılaşmada korkaklık göstermeyin. Yapmak iktidarınızda olduğu zaman kulak, burun gibi uzuvları kesmeyin. Gâlip geldiğiniz zaman ifrata gitmeyin. İhtiyarları, kadınları, çocukları öldürmeyin. İki ordu karşılaştığında, savaşın harareti zamanında ve bir hücumun beklendiği sıralarda onlara rast gelmemeye gayret edin. Ganimet üzerinde hile yapmayın. Cihadı dünya kazancından uzak tutun. Allah ile yaptığınız ahdin kazancıyla sevinin ve bu en büyük muvaffakiyettir.”⁸⁹⁴

Komutanlarından Halid b. Velid, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Amr b. Âs, Şurahbil b. Hasene, Yezid b. Ebî Süfyan ve Ebu'd- Derdâ'nın Şam fethindeki cesur

---

⁸⁹³ Serahsî, **İslam Devletler Hukuku**, çev. İbrahim Sarmış, M. S. Şimşek, Eğitaş Yay., Konya 2001, I, 46.

⁸⁹⁴ İbn Kuteybe, I, 107-108; Muhammed Hamidullah, **İslam'da Devlet İdaresi**, çev. Kemal Kuşcu, Nur Yay., 5. Basım, Ankara 1979, 461-462.

mücadeleleri⁸⁹⁵; Buveyb savaşında Müsennâ b. Hârise'nin üstün çabaları⁸⁹⁶; Kadisiye'de Sa'd b. Ebî Vakkas, Nu'man b. Mukarrin, Muğire b. Şu'be, Halid b. Urfuta, Ka'kâ' b. Amr, Hilal b. Alkame, Ebû Mihcen'in destansı kahramanlıkları⁸⁹⁷; Nihavend'de Nu'man b. Mukarrin, Huzeyfe b. Yemân, Ka'kâ' b. Amr, Mücâşi b. Mes'ud ve diğer komutanların başarıları⁸⁹⁸; Amr b. Âs'ın Mısır fethindeki stratejik çabaları⁸⁹⁹ Hz. Ömer'in komutanlarının cesaret ve takvaları yanında, kontrollü güç kullanımının güzel örneklerinden bazılarıdır.

Ömer, geniş sınırlarda kazanılan zaferlerin sarhoşluğuna asla kendini kaptırmamış, Müslüman olsun yahut olmasın bütün halkın haklarını sonuna kadar korumuştur. Muzafferiyetin getirdiği büyük gücü kontrol altında tutmasını başarmıştır. Bu hususu yapılan antlaşmaların hepsinde görmek mümkündür.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Ömer'in onayı neticesinde Şam halkıyla yaptığı antlaşmada şu şartları ileri sürmüştür:

“Kilise ve Havraları yıkılmayacaktır. Buna karşılık şu hususları yerine getirmekle mükelleftirler;

- Yeniden kilise ve havra inşa etmeyecekler,
- Yolunu yitirmişlere yol gösterecekler,
- Paralarını onlar vermek üzere nehirler üzerine köprü yapacaklar,

---

⁸⁹⁵ Taberî, II, 358-360; İbn A'sam, I, 128-130; İbnu'l-Esir, II, 392-393; Dahlan, 46-48; Şâkir, III, 27-30; Cevdet Paşa, I, 348-350.

⁸⁹⁶ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 361-364; Taberî, II, 369-376; İbnu'l-Esir, II, 303-306; İbn Kesir, VII, 50-52; Dahlan, 91-92; DGBİT, II, 68-70; Şâkir, III, 47-48.

⁸⁹⁷ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 364-371; Taberî, II, 378-432; İbnu'l-Esir, II, 308-338; İbn Kesir, VII, 61-83.

⁸⁹⁸ Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 433-438; Taberî, II, 518-530; İbnu'l-Esir, III, 2-7; İbn Kesir, VII, 176-188.

⁸⁹⁹ Taberî, II, 512-516; İbnu'l-Esir, II, 394-397; İbn Kesir, VII, 162-167; Dahlan, 64-85.

- Memleketlerine gelen Müslümanları üç gün misafir edecekler,
- Müslümana sövmeyecekler,
- Müslümanı dövmeyecekler,
- Müslümanların topluca buldukları yerde haç çıkarmayacaklar,
- Müslüman mahallelerine evlerinden domuz çıkarmayacaklar,
- Allah yolunda savaşanlara ateş yakacaklar, Müslümanların askerî sırlarını göstermeyecekler,
- Çanlarını ezan vaktinden önce ve ezan vaktinde çalmayacaklar,
- Bayram gününde bayraklarını çıkarmayacaklar,
- Evlerinde silah bulundurmayacaklardır. Şayet bu şartlardan birine muhalefet ederlerse, cezalandırılırlar ve bütün hakları geri alınır.”⁹⁰⁰

Geniş topraklarda hareket halinde olan ordusunun, geçtiği veya fethettiği yerlerde yerleşik halkın malının izinsiz olarak kullanımını yasaklamıştır. Komutanlarına şu talimatı vermişti: “bir kavimle antlaşma yaptığınızda, ordunun izinsiz yemelerinden dolayı meydana gelen zarardan onları kurtarın.” Hatta kimi zaman zararın tazmin edileceği antlaşma metinlerine de eklenmiştir.⁹⁰¹

Halife Ömer, fethettiği yerler halkına gelişigüzel muamele yapılmasına asla müsaade etmemiş, insanlık onurunu rencide edici esir statüsünü mümkün olduğunca ikinci plana atmaya veya kaldırmaya çalışmıştır. Fethedilen yerlerin halkını esir almaktan ziyade, onları zımmî statüsünde haraca bağlamayı tercih ediyordu.⁹⁰²

---

⁹⁰⁰ Ebu Yusuf, 223.

⁹⁰¹ Taberî, II, 438.

⁹⁰² Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 546.

Çiftçilerin toprakları ellerinde bırakılarak cizye ile birlikte onlardan ellerinde geldiğince yollar, köprüler, çarşılar, ziraî üretim yapmaları, imârete önem vermeleri ve yolcuları doyurmaları istenmiştir.⁹⁰³ Böylece hem kendilerinden ekonomik olarak daha çok istifade edilmiş, hem de esir olarak onurlarının kırılması engellenerek İslam'ın hoşgörüsü kendilerinde tecelli ettirilmiştir.

Kendileriyle antlaşma yapılan Mısır halkı ileri gelenleri, çarpışmadan sonra ele geçirilen esirlerin serbest bırakılmasını istediler. Amr, esirleri onlara geri vermeyi kabul etmedi ve onların huzurundan kovulmalarını emretti. Bu durum, Ömer'e bildirilince o, Mısırlılara eman verilen beş günlük süre içinde ele geçirilen esirlerin Mısırlılara geri verilmesini emretti. Ayrıca Müslümanlarla savaşmayan kimselerden yakalanan esirlerin de salıverilmesini emretti. Ama Müslümanlarla savaşırken yakalanan esirlerin geri verilmemesini buyurdu. Ömer, Müslümanların elinde bulunan esirlerin İslâm'a girmek veya ailelerine geri dönmek arasında serbest bırakılmasını, İslâmiyet'i seçenlerin Mısırlılara geri verilmemesini, ailelerine dönmek isteyenlerin ise salıverilmelerini, ancak kendilerinden cizye alınmasını emretti. Ama Mısırlılardan ele geçirilip de İslâm beldelerine dağılan ve Haremeyn'e ulaşan esirlerin geri verilemeyeceğini, bu hususta Mısırlılarla herhangi bir antlaşma yapılmamasını, çünkü yapılacak böyle bir antlaşma hükümlerinin yerine getirilemeyeceğini bildirdi. Amr b. As, Halife Ömer'in bu emirleri doğrultusunda hareket etti. Esirleri toplayıp, onları serbest bıraktı. Kimi İslâmiyet'i tercih etti, kimi de kendi dinine döndü. Böylece aralarında barış antlaşması yapıldı.⁹⁰⁴

---

⁹⁰³ Taberî, II, 472.

⁹⁰⁴ İbn Kesir, VII, 164-165.

d- Etkin Yönetici Atama

Hz. Ömer'in siyasî ferasetinin en açık delillerinden biri, devlet çarkını döndürmek için seçtiği insanların istihdam edildikleri işe en lâyük kişiler olmalarıdır. Onun insanların değerini takdir etmede müstesna bir kabiliyeti vardı. Siyasî ve idarî kabiliyetleri bakımından bütün memlekette dört eşsiz kişi vardı. Bunlar Muaviye b. Ebu Sufyan, Amr b. As, Muğire b. Şube ve Ziyad b. Semiyeye idiler. Her biri de yüksek memuriyetlerde bulunuyorlardı. Hiç kimse bu kişiler gibi Suriye, Mısır ve Kûfe'yi idare edemezdi. İyad b. Ganem, Sad b. Ebi Vakkas, Halid b. Velid, Numan b. Mukrin ve benzerleri askeri seferleri idare etmek için seçilmişlerdi. Amr b. Ma'dikerib ve Tuleyha b. Halid gerçekten daha büyük cengâverler oldukları halde, orduları sevk ve idare edemeyeceklerinden ikisine de yöneticilik verilmemişti. Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Arkan edebî sanatta temayüz ettiklerinden başkâtipliklere tayin edilmişlerdi. Kadı Şureyh, Ka'b b. Sur, Selman b. Rabia ve Abdullah b. Mes'ud adlî davaların hallinde kabiliyetli olduklarından hâkimliklere tayin olunmuşlardı. Özetle, seçilen her memur layık olduğu memuriyete tayin edilmişti.⁹⁰⁵

Ömer, fethi tamamlanmış beldelere liyakatli yöneticiler tayin etmeye özen göstermiştir. Bazı durumlarda komutanları sivil teşkilatlanmada daha tecrübeli şahıslarla değiştirdi. Sözelimi, askerî durumun gerektirdiği süre için Mısır'a Amr b. Âs'ı atamışken, şartlar uygun olur olmaz Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i tayin etti.⁹⁰⁶

Artabon, Bizans ordusunun en dâhisi, en akıllısı, en uzak görüşlüsü ve ince hesapları dahi yapmayı ihmal etmeyenlerinden biri idi. Ecnadeyn savaşı öncesi hem

---

⁹⁰⁵ Şiblî, II, 261-262.

⁹⁰⁶ İslam Tarihi (The Cambridge History of Islam), I, 79.

Remle'ye, hem de Kudüs'e büyük birer ordu yerleştirmişti. Amr b. As, bu durumu Hz. Ömer'e bildirmek üzere bir mektup gönderdi. Amr'ın mektubunu alan Hz. Ömer:"Şimdi biz, Bizanslı Artabon'un üzerine Arapların Artabon'unu göndermiş bulunuyoruz. Kimin bu işi başaracağına dikkat ediniz." dedi.⁹⁰⁷

Şam'da h.17 senesinde vuku bulan Amvas taununda, hastalığın etrafı sardığını duyan Ömer, Ebu Ubeyde'yi oradan çıkarabilmek için ona şöyle bir mektup yazdı: "Sana selam olsun. Şu anda sana ihtiyacım var. Bir konuda bizzat seninle karşılıklı olarak konuşmak istiyorum. Bu sebeple mektubu aldığı anda elinden bırakmadan yola çık." Fakat Ebu Ubeyde Ömer'in maksadını anlayarak, ona şu cevabı yazdı: "Ey Müminlerin Emiri! Senin bana niçin ihtiyacın olduğunu biliyorum. Ben, Müslüman askerler arasındayım. Kendimi onlara tercih edemem. Ben, Allah benimle onlar hakkında emir ve hükmünü verip uygulayınca kadar onlardan ayrılmak istemiyorum. Sen beni yanına çağdırmaktan vazgeç." Ömer, mektubu okuyunca ağlamaya başladı. Çevresindekiler, kendisine: "Ey Müminlerin Emiri! Ebu Ubeyde vefat mı etti yoksa?" diye sorunca Ömer: "Hayır, ama vefat etmiş sayılır." diye cevap verdi. Ömer, Ebu Ubeyde'ye Müslümanları alıp bu bölgeden uzaklaşmasını bildiren bir mektup yazmış, fakat Ebu Ubeyde bu emri yerine getiremeden hastalık dolayısıyla vefat etmiştir.⁹⁰⁸

Halife Ömer yöneticilerini seçerken; bilgili, sağlam karakterli ve dinde sebat eden insanları özellikle tercih etmiştir. "Yönetici olmadan önce ilim tahsil edin!"⁹⁰⁹

---

⁹⁰⁷ Taberî, II, 447; İbn Kesir, VII, 93.

⁹⁰⁸ Taberî, II, 488; İbn Kesir, VII, 129-130.

⁹⁰⁹ Buhârî, İlim 16.

şeklinde tavsiyede bulunan Ömer'in, yöneticilerini bilgili kişiler arasından seçmesi başarılarını artırmıştır. Tuleyha b. Huveylid, Ebu Bekir zamanında dinden çıkmış, hatta peygamberlik iddiasında bulunmuştu. Halid b. Velid eliyle bozguna uğratıldığında Şam'a kaçıp, Ebu Bekir vefat edinceye kadar orada kaldı. Ondan utandığı için Medine'ye gelmemiştir. Sonra tekrar İslâm'a döndü ve umre yaptı. Daha sonra gelip Ömer'e selam verdi. Ancak Ömer, ona şöyle dedi: “Yanımdan uzak dur. Çünkü sen, iki salih adamın katilisin. Ukkâşe b. Mihsan ile Sabit b. Akram'ı öldürmüşsün.” O şöyle cevap verdi: “Ey Müminlerin Emiri! Onlar, Allah tarafından benim vasıtamla kendilerine ikram edilen iki kişiydiler. Ama onlar vasıtasıyla Allah beni ikrama mazhar kılmadı.” Ömer, onun bu sözünü beğendi ve ondan hoşnut oldu. Kendisine danışmalarını, istişare heyetlerine almalarını, valilere bir mektupla bildirdi. Ancak ona idarecilik vermemelerini de tenbihledi.⁹¹⁰ Her ne kadar Müslüman dahi olsa, önceki sözünden dönüp dinden çıktığından dolayı sağlam bir karakteri olmadığını düşünmüş olabilir.

Yerine göre Ömer, idareciliği iyi bilen insanı, takvalı insana tercih etmiştir. Bununla ilgili şu örnek bize yol göstericidir:

Kûfeliler, Ammar'ın kendilerini iyi yönetemediğini söylemişler, Ömer de bunun üzerine onu görevden alıp, yerine Ebu Musa el-Eş'ari'yi atamıştı. Kûfeliler, onu istemediklerini söyleyerek oğlundan şikâyetçi olmuşlar, bunun üzerine Ömer de: “Bırakın da ben, bu işin üzerinde biraz düşüneyim.” demişti. Sonra oraya kimi vali olarak atayacağını düşünmek için mescitteki bir grup insanın yanına gitmişti. Üzüntüden ötürü uykuya dalmış, o esnada Muğire gelip yanında durmuş, uyanıncaya

---

⁹¹⁰ İbn Kesir, VII, 196.

kadar onu beklemiş ve ona şöyle demişti: “Ey Müminlerin Emiri! Başına gelen şu iş gerçekten büyük bir iştir.” Ömer: “Şu Kûfelilerle ne yapacağım? Kûfe'nin nüfusu yüzbin. Hiçbir valiyi beğenmiyorlar, hiçbir vali de onlardan razı olmuyor.” Bundan sonra Ömer, sahabîleri toplayarak onlarla istişare yaptı. Kûfelilere güçlü ve sert bir adamı mı, yoksa zayıf, takvalı bir adamı mı vali olarak ataması gerektiğini sordu. Muğire b. Şube, ona şöyle dedi: “*Güçlü adamın gücü hem senin, hem de Müslümanların lehinedir. Sertliği de kendi nefesine fayda verir. Zayıf ve takvalı kimseye gelince, onun zayıflığı senin ve Müslümanların aleyhine olur. Takvalı oluşu ise, kendi şahsına yarar verir.*” Bunun üzerine Ömer, Muğire'nin görüşünü beğenip ona şöyle dedi: “Git, seni Kûfe'ye vali olarak atadım.”⁹¹¹

Büyük İslam Devletini gereğince idare edebilmek için Halife Ömer'in istihdam ettiği bazı insanlar hakkında, şu tablo müsbet kanaat verecektir:⁹¹²

İSİM	YER	GÖREV	BİLGİ
Ebu Ubeyde b. Cerrah	Suriye	Vali	Aşere-i mübeşşereden.
Yezid b. Ebu Süfyan	Suriye	Vali	Ümeyye soyunun en kabiliyetlilerinden
Muaviye b. Ebu Süfyan	Suriye	Vali	Meşhur siyaset adamı
Amr b. El-Âs	Mısır	Vali	Mısır fatihi
Sa'd b. Ebi Vakkâs	Kûfe	Vali	Anne tarafından Hz. Peygamber'in dayısı
Utbe b. Gazvan	Basra	Vali	Muhacir ve Basra'nın kurucularından
Ebu Musa el-Eş'ari	Basra	Vali	Mümtaz ve meşhur sahabi
Attâb b. Esîd	Mekke	Vali	Hz. Peygamber'ce tayin edilmişti
Halid b. el-Âs	Taif	Vali	Ridde savaşlarında Taif'i muhafaza etti
Alâ b. el- Hadremî	Yemen	Vali	Hz. Peygamber'ce tayin edilmişti
İyâd b. Ganem	Cezire	Vali	Cezire'nin fatihi
Amr b. Sa'd	Humus	Vali	Ömer'in hürmet ettiği bir kişi
Huzeyfe b. el-Yeman	Medain	Vali	Hz. Peygamber'in kâtiplerinden

Tablo-5: Ömer'in Valileri

⁹¹¹ İbn Kesir, VII, 208.

⁹¹² Şiblî, Asr-ı Saadet, IV, 348-349.

e- Otorite ve Disiplin

Ömer, yönetimde otorite ve disiplini sağlamak için, çok değerli ve başarılı komutanını bile gerektiğinde azletmekten çekinmemiştir. Hz. Ömer bu konuda oldukça hassas davranmıştır. Halid b. Velid'in kendisine hesap vermede biraz gevşeklik göstermesi üzerine, derhal onu görevinden azlederek Ebû Ubeyde'nin emrine verdi.⁹¹³ "Dinine yardım edenin Allah olduğunu öğrensin diye Halid'i azledeceğim."⁹¹⁴ diyerek bu konudaki hassasiyetinin bir başka yönünü ortaya koymuştur. Halid'in, halkın nezdindeki itibarı ve girdiği savaşların çoğunluğundan zaferle çıkmış muzaffer bir komutan olmasına rağmen azli, her yöneticinin kolay kolay veremeyeceği bir karardır.

H. 17 senesinde Halid b. Velid ile Iyad b. Ganem, Bizanslıların üzerine gidip saldırıda bulundular. Onlardan pek çok ganimet ele geçirdiler ve çok sayıda da esir aldılar. Halid, Bizanslılarla yazın yaptığı savaştan birçok ganimet elde ederek geri döndü, insanlar da gidip ondan bir şeyler istediler. Yanına gidenlerden biri de Eş'as b. Kays'tı. Halid, ona 10.000 dirhem vermişti. Hz. Ömer, onun bu yaptığından haberdar olunca Ebu Ubeyde'ye bir mektup göndermişti. Mektubunda; Halid'i huzura celbetmesini, başındaki sarığı çözmelerini, üzerindeki bornozunu çıkarmasını, onu sarığıyla bağlamasını ve bu 10.000 dirhemi nereden getirdiğini sormasını, eğer bu parayı kendi malından vermişse bunun akılsızca bir tasarruf ve israf olduğunu bildirmesini, eğer düşmanla yazın yaptığı savaştan elde ettiği ganimetten vermiş ise

---

⁹¹³ Mâverdî, 43; İbnu'l-Esir, II, 391; Şiblî, I, 242-243.

⁹¹⁴ İbn Hayyât, 150.

bunun bir hainlik olduğunu söylemesini, sonra da onu görevinden azletmesini emretmişti. Ebu Ubeyde, Halid'i çağırtdı. Kendisi minbere çıkmış ve Halid'i de minberin karşısına ayakta durdurmuştu. Hz. Ömer'in mektubunu getiren ulak ve Bilal ayağa kalktılar. Bilal, Hz. Ömer'in mektupta yazdığı hususları ve emirleri yerine getirdi. Ebu Ubeyde, susmuş konuşmuyordu. Bu emir yerine getirildikten sonra Ebu Ubeyde, minberden indi. Gidip Halid'den kendi isteği dışında meydana gelen bu hadiseden ötürü özür diledi. Halid, onun bu özrünü kabul etti. Onun bunu kasıtlı olarak yapmadığını anladı. Sonra Kinnesrin'e gitti. Oradaki ahaliye nutuk irad etti. Onlarla vedalaştı. Sonra ailesiyle birlikte Humus'a gitti. Oradaki halka da nutuk irad edip vedalaştı ve Medine'ye gitti. Halid, huzuruna vardığında Hz. Ömer, ona şairin şu sözünü okudu: “Öyle şeyler yaptın ki, hiç kimse senin bu yaptıklarını yapmamıştır. Kavimlerin yaptığını Allah yapar.” Hz. Ömer, bu bolluğun nereden geldiğini ve Eş'as b. Kays'a armağan olarak verdiği 10.000 dirhemi nereden bulduğunu sordu. Halid de ganimetlerden ve payına düşen maldan bunu verdiğini ifade etti. Hz. Ömer de ona: “60.000 dirhemden fazlası senin olsun.” dedi. Sonra Halid'in mallarını ve eşyalarını takdir edip değerlerini belirledi. 20.000 dirhemi alıp sonra da Halid'e şöyle dedi: “Allah'a yemin ederim ki sen, benim yanımda çok kıymetlisin. Ben seni çok severim. Bu günden sonra benim için hiçbir şey yapma!”⁹¹⁵

Halid'in Kinnesrin savaşında gösterdiği yararlılıkları duyan Hz. Ömer, şöyle dedi: “Allah, Ebu Bekir'e rahmet etsin. O, adamları benden daha iyi bilip tanıyordu. Allah'a yemin ederim ki ben, Halid'i herhangi bir şüpheden ötürü görevden azletmedim. Ancak insanların her şeyin Allah'tan değil de Halid'den geldiğine

---

⁹¹⁵ Taberî, II, 491-492; İbn Kesir, VII, 132-133.

inanmalarından korktum.”⁹¹⁶

Hz. Ömer denizden sefer ve savaş yapılmasını yasaklamıştı. İlk defa deniz seferine çıkan Bahreyn valisi Alâ b. Hadramî olmuştur. Alâ b. Hadramî Hz. Ömer zamanında, halifeden izin almaksızın onikibin kişilik Müslüman birliğinin başında, Fâris bölgesini fethetmek için Bahreyn’den gemilerle Istahr’a geçti. İranlılar, gemilerle aralarına girince orada mahsur kaldılar. Hz. Ömer durumu öğrenince onlara yardım gönderdi. Basra emiri Utbe b. Gazvan komutasındaki birlik, mahsur kalan birliği İranlılardan kurtararak Basra’ya getirdiler. Halife Ömer de Alâ’yı görevinden alarak, askerleriyle birlikte Sa’d b. Ebî Vakkas’ın emrine verdi.⁹¹⁷

Şiirinde içkiden övgüyle bahsettiği⁹¹⁸ veya içki kullandığı için Ebû Mihcen, Sa’d b. Ebî Vakkas tarafından hapse atılmıştır.⁹¹⁹ Ebû Ubeyde, askerlerden Dırâr ve Ebû Cendel’in şarap içtiklerini bildirdiğinde Hz. Ömer, onlara topluluk huzurunda 80 değnek vurulmasını istedi. Ceza uygulandıktan sonra, onlar yaptıklarına tövbe ettiler.⁹²⁰ Orduda disiplini bozan tembeller, münafıklar, palavracılar, moral bozucu laf edenler ordudan temizlenmişlerdir.⁹²¹

Hz. Ömer, Halid b. Velid’e, hamama gidip vücuduna beyaz çiçek sürdükten sonra şarapla yoğrulmuş aspur sürüldüğü için, kınayıcı bir mektup göndermiş ve mektubunda şunları yazmıştır: “Allah, şarabın gizlisini de açığını da haram kılmıştır.

---

⁹¹⁶ Taberî, II, 445; İbnu’l-Esir, II, 490-491; İbn Kesir, VII, 91.

⁹¹⁷ Taberî, II, 498-499; İbn Kesir, VII, 138; Hasan, II, 191; Kettânî, I, 549; Mecdelâvî, 189; Cevdet Paşa, I, 387-388.

⁹¹⁸ Taberî, II, 416; İbnu’l-Esir, II, 437.

⁹¹⁹ Şiblî, I, 173-174.

⁹²⁰ Taberî, II, 507.

⁹²¹ Reşid, 95-96.

Bu sebeple onu vücudunuza sürmeyin, elinizi ona değdirmeyin. Çünkü o necistir. Eğer bunu yapmışsanız bir daha yapmayın.” Halid de Ömer'e şu cevabî mektubu yazıp gönderdi: “Biz, şarabı öldürdük. O yıkayıcı bir su haline geldi. Şaraptan başka birşey oldu.” Ömer de ona şöyle bir mektup gönderdi: “Öyle sanıyorum ki, Muğire ailesi cefa ile mübtela olmuştur. Allah, sizi cefa üzerine öldürmesin.” Bunun üzerine Halid, bu şekilde hamama gidip sözü edilen bitkileri vücuduna sürmeye son verdi.⁹²²

f- Yenilikçi Yönetim Anlayışı

Halife Ömer'in yenilikçi (reformist) yönünü, ilk kez kendi döneminde gerçekleştirilen icraatlarda görebilmekteyiz. Toplumda yeni bir şey yapıp uygulamaya koymanın zorluğu ortadadır. Ömer'in liderlik yönünü öne çıkaran önemli etmenlerden biri, mevcut ve gelecekte öngörülen ihtiyaçlara binaen çözümler üretmesi ve bunları da kısa sürede uygulamaya koymasındır. Elbette o ciddi muhalefet ve ithamlara muhatap olmuş, fakat bunların üstesinden gelmeyi de başarmıştır. Teravîh namazını cemaatle kılmalarını valilerine yazdığı zaman; “Resûlullah'ın yapmadığı bir şeyi neden yapıyorsun? Bu bid'attır” şeklinde ağır bir suçlamaya maruz kalmıştı. Çünkü bid'at bir amel yapanın Cehennemde olacağı ile ilgili Hz. Peygamber'in sözü⁹²³ vardı. Buna rağmen Ömer'in cevabı, yenilikçi yönüyle beraber aynı zamanda onun sünnet anlayışını da ortaya koymuştur: “Bu bid'at ise ne güzel bid'attır.”⁹²⁴

---

⁹²² Taberî, II, 491; İbn Kesir, VII, 131.

⁹²³ Müslim, Cuma, 43; Nesâî, İdeyn 22. (Her bidat dalalettir, her dalalet de ateştedir)

⁹²⁴ Ya'kûbî, II, 118.

Ömer'in yeniliklerinin kısa bir listesi şöyledir:⁹²⁵

HZ. ÖMER'İN YENİLİKLERİNDEN BAZILARI	
Beytülmalin Kurulması	Adli Mahkemelerin Tesisi
Hicri Takvimin Kabulü	Emiru'l-Mü'minin Unvanı
Askeri Teşkilatlanma	Askeri Maaş
Divanın Kurulması	Nüfus Sayımı
Kanalların İnşası	Kûfe, Basra, Fustat, Musul Şehirlerinin Kurulması
Yabancı Sermayeye Giriş İzni	Gece Bekçiliği Uygulaması
Şecereli At Ayrımı	Ordugâhların (Askeri Şehir) Kurulması
İstihbaratçı Kullanma	Teravîh Namazlarının Cemaatle Kılınması
Kıyas Esaslarının Belirlenmesi	İçki İçene 80 Kamçı Cezası
Misafirhane Tesisi	Vakıf Hukukunu Tesis
Arazi Keşif ve Ölçümü	Merkez ve Vilayetlerde Mektep Tesisi
Gümrük Vergisi Alma	Fakir Zimmîlere Maaş Bağlama
Sınır Karakolları	Gözetleme Kuleleri
(الصلاة خير من النوم) "es-Salâtu Hayrun mine'n-Nevm" Cümlesinin Sabah Ezanına Eklenmesi	

Tablo-6: Ömer'in Yenilikleri

Hicretin ondördüncü senesinin Ramazan ayında Hz. Ömer, cemaate teravîh namazını kıldırması için Übey b. Ka'b'ı görevlendirdi. Bir Ramazan gecesi mescide uğradığında insanların dağınık halde teravîh namazını kıldıklarını görünce, onları bir imamın arkasında toplamanın daha faziletli olacağı hükmüne vararak, bundan sonra teravîh namazının cemaatle kılınmasını istemiştir. Diğer beldelere de Ramazan ayının gecelerinde teravîh kılmaları için cemaatin toplanmaları gerektiğine dair emirname gönderdi.⁹²⁶ O, erkekler ve kadınlara ayrı ayrı namaz kıldırarak birer

⁹²⁵ İbn Sa'd, III, 262, 263; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 322-323; İbn Abdilber, 473; İbnu'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, IV, 167; İbn Kesir, VII, 221; İbnu'l-Cevzî, 61-66; Şiblî, II, 395-397; Kureşî, Evveliyyâtu'l-Fâruk fi'l-İdare ve'l-Kadâ, II, 699-706.

⁹²⁶ Buhârî, Salatu't-Teravîh 1; Ya'kûbî, II, 118; İbn Kesir, VII, 81.

imam tayin etmişti.⁹²⁷

Hiz. Ömer, geniş alana yayılmış ordusunun rahat hareketini sağlamak ve memleketin geniş topraklarına yayılmış muhtaç durumdaki insanların ihtiyaçlarını gidermek için Dâru'd-Dakîk (Gıda Deposu) veya Dâru'd-Rakîk (Köle Evi)'i kurarak; burada un, kavut⁹²⁸, hurma, kuru üzüm ve kuru incir bulundurmuş ve buradan dağıtım yaptırmıştır.⁹²⁹

Takvim, bir milletin medenileşmesinde önemli bir etmendir. Ömer'in en önemli icraatlarından biri olan ve günümüzde de kullanılan Hicri takvimin ihdası şöyle olmuştur: Bir adamın bir başkasına yazdığı ve vadesi Şaban ayı olan bir borç senedi Hiz. Ömer'in eline geçti. Senede bakınca vadenin Şaban ayı olduğunu gördü ve şöyle sordu: "Hangi Şaban ayı? Bu senenin mi, geçen senenin mi yoksa gelecek senenin mi Şaban ayı?" Bundan sonra halkı topladı ve şöyle dedi: "İnsanlara öyle bir tarih belirleyin ki, böylece borçlarının vadesini bilsinler." Anlatıldığına göre bazıları, Farıslıların hükümdarlarının tahta geçiş ve tahttan ayrılışları göz önüne alınarak yaptıkları gibi bir tarih yapılmasını teklif ettiler. Buna göre bir hükümdar vefat edince ondan sonra gelecek olan hükümdarın doğum tarihi nazarı itibara alınacaktı. Bunu uygun görmediler. Bazıları da, "İskender zamanından başlayan Rum tarihini kabul edelim." dediler. Bunu da uygun görmediler. Bazıları Hiz. Muhammed'in doğumunu, bazılarıysa bi'setini dikkate alarak tarih konulmasını teklif ettiler. Hiz. Ali ile başkaları, Hiz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin esas alınmasını,

---

⁹²⁷ İbn Sa'd, III, 262; Kettânî, I, 215.

⁹²⁸ Kavrulmuş ve döğülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek. (TDK Türkçe Sözlük)

⁹²⁹ İbn Sa'd, III,263; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 323; Suyûtî, 128.

bunun O'nun doğumuna ve bisetine göre daha açık ve net olacağını söylediler. Hz. Ömer ile Sahabîler, bunu uygun gördüler. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hicretinden itibaren başlayan bir tarih sistemi kurulmasını emretti ve yılbaşı olarak da Muharrem ayını belirledi.⁹³⁰

Halifeliği sırasında misafir evleri kurdu, yolda kalanlara ait olmak üzere buralara erzak sağladı, un, kavut, hurma ve ihtiyaç duyulan şeyleri koydurttu. Mekke ve Medine arasında yol boyunca, yolda kalanların ihtiyaçlarını karşılayacak imkanlar sağladı. İnsanların bir su sebilinden diğerine rahatlıkla ulaşabileceği mesafelerde sebiller kurdu. Şam ile Hicaz arasında da aynısını yaptı.⁹³¹ Yol boyunca ikamet edenler Ömer'den Mekke ile Medine arasında yapı kurmak için izin istediler. O da kendilerine izin vererek şöyle dedi: “Yolcu, su ve gölgeye daha layıktır.”⁹³²

g- Liderlik Anlayışı

Halife Ömer, devlet başkanları ve yönetim kadrosundakileri bir lider olarak görmüş, “imam ve önderleri sapmadıkça insanlar istikametten ayrılmaz”⁹³³ diyerek, onların her hal ve hareketlerinde dikkatli olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. “Balık baştan kokar” prensibine uygun olarak, liderlerin yaşantı ve davranışlarına göre yönettiklerinin şekilleneceğinden hareketle, onları dört gruba ayırmıştır:

---

⁹³⁰ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 321; Ya'kûbî, II, 123; Taberî, II, 3-5, 476; İbn Kesir, VII, 122-123; İbnü'l-Cevzî, 61-62.

⁹³¹ İbn Sa'd, III, 263; Kettânî, II, 25.

⁹³² İbn Sa'd, III, 285; Kettânî, II, 31.

⁹³³ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 343.

a- Hem kendini hem de valilerini devlet malını yemekten engeller, bu Allah yolunda cihad eden kimse gibidir. Allah'ın eli ona rahmetle açılır.

b- Zaaf sahibidir, kendisini engeller ama valileri onun zaafından dolayı oburca yerler. Bu uçurumun kenarındadır, kurtuluşu Allah'ın rahmetine kalmıştır.

c- Valilerini engeller, fakat kendisi oburca yer. Bu Resûlullah'ın kendisi için “güdücülerin en kötüsü, acımasız olandır (doymak bilmeyenidir)” dediği yöneticidir. Yalnız kendisi helak olur.

d- Hem kendisi hem de valileri yemeye doymaz. Bunlar hep birlikte helak olurlar.⁹³⁴

Ömer'in şahsi ve siyasi hayatını incelediğimizde varacağımız sonuç; o ve valilerinin birinci gruba dâhil olacağıdır. Çünkü hem kendisi hem de valileri devlet malı konusunda oldukça hassas davranmışlar, en küçük bir suistimali bile katı bir şekilde cezalandırmışlardır.

Bu konuda çoğu kimsenin dikkatinden kaçabilecek veya önemsenmeyecek bir durum için uyarıyı, azadlısı Eslem'e yapmıştır. O, bu olayı şöyle anlatır: “Bir defasında Ömer, Beytülmalin develerini benimle meraya gönderiyordu; eşyalarımı içlerinden birinin üzerine atmıştım. Yükümün güzel bir dişi deve üzerinde olduğunu gören Ömer şöyle dedi: “Annesi ölesice! Müslümanların hazinesine gelir getiren bir deveye ağırlık veriyorsun, onu yoruyorsun, işte bir yaşında çok işeyen erkek deve, işte sütü olmayan deve, bunlar ne güne duruyor?”⁹³⁵

---

⁹³⁴ Şeyzerî, **el-Menhecu'l-Meslûk fî Siyaseti'l-Mülûk**, thk. A. Abdullah el-Mûsa, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1987, s. 730-731.

⁹³⁵ Taberî, II, 566; Hasan, I, 317.

Ebu Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektupta; iyi ve kötü yöneticinin tanımını ironik bir tarzda şöylece dile getirmiştir: “Allah katında çobanların en mesudu, varlığı ile güttükleri saadete eren kimsedir. Çobanların en kötüsü ise; güttüklerinin şekavetine sebep olandır. Kötülük etmekten ve dalaletle düşmekten son derece sakın. Aksi halde emrinde çalıştırdıkların da kötülüğe dalarlar. O zaman senin Allah yanındaki durumun, tıpkı yerin yeşil kısımlarına bakıp, beslenmeyi ve yağlanmayı isteyen ve oradan otlayan hayvanın durumu gibi olur. Halbuki onun ölümü semizliğine bağlıdır.”⁹³⁶

Yine Basra'da vali iken Ebu Musa el-Eş'ari'ye şu tavsiyelerde bulunmuştu: “İnsanlarda yöneticilerine karşı nefret hissi vardır, sana ve bana bunun erişmesinden Allah'a sığınırım. Gündüzün bir vaktinde cezaları tatbik et. Sana biri ahiret diğeri dünya ile ilgili iki iş arzedildiğinde, sen ahiretle ilgili olanı tercih et, çünkü dünya fani, ahiret bakidir. Fâsık insanlardan kork ve dikkatli ol. Hastaları ziyaret et, cenazelere katıl, halka kapını aç, ihtiyaçlarıyla bizzat ilgilen. Sen sadece onlardan birisin, şu var ki Allah seni onların yükü en ağırı kılmıştır. Sen ve ailenin yeme içmede ve giyim kuşamda, halkta benzeri görülmeven bir gösterişe daldığınız haberi bana ulaştı. Seni hayvanlar seviyesine düşmekten sakındırırım. Hayvanlar otlak bir vadiye daldıklarında semizlenmekten başka kaygıları olmaz. Yönetici eğer saparsa, yönettikleri de sapar. İnsanların en kötüsü, halkın kendisi yüzünden saptığı yöneticidir.”⁹³⁷

---

⁹³⁶ Ebu Yusuf, 43.

⁹³⁷ İbn Rıdvân, 425.

Ömer, liderlik kavramına farklı açılımlar katmıştır. Burada bazı önemli noktalarını şöylece belirtebiliriz:

1. Dikkat çekici bir üslup ile liderin konumunu nasıl kabul ettiğini, kendinden önceki halife Ebu Bekir'in "ben, sizin aranızda en iyi olmadığım halde, sizin üzerinize yönetici seçildim"⁹³⁸ anlayışının tersine; "Allah kuşkusuz beni sizin işlerinize başkan yaptı. Ben de sizin için bunların en yararlı olanını bildim. Allah'ın yardımını olmadıkça ben sadece güçsüz bir Müslüman kulum. Sizlerin hilâfet makamına gelmiş olmam benim davranışlarımdan hiçbir şey değiştirmeyecek inşaallah. Sakın biriniz 'Ömer halife olduktan sonra durumu değişti' demesin"⁹³⁹ sözleriyle somut olarak ortaya koymuştur. Ona göre; lider olarak seçilmek, kişiyi daha iyi bir Müslüman veya birey yapmaz, fakat ona ağır bir sorumluluk yükler.

2. O, liderle halk arasında aktif ilişkiye dayanan bir yönetimi tanımlar. Liderlik vatandaşa, lideri zorlayıcı görevler yükler. "İyi olanları size en güzel şekliyle yapar, kötü olanları ise sizden uzaklaştırırım",⁹⁴⁰ "Kim güzel bir şey yaparsa, ona en güzel şekilde karşılığını veririz; kim kötülük yaparsa onu cezalandırırız"⁹⁴¹, "Doğru yaparsam bana yardım edin, yanlış yaparsam beni düzeltin." anlayışıyla hareket eden Ömer, yanlış yaptığında 'okun ateşte düzeltilmesi misali düzeltileceği' mesajını kendisine veren kişiye; "Beni, haksızlık ve yanlışlıklar yaptığımda düzelterek bir kavmin başına getirdiğinden dolayı Allah'a şükürler olsun!" şeklinde

---

⁹³⁸ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, II, 273; İbn Kesir, VI, 425-426.

⁹³⁹ Taberî, II, 573.

⁹⁴⁰ İbn Sa'd, III, 255.

⁹⁴¹ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 306.

mukabelede bulunmuştur.⁹⁴² Yapıcı eleştiri hususunda insanlara serbestiyet tanıyarak, kendilerini yönetenlere karşı hem ikaz hem de denetim mekanizmasını kullanmalarını öngörmüştür. Halife Ömer; “En sevdiğim insanlar, bana kusurlarımı söyleyenlerdir.”⁹⁴³ sözüyle onları cesaretlendirmiştir. Bu iştirak edici ilişki, önemli neticelere götürmüştür. Böylece vatandaşlar sadece yönetilen değil, aktif katılımcı olmuşlardır.

3. İslam’ın temelinde yer alan adaleti tesis etmiştir. Bu konuda tavizsiz oluşunu şu sözleriyle bildirmiştir: “Haksızlığa uğrayan kimsenin hakkını, zorla da olsa haksızdan alırsın.”⁹⁴⁴ “Zayıf Müslümanın hakkını güçlüden alıncaya kadar şiddetim kat kat artacaktır.”⁹⁴⁵ Birisiyle arasında meydana gelen anlaşmazlığı çözmesi için gittikleri Zeyd’in, halife olduğundan dolayı kendisine ayrıcalık tanınmasına oldukça kızan Ömer; “Zeyd, Ömer’le en sıradan bir Müslümanı bir tutmadıkça kadılık görevinde bulunamaz.”⁹⁴⁶ diyerek, adalet konusundaki hassasiyetini tezahür ettirmiştir.

4. Kendi otoritesini, yüksek otoriteye uygunluğuyla sınırlandırmıştır. “Allah ve Peygamberine uyduğum sürece bana itaat edin, eğer uymazsam bana itaate mecbur değilsiniz.”⁹⁴⁷ Ebu Musa’ya yazdığı mektupta; “Ben, Kur’ân’ın size emrettiğini emrediyorum. Muhammed’in size yasakladığını yasaklıyorum. Fıkha ve

---

⁹⁴² Kenzu’l-Ummâl, 14196; Kandelevi, II, 118.

⁹⁴³ İbn Sa’d, III, 273; Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 346.

⁹⁴⁴ Taberî, II, 383-384; İbn Kesir, VII, 62-63.

⁹⁴⁵ İbn Asâkir, 44/ 265.

⁹⁴⁶ Kenzu’l-Ummâl, 14445; Kandelevi, II, 137-138.

⁹⁴⁷ Âlu İisâ, II, 570.

sünnete tâbi olmanızı emrediyorum.”⁹⁴⁸ diyerek, otoritesinin kaynağını ortaya koymuştur.

5. Yönetici ve liderde aradığı en önemli vasıflar olarak; güven ve dindarlık bariz şekilde öne çıkmaktadır. Yaralandığı zaman kendisinden sonraki halifeyi tayin etmesi yönündeki ısrarlı taleplere net bir cevap vermemiş, bu işi altı kişilik kurula havale etmiştir. Fakat sağ olsalardı Ebu Ubeyde veya azadlı Sâlim’i seçeceğini belirtmiştir.⁹⁴⁹ Hz. Muhammed, Ebu Ubeyde hakkında “ümmetimin güvenilir adamı”, Sâlim hakkında ise “Allah’ı en çok seven kimse” dediği için⁹⁵⁰ Ömer, onları tereddütsüz hilafete layık görmüştü.

6. Ömer, liderin veya göz önündeki insanların, davranış ve sözleriyle örnek olmalarını, yanlış anlamaya sebebiyet verebilecek tavırlardan uzak durmalarını istemiştir. İhramda iken Talha b. Ubeydullah’ın üzerinde boyalı bir elbise görüp onu ikaz edince Talha; “Ey Müminlerin emiri, o kerpiç boyasıdır” dedi. Bunun üzerine Ömer: “Siz ey halkın kendilerini lider kabul edip uyduğu kimseler! Eğer bilmeyen bir adam bu elbiseyi görse, muhakkak der ki; Talha b. Ubeydullah ihramlı iken boyalı elbise giyyordu. Onun için ey ileri gelenler! Böyle boyalı elbise cinsinden bir şey giymeyiniz.” dedi.⁹⁵¹ Yanlış anlamaya müsait davranışından dolayı aynı ikazı Huzeyfe’ye de yapmıştır. Huzeyfe, Kûfe’de iken ehl-i kitaptan bir kadınla evlenince, Ömer ona bir mektup yazarak kadını boşamasını istemiş, gerekçesini de şöyle açıklamıştır: “Sen Mecusilerin bölgesindesin. Cahil birinin, “Resûlullah’ın arkadaşı

---

⁹⁴⁸ Abdurrezzâk, Musannef, XI, 213.

⁹⁴⁹ İbn Sa’d, III, 318.

⁹⁵⁰ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, II, 259; DGBİT, II, 191.

⁹⁵¹ Muvatta’, Hac 4.

bir kafirle evlendi” demesinden korkarım. O, bunun Allah’tan bir ruhsat olduğunu bilmez ve Mecusi kadınlarla evlenirler.” Bunun üzerine Huzeyfe kadından ayrıldı.⁹⁵²

7. Ömer, Hz. Peygamber’in “güçleştirmeyip kolaylaştırma”⁹⁵³ prensibine uygun olarak kararlarını tesis etmiştir. Abdullah b. Mes’ud’un şu sözü bunu teyit etmektedir: “Ömer bizi bir yola soktuğunda, onun kolay olduğunu görürdük.”⁹⁵⁴

Halife Ömer, liderliği süresince iyi bir yönetimin temelini oluşturan önemli noktalara dikkat etmiştir. Bunlar tüm liderler için vazgeçilmez umdelerdir:

1. *Karar için acele etme, sıkı bir araştırma ve tarama sürecinden sonra karar ver.* Yaralanıp ölüm döşeğine düştüğünde, Ashabın kendisinden sonraki halifeyi belirlemesi yönündeki ısrarlı talepleri üzerine, kafasındaki isimleri teker teker kurmaylarıyla müzakere etmiş, sonunda altı kişilik istişare kurulunu bu işle görevlendirmiştir.⁹⁵⁵

2. *Yetenekli bir çalışma kadrosu inşa et ve ona dayan.* Nasıl bir yönetici istediği sorusuna şu cevabı vermiştir: “Öyle bir kişi istiyorum ki, emir seçildiğinde sanki onlardan birisi gibi olsun. Emir seçilmediği takdirde de sanki onların emiri imiş gibi davransın.”⁹⁵⁶

3. *Akrabalarını kayırma ve buna önce ailenden başla.* Oğulları Abdullah ve Ubeydullah, babaları Ömer büyük bir devletin başkanı olmasına rağmen bir ordu ile Irak seferine çıktılar. Dönüşlerinde Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'nin ganimet

---

⁹⁵² Abdurrezzâk, Musannef, VII, 178.

⁹⁵³ Müslim, Cihad 3. (Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın.)

⁹⁵⁴ Dârimî, Ferâiz 3.

⁹⁵⁵ İbn Sa’d, III, 314, 317.

⁹⁵⁶ Kenzu’l-Ummâl, 14311; Kandehevi, II, 99.

mallarından verdiği parayla ticaret yapıp kâr ettiler, anaparayı da devlet hazinesine ödemek istediler. Ömer buna çok kızdı ve onlardan zorla kârlarının yarısını da alıp hazineye koydu.⁹⁵⁷ Aile fertlerine şu ihtarı yapmıştı: “Şunu ve şunu yasakladım, insanlar sizi, yırtıcı kuşun eti gözetlediği gibi gözetlerler. Allah'a kasem ederim ki, sizden birinizin bu yasakları yaptığını görürsem, onun cezasını kat kat veririm.”⁹⁵⁸ Ölüm döşeğindeyken altı kişilik şûra üyelerinden biri olan Osman’a, yakınlarını kayırmaması yönünde tavsiyede bulunmuştur.⁹⁵⁹ Nitekim Osman’ın suikast sebeplerinden biri bu yöndeki suçlamalar olmuştur.

4. *Yönetimde elit kültürü oluşmasına karşı uyanık ol ve gerekli tedbirleri al.*

Kûfe valisi Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın kendisi için özel olarak inşa ettirdiği köşkü yaktırması,⁹⁶⁰ Mısır valisi İyâd b. Ganem’in ince elbiseler giydiğini ve hacipler edindiğini duyunca da derhal onu çağırıp koyun güttürmesi⁹⁶¹ gibi uygulamaları, yönetimde ayrıcalıklı bir konum istemediğini ortaya koymaktadır.

5. *Liderlik sözleşmesi düzenle ve böylece yöneticilerini kontrol altında tut.*

Ömer, bir yere vali atadığı zaman ona bir sözleşme yazar, Muhacir ve Ensardan bir grubu ona karşı şahid tutar; beygire binmemesini, halis buğday ekmeğini yememesini, ince dokunmuş kumaşlar giymemesini ve ihtiyaç sahiplerine kapısını kapalı tutmamasını şart koşardı.⁹⁶² Ayrıca valiyi gönderirken mal miktarını yazar,

---

⁹⁵⁷ Muvatta’, Kırâz 1.

⁹⁵⁸ Taberî, II, 568; İbn Asâkir, 44/ 268; Hasan, I, 316; Kandehlevi, III, 202.

⁹⁵⁹ İbn Sa’d, III, 319.

⁹⁶⁰ Taberî, II, 480-481; İbn Kesir, VII, 125.

⁹⁶¹ Ebu Yusuf, 191-192; Taberî, II, 568-569.

⁹⁶² Taberî, II, 569; İbn Kesir, VII, 222.

görevden aldığıında ise mallarını bölüp bir kısmını alırdı.⁹⁶³

Ömer'in yönetim anlayışının merkezinde insan vardır. Allah'ın rızasını kazanma amacıyla insana hizmet etmeyi, ona değer vermeyi, hakkını zamanında eksiksiz teslim etmeyi gaye edinip, bu uğurda çırpındığına şahit olmaktayız. İnsan odaklı hizmette mümkün olduğunca bürokrasiyi aradan kaldırmış, halkının işlerine direkt ve bizzat vâkıf olmuştur. Böylece hizmetçi yönetim anlayışının neticesinde etkili yönetim prensiplerine ulaşmıştır. Bu konuda şu örneklerle bakabiliriz:

☑ Bir kadının cephedeki kocasına özlem dolu sözlerini duyunca, hanımın kocasından ne kadar süre ayrı kalabileceğini kızı Hafsa'ya danışıp karar verdikten sonra, askerın cephede kalış süresini 4 ay olarak sınırlamıştır.⁹⁶⁴

☑ Gece devriyesi sırasında, bir kadının maaş bağlanması için çocuğunu süttten kesme çabaları sonucu ağlayan çocuğa şahit olmuş, süttten kesilen çocuklara maaş bağlanması yönündeki önceki uygulamasından derhal vazgeçip, doğan her çocuğa maaş bağlanması uygulamasını icraata geçirmiştir.⁹⁶⁵

☑ Muhtaç durumdaki zımmî Yahudi bir ihtiyara maaş bağlatmıştır. Ayrıca böyle durumdaki zımmîlerden cizyeyi kaldırmıştır.⁹⁶⁶

☑ Kendini halktan üstün ve ayrıcalıklı görmeyip, onlar gibi yaşamayı tercih etmiş, kıtlık yılında olduğu gibi halkın yiyemediği şeyleri kendisi de yememiştir.⁹⁶⁷

☑ Kıtlıkta veya açlıktan dolayı hırsızlık yapan kimselerin ellerini kesmeyip

---

⁹⁶³ Kettânî, I, 430.

⁹⁶⁴ Suyûtî, 133; Kureşî, 288-289.

⁹⁶⁵ İbn Sa'd, III, 280-281; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 351; İbnu'l-Cevzî, 69.

⁹⁶⁶ Ebu Yusuf, 205-206.

⁹⁶⁷ İbn Kesir, VII, 148.

onları affetmiştir.⁹⁶⁸ Böylece zorunlu hallerde hükümleri uygulamayarak insanı önplana aldığını görmüş oluyoruz.

☑ Kolaylaştırma prensibini göz önüne alarak, gerekli durumlarda toleranslı uygulamalara gitmiştir. Cizyeleri bölgelere ve insanların maddi durumlarına göre takdir etmesi,⁹⁶⁹ âkileye diyeti üç senede ödeme imkanı tanınması⁹⁷⁰ gibi.

☑ Toplumun ahlakını bozucu kimi davranışların yayılmasını önlemek için bazı cezaları artırmıştır. Yalancı şahitlere tazir cezası uygulaması,⁹⁷¹ içki içenlerden bazılarını sürgün etmesi⁹⁷² gibi.

Etkili bir liderin temel nitelikleri çerçevesinde 54.000 kişi üzerinde yapılan bir ankette⁹⁷³ “dürüstlük” açık farkla birinci gelmiştir. Dürüstlük, Ömer’in hayatının da ana direği olmuştur. Yüklü miktarda kendisine gönderilen Medain ganimetlerini görünce, ordusunun güvenilirliğinden mütehassis olduğunu bildiren Ömer’e Ali’nin cevabı; “Sen iffetli oldun. Dolayısıyla halkın da iffetli oldu. Eğer sen (devlet malını) bolca yiyip içseydin, halkın da yiyip içerlerdi.”⁹⁷⁴ şeklinde olmuştur. Anket sonucu, etkili bir liderin diğer önemli özellikleri, adeta Hz. Ömer’i tarif edercesine şöylece sıralanmıştır:

---

⁹⁶⁸ Kureşi, Evveliyâtü'l -Faruki's-Siyasiyye, s. 416 vd.

⁹⁶⁹ Kureşi, age, 226-231.

⁹⁷⁰ Kureşi, age, 473-476.

⁹⁷¹ Kureşi, age, 448-451.

⁹⁷² Kureşi, age, 428-433.

⁹⁷³ Stephen R. Covey, **8'inci Alışkanlık- Bütünlüğe Doğru**, çev. S. Soner, Ç. Erendağ, Sistem Yay., İstanbul 2005, s. 169-170.

⁹⁷⁴ Taberî, II, 466; İbn Kesir, VII, 113-114.

Şekil-6: Etkili Liderin Özellikleri

7- Liderlik Yaklaşımlarına Göre Ömer'in Liderliği

Liderlik yaklaşımlarına göre Hz. Ömer'in liderliğini değerlendirdiğimizde ilginç neticelere ulaşıyoruz. Temel liderlik yaklaşımlarından sadece birine sokuş, liderlik modeli hakkında hüküm vermek zor görünmektedir. Öncelikle klasik yaklaşımlar çerçevesinde bazı yönlerini tespit etmemiz mümkündür.

Klasik yaklaşım modellerinin ilki ve ilk liderlik değerlendirmesi olan özellikler kuramına göre; insanlar "lider olarak doğarlar, sonradan lider haline gelemezler". Yine bu kurama göre, bazı insanlar doğuştan sahip oldukları birtakım üstün kabiliyet, kişisel ve fiziksel özellikler sayesinde diğerlerinden ayrılırlar.⁹⁷⁵

⁹⁷⁵ Şimşek vd, 185.

Bu veriler ışığında Ömer'e baktığımızda; birçok liderlik özelliklerinin doğuştan var olduğunu söyleyebiliriz. Feraset, zeka, cesaret, bilgelik gibi örnek özelliklere sahip olduğu içindir ki, Hz. Peygamber onun mümeyyiz vasıflarından dolayı Müslüman olması için Allah'a dua etmiştir.⁹⁷⁶ Nitekim özellikleriyle Ömer'in müstesna bir yere sahip olduğunu, Abdullah b. Mes'ud şu sözyle özetlemiştir: "Ömer'in Müslüman olması fetih, hicreti zafer, halifeliği rahmetti."⁹⁷⁷

Davranışsal yaklaşımlar; liderleri etkin ve başarılı kılan özelliklerin, liderin kişisel özelliklerinden çok, onun liderlik yaparken gösterdiği davranışlar olmasına dayanır. Yapılan çalışmalar, "davranışların" "özellikler"den farklı olup, öğrenilebilir olduğunda yoğunlaşmışlardır.⁹⁷⁸ Michigan ve Ohio State Üniversiteleri, Blake-Mouton'un çalışmaları iki temele dayandırılmıştır: a) İnsana (ilişki, çalışan) yönelik liderlik davranışı, b) Yapıya (iş, üretim) yönelik liderlik davranışı.⁹⁷⁹ Bu iki ayrıma Ömer'in üçüncü bir şık olarak; "*Allah rızasına yönelik liderlik davranışı*" boyutunu eklediğini ifade edebiliriz.

Hz. Ömer'in liderlik uygulamalarında insan ve yapıya yönelik liderlik davranışı ayrımını göremiyoruz. Bu iki umdeye yönelik davranışları ayrı ayrı olmamış, her ikisini de Allah'ın rızasına uygunluğu oranında tezahür ettirmiştir. Müslüman bireylere önem verdiği gibi, bu bireylerden teşekkür edecek toplumun yapısını da aynı oranda önemsemiştir. Her bir Müslüman bireyi ne kadar

---

⁹⁷⁶ İbn Sa'd, III, 247; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 300; Müstedrek, III, 94; İbn Hacer, el-İsâbe, IV, 279-280.

⁹⁷⁷ İbn Sa'd, III, 250; İbn Hacer, el-İsâbe, IV, 279.

⁹⁷⁸ Şimşek vd, 188.

⁹⁷⁹ Tengilimoğlu, 4-5; Zel, 125, 129.

önemmediğini şu sözüyle ortaya koymuştur: “Küffarın elinde bulunan bir Müslümanı kurtarmam, bana Arap yarımadasından daha değerlidir. Müşriklerin elinde bulunan her Müslüman esirin esaretten kurtulması için verilecek para Beytülmalden ödenir.”⁹⁸⁰ Fırat kıyısında kaybolan veya ölen deveden kendini sorumlu tutacak⁹⁸¹ kadar halkın can ve mal güvenliğine önem vermiş, onların dertlerine ulaşabildiği oranda bizzat kendisi çözümler sunmuş, devlet yönetiminde görevli olan insanların kendilerine herhangi bir adaletsizlik yapmamaları için onları haberli-habersiz sıkı bir şekilde denetim altında tutmuştur.⁹⁸²

Bireyi geliştirici her çaba, aslında devlet yapısını da güçlendirmiştir. Askerin cephede kalış süresini 4 ay olarak sınırlaması;⁹⁸³ doğan her çocuğa maaş bağlaması;⁹⁸⁴ cizyeleri bölgelere ve insanların maddi durumlarına göre takdir etmesi;⁹⁸⁵ Sevâd topraklarını fatihlere paylaşmıyıp, buraları karşılıklı olarak anlaştıkları kimselere ekip biçmek üzere vermesi ve Müslümanlara bir çeşit vakıf arazisi olarak bırakması;⁹⁸⁶ Huzâa kabilesinin divan defterlerini yüklenerek Kudeyd’e kadar gelip onlara atiyelerini vermesi, sonra yoluna devam edip Usfan’a inerek aynı şeyi orada da yapması ve ölünceye kadar da böyle hareket etmesi,⁹⁸⁷ halkın refahıyla beraber devlet sistemini de geliştirmiştir.

---

⁹⁸⁰ Ebû Yusuf, 297.

⁹⁸¹ İbn Sa’d, III, 284; Taberî, II, 566; İbnu’l-Esir, III, 62; Kettânî, I, 427.

⁹⁸² Denetim konusunda ayrıntılı bilgi için “Denetim ve Ceza” başlığına bakınız.

⁹⁸³ Suyûtî, 133; Kureşî, 288-289.

⁹⁸⁴ İbn Sa’d, III, 280-281; İbnu’l-Cevzî, 69.

⁹⁸⁵ Kureşî, Evveliyâtü’l -Farukî’s-Siyasiyye, 226-231.

⁹⁸⁶ İbnu’l-Esir, II, 478.

⁹⁸⁷ İbn Sa’d, III, 278; Belâzurî, Futûhu’l-Buldân, 660; Taberî, II, 570-571.

Verilen örnekler ışığında Hz. Ömer'in liderlik biçimini Blake ve Mouton'un Yönetim Biçim Ölçeğine vurduğumuzda karşımıza çıkan tarz; 9.9 ile ifade edilen en ideal tarz olan *takım yönetimidir*. Burada hem yapılması gereken iş, hem de bireylerarası ilişkiler önemlidir. Bireyler örgüt amaçları doğrultusunda bütünleştirilmeye çalışılır. Sorunlar karşılıklı görüşülüp tartışılır, işle ilgili konularda işbirliği yapılır.⁹⁸⁸

Durumsallık yaklaşımın temel varsayımı; en uygun liderlik davranışının şartlara ve duruma göre değişeceğidir.⁹⁸⁹ Liderliği, şartları da dikkate alarak açıklamaya çalışan bu teorilere göre, liderin etkinliğini belirleyen faktörler; amacın niteliği, takipçilerinin yetenek ve beklentileri, örgütün özellikleri, lider ve izleyenlerin deneyim ve kişilik özellikleridir.⁹⁹⁰

Uyeyne b. Hısn Medine'ye gelince, Ömer'in meclisinde yer sahibi kardeşinin oğlu Hürr b. Kays'ın yanına gelerek, Ömer'le görüşmek için aracı olmasını istedi. Hürr'ün talebi üzerine izin verilince Uyeyne, Ömer'in yanına girer girmez hakaretvari konuştu. Hz. Ömer çok öfkeleni ve neredeyse dövme için üzerine yürüyecekti ki, Hürr atılıp: "Ey müminlerin emiri! Allahü Teâla Hazretleri, Resulüne: "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir!*"⁹⁹¹ diye emretmiştir. Bu adam da cahillerden biridir" dedi. Hürr ayeti okuyunca, Hz. Ömer olduğu yerde kalıp hiçbir şey yapmadı. Hz. Ömer Kitabullah'ın yanında hemen durur,

---

⁹⁸⁸ Şimşek vd, 191.

⁹⁸⁹ Tengilimoğlu, 5.

⁹⁹⁰ Zel, 139.

⁹⁹¹ A'raf 7/199.

onu koyup geçmezdi.⁹⁹² Kendisine haksız yere söylenen hakaret sözlerine Ömer'in ilk tepkisi, muhatabını bizzat cezalandırma teşebbüsü olmasına rağmen, kendisine yapılan ayet hatırlatması üzerine derhal bu teşebbüsünden vazgeçip affetme yoluna gitmiş, ortama göre hareketini değiştirmiştir.

Durumsal yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Fiedler'in Durumsallık Modeline göre; liderin etkinliğinde rol oynayan üç önemli öge; lider-üye ilişkileri, görev yapısı ve liderin mevkii gücüdür. Lider-üye ilişkileri uyumluysa, karşılıklı sevgi ve saygıya dayanıyorsa; işin yapısı belirginse, ne yapılacağı biliniyorsa ve liderin mevkiisi güçlüyse, izleyicileri tarafından lider olarak kabul edilmişse lider için uygun ortam var demektir. Tüm öğelerin olumlu olduğu durumlarda, liderden gruba yön göstermesi beklenir; iş eğilimli liderlik davranışı daha çok kabul görür ve grup yüksek bir performans gösterebilir.

Ömer; “Yönetim işini ancak, zafiyet olmaksızın yumuşak, şiddet olmaksızın sert, israf olmaksızın cömert, cimri olmaksızın tutumlu olan bir zat yüklenir.”⁹⁹³ diyerek, kendisinin bu işi bildiğini ortaya koymuş ve takipçileri nazarında lider olarak kabul görmüştür. “Araplar kendiliğinden yürüyüp kendisini sürenin peşinden giden yumuşak huylu develere benzer. O bakımdan bu deve kendisini sürenin kendisini nereye götürdüğüne iyice baksın. Bana gelince, Kâbe'nin Rabbine yemin ederim, sizleri yolun doğrusuna iletceğim.”⁹⁹⁴ sözüyle, vizyonunu onlara deklare etmiş, “yapılması gereken birşeyi bileniniz varsa bunu bize bildirsın ki, inşaallah o

---

⁹⁹² Buhârî, İ'tisam 2, Tefsir, A'raf 5.

⁹⁹³ Ebu Yusuf, 43; Kandehlevi, II, 82.

⁹⁹⁴ Taberî, II, 355; İbnu'l-Esir, II, 391.

işî yapalım.”⁹⁹⁵ diyerek, lider-izleyici ilişkisinin geliştirici yönüne dikkat çekmiştir. Bir istişare toplantısında Talha b. Ubeydullah; “Ey Müminlerin Emiri! Tecrübe seni ferasetli kılmıştır. Bize ne emredersen onu yapmanın ötesinde başka bir şey bilmeyiz.”, Hz. Ali; “Ey Müminlerin Emiri! Sen boncukların geçirilmiş olduğu bir ipe benzersin. O boncukları toplayıp bir arada tutarsın. Eğer o ip koparsa boncuklar dağılır, her biri bir tarafa gider. Sonra da bir araya getirilip toplanamazlar.”⁹⁹⁶ diyerek, Ömer’i nasıl bir lider olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. Fiedler’in belirttiği öğelerin Ömer’in liderliğinde olumlu olması neticesinde, kısa sürede fetihler geniş sınırlarda art arda gelmiş, devletin kurumlaşması hızla gerçekleşmiş, yüksek performans gösterilmiştir.

House ve Evans tarafından geliştirilen Amaç-Yol kuramında; lidere iki önemli fonksiyon yüklenmektedir: (a) Örgütsel amaçları belirlemek, (b) Arzulanan davranışlar doğrultusunda astları destekleyerek, onların amaçlara ulaşmasını sağlamak ve sonucunda da ödülleri arttırmaktır. Böylece yönlendirici, destekleyici, katılımcı ve başarıya yönelik lider tipleri ortaya çıkmaktadır.⁹⁹⁷ Vroom-Yetton-Jago Modelinde; lider sadece kendi kararı yerine, alternatif kararları da göz önüne alarak karşılaştırma yapar ve kararların alınmasında ast sayısının çok olmasına da özen gösterir. Model; karar ağacı kullanmayı gerekli görür, yönetici birçok değişik durumlarda kendi durumunu kendi belirler ve karar ağacı vasıtasıyla yolları izleyerek, problem için uygun seçeneği tespit eder. Karar ağacını Ömer’in

---

⁹⁹⁵ Taberî, II, 490; İbn Kesir, VII, 131.

⁹⁹⁶ Taberî, II, 523; İbn Kesir, VII, 179.

⁹⁹⁷ Zel, 140; Şimşek vd., 200.

uygulamalarında şûra meclisi olarak görmekteyiz. O, çoğu meselede Ashabın ileri gelenlerine danışmış, hatta bunu o kadar önemli görmüş olsa gerektir ki, onların Medine’den ayrılıp başka yere yerleşmelerine dahi izin vermemiştir.⁹⁹⁸

Hz. Ömer onlara şöyle derdi: “Bu ümmetin başına gelmesinden korktuğum belâ, başka yerlere dağılmanızdır.” Hatta birisi savaşa gitmek için izin istese, eğer o adam Medine’den çıkmasını yasakladığı muhacirlerden olursa, “Senin Hz. Peygamber’le beraber yaptığın savaşlar sana yeter. Bugünkü savaşlar, sana bir takım memleketler göstermekten başka bir işe yaramaz” derdi. Fakat Hz. Ömer vefat edip Hz. Osman Halife olunca herkesi serbest bıraktı. Onlar da çeşitli yerlere dağıldılar. İşte ilk gevşeklik ve fitne bundan doğdu.⁹⁹⁹ Hz. Ömer her sefere çıkışında Zeyd b. Sâbit’i vekil olarak arkasında bırakırdı. Diğer Sahabîleri ise başka şehirlere gönderirdi. Önemli işlerde Zeyd b. Sâbit’i görevlendirirdi. Kendisinden bilgi sahibi ve dirayetli bir kişi istenildiğinde Zeyd b. Sâbit’in ismini verirdi. Ancak Ömer “Ben Zeyd’in değerini biliyorum. Fakat bu memleket halkının ona ihtiyacı vardır. Çünkü ihtiyaçlarını ve problemlerini ondan başkasının halledemeyeceğini biliyorlar. Dolayısıyla onun yeri benim yanımdır” buyururdu.¹⁰⁰⁰ Zeyd b. Sâbit vefat ettiğinde İbn Ömer şunları söyledi: “Allah ona rahmet eylesin! O, babam Ömer’in halifeliği sırasında halkın en âlimi ve allâmesiydi. Babam diğer Sahabîleri çeşitli memleketlere gönderir ve onları kendi içtihatlarıyla fetva vermekten menederdi. Zeyd b. Sâbit ise Medine’de oturup oranın halkına ve dışardan gelen

---

⁹⁹⁸ Belâzurî, Ensâbu’l-Eşrâf, X, 297.

⁹⁹⁹ Kenzu’l-Ummâl, 37978; Kandehlevi, II, 85.

¹⁰⁰⁰ İbn Sa’d, II, 310.

müslümanlara fetva veriyordu.”¹⁰⁰¹

Klasik ve geleneksel liderlik yaklaşımları yanında günümüz anlayışlarını ifade eden modern liderlik yaklaşımları da vardır. Etkileşimci ve dönüşümcü (Transaksiyonel ve Transformasyonel) liderlik modeli; Burns ve Bass’ın yaptıkları araştırmalar sonucu, yeni bir ayırım yapmalarıyla ortaya çıktı. Bu ayırım, geleneklere ve geçmişe daha bağlı *etkileşimci* liderlik ile geleceğe, yeniliğe, değişime ve reforma yönelik *dönüşümcü* liderlik biçimlerini ifade etmekteydi. Etkileşimci liderlik biçiminde davranış sergileyen yöneticiler; yetkilerini, çalışanları ödüllendirme, daha çok çaba göstermeleri için para ve statü verme biçiminde kullanırken; dönüşümcü liderler, astlarına bir görevin olduğunu ilham ettirme ve bir düşe veya vizyona yöneltme ve yönlendirmeye çaba sarf ederler. Dönüşümcü liderler astlarını veya izleyicileri, onların tüm yetenek ve becerilerini ortaya çıkararak ve kendilerine olan güvenlerini arttırarak, onlardan normal olarak beklenenden daha fazla sonuç almayı hedefleyerek motive ederler.¹⁰⁰²

Bu veriler ışığında Ömer’in liderliğini değerlendirdiğimizde; hem etkileşimci hem de dönüşümcü liderlik özelliklerini görebilmekteyiz. Fakat şu noktayı da belirtmek gerekir ki, gelenek ve geçmişe dine uyduğu ölçüde bağlı kalmakla beraber, esas olarak gerçekleştirdiği icraatlarla geleceğe dönük yönünü ortaya koymuştur. Dini hükümlerin kaynaklarından biri olarak sünneti kabul ettiği¹⁰⁰³ için, onu sadece geçmiş olarak görmediğine hükmedebiliriz. Dinde yeri

---

¹⁰⁰¹ İbn Sa’d, II, 311; Kandehlevi, III, 469.

¹⁰⁰² Şencan, 9.

¹⁰⁰³ Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye, Vesika No: 329c-d, s. 439-440; İbnu’l-Cevzî, 114.

olmayan gelenekleri lağvetmiştir. Mısırlıların, Nil'in kabarması için bakire bir kızı ona atarak kurban etmeleri âdetini ortadan kaldırması gibi.¹⁰⁰⁴

Ömer'in reformist ve geleceğe dönük yönünde, ilk defa kendi döneminde gerçekleştirilen uygulamalara şahit olmaktayız. Beytülmalin kurulması,¹⁰⁰⁵ adli mahkemelerin tesisi,¹⁰⁰⁶ hicri takvimin kabulü,¹⁰⁰⁷ divanın kurulması,¹⁰⁰⁸ yeni şehirler ve ordugâhlar tesis edilmesi¹⁰⁰⁹ gibi birçok örnekler verilebilir.¹⁰¹⁰ Herhangi bir ayrıma tabi tutmadan Müslümanların haklarını kendilerine vaktinde ulaştırma vizyonunu şu sözüyle deklare etmiştir: “Vallahi! Sağ kaldığım müddetçe, San'a dağındaki bir çoban bile bu ganimet malındaki nasibini bulunduğu yerde iken, talep için yüzü kızarmadan alacaktır.”¹⁰¹¹ Yine hilafete geçişte yaptığı ilk konuşmasında; “...Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki, sizleri yolun doğrusuna iletteceğim.”¹⁰¹² diyerek, bu konudaki kararlılığını insanlara bildirmiştir.

Halife Ömer; “İyi olanları size en güzel şekliyle yapar, kötü olanları ise sizden uzaklaştırırım”¹⁰¹³ ve “Yapılması gereken birşeyi bileniniz varsa bunu bize bildirsün ki, inşaallah o işi yapalım”¹⁰¹⁴ sözleriyle vizyoner yönünü ortaya

---

¹⁰⁰⁴ İbn Kesir, VII, 167.

¹⁰⁰⁵ Şiblî, II, 110-111.

¹⁰⁰⁶ DGBİT, II, 176-177; Hasan, II, 196-197.

¹⁰⁰⁷ Taberî, II, 3-5, 476; İbn Kesir, VII, 122-123; İbnu'l-Cevzî, 61-62.

¹⁰⁰⁸ İbn Sa'd, III, 263; Belazûrî, 655; Taberî, II, 570.

¹⁰⁰⁹ Taberî, II, 479; Kettânî, I, 445-446; Şiblî, II, 144.

¹⁰¹⁰ Ayrıntılı bilgi için “Yenilikçi Yönetim Anlayışı” konusuna bakılabilir.

¹⁰¹¹ İbn Sa'd, III, 279; Taberî, II, 571; Hasan, I, 318.

¹⁰¹² Taberî, II, 355; İbnu'l-Esir, II, 391.

¹⁰¹³ İbn Sa'd, III, 255.

¹⁰¹⁴ Taberî, II, 490; İbn Kesir, VII, 131.

koymuştur. Vizyoner liderlik yaklaşımı, genellikle liderin vizyon oluşturma ve yönetme davranışı üzerinde yoğunlaştığı için, dönüşümcü liderlik yaklaşımıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.¹⁰¹⁵ Yine karizmatik liderlik davranışının temelinde de, istenilen vizyonu oluşturma ve iletişim kurma yatmaktadır. Karizmatik liderler, izleyenlerini motive etmede oldukça başarılıdırlar. Olağanüstü güce sahip, enerjik, kendi kendine yeter, yönelim belirleyen, ifade gücü yüksek ve güçlü bir kişiliğe sahip; amaçları, güçleri ve sıra dışı davranışlarıyla diğer insanlardan kendilerini farklı kılan özel bir yere sahiptirler.¹⁰¹⁶ Halife Ömer, kendi döneminde hiçbir savaşa bizzat iştirak etmediği halde, her birlikte hazırmış gibi onları yönlendirmiş ve yönetmiştir. Kadisiye savaşı öncesi Sa'd'e verdiği ayrıntılı talimatnamede,¹⁰¹⁷ bu işin sınırlarına dair ipuçları bulabilmekteyiz.

Ömer'in liderlik yönlerinden biri de, stratejik bir lider olmasıdır. Stratejik liderler, örgütteki her düzeyde performansın ya da her bölümün sorumluluğunu üstlenen bireylerdir. Örgütsel ilgileri, yönergelerden çok, tüm örgütün iyileştirilmesine yönelik faaliyetleri içerir.¹⁰¹⁸ Halife Ömer'in sorumluluk anlayışı, "Fırat nehri kıyısında kaybolan veya ölen deveden kendini sorumlu tutma, bunun da hesabını verme"¹⁰¹⁹ derecesine varmıştır. Ayrıca toplumun rahatı ve gelişimi için gece gündüz demeden çalışmıştır. "Ömer'in yanına nasıl girebilirim?" diye soran

---

¹⁰¹⁵ Ekici, 137.

¹⁰¹⁶ Ekici, 132.

¹⁰¹⁷ İbn Abdırabbih, I, 117-118; Hasan, II, 190-191.

¹⁰¹⁸ Ekici, 129.

¹⁰¹⁹ İbn Sa'd, III, 284; Taberî, II, 566; İbnu'l-Esir, III, 62; Kettânî, I, 427.

birisine, Ömer'in komşusu Malik şu cevabı vermiştir: “Onun kapısı veya perdesi yoktur. Namazı kılar, sonra oturur, isteyen herkes onunla konuşur.”¹⁰²⁰

Hırsızlık olma ihtimaline karşı Abdurrahman ile birlikte gece kervan bekçiliği yapması,¹⁰²¹ sıcak güneşin altında zekattan toplanmış develeri sayıp renklerini ve yaşlarını tespit etmesi,¹⁰²² Medine'ye gelmeleri güç olan kabilelerin divan defterlerini alıp ayaklarına kadar giderek tahsisatlarını vermesi ve ölünceye kadar da böyle hareket etmesi¹⁰²³ ve bunun gibi birçok uygulamalarını göz önüne aldığımızda, Ömer'in liderlik stili hakkında vereceğimiz karar nedir?

Şu âna kadar gördüklerimizin oluşturduğu perspektiften bakacak olursak; o bir dönüşümcü liderdir, o bir vizyoner liderdir, o bir karizmatik liderdir, o bir stratejik liderdir, o bir katılımcı liderdir, o bir lider olarak doğan liderdir, o bir davranışsal liderdir, o bir durumsal liderdir, o bir takım lideridir şeklinde hükümler vermemiz imkan dâhilinde gözükmektedir. Renkli ve farklı bir kişiliğe sahip olduğu aşikardır. Muhtemelen müstesna vasıflarını gördüğünden dolayı, Hz. Peygamber onun Müslüman olması için özellikle dua etmiştir.¹⁰²⁴ Yine Ömer için Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “Andolsun İsrailoğullarından sizden evvel gelip geçen insanlar içinde öyle kimseler vardı ki, onlar peygamberler (derecesinde) olmadıkları hâlde kendilerine haber ilham olunurdu. Eğer ümmetim içinde de bunlardan bir

---

¹⁰²⁰ Taberî, II, 566.

¹⁰²¹ İbn Sa'd, III, 280; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 351; Taberî, II, 567; İbnu'l-Cevzî, 69; İbn Kesir, VII, 223-224.

¹⁰²² Taberî, II, 565; İbnu'l-Esir, III, 61.

¹⁰²³ İbn Sa'd, III, 278; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 660; Taberî, II, 570-571.

¹⁰²⁴ İbn Sa'd, III, 247.

kimse bulunursa, o da Ömer'dir"¹⁰²⁵ Bir başka hadiste ise; "Benden sonra peygamber gelecek olsaydı Ömer olurdu"¹⁰²⁶ ifadeleri geçmektedir.

Nitekim bunun gibi bir benzetme, gayri müslim bir kişi olan Hürmüzan tarafından da yapılmıştır. Hürmüzan esir edilip Medine'ye getirilmişti. Ömer, elinde kamçısı olduğu halde mescitte uyurken yanına vardılar. Hürmüzan: "Ömer nerede?" diye sorunca ona: "İşte Ömer bu!" diye cevap verdiler. Bu sefer Hürmüzan: "Peki, onun bekçileri ve perdedarları nerede?" diye sorunca kendisine: "Onun ne bekçileri, ne perdedarları, ne de kâtipleri vardır" dediler. Bu sefer Hürmüzan: "*O zaman bunun peygamber olması gerekiyor*" demiş, yanındakiler de: "*Peygamber değil ama Peygamberler gibi davranıyor*" diye cevap vermişlerdi.¹⁰²⁷

Verilen örneklerden Hz. Ömer'in bir peygamber gibi düşünüp yaşadığına, canından çok sevdiği Hz. Peygamber'i bütün yön ve yaşantısıyla kendine rehber ve örnek yaptığına hükmedebiliriz. O, çoğu liderlik yaklaşımlarının karışımından mürekkep bir liderlik modeline sahip bir halifedir. Bu yüzden onun tarzını tek bir klasik veya modern modelle ifade etmek gerçekten güçtür. Aslında birçok liderlik modelinin pozitif yönlerini kendilerinde toplayan tarih boyunca genellikle peygamberler ve ender bilge kişiler olmuşlardır. Bu bakımdan onun liderlik tarzını, "*Peygamber örneği liderlik*" olarak adlandırmamız sanırım mümkün olabilir. Çünkü her hal ve hareketini, Hz. Peygamber'in tavsiye ve uygulamalarına uydurma gayreti içersinde olmuştur. Peygamber gibi yemiş, içmiş, giyinmiş, konuşmuş,

---

¹⁰²⁵ Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 6 (37); Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 2 (23); İbn Asâkir, 44/ 91-93.

¹⁰²⁶ Tirmizi, Menâkıb 18 (3686); İbn Asâkir, 44/ 115; Zehebi, Siyer, 28/76; Rudâni, Menkıbeler Bahsi, 8646. Hadis.

¹⁰²⁷ İbn Kesir, VII, 142-143.

ihtiyaçlarını karşılamış, dűřünműř, hareket etmiş vb. İşlam'ın somut uygulayıcısı ve yaşayan Kur'an olan Hz. Peygamber'in sűnneti, Ömer için sűnnetin anlamına uygun olarak bir 'uygulama modeli' olmuş ve neticede müstesna bir lider insan tipi ortaya çıkmıştır. O'nun liderlik özellikleriyle insanlar üzerinde meydana getirdiği etkiyi, onun ölümünden sonra Abdullah b. Mesud hayıflanarak řu şekilde ifade etmiştir: "Ömer muhkem bir kaleye benzerdi, insanlar girer ve çıkmazlardı. Ömer öldükten sonra kalede gedik açıldı, insanlar oradan çıktılar ve tekrar girmediler."¹⁰²⁸

---

¹⁰²⁸ Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, X, 358.

SONUÇ

Bireysel olarak Hz. Ömer'in Müslüman olmadan önceki hayatına bakıldığında, Cahiliye döneminin genel özellikleri çerçevesinde davranış göstermiştir. Ancak bariz şekilde kendini geliştirmesiyle, toplumda saygın bir yer edinmiştir. Mekke site devletinin diplomasi gibi önemli bir görevini yürütmüş, ayrıca ender okuma yazma bilen insanlardan biri olmuştur. Cesur, sportif, zeki, girişimci ve çalışkan bir insan olması, onu Cahiliye dönemi kadar, halifelik zamanında da etkili kılmıştır. Hz. Ömer'in hayat çizgisi, İslam'ın ruhlarda meydana getirdiği köklü değişimin en somut bir şekilde ifadesidir. Bir tarafta Cahiliye adetlerine boyun eğme, fakat bunun yanında bireysel onurunu koruma, diğer tarafta hilafetinde gerçekleştirdiği reform ve yeniliklerle üstün liderlik özelliklerini taşıma gerçeğine şahit olmaktayız.

Hz. Ömer dönemi tarihin seyri bakımından on yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre olmasına rağmen; siyasî, askerî ve dinî sahalarda gerçekleştirilen icraat ve yeniliklerle zamanını aşmış, kendisinden sonraki tarihî akışa da ışık tutmuştur. Siyasî ve dinî olarak halifelik, askerî olarak ise başkomutanlık görevini üzerine almış olan Hz. Ömer; Peygambersiz hayata yeni intibak etmiş ve Ridde savaşlarını henüz atlatmış olan bir toplumu motive ederek, bu toplum vasıtasıyla İslam dininin Yarımada sınırları dışına taşıp yayılmasını ve medeniyet oluşturacak derecede buralarda kalıcı köklere sahip olmasını sağlayabilmiştir.

Halife Ömer, Hz. Muhammed'den sonra meydana gelen yönetim kargaşasında, kılıçların çekilmeye niyetlendiği kritik zamanda derhal Hz. Ebû Bekir'e biat ederek, İslam devletinin parçalanmasına müsaade etmemiştir. Siyasi

zekası, devleti yeniden yapılandırma çalışmalarında da kendini göstermiştir. İslam medeniyetinin insanlık tarihinde eşsiz bir yere sahip olup onu şekillendirmesine önemli bir zemin teşkil eden kurumlaşmanın baş mimarı kuşkusuz Ömer olmuştur.

Siyasî ve askerî yapılanma ve kurumlaşmanın başlangıcı veya en önemli sâiki olarak bu devirde “divan”ı görmekteyiz. Hz. Ebû Bekir zamanında başlamış olan Irak ve Suriye bölgesi fetihlerinin genişleyerek devam etmesi sonucu hazine gelirleri artmış, artan gelirlerin ekonomik refahını halka yaymak ve fetihlerin daha organizeli devamlılığını sağlamak üzere divan kurulmuştur. Divanın kurulmasıyla birlikte, düzenli orduların vücut bulması yönünde ilk adım atılmış oldu. Çünkü divan kayıtlarından, memleketin savaşabilecek insan gücünü tesbit etmek mümkün olmuştur. Bu aşamadan sonra Hz. Ömer ordu teşkilinde zorlanmamış ve birçok cephede aynı zamanda mücadele verme imkanına kavuşmuştur. Fetihlerin hızıyla birlikte Beytülmal’e ve kişilerin ferdî kasalarına girdiler çoğalmış, bunun neticesinde meslekî olarak askerlikle iştigal eden bir asker sınıfı meydana gelmiş ve askeriyenin kurumlaşması gerçekleşmiştir.

Hz. Ömer’in kısa süren hilafet döneminde gerçekleşen fetihler neticesinde, devrin iki süper gücünden İran Sasani İmparatorluğu yıkılmış, diğeri Bizans İmparatorluğu büyük toprak kaybına uğramıştır. Köklü bir mazi, kuvvetli ve sistematize edilmiş ordulara sahip imparatorluklarla baş etmek, devlet teşkilatının ve buna bağlı olarak ordunun düzenli hale getirilmesinin sonucudur. Fetih hareketleri Irak-İran, Suriye ve Mısır olmak üzere üç ana cephede birden yürütülmüştür. Irak-İran bölgesi bu zamanda ayrı yerler olmayıp, aynı bölgeyi ifade etmekteydi ve devrin iki süpergücünden biri olan Sâsânî İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde bulunmaktaydı.

Hz. Peygamber'in bölge hakkındaki müjdesi gerçekleşmiş ve Sa'd b. Ebî Vakkas başkomutanlığındaki birlikler vasıtasıyla İran'ın zengin hazineleri Müslümanların eline geçmiştir. Suriye ve Mısır bölgeleri Bizans'ın kontrolündeydi. Suriye'de Hz. Ebû Bekir zamanında başlamış olan fetihler Hz. Ömer devrinde hızlanarak devam etmiş, Ebû Ubeyde b. Cerrah başkomutanlığındaki birlikler Bizans'a karşı başarılı mücadelelerde bulunmuşlardır. Amr b. Âs emrindeki kuvvetler ise, İslam Devleti'nin Kuzey Afrika kapısı mahiyetindeki Mısır topraklarında verdiği başarılı mücadeleler, yaklaşık bir asır sonra kurulacak olan Endülüs Emevî Devleti'nin temel taşlarından birini teşkil etmiştir.

Müslümanlar, genişleyen coğrafyada gerek coğrafi, demografik ve yerleşme düzeni olarak fiziksel bakımdan, gerekse kültürel olarak farklı yapılarla tanışmışlardır. Nüfus iki-üç kat artmış ve devlet sınırları Arap Yarımadasının farklı yönlerinde genişlemiştir. Yahudi, Hıristiyan, Zerdüşt gibi farklı kültürel ve dini kimlikte insanların katılımıyla İslam toplumu heterojen bir kimlik kazanmıştır. Kısa zaman diliminde böylesine gelişen İslam toplumunu başarıyla idare eden Halife Ömer'in liderlik yönü ve kapasitesinin iyi tahlil edilmesi gerekir. İdari, mali ve siyasi reform ve gelişmeler; kendisinden sonraki yöneticiler için örneklik teşkil etmiştir. Günümüz anlayışıyla devrim niteliğinde gerçekleşen icraatların kendileri kadar, onları kısıtlı imkanlarla meydana getiren şahsiyetin özelliklerinin bilinmesi, günümüze de ışık tutmaktadır.

Halife Ömer'in idarecilik kabiliyetini gösteren mihenk taşları olarak; devleti hukukî, idarî, iktisadî, dinî bütün yönleri ile kurumlaştırması yanında, özellikle askeriyeyi sistematize ederek sevk, idare ve organizasyonunu başarıyla

gerçekleştirmesi ve hilafeti müddetince savaşa bilfiil katılmadığı halde, her bir birlikte hazırmış gibi orduyu yönlendirmesini zikretmek mümkündür. İslam'ın savaş mantığını fetihlere yansıtarak, diğer milletlerin İslam'ı kabulünü kolaylaştırmış ve Müslüman güçlerin işgal ordusu olmadığını göstermiştir. Fetihlerle oldukça geniş sınırlara ulaşan devleti eyalet ve şehirlere bölerek valiler atamış, bunun yanında her şehre bağımsız ve dolgun maaşlı kadılar tayin ederek idari sistemi güçlendirmiştir. Gayet sade bir hayat biçimiyle koskoca İslam devletini idare eden bir halife olmasına rağmen, tayin ettiği yöneticilerin karşısında halkın yanında yer almıştır. Yöneticilerinin halkı ezmesine hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Philip Hitti'nin deyiimiyle “İslam İmparatorluğunun Kurucusu” olması dikkate alınarak, şahsi, siyasi ve askeri yönlerden lider bir kişi olduğu inkar edemeyeceğimiz bir gerçektir.

Kısa sürede gerçekleşen fetihler sonucunda, Müslüman bireyler daha önce görmedikleri ve hatta hayal dahi edemedikleri derecede ganimet gelirlerine sahip oldular. Zengin İran Sasani İmparatorluğu hazinelerine sahip olmak Ömer'i sevindirdiği kadar korkutmuştur. İnsanların şımarıp dinde laubalileşmesinin önüne geçmek için devamlı nasihat ve ikazlarda bulunmakla beraber, gayrimenkul malları Müslüman fatihlere paylaştırmayıp kamulaştırmıştır.

Modern zamanlarda ön plana çıkan liderlik modellerinin, isim olarak olmasa da içerik olarak İslam tarihini şekillendiren kişilerde son derece net olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. “Lider(lik)” kavramı günümüz yönetim anlayışında önemli bir yer işgal eder. Halife Ömer'in icraatlarına baktığımızda bu kavramı son derece mükemmel şekilde doldurduğunu görürüz. Liderlikle ilgili tarih boyunca birçok teori ortaya atılmıştır. Klasik ve modern teoriler bağlamında iki ana gruba

ayırabileceğimiz teoriler ışığında Ömer'in liderlik profilini değerlendirdiğimizde, onun liderlik tarzını tek bir modelle ifade etmek mümkün görünmemektedir. Doğuştan getirdiği liderlik özellikleri yanında, liderlik yaparken gösterdiği davranışlara odaklanan davranışsal yaklaşımlar ile duruma göre liderlik davranışlarını öngören durumsal yaklaşımlardan izler bulmaktayız. Belirttiğimiz bu klasik yaklaşımlardan etkiler taşımakla beraber, günümüzde daha da detaycı bir anlayışla ortaya konulan modellerden; etkileşimci, dönüşümcü, karizmatik, vizyoner, stratejik, katılımcı tarzlardan biri veya birçoğunda Ömer'in liderliği karşılığını bulmaktadır.

İncelemeler neticesinde, onun aslında birçok liderlik modelinden harmanlanmış davranış örnekleri sergilediğine şahit olmaktayız. Kimi yaşanan olaylarda onun hakkında “peygamber gibi yaşıyor” ifadeleri kullanılmıştır. Tüm serdedilen veriler bağlamında onun liderlik tarzına “*Peygamber örnekliliği liderlik*” demek mümkündür. Aslında bu nitelendirmeyi kendisi; “Kur'ân'ın emrettiğini emrediyor, Muhammed'in yasakladığını yasaklıyor, fıkhı ve sünnete tâbi olmanızı emrediyorum” şeklinde ifade etmiştir.

Hz. Peygamber örnekliliğini düşünce ve yaşantımıza yansıttığımız oranda; hem kendi hayatımıza, hem de toplumsal hayatımıza üstün liderlik özellikleri kazandırmamız kaçınılmaz olacaktır. Bunun somut ve yaşanmış örnekliliğini Hz. Ömer'in hayatında görüp, ondan istifade etme cihetine gitmeliyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDURREZZÂK, İbn Hemmâm es-San'ânî (211/826), **el-Musannef**, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1970.
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed (1162/1749), **Keşfü'l-Hafâ ve Müzeylü'l-İlbâs**, thk. Yusuf b. Mahmûd el-Hâc, Mektebetü'l-İlmî'l-Hadis, Dimeşk 1421 (2000).
- Ahmet Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ**, Bedir Yay., İstanbul 1981.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, **Ahlâk İlmî ve İslam Ahlâkı**, Nur Yay., Ankara 1991.
- ALÎ, Salih Ahmed, **et-Tanzimâtu'l-İctimâiyye ve'l-İktisâdiyye fî'l-Basra**, Bağdat 1973.
- ÂLU İSÂ, Abdusselam b. Muhsin, **Dirâsetun Nakdiyyetun fi'l-Merviyâtî'l-Vârideti fi Şahsiyeti Ömer b. Hattâb**, el-Câmiatu'l-İslamiyye, Medine 2002.
- ARI, M. Salih, **Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları**, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- ASELÎ, Bessam, **Fennu'l- Harbî'l- İslamî**, Daru'l- Fikr, Beyrut 1988.
- ATALAN, Mehmet, **"Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları"**, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9:2, Elazığ 2004.
- AVN, Abdurrauf, **el-Fennu'l- Harbî fi Sadri'l- İslam**, Dâru'l- Maarif, Mısır 1961.
- AYDIN, Mustafa, **İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı**, Pınar Yay., İstanbul 1991.
- BÂKİR, Abdülhâlik, **"Basra"**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. V, TDV Yay., İstanbul 1992.
- BALCI, İsrail, **Hz. Ömer Döneminde Diploması**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006.
- BALTACI, Muhammed, **Menhecu Ömer b. el-Hattab fi't-Teşri**, Daru'l-Fikri'l-Azeli, Kahire 1970.
- BALTAŞ, Acar, **Ekip Çalışması ve Liderlik**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.
- BAYRAKDAR, Mehmet, **İslam ve Ekoloji**, DİB Yay., Ankara 1992.
- BECKER, C.H., **"Kâhire"**, İslam Ansiklopedisi, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1955.
- BEDRÎ, Muhammed Fehd, **el-Hayatu's-Siyasiyye ve'l-İdariyye fi'l-Ahdi'r-Râşidi**, Vakaiu Nedveti'n-Nuzumi'l-İslamiyye, I, Abudabi 1984.
- BEEKUN, Rafik & BADAWI, Jamal, **The Leadership Process in Islam**, USA 1999.
- BELAZÛRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Cabir (279/892), **Futûhu'l-Buldân**, çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., I. Baskı, Ankara 1987.
- , **Ensâbu'l-Eşrâf**, Thk. Süheyl Zekkâr & Riyâd Zerkây, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- BENNETT, Clinton, **In Search of Muhammad**, Cassell, London 1998.

- BENNIS, Warren, **Bir Lider Olabilmek**, çev. Utku Teksöz, Sistem Yay., İstanbul 1999.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, “**Hz. Muhammed’in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer’in Tavrı ve Halife Seçimi**”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 6, sy. 1, Sivas 2002.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Cu’fî (256/870), **Sahih-u Buhari ve Tercemesi**, çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yay., İstanbul 1987.
- BÜTÜN YÖNLERİYLE ASR-I SAADET’TE İSLAM, ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul 1994.
- CÂBİRÎ, M. Âbid, **İslam’da Siyasal Akıl**, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 1997.
- CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), **el-Beyân ve’t-Tebyîn**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü’l-Hâncî, 7. Baskı, Kahire 1998.
- CAHŞİYARÎ, Muhammed b. Abdûs b. Abdullah el-Kûfî (331/942), **Kitabu’l- Vüzerâ ve’l-Küttâb**, Kahire 1938.
- CAN, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı**, TDV Yay., Ankara 1995.
- CÂNAN, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı**, Akçağ Yay., Ankara 1988.
- CLARKE-EPSTEIN, Chris, **78 Important Questions Every Leader Should Ask and Answer**, AMACOM Books, USA 2002.
- COVEY, Stephen R., **Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı**, çev. Gönül Suveren ve Osman Deniztekin, Varlık Yay., 4. Basım, İstanbul 1997.
- CUAYT, Hişam, **el-Kûfe: Neş’etü’l-Medineti’l-Arabiyyeti’l-İslamiyye**, Müessesetu’l-Kuveyt li’t-Tekaddümi’l-İlmî, 1. Baskı, Kuveyt 1986.
- ÇİL, Halit, **Hz. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugâhlar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ABD., Ankara 1999.
- DAHLAN, Ahmed b. Zeynî (1304/1886), **el-Fütûhâtü’l- İslamiyye ba’de Mudiyyi’l-Fütûhâti’n- Nebeviyye**, el-Mektebâtü’l- Ticâriyyâtu’l- Kübrâ, 1354.
- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/869), **Sünen**, Tercüme, Şerh ve Tahkik: Doç.Dr. Abdullah AYDINLI, Madve Yayınları, İst. 1994.
- DARYAL, A. Murat, **İslam’ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili**, İFAV Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993.
- DEYLEMÎ, Şireveyh b. Şhredâr b. Şireveyh el-Hemezânî (509/1115), **Müsned (el-Firdevs bi Me’sûri’l-Hitâb)**, thk. Es-Saîd b. Beseyûnî Zeğlûl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- DILTS, Robert B., **Visionary Leadership Skills**, Meta Publications, USA 1996.
- DİNÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.

- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ, ed. Hakkı Dursun Yıldız, haz. Komisyon, Çağ Yay. (Zaman), İstanbul 1992.
- DÖKMEN, Üstün, **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., 17. Baskı, İstanbul 2001.
- DÛRÎ, Abdülaziz, **“Divan”**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. IX, TDV Yay., İst. 1994.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş’as (275/888), **Sünen-i Ebu Davud**, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul 1989.
- EBÛ YUSUF, Ya’kûb b. İbrahim (182/798), **Kitâbu’l-Harac**, çev. Ali Özek, Hisar Yay., İst. 1973.
- EFENDİ, Abdulvehhab, **Nasıl Bir Devlet**, çev. Hasan T. Kösebalaban, İlke Yay., İstanbul 1994.
- EKİCİ, Kenan Mehmet, **Vizyoner Liderlik**, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2006.
- ENDELUSÎ, Süleyman b. Musa el-Kilâî, **el-İktifâu fi Meğâzi Resulillah ve’s-Selâseti’l- Hulefâi**, thk. Mustafa Abdulvahid, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire 1968.
- ERASLAN, Levent, **Liderlikte Post-Modern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik**, <http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/download/168/168> Cilt 1, Sayı 1 (2004) (08.04.2008).
- ERDOĞAN, İlhan, **İşletmelerde Davranış**, 2. Bs., Dönence Yay., İstanbul 1997.
- EREN, Erol, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayınları, 7.Baskı, İstanbul 2004.
- ERKAL, Mehmet, **“Beytülmal”**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. VI, TDV Yay., İst. 1992.
- ERUL, Bünyamin, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, TDV Yay., 2. Baskı, Ankara 2000.
- ERYARSOY, M. Beşir, **İslam’da Devlet Yapısı**, Buruc Yay., 3. Baskı, İstanbul 1995.
- ESED, Muhammed, **İslamda Yönetim Biçimi**, çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1995.
- EYLEM, <http://www.eylem.com/lider/lideroz00.htm>, Mayıs 2008.
- FAYDA, Mustafa, **“Hz. Ömer’in Divan Teşkilatı”** DGBİT, II, Çağ Yay., İstanbul 1986.
- , **Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler**, MÜİFY, İstanbul 1998.
- , **“Fey”**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XII, TDV Yay., İst. 1995.
- , **“Atâ”**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. IV, TDV Yay. İst. 1991.
- FREEDMAN, J.L.ve Arkadaşları, **Sosyal Psikoloji**, çev. Ali Dönmez, İmge Yay., Ankara 1998.
- HAMEVÎ, Şihâbuddin Ebu Abdullah Yâkût b. Abdillâh (626/1229), **Mu’cemu’l-Buldân**, Dâru Sâdır, Beyrut 1977.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **el-Vesâiku’s- Siyasiyye**, Dâru’n- Nefâis, 6. Basım, Beyrut 1987.
- , **Hz. Peygamber’in Savaşları**, çev. Salih Tuğ, Yağmur Yay., 4. Baskı, İstanbul 1991.
- , **İlk İslam Devleti**, çev. İ. Süreyya Sırma, Beyan Yay., İstanbul 1992.
- , **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. Basım, İstanbul 1993.

- , **İslam'da Devlet İdaresi**, çev. Kemal Kuşcu, Nur Yay., 5. Basım, Ankara 1979.
- HAREKAT, İbrahim, "**Berid**", TDV İslam Ansiklopedisi, c. V, TDV Yay., İst. 1992.
- HARTMANN, R., "**Basra**", İslam Ansiklopedisi, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1942.
- HASAN, Hasan İbrahim, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yay., 2.Baskı, İstanbul 1987.
- HATTAB, Mahmud Şit, **el-Askeriyyetu'l- Arabiyyetu'l- İslamiyye**, Daru's-Şuruk, Beyrut 1983.
- , **Komutan Peygamber**, çev. Ahmet Ağırakça, Bir Yay., İstanbul 1988.
- HEYKEL, M. Hüseyin, **el-Fâruk Ömer**, 10. Basım, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tarihsiz.
- HIEBERT, Murray & KLATT, Bruce, **The Encyclopedia Of Leadership**, McGraw-Hill, USA 2001.
- HİNDÎ, Alaaddin Ali el-Muttakî b. Hüsameddin (975/1567), **Kenzu'l-Ummâl**, thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakâ, Müessesetu'r-Risâle, 5. Baskı, Beyrut 1985.
- HİTTİ, Philip K., **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.
- , **Arap Tarihinin Mimarları**, çev. Ali Zengin, Risale Yay., İstanbul 1995.
- HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi**, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995.
- İBN A'SAM, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (314/926), **Kitâbu'l- Fütûh**, I. Basım, Beyrut 1986.
- İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nemerî (463/1071), **el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb**, thk. Adil Mürşid, Dâru'l-A'lâm, Ürdün 2002.
- İBN ABDİLHAKEM, Ebû'l-Kasım Abdurrahman (257/871), **Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib**, Kahire, Tarihsiz.
- İBN ABDİRABBİH, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî (327/939), **el-İkdu'l-Ferîd**, thk. Dr. Müfid Muhammed Kamîha, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî (571/1175), **Tarihu Medineti Dimeşk**, thk. Ömer b. Ğalâme el-Amrevî, c. 44, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (320/932), **Kitâbu'l- Fütûh**, I. Basım, Beyrut 1986.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), **el-İsâbe fi Temyîzi's- Sahâbe**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz. (1853 Kalküta baskısı esas alınarak basılan nüsha).
- , **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî**, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Mektebetu'l-Melik Fahd, Riyad 2001.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), **Mukaddime**, çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1997.

- , **Tarihu İbn Haldun**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İBN HANBEL, Ahmed (241/855), **Müsned**, thk. Şuayb el-Erne'vut, Adil Mürşid, Müessesetu'l-Risâle, Beyrut 1995.
- , **Kitâbu'z-Zühed**, çev. M. Emin İnsanoğlu, İz Yay., İst. 1992.
- İBN HAYYÂT, Halife (240/854), **Halife b. Hayyât Tarihi**, çev. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdulmelik (218/833), **Siretu'n-Nebî**, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, Tanta (Mısır) 1995.
- İBN İŞHAK, Muhammed b. İshak b. Yesâr (151/768), **Siretu İbn İshâk**, thk. M. Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1981.
- İBN KAYYIM el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr (751/1350), **Zâdu'l-Meâd**, çev. Ş. Özen, H.A. Özdemir, M. Erkekli, İklim Yay., İstanbul 1989.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail el-Hâfız b. Ömer (774/1372), **Büyük İslam Tarihi** (el-Bidâye ve'n-Nihâye), çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1994.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), **Uyûnu'l-Ahbâr**, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriye, Kahire 1996.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (273/887), **Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi**, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul 1983.
- İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), **Lisânu'l-Arab**, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tarihsiz.
- İBN RIDVÂN, Ebu'l-Kâsım el-Mâlikî (783/1381), **eş-Şuhubu'l-Lâmia fî's-Siyâseti'n-Nâfia**, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr, Dâru's-Sekâfe, Mağrib 1984.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (230/845), **Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr**, thk. Ali Muhammed Amr, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 2001.
- İBN SEYYİDİNNÂS, Muhammed b. Muhammed (734/1334), **Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer**, Beyrut 1974.
- İBN TEĞRİBERDÎ, Cemaleddin Ebî'l-Mehâsin Yusuf el-Atâbekî (874/1469), **en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, thk. M. Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut 1992.
- İBNU'L-CEVZİ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1201), **Menâkibu Emiru'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattab**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1978.
- İBNU'L-ESİR, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (630/1232), **İslam Tarihi** (el-Kâmil fî't-Tarih), çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yay., İstanbul 1985.

- , **Usdû'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, Thk: A.Muhammed Muavviz- A. Ahmed
Abdulmevcud, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1996.
- İBNU'L-FAKÎH, Ahmed b. Muhammed, **Kitâbu'l-Buldân**, Leiden 1885.
- İBNU'L-HÂC, Muhammed b. Muhammed el-Abderî el-Mâlikî el-Fâsî (737/1337), **el-Medhal**,
Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire, Tarihsiz.
- İBNU'L-İRÂK, Şeyh Nu'man b. Muhammed, **Kitâbu Ma'deni'l-Cevâhir bi-Tarihi'l- Basra ve'l-
Cezâir**, Thk. M. Hamidullah, Mecmuu'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Pakistan 1973.
- İSLAM TARİHİ KÜLTÜR VE MEDENİYETİ (The Cambridge History of İslam), haz. Komisyon,
çev. Komisyon, Hikmet Yay., İstanbul 1988.
- KALLEK, Cengiz, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İst. 1997.
- KANDEHLEVÎ, M. Yusuf, **Hayatu's-Sahâbe**, çev. Ali Arslan, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- KAPAR, M. Ali, **Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri**, Esra Yay., İstanbul 1993.
- KAYAOĞLU, İsmet, **İslam Kurumları Tarihi**, AÜİF Yay., Ankara 1985.
- KETTÂNÎ, Muhammed Abdulhayy, **Hz.Peygamberin Yönetimi**, çev. Ahmet Özel, İz Yay.,
İstanbul 2003.
- KIRIM, Ali, **Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim**, Sistem Yay., İstanbul 1998.
- KOÇEL, Tamer, **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım, 8.Baskı, İstanbul 2001.
- KUREŞÎ, Gâlib b. Abdulkâfi, **Evveliyâtü'l-Fâruk fi'l-İdare ve'l-Kadâ**, Müessesetu'l-Kütübi's-
Sakafiyye, Beyrut 1990.
- , **Evveliyâtü'l-Faruki's-Siyasiyye**, Daru'l-Vefa, Mansûre 1990.
- MAKDÎSÎ, Şemsuddin Ebû Abdullah (390/999), **Ahsenu't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim**,
Leiden 1967.
- MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali b. Abdulkadir (845/1441), **el-Mevâiz ve'l- İtibâr bi Zikri'l- Hitati ve'l-
Âsâr**, Kahire 1853.
- MÂLİK, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes (179/795), **Muvatta'**, çev. Ahmet Büyükpınar, Beyan
Yay., İst. 1994.
- MÂVERDÎ, Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058), **el-Ahkamu's-Sultaniye ve'l-Velâyâtü'd-
Diniyye**, Kahire 1973.
- MECDELÂVÎ, Faruk Said, **el-İdâretü'l-İslâmiyye fi Ahdi Ömer b. el-Hattâb**, Dâru'n-Nahdati'l-
Arabî, Beyrut 1991.
- MEVDUDÎ, **İslam'da Savaş Hukuku**, çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul 1992.

- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (261/875), **Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi**, çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), **Sünen-i Nesâî**, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2005.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbni Şeref İbni Mürî (676/1277), **Riyâzu's-Sâlihîn**, Tercüme ve Şerh: Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir, Prof. Dr. İsmail Lütü Çakan, Yrd. Doç. Dr. Raşit Küçük; Erkam Yay., İstanbul 2001.
- NÎSÂBÜRÎ, Ebû Abdullah el-Hâkim (405/1014), **el-Müstedrek ale's- Sahiheyin**, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1997.
- ÖNKAL, Ahmet, **Rasûlüllâh'ın İslâm'a Davet Metodu**, 4. Baskı, Konya 1987.
- ÖZBALIKÇI, M. Reşit, **Asr-ı Saadet ve Râşid Halifeler Döneminde Hitâbet**, Yeni Akademi Yay., İzmir 2005.
- ÖZEL, Ahmet, **Hz. Muhammed'in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları**, Karakutu Yay., İstanbul 2005.
- PAZARBAŞI, Erdoğan, **Kur'an ve Medeniyet**, Pınar Yay., İstanbul 1996.
- RAHMAN, H.U., **İslam Tarihi Kronolojisi**, çev. Abidin Büyükköse, Birleşik Yay., İstanbul 1995.
- RÂNÂ, İrfan Mahmud, **Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı**, çev. Ahmet Kot, Bir Yay., İstanbul 1985.
- REŞİD, Abdullah, **İslam'da Ordu ve Komutan**, çev. Enver Günenç, Seraceddin Emre, Şûle Yay., İstanbul 1992.
- SAFİ, Lüey, **Liderlik ve İtaat: İslamî Bir Bakış Açısı**, çev. F.Mehveş Kayani, İslamî Sosyal Bilimler Dergisi, İnkılap Yay., c.3, sayı:3, 1995.
- SALİH, Subhî, **İslam Mezhepleri ve Müesseseleri**, çev. İbrahim Sarmış, Bir Yay., İstanbul 1983.
- SALİM, Seyyid Abdülaziz, **Tarihu'd- Devleti'l- Arabiyye**, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1986.
- SELLÛMÎ, Abdülaziz Abdullah, **Dîvânu'l-Cund**, Mektebetu't- Tâlibi'l- Câmîi, Mekke 1986.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (483/1090), **İslam Devletler Hukuku**, çev. İbrahim Sarmış, M. Sait Şimşek, Eğitaş Yay., Konya 2001.
- SEYYİD, Eymen Fuâd, **"Kahire"**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. XXIV, TDV Yay., İst. 2001.
- SOSYAL BİLİMLER ANSİKLOPEDİSİ, Risale Yay., İstanbul 1990.
- SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), **Tarihu'l-Hulefâ**, Beyrut 1974.

- ŞÂKİR, Mahmud, **İslam Tarihi**, çev. Ferit Aydın, Kahraman Yay., İstanbul 1995.
- ŞAMİL İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Şamil Yay., İstanbul 2000.
- ŞENCAN, Hüner, **Çağdaş Liderlik Kuramları**,
http://www.hunersencan.com/Cagdas_Liderlik_kuramlari.doc (05.09.2006)
- ŞEYZERÎ, Abdurrahman b. Abdillâh b. Nasr b. Abdirrahman (589/1193), **el-Menhecû'l-Meslûk fî Siyaseti'l-Mülûk**, thk. A. Abdullâh el-Mûsa, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.
- ŞİBLÎ, Mevlana Nu'manî, **Asr-ı Saadet**, çev. Ömer Rıza Doğrul, Eser Yay., İstanbul 1974.
- , **Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, çev. Talip Yaşar Alp, Hikmet Yay., İstanbul 1986.
- ŞİMŞEK, M. Şerif - AKGEMCİ, Tahir - ÇELİK, Adnan, **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, Adım Matbaacılık, Konya 2003.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- TEMMÂVÎ, Süleyman Muhammed, **Hz.Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler**, çev. M. Vesim Taylan, İstanbul 2004.
- TENGİLİMOĞLU, Dilaver, **Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması**, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com, Güz 2005, c. 4 sayı: 14.
- TERZİ, M. Zeki, **Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilat**, Sönmez Yay., Samsun 1990.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Savra (279/892), **el-Câmiu's-Sahih**, nşr. Bedrettin Çetiner, İstanbul 1992. (**Sünen-i Tirmizi Tercümesi**, çev. Abdullâh Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2004.)
- TÜRKER, Bahtiyar, **Liderlik- Tarihe Yön Verenlerin Karakter Analizi**, Elma Yay., Ankara 2004.
- UĞUR, Mücteba, **Hicri I. Asırda İslam Toplumu**, Çağrı Yay., İstanbul 1980.
- UMERÎ, Ekrem Ziya, **Asru'l-Hilâfeti'r-Râşide**, Mektebetü'l-Abîkân, Medine, ty.
- UZUNPOSTALCI, Mustafa, **"Cemaat"**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. VII, TDV Yay., İst. 1993.
- VÂKİDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822), **Kitâbu'l- Meğâzi**, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, Âlemu'l-Kütüb, 1984. (London Oxford University Press 1965).
- VEKÎL, Muhammed es-Seyyid, **el-Kıyâde ve'l- Cundiyye fî'l- İslam**, Dâru'l- Vefâ, 2. Basım, Mansûre 1986.
- WEİR, T. H., **"Câhiliye"**, İslam Ansiklopedisi, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1942.

- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (292/905), **Tarihu'l- Ya'kûbî**, Matbaatu'l-Garî, Necef 1358 (1939).
- YENİÇERİ, Celâl, **İslam'da Devlet Bütçesi**, Şamil Yay., İstanbul 1984.
- YURDAYDIN, H. Gazi, **İslam Tarihi Dersleri**, AÜİF Yay., 3. Baskı, Ankara 1988.
- ZEHEBİ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. B. Avvâd Ma'ruf, c. 28, Müessesetu'l-Risâle, Beyrut 1996.
- , **Büyük Günahlar**, çev. M. Enis Kamer, Temel Neşriyat, İst. 1985.
- ZEL, Uğur, **Kişilik ve Liderlik**, Nobel Yay., Ankara 2006.
- ZETTERSTEEN, K.V., **"Kûfe"**, İslam Ansiklopedisi, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1954.
- ZEYDAN, Corci, **İslam Medeniyeti Tarihi**, çev. Zeki Meğamiz, sad. Mü'min Çevik, Üçdal Yay., İstanbul 1976.
- ZÜMRÛT, Osman, **İslam'da Kamuoyu Oluşumu**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.

EKLER

1- HARİTALAR

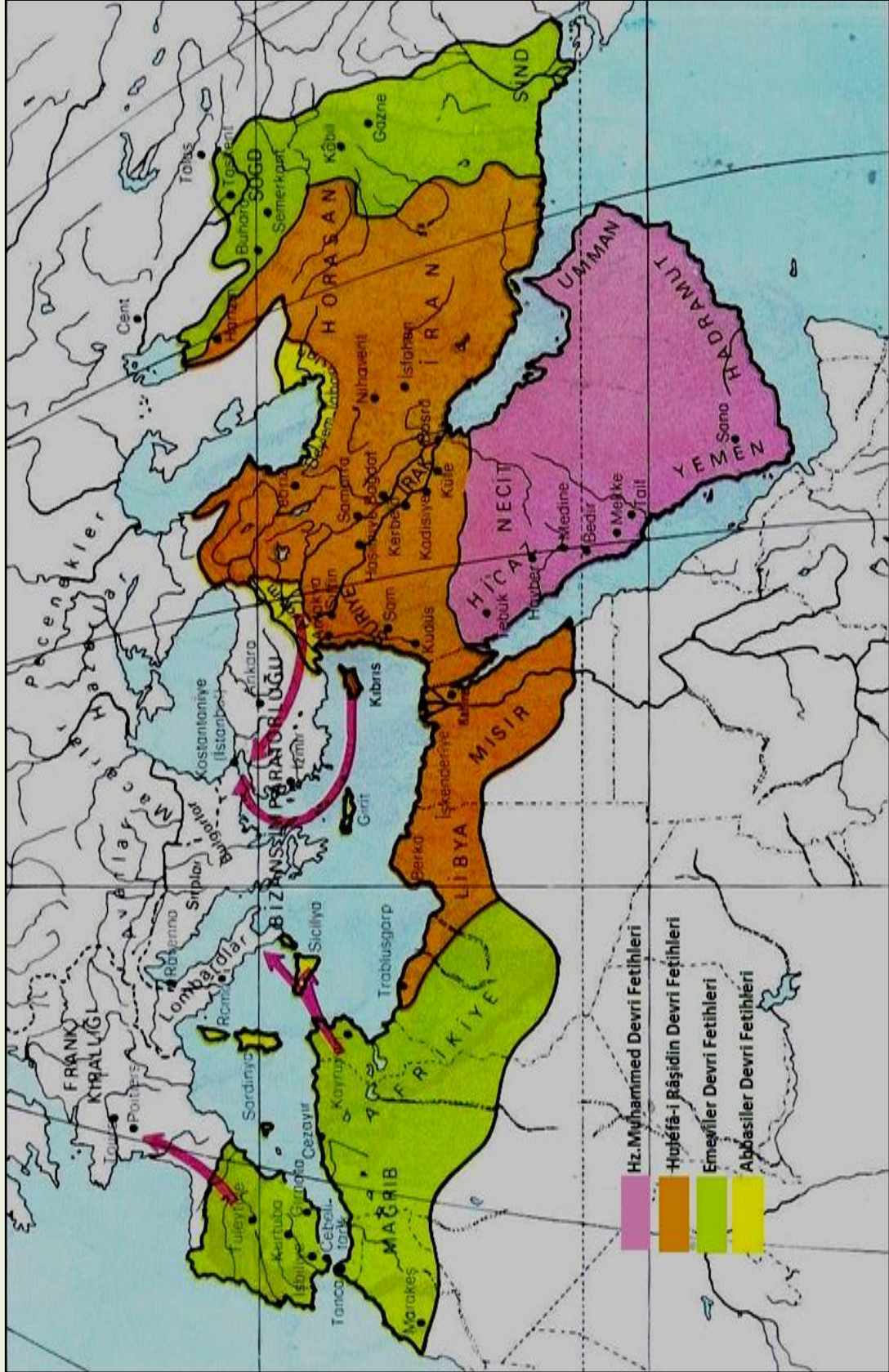
Harita 1: İslam Fetihleri

Harita 2: İslam Fetihleri

Harita 3: Hz. Ömer Dönemi Fetihleri¹⁰²⁹

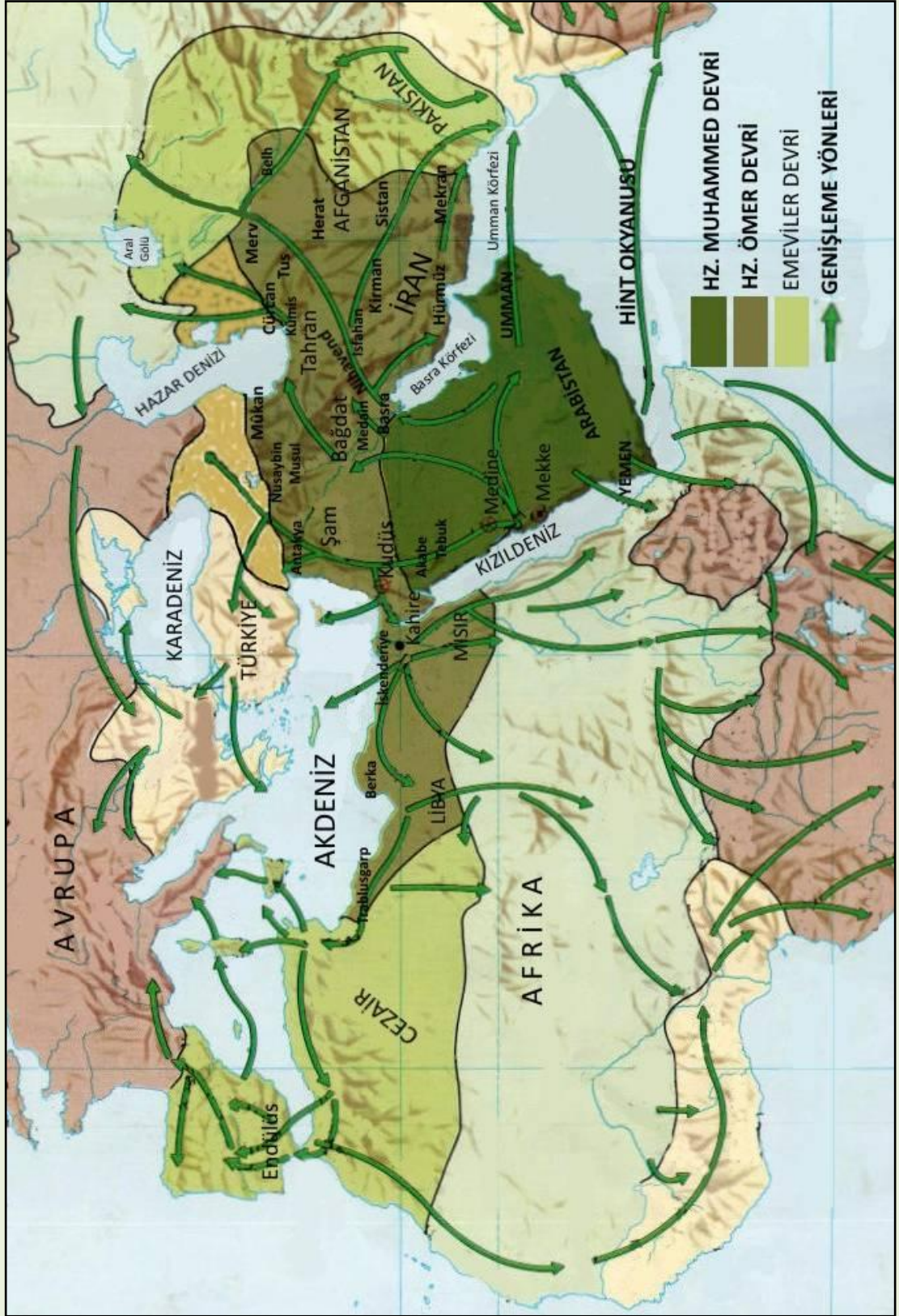
---

¹⁰²⁹ Hüseyin Mu'nis, **Atlasu Tarihi'l-İslâm**, ez-Zehrâu li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kahire 1987, s. 30-31'de bulunan haritadan yararlanılmıştır.

İslam Fetihleri

HZ. Ömer Dönemi Fetihleri

2- KAVRAMLAR ¹⁰³⁰

Âmil: Vali, yönetici, zekat memuru.

Arîf: Sivil veya askeri bir topluluğun başında bulunan kimse.

Atâ (Atiye): Hak sahiplerine beytûlmalden ödenen yıllık maaş.

Basîret: İdrak, zeka, ilim, tecrübe, kalp ile görme, doğru ve ölçülü bakış, uzağı görme, kavrayış, feraset. Başımızdaki göze basar, kalp gözüne de basîret denir. Buna göre basîret; kalp gözüyle görüş, işin iç yüzüne nüfuz etmek bir şeyin içini - dışını, önünü- sonunu, aslını ve hakikatini bilmektir. Bu nedenle basîret-i kalp, kalp uyanıklığı; basîretsiz, gafil, basîreti bağlanmak gaflette bulunmak anlamına gelir.

Beytûlmal: Beyt, Arapça "ev" anlamında olup, "beytü'l-mâl" mal evi, hazine demektir. İslâm'da devlet hazinesi ve mâliye dairesine beytûlmal adı verilmiştir. Beytûlmal tabiri ile hem devletin maliye işlerinin idare edildiği bina, hem de devlet hazinesi kastedilir. Beytûlmal İslâm devletinin hazinesidir. Bu tabir ilk zamanlarda sadece soyut bir kavram iken, Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında daha belirgin bir duruma kavuşturulmuştur.

Cerîb: Alan ve ağırlık ölçüsü olarak kullanılmıştır. Alan ölçüsü olarak farklı miktarlara işaret etmekle beraber, genellikle 1366,04 m²'ye karşılık gelir. Ağırlık ölçüsü olarak ise 132 litredir.

---

¹⁰³⁰ Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldân**, çev. Mustafa Fayda, Açıklamalar Bölümü, İlgili Maddeler; Kettânî, **Hz. Peygamber'in Yönetimi**, çev. Ahmet Özel, İz Yay., II. Cilt, Lügatçe Bölümü, İlgili Maddeler; **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlgili Maddeler; **Şamil İslam Ansiklopedisi**, Şamil Yay., İlgili Maddeler; **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale Yay., İlgili Maddeler; Cengiz Kallek, **Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yay., İst. 1997, Ek-2, Ölçü ve Para Birimleri, 229-230.

Cizye: İslam topraklarında yaşamayı kabul edip kendi dininde kalmak isteyenlerden, yılda bir defa alınan baş vergisi.

Dinar: 4,25 gramlık ağırlık ve bu ağırlıktaki altın para birimi.

Dirhem: 2,975 gramlık gümüş para ve 3,17 gramlık ağırlık birimi.

Divan: Bu kelimenin Farsça veya Arapça menşeli olduğuna dair değişik rivâyetler bulunmaktadır. Genellikle bu kelimenin Sasanî İmparatorluğu'ndaki devlet idaresine ait bir kavram ve kurum olarak Arap diline intikal ettiği kabul edilmektedir. Bu manada divan kelimesi; devlet idaresindeki muhtelif idarî, askerî ve malî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere, bunların ve devlet memurlarının buldukları yere verilen isimdir.

Empati-Sempati: Bir insanın başka birinin duygusal bir anını -doğru veya yanlış olarak- fark etmesi ve ardından aynı duyguyu kendisinde duyması üzerinde odaklanır. Tanım gereği, "kendini diğerkinin yerine koyma"nın zorunlu sonucudur ve ahlâki davranışla ve eğer yardım diğerk kişideki olumsuz duyguları azaltacak ise o kişiye yardım etme davranışıyla bağlantılıdır. Öte yandan, empati yapan kişi, diğerkine karşı pozitif bir tutum içinde ve ona yardım etmeye istekli ise, bu empati bir tür sempati halini alır. *Sempati* bir insanın bir başkasının iyiliğini isteme, onun iyiliği ile ilgilenme durumu olarak görülebilir.

Feraset: Düşüncede tutarlı olmak, bir şeyde düşünerek davranmak ve basiretli hareket etmek, bir şeyin gerçek mahiyetini görebilmektir. Bir kişi işlerin iç yüzünü görebildiği, önceden tahmin edip, düşünebilme kabiliyet ve maharetine sahip olduğu müddetçe firasetli sayılır.

Fersah: 5.040 metrelik uzunluk birimi.

Fey': Geri dönmek, vazgeçmek, gölge yayılmak fâe-yefiu-fey'en fiilinden mastardır. Bir isim olarak fey'; güneşin doğudan batıya dönmeye başlayan gölgesi; güneşin gurubuna kadar olan gölgesi; haraç, cizye, ticaret rusûmu; düşmandan savaşız elde edilen ganimet; beytü'l-malde bulunan herhangi bir mal anlamlarına gelir. İslâm arazi hukuku terimi olarak fey'; düşmandan savaşıla veya savaşız ele geçirilen toprakların mülkiyetinin devlette, yararlanma hakkının ise haraç vergisi karşılığında eski sahiplerinde bırakılması demektir. Bu, bir bakıma, geliri toplum ihtiyaçları için harcanmak üzere arazilerin topluca vakfedilmesidir.

Halife: Sözlükte “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelen half kökünden türetilmiş olan halife (çoğulu hulefa, halâif), birinin yerine geçerek onun adına iş yapan demektir. Dini literatürde halîfe denilince daha çok devlet başkanı, en yüksek yönetici anlamına gelmektedir. Halîfe ve hilafet tabiri, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, onun yerine devlet başkanı olarak geçenler için, Hz. Peygamber'in yerine geçerek dini koruyan, dünya işlerini düzenleyen anlamında kullanılan bir ıstılahtır. Halîfe tabirinin yanında, emîru'l-mü'minîn de denmiştir.

Harac: Toprağın geliri, toprak vergisi, tazminat. Harac arazisi diye adlandırılan veya ihya edilen ölü topraklardan devletçe alınan verginin adı. Gayri Müslimlerin savaş veya sulh yoluyla elde edilen topraklarından alınan vergi.

Hilm: Sözlükte “sabırlı ve hazımlı, akıllı ve ağırbaşlı olmak” anlamlarına gelen hilm, bir ahlâk kavramı olarak, akıllı ve kültürlü olmakla elde edilen, beşerî ilişkilerde bağışlayıcı, hoşgörülü ve uygarca davranmayı sağlayan ahlâkî erdem demektir. Hilm; sabır, sekinet ve vakardır, ağır başlılık ve yumuşak huyluluktur,

öfkeye, ihtiraslara ve bencil duygulara hâkim olmaktır, güçsüzlük ve onursuzluktan kaynaklanan bir zillet ve acz değildir.

Himmet: Sözlükte “meyil, arzu, istek, azim” anlamına gelen himmet (çoğulu himem), terim olarak, kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin bütün ruhanî güçleriyle Allah’a yönelmesi demektir. Tasavvufta bilme gücü şeklinde anlaşılmaktadır. Allah’ın kuluna olan ihsanının, kulun himmeti ölçüsünde olacağına ve yüce mertebelere ancak himmetin yüceliğiyle ulaşılacağına inanan sûfiler, çevresindekilere büyük himmet sahibi olmalarını öğütlemişlerdir.

Hisbe (İhtisab): Bugün genel olarak belediyelerin yürüttüğü çarşı pazar kontrolü vb. hizmetleri yürüten kurum. Bu işle görevli kimseye de muhtesib denir.

Humus: Ganimetten beytülmal için ayrılan beşte bir hisse.

İhtikâr: Halkın ihtiyacı olan malları, ilerde pahalılaşacağını hesap ederek yüksek fiyata satmak maksadıyla stok yapmak, piyasaya sürmemektir (Karaborsacılık).

İktâ: Devlet başkanının bir toprak, maden veya ocağın mülkiyet veya menfaatını bir kimseye vermesi.

İrdeb: 52,08 kg buğday veya 66 litre su alan hacim ölçüsü.

İrtidat (Ridde): Dinden dönme.

İzâr: Belden aşağıyı örten bir tür elbise.

Kâfiz: Hem alan hem de ağırlık ölçüsü olarak kullanılmıştır. Alan ölçüsü olarak cerîbin 10/1’idir. Ağırlık ölçüsü olarak ise; cerîbin 4/1’i miktarında olup 33 litredir. (26,04 kg buğday)

Karizma: “Tanrı vergisi” anlamına gelen karizma kavramı, peygamber veya dinî önderlerde var sayılan olağanüstü yetenek ve kişisel özellikleri ifade eder. İlk defa Petrus tarafından kullanıldığı ileri sürülmüştür. Kelime ilk dönem Hıristiyan bilginlerden skolastik Hıristiyan felsefesine geçti, daha sonra da Alman sosyolog Max Weber vasıtasıyla, bazı kimselere bahşedilmiş olağanüstü özellikleri anlatmak için kullanılan sosyolojik bir kavram haline gelmiştir.

Kıst: Daha çok sulu maddeler için kullanılan bir hacim ölçüsüdür. 1,085 kg buğday veya 1,375 litre su alan hacim ölçüsü.

Lukata: Kayıp mal, buluntu. Bir şeyi yerden kaldırıp almak; ilmi, kitaplardan öğrenmek; kılları yolmak; bulunan mal hakkında kullanılan bir İslâm hukuku terimi. Mülkiyetini veya üzerindeki hakkını terketme niyeti olmaksızın sahibinin iradesi dışında kaybolmuş ve başkası tarafından bulunup sahibine verilmek üzere alınmış, bulanın sahibini bilmediği muhterem (üzerinde sahibinden başkasının tasarruf hakkı olmayan) mal.

Mevâli: Tekili mevlâ. Efendi, köle ve antlaşmalı (halîf) anlamlarına gelen bir terim.

Mil: 1609,34 metrelik uzunluk birimi.

Miskâl: 4,25 gr. ağırlığında ölçü birimi.

Mudârebe: Bir taraftan sermaye diğer taraftan emek koyularak yapılan ortaklık. Kırâz da denir.

Müd: 542,14 gr buğday ve 0,6875 litre su alan hacim ölçüsü.

Ordugâh: Ordunun konaklama yeri, askerî merkez, üs.

Recez: Arap edebiyatında bir şiir türü.

Rıtl: 381,75 gram ağırlığında ölçü birimi.

Ridâ: Üstten giyilen bir tür elbise.

Sâ': 2036 gram ağırlığında ölçü birimi.

Sehm: Hisse, pay, nasip; hisse senedi; kur'a veya kumar oku; ok; her mirasçının alacağı pay anlamında bir İslam mîras hukuku terimi. Çoğulu "sihâm" ve "eshûm"dür. Miras bırakana "mûris", mirasçıya "vâris" denir.

Şahnişin: Eski Türk mimarîsinde odanın karşı ön cephesinde yer alan üç yan pencere çıkma, cumba.

Ukiyye: 118,8 gram ağırlığında ölçü birimi.

Vizyon: Kelime manası; normal görme dışında görüldüğü varsayılan nesne, gerçekte görünmediği halde bir şeyi algılama yeteneği, zihinsel yetenek, güçlü önsezi, hayal etme gücü. Önümüzde bulunandan daha fazlasını görebilme yeteneğidir. Başkaları tarafından kolayca fark edilmeyen özellikleri, fırsatı görebilmek demektir. Geleceği gözler önünde canlandırabilme yeteneği için de kullanılır.

Zira': Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür. Türkçede aynı ölçünün karşılığı arşındır. Yaklaşık 50 cm'lik uzunluk ölçüsü.

3- LİDERLİK NİTELİKLERİ TABLOLARI ¹⁰³¹

Karakteristikler; bir lider olarak öne çıkabilmek için gerekli olan bilgi, beceri ve yeteneklerin toplamıdır. Yapılan araştırmalar; liderliğin tek bir modeli olmadığını, REAKTİF, AKTİF ve PROAKTİF olarak üç farklı liderlik stiline gözlenebildiğini ortaya koymaktadır. Her yönetici bu üç türden özelliklere sahip olabilir. Hz. Ömer'in liderlik özelliklerini tablolardan okumaya çalıştığımızda; ekseriyetle proaktif, bazen de aktif liderlik stilleri karşımıza çıkmaktadır.

Eyleme Yönelik Olma		
Eyleme dönük bir karakteri vardır. Fırsatlar ve meydan okumalardan yararlanabilmek için bilgi ve deneyimlerden yararlanır.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Bitmiş bir plan olmadan harekete geçmeye korkar.	Önemli fırsatlar doğduğunda bunlardan yararlanır.	Fırsatlar doğduğunda bunları aktif olarak tesbit eder ve yararlanır.
Çok temkinli davrandığından fırsatları kaçırabilir.	Minimal bir planlama ile harekete geçebilir.	Olağanüstü bir kararlılık ve tutarlılık ile hareket eder.
Bazen ekstra maliyetleri göze alamaz.	Fikirleri somut eylemlere dönüştürür.	Yapılmakta olan işin gereği olmayan eylemleri de destekler.
Uzun süren zorlayıcı programları sürdürmeye gücü yetmez.	Somut ve yenilikçi bir fikri uygulamaya geçirmeye tereddüt etmez.	Başarı için bütün kaynakları harekete geçirir ve engelleri kaldırır.
Belirsizlik ve karmaşıklıktan tedirgin olur ve kararsız kalarak uygulamaya geçmez.	Belirsizlik ve karmaşıklıktan tedirgin olmaz, geçerli çözümleri oluşturur ve uygulamaya geçirir.	Belirsizlik ve karmaşıklığı meydan okuma olarak görür, özgün çözümler bulur ve uygular.

Yüksek çalışma temposu, kısa sürede geniş sınırlarda yapılan fetihler ve devlet sistemindeki kurumlaşmalar Ömer'in eyleme yönelik yönünü göstermektedir.

¹⁰³¹ EYLEM, <http://www.eylem.com/lider/lideroz00.htm>, Mayıs 2008.

Takım Ruhu Oluşturma

Farklı kültür ve anlayışlardaki bireylerin ortaklaşa bir amacı gerçekleştirmelerini sağlamak için beraber çalışabilecekleri bir ortam oluşturur. Grup içinde açık diyalogu teşvik ederek, başarı ve kazanımların destek gördüğü bir takım ruhu oluşturur.

Reaktif	Aktif	Proaktif
Bütün grup üyelerinin katılmasını sağlayacak şekilde grup aktivitelerini organize edemez.	Üyeler arasındaki ortaklaşa amaçları ve bağımlılıkları berraklaştırır.	Hedeflenenin ötesinde sonuçlar almak için grup sinerjisini artırır.
Grubun başarılarından kendine pay çıkarır.	Grubun farklı becerilerinden hedeflere ulaşmak için yararlanır.	Ortaklaşa bir başarı kültürü oluşturmak için gruptan yararlanır.
Grup içi çatışmaların grup hedeflerini olumsuz olarak etkilemesini engelleyemez.	Sorunların farklı perspektiflerden ele alınmasını teşvik eder.	Grup ilişkilerinde doğal olarak gözlenen gerilimlerden, yenilikçi çözümler için yararlanır.
Kendi çözümlerinde ısrar ederek, grubun çözüm üretme kapasitesini kısıtlar.	Grubun ve bireylerin hakettikleri ödül ve takdiri almalarına özen gösterir.	Pozitif bir iş ikliminin oluşmasına ve grubun coşku ve sadakat ile amaçlara ulaşmasına olanak sağlar.

Takım ruhu oluşturulmasına yönelik Ömer'in şu sözünün altı çizilmelidir:

“Kim Cennet yolunu istiyorsa *cemaate sarılsın*. Çünkü şeytan tek kişiyle beraberdir.

İki kişiden çok uzaktadır. İyiliklerinin kendisini memnun ettiği, kötülüklerinin de kendisini üzdüğü kişi, mümindir.”¹⁰³² Ömer'e göre; takımın her bir bireyi önemlidir.

Bu bakımdan savaş durumunda bir kölenin vermiş olduğu emanı kabul etmiştir.¹⁰³³

¹⁰³² İbn Kesir, VII, 97.

¹⁰³³ Hamidullah, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Vesika No: 304 cd, s. 411.

Komutanlık Becerilerine Sahip Olma		
Meydan okuyan zor ve karmaşık durumlarda sorumluluk ve inisiyatif yüklenir.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Kritik durumlarda savunmacı bir tavırla sorumluluk yüklenmekten kaçınır.	Kritik durumlarda hızlı ve doğru olarak durumu tespit eder ve gerekli tavrı alır.	Grubunu, kritik durumları önceden algılayarak önlemleri alacak şekilde eğitir ve motive eder.
Bunalım durumlarında kararlı davranmaya tereddüt eder.	Bunalım anlarında netlik ve kararlılık tavrı sergiler.	Bunalım durumlarında çevresine moral ve esin kaynağı olur.
Bunalım durumlarında gerekli kaynakları harekete geçirmek için tereddüt eder.	Gerekli kaynakları hızla harekete geçirerek eylemi başlatır.	Sıkıntılı durumlarda hedefler üzerinde odaklanır.
Takımı yönetme yetenekleri konusunda kuşkuları vardır.	Kendisi ile çalışanlardan en olumlu yönleri ile yararlanabilir.	Çevresini hedeflere yöneltme yöntemlerinde esnekler.
Çevresinden gelen muhalif baskılara karşı endişeli ve savunmacı davranır.	Muhalefet karşısında endişesiz ve kararlı tavrı alır.	Muhalefeti ilham veren bir kaynak olarak değerlendirir.

“En sevdiğim insanlar, bana kusurlarımı söyleyenlerdir”¹⁰³⁴ diyerek, insanları gerçeği ifade etmeleri hususunda cesaretlendirmiştir. “Ben, size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım”¹⁰³⁵ sözüyle, bizzat göstererek hedeflere gitme arzusunu ortaya koymuştur. Halkın yiyemediğini yememiş, giyemediğini giymemiştir. Sıkıntılı durumlarda maddi ve manevi desteklerini esirgememiş ve valilerini de bu yönde davranmaya zorlamıştır.

¹⁰³⁴ İbn Sa’d, III, 273.

¹⁰³⁵ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 79.

Ahlâk ve Tutarlılık		
Grubunun amaçlarına hizmet ederken, ahlâk kurallarına dikkat eder ve tutarlıdır.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Kuruluşun belirlenmiş değer ve kuralları karşısında özensizdir.	Bütün iş ilişkilerinde dürüstlük ve ahlâk kuralları çerçevesinde davranır.	Son derecede güvenilir ve tutarlı bir kişi olarak değerlendirilir.
Kendi hataları nedeniyle başkalarını suçlayabilir.	Tutarlı, dürüst ve güvenilir olarak görülür.	Kişisel ve profesyonel olumsuz sonuç olasılıklarına rağmen, doğru olduğuna inandığını yapar.
Kendi çıkarlarını takım ve kuruluş çıkarları önünde gözetir.	Davranışları örgüt değerleri ile tutarlı olmayanlarla ters düşer.	Örgüt içinde güçlü değer ve ahlâk kuralları oluşturur ve bunları uygular.
Kendi kariyerinde başarılarından ziyade politik yöntemlere öncelik verir.	Söylemler ve eylemleri arasında tutarlılık olmasını gözetir.	Söylemlerini eyleme geçirme doğrultusunda olağanüstü bir beceri gösterir.

Devlet erkini insanlara hissettirmek için, halkın gizli hal ve kusurlarını araştırıp onları cezalandırmayı yasaklamıştır. Tecessüs hususunda şahit olduğu kimi olayları görmezden gelmiştir.¹⁰³⁶

Kendisine ganimetlerin eksiksiz gönderilmesi karşısında takdirlerini belirten Ömer'e Ali şu cevabı vermiştir: "Sen iffetli oldun. Dolayısıyla halkın da iffetli oldu. Eğer sen bolca yiyip içseydin, halkın da yiyip içerlerdi."¹⁰³⁷

¹⁰³⁶ Abdurrezzak, Musannef, X, 232 (18944); Kenzu'l-Ummâl, 8480; Kandehlevi, II, 452.

¹⁰³⁷ Taberî, II, 466; İbn Kesir, VII, 113-114.

Kişilerarası İlişkiler		
Örgüt içinde ve dışında, her düzeydeki kişilerle verimli ilişkiler kurar ve sürdürür. Etkin bir ilişki ağı kurar ve canlı tutar.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Başkalarının duygularını ve bakış açılarını kavramakta güçlük çeker.	Başkalarının gündemini ve perspektifini kavrar ve karşılıklı verimli ilişkiler oluşturur.	Başkalarının düşünce ve reaksiyonlarını öngörebilir ve buna göre davranır.
Başkaları için önemli olan sorunlarla yüzeysel ilgilenir.	Uzlaşılması veya savaşılmaması gereken durumları kavrar ve gerektiği gibi davranır.	Çatışmaları pozitif sonuçlar elde etmek için, rekabetçi avantajlar olarak kullanır.
Gurup normlarına uymakta kayıtsızdır ve uyumsuz öneriler ileri sürer.	Etkin bir karşılıklı yarar ortamı oluşturur ve bunu yatay ve düşey pozisyonlar için uygular.	Uzun dönemli verimli ilişkiler ihdas etmek için fırsatlar oluşturur ve zorlar.
Formal ve informal ilişkilerden yararlanma durumunda güçlüklerle karşılaşır.	Kişisel taleplerini, grup ve örgüt ihtiyaçları ile başarılı bir şekilde uyumlaştırır.	Karizmatik etkileme yöntemleri ile grup dinamiklerini etkinleştirir.
	Karmaşık durumlarda diplomasi kullanır.	

Kendi iktidarı döneminde savaşlara katılmadığı halde, geniş topraklarda hareket eden ordularını, her birinde bizzat hazırmış gibi emirleriyle sevk ve idaresi, ilişki ağının ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Çatışma yönetimini başarıyla yürütmüş, fikir hürriyeti ve istişareye büyük önem vermiş, insanların kendisine vasıtasız olarak ulaşmalarına imkan tanımış, bireylerin devletle ilişkilerinin bozulmaması için valilerini sıkı bir denetim altında tutmuştur.¹⁰³⁸

¹⁰³⁸ Ayrıntılar için; “Çatışma Yönetimi” ve “Denetim ve Ceza” konu başlıklarına bakınız.

Ortaklaşa Vizyon ve Hedef Gözetme

Gelecekle ilgili etkileyici bir vizyon oluşturur ve bunu paylaşır. Bu vizyonu net ve anlamlı stratejiler/öncelikler olarak formüle eder ve grubun dikkat ve enerjisini bunlar üzerinde yoğunlaştırmalarına yardımcı olur.

Reaktif	Aktif	Proaktif
Ortaklaşa vizyonu kavramakta/benimsemekte zorlanır.	Vizyonu başkalarının da katkıda bulunabileceği şekilde netleştirir.	Geleceğin alımlı ve esin kaynağı bir resmi oluşturur.
Vizyon ile tutarsız davranır ve örgütün ilgi ve enerjisini vizyona çekemez.	Vizyonun gerçekleşebilmesi için başkalarının da katkılarını sağlar.	Misyonun gerçekleşmesi için başkalarının kendilerini adamalarını sağlar.
Başkalarını vizyon ile ilgili esinlendirmekte ve ilgilendirmekte yetersiz kalır.	Vizyon arkasındaki desteği oluşturabilmek için formüller ve semboller oluşturur.	Örgütün bütün birimlerini vizyonun gerçekleşebilmesi için mobilize eder.
Vizyonla ilgili politikalar, planlar ve uygulamalar geliştirmekte zorluklar yaşar.	Takım veya örgütün vizyonu gerçekleştirebileceği konusundaki güvenini açıkça belirtir.	Vizyonun gerçekleşebilmesi için en etkin plan, politika ve uygulamaları geliştirir ve bunları uygular.

Hız. Ömer; “Kâbe’nin Rabbine yemin ederim ki, sizleri yolun doğrusuna iletteceğim.”¹⁰³⁹ sözüyle vizyon ve hedefini kesin olarak ortaya koyduktan sonra, “Vallahi! Sağ kaldığım müddetçe, San’a dağındaki bir çoban bu ganimet malındaki nasibini bulunduğu yerde iken, talep için yüzü kızarmadan alacaktır.”¹⁰⁴⁰ diyerek, bu vizyonunu gerçekleştirme kararlılık ve azmini teyit etmiştir.

¹⁰³⁹ Taberî, II, 355; İbnü’l-Esir, II, 391.

¹⁰⁴⁰ İbn Sa’d, III, 279; Taberî, II, 571; Hasan, I, 318.

Başkalarına Esin ve Coşku Kaynağı Olmak		
Güçlü bir liderlik performansı gösterir ve izleyicilerinin maksimum performans sağlayacağı imkânları sağlar.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
İnsanların ilgi, yetenek ve kapasitelerine kayıtsız kalır, aşırı veya yetersiz yük bindirir.	En iyi ve üstün nitelikli yetenekleri örgüte kazandırır ve bunları muhafaza eder.	Kuruluştaki insan kaynaklarını yönetmek ve geliştirmek için yeni ve yapıcı yöntemler benimser.
Başkalarının performansına ilgisiz kalır, olumlu sonuçları görmezden gelir, böl ve yönet yaklaşımı ile yönetir.	Başkalarına istenilen sonuçları sağlayabilecekleri konusunda güvenir.	Başkalarındaki performans potansiyellerini keşfeder, geliştirir ve harekete geçirir. Bunun için gerekli olan bütün destekleri (kaynak, deneyim, liderlik) sağlar.
Performans sorunlarını gündeme getirmez ve eleştirileri olumsuz karşılar.	Performans ile ilgili net hedef ve beklentiler oluşturur ve sorumlulardan hesap sorar.	Kilit pozisyonlar için alternatifler ve yetenek havuzları oluşturur.
Farklı işgörenlerin gereksindiği liderlik stillerine adapte olamaz.	İnsanların gerektiği şekilde çalışmalarına ve performansın ileriye gitmesine olanak sağlar.	İnsanların kendi çalışma alanlarına hâkim olmaları için fırsat ve alan tanır.
İnsanların performanslarını geliştirmelerine ilgi duymaz.	İnsanların yapabileceklerinin en iyisini yapabilmeleri için destek sağlar.	İnsanları yapabileceklerinin daha iyisini yapabilmeleri için enerji verir, esinlendirir ve motive eder.

İnsanların sıcağtan bunalıp gölgelere sığındıkları bir zamanda Ömer'in, zekat develerini sayıp, özelliklerini tespit etmesi,¹⁰⁴¹ kızgın güneş altında zekat develerine katran sürmesi,¹⁰⁴² Medine'ye gelen kervanın gece bekçiliğini yapması,¹⁰⁴³ divan defterlerini alıp, Medine'ye uzak yerleşim birimlerine giderek maaşlarını elden teslim etmesi¹⁰⁴⁴ gibi yüzlerce davranışları, onun çalışma azmiyle beraber, insanlara esin ve coşku kaynağı olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁴¹ Taberî, II, 565; İbnu'l-Esir, III, 61.

¹⁰⁴² İbnu'l-Cevzî, 73.

¹⁰⁴³ İbn Sa'd, III, 280; Taberî, II, 567; İbnu'l-Cevzî, 69; İbn Kesir, VII, 223-224.

¹⁰⁴⁴ İbn Sa'd, III, 278; Belâzurî, Futûhu'l-Buldân, 660; Taberî, II, 570-571.

Sorun Çözme ve Karar Verme Kalitesi		
Temeldeki sorunları belirlemede ve vurgulamada etkin davranır. Kuruluşun vizyon, misyon, kilit performansı ve stratejik eksenini doğrultusunda zamanında ve etkili kararlar alır.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Kural ve rutin dışı sorunlarla başa çıkmakta güçlük çeker.	Yönetim sürecinde iyi kararların verildiğini gösteren bir sicile sahiptir.	Sezgi, sağduyu ve deneyime dayanan sıra dışı kararlar alır.
Eylem geçmeden önce karar verebilmek için gereğinden fazla analiz yapar.	Bir kararın sonuçlarına ilişkin potansiyel maliyet ve faydalar konusunda gerçekçidir.	Bir kararın sonuçlarına ilişkin potansiyel maliyet ve faydalar konusunda farklı bir sezgiye sahiptir.
Karar vermede "denenmiş ve geçerli" stratejilere aşırı değer verir.	Karar verme sürecinde anlamlı katkıda bulunan bireylerin görüşlerine değer verir.	Çok zor ve karmaşık sorunlara oldukça özgün ve aykırı çözümler önerir.
Karar verme sürecinde başkalarının görüş ve önerilerinden tedirgin olur.	Karar verme sürecinde başkalarının görüş ve önerilerine önem verir.	Karar verme sürecinde başkalarının görüş ve önerilerine sık başvurur ve bunlardan yararlanır.

Ömer'in etkili karar almasındaki en önemli etken şüphesiz istişareye verdiği değerdir. Bunu şöylece prensipleştirmiştir: "Müslümanlar aralarındaki meselelerde bir vücut gibidirler. Vücudun bir parçasına isabet edenden, diğer parçaları da etkilenir. Müslümanlar bütün işlerini kendi aralarında istişare ile yapmalıdırlar. Müslümanların oyu ile yönetimi üzerine alan kimseye, bütün Müslümanların itaat etmeleri gerekir. Yönetimi üzerine alan da, Müslümanlardan görüş sahibi olanların görüşlerine uymalıdır."¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁵ Taberî, II, 381; Kandehevi, II, 94-95.

Sonuç Alıcı Olmak		
Amaçlara ulaşmak için strateji ve öncelikleri uygular. Sonuçların vizyon, misyon, kilit performans ve stratejik eksen doğrultusunda alınmasını sağlar.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Eğitim tarihlerinin bazılarını gözetir. Sonuçların ve performansın kalitesine kayıtsızdır.	Termin tarihlerine özen gösterir, anlamlı ve gerekli sonuçların alınması için uğraşır.	Anlamlı ve gerekli sonuçlardan daha fazlasının gerçekleşmesi için çaba harcar.
Başarı için engel ve kısıtları öngörmek ve gidermekte yetersiz kalır.	Engel ve kısıtlamalara rağmen, istenilen sonuçların alınması için ısrarlı olur.	Potansiyel sorunları öngörür ve bunların giderilmesi için önlemler alır.
Sorunların öngörülmesinde ve çözümlenmesinde öncelik ve acillik sezgisinden yoksundur.	Sorunların öngörülmesinde ve çözümlenmesinde önceliklere önem verir.	Sorunların öngörülmesinde ve çözümlenmesinde zamanlama ve reaksiyon hızı olarak çok etkilidir.

Geniş Sevâd topraklarını, kendisine yapılan tüm kamuoyu baskılarına rağmen, savaşa katılanlar arasında paylaştırmayıp kamulaştırması ve antlaşma dahilinde toprakları işleyicilerine bırakarak gelirini hazineye dahil etmesi, bunu da sonraki nesillere bir şey kalmayacağı ve devlet harcamalarının giderek artacağı öngörüsüyle yaptığını ifade etmesi,¹⁰⁴⁶ sorunlara sonuç alıcı yaklaşımına güzel bir örnektir.

¹⁰⁴⁶ Ebu Yusuf, 58-60; Temmavi, 109-110.

Stratejik Yönelim		
Geniş bir perspektif oluşturur ve başkalarının göremediği eğilimleri ve gelecekteki gelişmeleri doğru değerlendirir. Profesyonel performansı net stratejiler ve özel önceliklerle ilişkilendirir. Diğerlerinin bu perspektife göre zaman ve enerjilerini odaklamasına olanak sağlar.		
Reaktif	Aktif	Proaktif
Strateji ve planlarında aşırı karmaşıklık veya net formülasyon eksikliği bulunur.	Alternatif strateji ve planlar üretir ve bunları net bir şekilde formüle eder.	Strateji ve planları dış faktörlerin grup ve kuruluş üzerindeki etkilerine göre formüle eder.
Kısa dönemli ve güncel sorunlarla ilgilidir.	Uzun dönem büyük resim vizyonunu muhafaza eder.	Küresel, bölgesel ve yerel stratejileri entegre edebilir.
Strateji ve planların değişen koşullara göre yeniden formüle edilmesinde esnek değildir.	Strateji ve planları, değişen koşullara göre esnek olarak uygular.	Strateji ve planları değişen koşullara göre esnek olarak uygular veya yeniden formüle eder.
Sorunlar önüne geldiğinde bunları işletmelerin stratejileri doğrultusunda nasıl çözümleneceği konusunda emin değildir.	Kısa dönem taktiklerinin uzun dönem hedeflerini de sağlamasına özen gösterir.	Atılım stratejileri formüle eder ve bunları uygulatır ve hedeflere ulaşıldığını kontrol eder.
Stratejileri oluştururken kritik faktörler ile önemsiz olanları ayırmakta etkili değildir.	Geçmişteki çözümleri güncel sorunlara adapte edebilir ve sıfırdan başlamayarak etkinliği maksimize eder.	Başkaları için çok belirgin olmayan ilişkileri, eğilimleri ve şemaları gözleyebilir.

Hz. Ebu Bekir'in yapmaktan çekinmesine rağmen, Ömer'in birbirini takip eden günlerde üst üste gelerek ısrarcı olması neticesinde Kur'an sayfelerinin toplanıp kitap haline getirilmesi;¹⁰⁴⁷ önceden beyan veya ısrar ettiği bazı görüşleri doğrultusunda ayetler inmesi¹⁰⁴⁸ gibi olaylar, başkalarının sezinleyip göremediği hususlarda Ömer'in stratejik tavrını ortaya sermektedir.

¹⁰⁴⁷ Buhârî, Fedailu'l-Kur'an 3,4.

¹⁰⁴⁸ Müslim, Fedailu's-Sahabe 24; İbn Abdilber, 474.